
TÜRK KÜLTÜRÜ
İNCELEMELERİ

D e r g i s i

The Journal of Turkish Cultural Studies

48

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi

Kültür Ocağı Vakfı (KOCAV) kuruluşu olan
KOCAV Yayıncılık Tanıtım, Araştırma, Eğitim Hizmetleri Ltd. Şti.
yayındır.

Yayın Türü

İlmî ve Edebî

Dizgi-Mizanpaj

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi Dizgi Servisi

www.tkidergisi.com

Kapak Tasarım

Engin DEMİR

E-ISSN 2822-2466

Yönetim Yeri/Address for Correspondence

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi
Süleymaniye Mah. Avnipaşa Sokak, Nr. 5
0089894 Fatih/İstanbul-TÜRKİYE

Tel: (0212) 519 99 70-1

Belgegeçer: (0212) 519 99 72

www.tkidergisi.com

www.dergipark.org.tr/tr/pub/tkidergi

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK

Teknik Sorumlular

Doç. Dr. Recep AHISHALI

ahishali@marmara.edu.tr

Zeynep Öz

zeynep.agdas@marmara.edu.tr

Tanıtım Sorumlusu

Dr. Öğr. Üyesi Nusret GEDİK

nusret.gedik@marmara.edu.tr

© Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi
Dergimizdeki yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir.
Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

Sayı/Issue: 48 • 2022 GÜZ/FALL

TÜRK KÜLTÜRÜ
İNCELEMELERİ
D e r g i s i

The Journal of Turkish Cultural Studies

48

HAKEMLİ VE ULUSLAR ARASI DERGİ

Bu dergi
MLA International Bibliography,
Turkologischer Anzeiger
isimli uluslar arası indeksler
ve
ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı
tarafından taranmaktadır

KOCAV
İstanbul 2022

KOCAV Adına sahibi/Owner on Behalf of KOCAV

Dr. Ali ÜREY
aliurey@kocav.org.tr

EDİTÖRLER/EDITORS

Genel/Editor-in-chief

Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK
noztoprak@fsm.edu.tr

Tarih/History

Prof. Dr. Davut HUT
davuthut@marmara.edu.tr

Edebiyat/Literature

Doç. Dr. Ümran AY SAY
umran.ay@gmail.com

Yardımcı Editör/Assistant Editor

Beyza KARAKAYA (krkybeyza@gmail.com)

SEKRETERLER/SEKRETARIES

Tarih/History

Prof. Dr. Uğur DEMİR
ugur1768@gmail.com

Edebiyat/Literature

Doç. Dr. Nursel UYANIKER
nuyaniker@marmara.edu.tr

DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ali AKYILDIZ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Erhan AFYONCU (Milli Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatih ANDI (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)
Prof. Dr. Feridun EMECEN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülay Öğün BEZER (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Günay KUT (Boğaziçi Üniversitesi)
Prof. Dr. Hayati DEVELİ (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. İlber ORTAYLI (Galatasaray Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal BEYDİLLİ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Orhan BİLGİN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Sebahat DENİZ (Marmara Üniversitesi)

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ
Prof. Dr. Cemal YILDIZ Prof. Dr. Ömer ZÜLFE
Prof. Dr. Cengiz TOMAR Prof. Dr. Üzeyir ASLAN
Prof. Dr. Davut HUT Prof. Dr. Yüksel ÇELİK
Prof. Dr. Emel KEFELİ Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN
Prof. Dr. Hakan TAŞ Prof. Dr. Murat ULUSKAN
Prof. Dr. Hasan AKAY Prof. Dr. Uğur DEMİR
Prof. Dr. Mehmet AÇA Prof. Dr. Ersen ERSOY
Prof. Dr. Muhammet GÜR Prof. Dr. Ozan YILMAZ
Prof. Dr. Abdülkadir EMEKSİZ Prof. Dr. Hacı İbrahim DEMİRKAZIK
Prof. Dr. Ali SATAN Doç. Dr. Hanefi BOSTAN
Prof. Dr. Murat ELMALI Doç. Dr. Recep AHISHALI
Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALIN Doç. Dr. Ümran AY SAY
Prof. Dr. Mustafa S. KÜÇÜKAŞCI Doç. Dr. Nursel UYANIKER
Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN

İNGİLİZCE SORUMLULARI/ ENGLISH LANGUAGE EDITOR

Dr. Öğr. Üyesi Burak ÖZSÖZ
Zeynep ÖZ

ANA DİLİ SORUMLULARI/ LANGUAGE EDITOR

Doç. Dr. Bünyamin AYÇİÇEĞİ
Dr. Öğr. Üyesi Nusret GEDİK

YURT DIŞI TEMSİLCİLERİ / CORRESPONDENTS ABROAD

ABD / USA
Walter G. ANDREWS
2908 131st Pl. NE
Bellevue, WA 98005 USA

AZERBAYCAN / AZERBAJIAN
Seadet ŐIHIYEVA
Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Hüseyn Cavid Caddesi No: 31
Azerbaycan, Bakü
shikhiyevs@gmail.com

İRAN / IRAN
Pervin Godsizad
Bünyâd-ı Dairetü'l-Maârif-i İslamî
Hıyâbân-ı Filistin Cenubî, No: 382
e-mail: g.pary@yahoo.com

İSKOÇYA / SCOTLAND
Dr. Christopher FERRARD
8 Dublin Street EH 1 3 PP
Edinburgh / SCOTLAND
e-mail: ferrard@aol.com

JAPONYA / JAPAN
Dr. Nobuo MISAWA
TOYO University Department of Socio-Culture System
2-11-10, Oka, Asaka-shi
SAITAMA 35-0007 JAPAN
e-mail: misawa@toyonet.toyo.ac.jp

KIBRIS / CYPRUS
Nejat SEFERCİOĞLU
Girne Amerikan Üniversitesi Eğitim Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği
Girne / KKTC Mersin 10 TR
e-mail: msefercioglu@gau.edu.tr

KIRGIZİSTAN / KYRGYZSTAN

Döölötбек SAPARALİYEV
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Kırgızistan Bişkek
Tıñtık köçüsü, 56
720000 KIRGIZISTAN

KUVEYT / KUWAIT
Dr. Faisal ALKANDARI
Kuwait University
History Dept.
KUWAIT
e-mail: falkandari@yahoo.com

MACARİSTAN / HUNGARY
Prof. Dr. Géza DÁVİD
ELTE Török Filológiai Tanszék
Budapest
Muzeum krt, 4/D
H-1088 HUNGARY
e-mail: davidgeza@hotmail.com

SUUDİ ARABİSTAN / SAUDI ARABIA
Dr. Mohammad M. Al-QURAINI
P.O. Box. 5074 Pin Code 31982
Al-Hassa/S. ARABIA

YUNANİSTAN / GREECE
Prof. Dr. Evangelia BALTA
Fondation Nationale de la Recherche Scientifique
48 av. Vass. Constantinou
11635 Athènes-GREECE
e-mail: evabalta@cie.gr

İÇİNDEKİLER/TABLE OF CONTENTS

Tarih/History

- Ozan ÇEKMEZ*
II. Abdülhamid Dönemi İstanbul'unda Temizlik Hizmetleri /
The Cleaning Services In Istanbul In The Era Of Abdulhamid II
..... 1-48
- Şaduman HALICI*
Yunan Anılarında Küçük Asya Felaketi / Catastrophe Of Asia
Minor In Greek Memoirs..... 49-90

Edebiyat/Literature

- Hasan KAYA*
Klasik Türk Şiirinde Kâğıt Uçurmak Deyimi ve Bu Deyimin
Anlam Çerçevesi / The Idiom 'Flying Paper' In Classical
Turkish Literature And Its Meaning Frame 91-110
- Ömer YAĞMUR*
Çeviri Yazılı Metinler Tanıklığında, Osmanlı Türkçesinde
Kalıp Sözler: Hayır Dualar, Beddualar / In The Testimony Of
Transkriptionstexte, Cliche Words In Ottoman Turkish:
Blessings, Curses 111-151
- Nusret GEDİK*
Arşiv Belgelerine Göre Türkçe Yazılmış II. Bayezid
Medhiyeleri / Praise Poems (*Medhiyyes*) Written For Bayezid II
In Turkish According To Archive Documents..... 153-224
- Ozan KOLBAŞ*
Câmi'ü'n-Nezâ'ir'de Kayıtlı Esîrî Mahlasıyla Yazılmış Şiirler /
Poems With Esîrî Pseudonym In *Câmi'ü'n-Nezâ'ir* 225-246
- Serap DENİZMEN*
Yeni Bir Bostan Şerhi: *Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân* / A New
Sharh Of Bustan: *Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân* 247-276

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ İSTANBUL 'UNDA TEMİZLİK HİZMETLERİ*

Ozan ÇEKMEZ**

ÖZET

II. Abdülhamid dönemi İstanbul'unun gerek fiziki görünümünü gerekse Avrupalıların zihninde tebarüz eden algısını derinden etkileyecek çöp konusu ve konuyla ilgili alt başlıklar bu makalede irdelenecektir. Bu noktada ilk olarak Klasik Dönem Osmanlı tarihinde şehrin genel temizlik ve düzeninden sorumlu kişiler ele alınacak, sonrasında ise temizlik hizmetleriyle ilgili ilk ciddi hukuki düzenlemelerin yapıldığı 19.yüzyılda şehrin temizliğine dair yaşanan gelişmeler kronolojik olarak incelenecek ve şehirde çöp toplanması ile şehrin genel temizliğine dair yürürlüğe giren hukuki gelişmelere (Ceza Kanunname-i Hümayunu, Sokaklara Dair Nizamname ve Devair-i Belediye Müfettiş, Başçavuş ve Çavuşlarına Mahsus Talimatname) yer verilecektir. Modernleşen temizlik hizmetlerine finansman bulabilmek için tanzifat resmi adıyla ihdas edilen yeni vergi ve bu verginin tahsilinde yaşanan sorunlar, makalenin ilerleyen kısımlarında bahsedilecek diğer başlıklar olup tüm bunlar Osmanlı arşiv belgelerinde tespit edilen örneklerle ele alınacaktır. Makalenin asıl önemli kısmı ise II. Abdülhamid dönemi İstanbul'unun kara ile sahil kesiminde çöp ve çöp toplanmasına dair zengin örnekleri içeren bölümüdür. Bu bölümde şehrin muhtelif yerlerinde Şehremaneti, alt belediye daireleri ile İstanbul halkının çöp ve temizlik konusundaki ilişkileri incelenecektir. Sonuç itibarıyla oldukça yeni ve bir o kadar da renkli olan temizlik hizmetleri konusunda İstanbul'un ve İstanbullunun tecrübesi konu edilecektir.

Anahtar Kelimeler

İstanbul, çöp, temizlik, tanzifat resmi, Şehremaneti, II. Abdülhamid.

Giriş

Çöp, gündelik yaşantımızda belki de adını en çok duyduğumuz kavramların başında gelmektedir. 21. yüzyılın teknolojik yenilikleriyle birlikte çöp, artık büyük bir sorun olarak karşımıza çıkmamaktadır. Ancak

* Araştırma Makalesi. Makalenin geliş tarihi: 20.10.2022 / Kabul tarihi: 04.12.2022

** Dr, Tarih Öğretmeni, Meb, ozancekmez@gmail.com, (ORCID ID: 0000-0003-3528-3162).

yaklaşık bir, bir buçuk asır önce İstanbul özelinde bu sorunun nasıl çözülmeye çalışıldığı pek bilinmemektedir.

İşte elinizdeki çalışma tam da bu konuya ayrıntısıyla temas etmektedir. Çalışmamızın tarih aralığı II. Abdülhamid'in saltanat dönemi olan 1876-1909 aralığıdır; ancak kronolojik bütünlüğün sağlanabilmesi adına klasik dönem Osmanlı İstanbul'unda bu hususta yaşanan gelişmeler ve modernleşme döneminde (II. Abdülhamid öncesi) yaşanan hukuk eksenli gelişmeler de ele alınmıştır. Bu şekilde İstanbul'da temizlik hizmetlerinin (bir diğer tabirle *çöp* ve *süprüntünün*) tarihsel süreç içerisinde geçirdiği değişim ve dönüşümler, kurumlar ve hukuki düzenlemeler merkezinde incelenecektir.

Geçmişten günümüze İstanbul'da çeşitli çevresel sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu sorunların yaşanması ve devam etmesinde; altyapı eksiklikleri, salgın hastalıklar, hastalıklar hakkında bilgi eksikliği, çöplerin toplanmasıyla imhası konusunda yaşanan ihmaller ve kusurlar etkili olmuştur.¹ Çevresel sorunların başında ise çöp ve çöp ile yaklaşık aynı anlamı taşıyan süprüntü konusu gelmektedir.

1. 1858'e Kadar İstanbul'da Temizlik Hizmetleri²

Klasik dönemde şehrin temizliği ve çöplerin toplanıp yok edilmesi ciddi bir sorun olarak ortaya çıkmamıştır. Üzerinde önemle durulacak bu kavramlar, Tanzimat yıllarına kadar kurumsallaşmış bir kamu örgütlenmesini gerektirecek düzeyde büyük ve karmaşık olmamıştır; çünkü şehrin temizliği ve çöplerin imhası gibi konular 19. yüzyıla kadar kamu örgütlenmesi dışında mahalle ölçeğinde şahuslar ve bazı görevlilerle giderilebilecek bir sorun olarak algılanmaktaydı.³

Klasik dönem gündelik yaşamında şehirlerin temizliği ve çöplerin imhası konusunda sorumluluk kadıya aitti. Kadı bizzat kendisi, çöplük subaşısı ve vakıflar aracılığıyla bu tarz kamu hizmetlerini gerek yerine getirmiş gerekse denetlemiştir. Bu dönemde şehirde çöpler, kamu

¹ Hüseyin Özgür, "Tanzimattan Cumhuriyete Temizlik ve Halk Sağlığı Hizmetleri", *Osmanlı, C.5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, 116.*

² 1858 tarihinin seçilme nedeni, bu tarihte yayınlanan Ceza Kanunnamesi'nin çevre temizliğine dair geniş kapsamlı ifadelerle yer veren ilk hukuki metin olmasıdır.

³ Hüseyin Özgür, *a.g.m.*, 116-7.

görevlilerinin denetimi altında belirli bir nakdi bedel karşılığında şahıslara toplattırılırdı. Büyük caddelerin temizliği acemioglanlar ve mahkûmlar⁴ tarafından sağlanırken mahallenin temizliğinden imamlar sorumluydu. Ayrıca *pasban* adlı mahalle bekçileri de temizlik işlerinden sorumluydu. Saray ile devlet erkânına ait konakların temizliği ve buralardaki çöplerin ihracında ise *mezbelekeşan* sınıfı etkili olmuştur.⁵

Çöplük subaşısının emrinde çöp çıkaranlar, bir başka ifadeyle arayıcı esnafı bulunmaktadır. Arayıcı esnafına çöp toplama görevi 1 yıllığına ihale edilirdi. Bu grup İstanbul'un her noktasında bulunmamakla birlikte 15 ile 19. yüzyıllar arasında şehrin sokaklarını temizlemişlerdir. Onlar⁶ bazen zembele adlı çöp toplama araçlarıyla bazen de yaya olarak sokakları dolaşırlardı. Sokak başlarına geldiklerinde ise *çöp çıkarın* ya da *çöp çiharam* şeklinde bağırır ve evlerin çöplerini toplarlardı. Ayrıca bu işten bahşiş de alırlardı. Topladıkları çöpleri ise sahilde önceden belirlenmiş yerlere getirerek burada ayrıştırırlardı.⁷

Osmanlı idarecileri temizliğin temini ve devamlılığı için sadece görevli tayin etmemiş, aynı zamanda ihtiyaç durumunda İstanbul halkı uyarılmıştır. 1840 yılı Mart ayında yayınlanan bir Hattı Hümayun'da İstanbul'un temizlik işlerine –baharın da gelişiyle- başlandığı belirtilmiş ve halkın boş arsalarla

⁴ Mahkûmlar belediyeçilik hizmetlerinde kurumsallaşmanın olmadığı Tanzimat Sonrası dönemde dahi *tathir-i zokak* (Sokakların Temizliği) hizmetlerinde çalıştırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubi Kalemi (A.MKT) nr: 101/67, 03.12.1263/12.11.1847 (Tarih çevirmeleri için Türk Tarih Kurumu'nun çevrimiçi Tarih Çevirme Kılavuzu kullanılmıştır: <http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/>)

⁵ Ahmet Refik Altınay, *Eski İstanbul*, (Yay. Haz: Sami Önal), İletişim Yayınevi, İstanbul, 1998, 59; Özgür, *a.g.m.* 123; Necdet Sakaoğlu, "Arayıcı Esnafı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.1, 298; Ali İhsan Öztürk, "Modern Belediyeçiliğin Kuruluşundan Sonra İstanbul'da Yolları Sulama ve Yıkama Hizmetleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.61 Sayı 2, 2011, 326; Mehmet Mazak, *Gündelik Hayattan Renklerle Eski İstanbul*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2013, 81.

⁶ Çöpçü esnafı adıyla 19. yüzyılda da varlıklarını devam ettirmekteydiler. Ayrıntılı bilgi için bakınız: BOA, Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı (A.MKT.NZD) nr: 411/66, 14.10.1278/14.04.1862; İrade Dahiliye (İ.DH.) nr: 488-32971, 07.10.1278/07.04.1862.

⁷ Mehmet Mazak, Fatih Güldal, *Tanzifat-ı İstanbul*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011, 24; Sakaoğlu, *a.g.m.* 297; Mehmet Mazak, *Gündelik Hayattan Renklerle Eski İstanbul*, 67-69; Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, C.2, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1995, 906; Celal Esad, *Kadıköyü Hakkında Belediye Araştırmaları*, Kadıköy Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2011, 88.

çöplerini döktüğü için kötü kokuların oluştuğu ifade edilmiştir. Çözüm olarak da herkesin çöpünü istediği yere dökmemesi gerektiği, evlerinin önüne -günümüz çöp konteynurlarına benzeyen- sepetlerin konulup çöplerin buraya atılması ve daha sonra çöpçülerin bunları toplaması belirtilmiştir. Bir yıl sonra ise sokakların temiz tutulması gerektiğine dair bir tenbihatın kaleme alınması, halkın bu konuda ideal bilinç düzeyine ulaşmadığını göstermektedir.⁸

Çöplerin imhasında kullanılan yöntemlerin başında, çöpleri yerleşim yerleri dışında kalan boş, izbe ve kuytu yerlere dökmek gelmektedir. Bir diğer yöntem ise çöpleri kıyıda tanzifat iskelesi adlı yerlere boşaltmak ve buralardaki mavnalara yükleyip İstanbul Boğazı açıklarına dökmektir. Bu durum ilk bakışta denizlerin ve yerleşim yerlerinin yoğun bir şekilde kirletilmesi olarak düşünülebilir; ancak çöpler, bu dönemde kimyasal atık taşımadığı için büyük oranda çevre kirliliğine neden olmamaktaydı. Ayrıca kurallara aykırı davranışlarda bulunanlara karşı çeşitli yaptırımlar uygulanmaktaydı. Bunların başında; ikaz, para ile kürek cezaları, çöp dökenin evi ya da dükkânı önünde falakaya yatırılması ve çöp dökenin boynuna çöpün asılması gibi yaptırımlar gelmekteydi.⁹

19. yüzyıl, İstanbul'da belediyeçilik alanında kurumsallaşmanın ve radikal değişikliklerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Klasik dönemin aksine bu dönemde artan çevresel problemler ve Avrupa merkezli modern belediyeçilik uygulamaları, Osmanlı başkentinde yeni çözüm arayışlarına imkân tanımıştır.

Bu doğrultuda ilk olarak II. Mahmut döneminde İhtisap Nezareti ihdas edilmişti. İhtisap Nezareti'nin oluşturulmasıyla birlikte beledi faaliyetler artık bu kuruma geçmiştir. Fakat İhtisap Nezareti beklenen başarıyı bir türlü gerçekleştiremediği için temizlik işleri pratikte Zaptiye Müşirliği'ne devredilmişti. Sonuç olarak İstanbul'un çöp sorunu katlanarak devam etmiştir.¹⁰

⁸ BOA, İ.DH. nr: 52/2567, 05.6.1257/25.07.1841; Hatt-ı Hümayun (HAT) nr:523/25561, 29.12.1255/04.03.1840.

⁹ Sevim Budak, "Çöp", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.2, 531; Mazak, Güldal, *a.g.e.*, 12-13.

¹⁰ Hüseyin Özgür, *a.g.m.* 120; İlber Ortaylı, "Belediye", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.5 İstanbul, 1992, 399; Ziya Kazıcı, "Hisbe", *DİA*, C.18, İstanbul, 1998, 144; Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C.2, 912.

Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında Avrupalıların İstanbul'a gelişiyle birlikte şehirde Avrupai yaşantı hissedilir derecede etkisini göstermiştir. Bunun yanında kıta Avrupa'sının farklı nitelikteki insanları ilk defa İstanbul'u görme imkânına sahip olmuştur. İstanbul'a ilk kez gelen birçok Avrupalı, bu süreçte şehrin altyapısını ciddi derecede tenkit etmişlerdir. Bu tenkitler gerek Avrupalıların anılarında gerekse yabancı basında sıklıkla gündeme gelmişti. "Köpekler ile hayvan leşlerinin şehir içinde varlığı ve birikmiş çöplerin yaydığı katlanılmaz kokular"¹¹ şeklindeki ifadeler, şehirde sıklıkla eleştirilen konuların başında gelmekteydi.

Tüm bu gelişmeler neticesinde 1854'te İhtisap Nezareti kaldırılmış, yerine modern belediyeciliğin çekirdeği olan Şehremaneti teşkilatı kurulmuştur. Bu kurumun görevi; şehrin temel ihtiyaç maddelerinin temini, yol ve kaldırımlarının bakım ve denetimi ile -hiç şüphesiz- temizliği idi. Nitekim aynı yıl neşredilen Şehremaneti Nizamnamesi'nin 2. maddesinde çöp toplama görevi bu kurumun sorumlulukları arasında gösterilmiştir¹².

1855'te İntizam-ı Şehir Komisyonu adıyla kısa ömürlü bir kurul oluşturulmuştur. Müslim ve gayrimüslim Osmanlı vatandaşları ile yabancılardan müteşekkil bu komisyonun görevi, hükümete beledi işler konusunda (muhasabe teşkilatının kurulması, 14 belediye dairesinin kurulması vb.) tavsiye niteliğinde kararlar almaktan ibaretti¹³.

Komisyonun teklifiyle 1857 Nizamnamesi hazırlanarak İstanbul 14 belediye dairesine bölünmüştür. Ardından numune olarak adlandırılan Altıncı Daire-i Belediye kurulmuştu. Belediye teşkilatlanmasının önemli bir örneği olarak karşımıza çıkan bu kurumun görevleri arasında -Altıncı Daire Nizamnamesi'nin 53. maddesinde vurgulandığı üzere- temizlik ve çöp toplama hizmetleri de bulunmaktaydı¹⁴.

¹¹ Ozan Çekmez, *Kırım Savaşı Yıllarında İstanbul'da Sosyal ve Ekonomik Yaşam (1853-1856)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2017, 61.

¹² Zafer Toprak, "Şehremaneti", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul, 1994, 147; Mazak, *Gündelik Hayattan Renklerle Eski İstanbul*, 83.

¹³ "İntizam-ı Şehir Komisyonu" (Ortak Yazı), *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul, 1994, 179.

¹⁴ Zafer Toprak, "6. Daire-i Belediye", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.1, 220; İlhan Tekeli "19.Yüzyılda İstanbul Metropol Alanlarının Dönüşümü" , *Tanzimat*

2. 19. Yüzyılda İstanbul'da Çöp Sorunu

2.1 Hukuki ve Ekonomik Düzenlemeler

2.1.1 Hukuki Düzenlemeler

Çevreye dair düzenlemeleri içeren ilk yasa topluluğu olan 1858 Ceza Kanunname-i Hümayunu'nun 254. maddesinde sokağa çöp atan, birinin üzerine bilmeden çöp döken ve mülki idare ile belediye kanunlarına aykırı hareket edenlere bir beyaz beşlikten beş beyaz beşliğe kadar ceza-i nakdi verilmesi belirtilmiştir. 257. maddesinde ise çürümüş ve kokmuş meyve sebzeyi nehre, şehir dışına döken veya satmaya çalışanlara altı beşlikten on beşliğe kadar ceza-i nakdi verilmesi öngörülmüştür.¹⁵

Ceza Kanunname-i Hümayunu'nun ilgili maddeleri, çevreyi kirletme teşebbüsünde bulunanlara verilecek cezaların hukuki bir zemin kazanmasını sağlamıştır. Ayrıca aşağıda bahsedeceğimiz Sokaklara Dair Nizamname'de bu kanunnameye sıklıkla atıfta bulunulması, temizlik ve çöp konusunun Osmanlı gündelik yaşantısında önemine dair ciddi bir ipucudur.

1859 tarihli Altıncı Daire-i Belediye tarafından hazırlanan Sokaklara Dair Nizamname, İstanbul temizliğine dair oldukça kıymetli bilgiler içermektedir. 104 bentten oluşan nizamnamenin konumuz olan çöp ile alakalı bazı bölümleri şunlardır:

Nizamnamenin;

- 6. bendinde sokak temizliği görevinin, en uygun fiyatı teklif eden kişiye verileceği belirtilmiştir. Ayrıca sokaklar önem derecesine göre üçe ayrılmıştır. 1. sınıfta bulunan sokakların kış aylarında her gün bir kez ve yaz aylarında ise her gün iki kez temizleneceği belirtilmiştir. 2. sınıfta bulunan sokaklar günde bir kez, 3. sınıfta bulunan sokakların ise haftada bir kez süpürüleceği ifade edilmiştir.
- Temizlik saatlerinin belirlenmesinde şehir içi nüfusun hareket saatleri dikkate alınmıştır. Bu minvalde kalabalığın en az olabileceği saatler temizlikte tercih edilmiştir. Nitekim

Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Phoenix Yayınları, Ankara, 2006, 365; Ali İhsan Öztürk, *a.g.m.* 329.

¹⁵ Hüseyin Özgür, *a.g.m.*, .121; BOA, Sadaret Mukavelenameler (A.DVN. MKL.) nr:74/31, 09.04.1275/16.11.1858.

nizamnamenin aynı bendinde, nisan ile ekim ayları aralığında temizliğin öğle vaktinden 5-6 saat önce ve öğle vaktinden 7-8 saat sonra başlayacağı ifadesi bulunmaktadır. Ekim ile nisan ayları aralığında ise temizliğin öğle vaktinden 6-7 saat sonra başlayacağını belirtmesi bu durumu kanıtlar niteliktedir.

- 7. bendinde yukarıda belirtilen saat aralığında dükkân ve ev sahipleri ile kiracıların bölgeden çöp toplamak için geçecek araba, bargir (beygir) ve katırları beklemeleri gerektiği ifade edilerek temizlikte paydaşlar arttırılmaya çalışılmıştır.
- 8. bendinde araç, bargir ve katırları kullanacak temizlik görevlilerinin geçecekleri yerlerde her bir evin kapısını çalacakları ve o sırada ev sahipleri ya da kiracıların fıçı, tekne ve kap içindeki çöplerini getirerek çöp arabası veya sepetine boşaltmaya mecbur olacağı ifade edilmiştir.
- 9. bendinde temizliğin hakkıyla icra edilebilmesi için dükkân ve ev sahiplerinin yakınlarında bulunan kaldırımları her gün yıkayacağı belirtilmiştir.
- 10. bendinde *yapu* adlı inşaat faaliyetlerine başlayan kişilerin yapu civarındaki sokak ve kaldırımları daima temiz tutmaya dikkat edecekleri dile getirilmiştir.
- 11. bendinde sokaklara çöp döken, dışarı su döken ve sokak temizliğine dair ihmali olanların Ceza Kanunname-i Hümayunu'nun 254. maddesi gereğince bir beyaz beşlikten beş beyaz beşliğe kadar para cezasıyla cezalandırılacakları belirtilmiştir.
- 23. bendinde çeşitli kaplara konulan sebze, meyve ve balık gibi yiyeceklerin yol üzerine konulmasının yasak olduğu belirtilerek aykırı hareket edenlerin aynı kanunnamenin 254. maddesine göre cezalandırılacağı ifade edilmiştir.
- 26. bendinde hurda satıcılarının ticari eşyalarını sokaklara uzun süreli koymalarının yasak olduğuna dikkat çekilmiştir. Ancak yaya yollarını derhal temizleyerek çevreye saman, çöp, kepek, odun ve bez parçası çıkarmamak şartıyla ürünlerini sergilemeleri için kendilerine bir saat süre verileceği de

vurgulanmıştır. Aksi yönde hareket edenlere karşı aynı kanunnamenin 254. maddesinin uygulanacağı yazılıdır.

- 30. bendinde binek arabaları, bargirler, yük ve çöp arabaları ile bu gibi araçların sokaklarda durmalarının yasak olduğuna dikkat çekilerek sokaklarda çöp birikimi engellenmeye çalışılmıştır.
- 38. bendinde evlerin gerek iç gerekse dış kısımlarının temiz tutulması gerektiği ifade edilerek hane halkının temizlikteki önemi ve konumu bir kez daha vurgulanmıştır.
- 48. bendinde hayır amaçlı yapılan tuvaletlerin havadar olması ve çöp birikmeyecek/kokmayacak derecede düzenlenerek temizliklerinde kusur olmamasının gerekliliği üzerinde durulmuştur.
- 73, 74, 75 ve 76. bendlerinde kasap dükkânlarında hayvan kesilmesi kesin bir dille yasaklanmıştır. Ayrıca evlerden uzak ve belediyenin belirleyeceği uygun yerlerde oluşturulacak salhaneler (kesimevi) haricinde hayvan kesiminin yasak olduğuna karar verilmiştir. Bu kararlar şehirdeki meskûn mahallerin ağır hayvan kokusuna, hayvan leşlerinden oluşacak çöplere ve çeşitli sağlık sorunlarına maruz kalması engellenmeye çalışılmıştır.
- 79. bendinde hayvan kesim yerlerinin daima temizlenip kapıları lodos rüzgârı, yan taraflarının hava alacak şekilde yapılması gerektiği vurgulanmıştır.¹⁶

Sokaklara Dair Nizamname, sokakların genel yapısı ve temizliği için birçok alanda yapılması gerekenleri ayrıntılı bir şekilde içermesine rağmen bu nizamnameye yeterli derecede uyulmadığı kaynaklara yansımıştır.

Özellikle şehir içindeki bazı kasap dükkânlarında hayvan zebhi (kesimi) bu nizamnameye rağmen devam etmiştir. 1861'de bu duruma yönelik alınan bir kararlar; şehir içinde hayvan kesimi gerek temizlik gerekse kamu sağlığına aykırı görülerek çarşı ile mahallelere uzak yerlerde hayvan kestirilmesi

¹⁶ BOA, İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL.) nr:416/18210, 17.09-1275/20.04.1859.

gerektiği vurgulanmış ve şehir dışındaki birkaç yerde hayvan kesim yerlerinin kurulmasına karar verilmiştir¹⁷.

II. Abdülhamid dönemi başlarında yayınlanan ve sistematik belediyeçilik anlayışına temel oluşturacak 1877 tarihli Dersaadet Belediye Kanunu temizliğe dair birtakım bilgiler içermektedir. 65 maddelik kanunun 3. maddesinde belediye örgütlerinin, sınırları dâhilindeki yerlerin temizliğinden sorumlu olduğu belirtilmiştir. Aynı maddede; umumi salhaneler yapılarına kadar şehir içinde hayvan kestirilmemesi, mevcut salhaneler dışında şehrin içine başka salhanenin yapılmaması ve mevcut salhanelerin genel sağlık kuralları seviyesine çıkarılması kararları alınmıştır¹⁸.

Öncelikle aynı maddede geçen ifadeler birbirine tezdır. İlgili madde incelendiğinde, şehir içinde salhanelerin varlığı Osmanlı Devleti tarafından resmen kabul edilmiş, bir başka deyişle Sokaklara Dair Nizamname'nin ilgili maddesinin (74. madde) geçersizliği kabul edilmiştir.

Yine de Dersaadet Belediye Kanunu'yla ilk kez Osmanlı hükümeti ve belediyelerin bütçesi ayrılmıştır ve netice olarak beledi işler, Osmanlı hükümetinden alınarak belediyelere verilmiştir¹⁹.

1899'da neşredilen Devair-i Belediye Müfettiş, Başçavuş ve Çavuşlarına Mahsus Talimatname ile belediye denetimleri daha da sıklaştırılmaya çalışılmıştır. Buna göre;

- Çavuşlar, görevlendirildikleri yerde var olan bozulmuş, çürümüş ve etrafa koku saçan ürünlere el koyacak ve ürün sahibine ceza yazılacaktır (4. madde).
- Çavuşlar, sokak ve dükkânları daima denetleyerek sağlığa ve temizliğe aykırı durumları saati saatine Şehremaneti'ne bildireceklerdir (5. madde).
- Çavuşlar, her gün temizlik görevlilerinin bölgelerine gelip gelmediğini araştırarak ve durumu tanzifat müdürü ile memurlarına bildireceklerdir (13. madde).

¹⁷ BOA, *İ.DH.* nr: 474/31813, 03.01.1278/11.07.1861.

¹⁸ BOA, *A.DVN.MKL.* nr:14/16, 19.12.1293/05.1.1877.

¹⁹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C.3, 1536.

- Kasap dükkânlarında hayvan kesimi yasaktır. Bu işe göz yuman görevliler, bundan mesuldür (19.madde).

2.1.2 Ekonomik Düzenlemeler

Bu konuda Rüsüm-ı Tanzifiye, Süprüntü Masrafı ve Çöp Parası gibi farklı adlandırmalarla tanzifat resmi (temizlik vergisi) karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda bahsi geçen düzenlemeler ile temizlik, her ne kadar hukuki zemin kazanmış olsa bile bu hizmetlerin pekâlâ muayyen bir masrafı ortaya çıkacaktı. Tabi bu masraf, İstanbullular tarafından karşılanacaktı. Tanzifat vergisinin ilk olarak ne zaman toplandığı bilgisine ulaşılammıştır. Bununla birlikte konuyla ilgili tespit edilebilen ilk belge 1871 tarihlidir. Bu tarihte, gerek sokakların temizliği gerekse tanzifat vergisinin toplanmasından sorumlu tanzifat müdürü (Mahmut Bey) atanmıştır²⁰. 1872 tarihli bir belgede²¹ ise Şehremaneti çavuşlarının “temizlik masrafı için hane ve dükkân sahiplerinden alması gereken bir meblağ” ifadesi kullanılmasına rağmen bu meblağın içeriğinden bahsedilmemiştir.

Temizlik vergisinin tanzifat resmi ya da *rüsüm-ı tanzifiye* adıyla tahsil edilmesinden önce bu vergi farklı isim(ler)de toplanmıştır. Nitekim 1852’de Kasımpaşa’dan Beyoğlu’na akan suyolunun temizlik masrafının (3759 kuruş) suyolunun geçtiği yerdeki evler tarafından ödenmesine karar verilmişti.²²

Kırım Savaşı sonrasında (1856) Beyoğlu Caddesi(İstiklal Caddesi)’nin gece aydınlatılması, gündüz ise temizlenmesi kararı alınmış ve sokağın temizliği için Ohannes adlı kişi 10.000 kuruş bedel karşılığında görevlendirilmiştir. 10.000 kuruşun bölge ahalisinden karşılanması kararı alınarak kamu kurumları ve ibadet merkezleri dışında kalan ev, dükkân ve elçiliklerin bu bedeli ödemesine karar verilmişti²³.

1875 ve 1876 tarihli iki belgede belediye tarafından yayımlanan kupondan bahsedilmektedir. Bu kuponda halktan “bekçi, fener ve süprüntü masrafı” adıyla para toplanmış olduğu belirtilmiştir. Toplanılan paralardan süprüntü masrafı oranının ne kadar olduğunu kestirmek güç olmakla birlikte kişi başı 24 kuruştan 120 kuruşa kadar vergi alınmıştır. Verginin alınmasında

²⁰ Ali İhsan Öztürk, *a.g.m.* 331-332.

²¹ BOA, İrade Şura-yı Devlet (İ.Ş.D.) nr: 23/985, 15-11-1288/26-1- 1872.

²² BOA, Sadaret Meclis-i Vâlâ (A.MKT.MVL) nr:52/90 16.07.1268/06.05.1852.

²³ BOA, A.MKT.MVL, nr: 82/51 15.02.1273/15.10.1856.

kişilerin mali gücü ve mesleki özellikleri de dikkate alınmıştı. Örneğin; Hafız Şefik'ten 24 kuruş, Kahveci Ali Ağa'dan 48 kuruş, Hancı Ali Ağa'dan 72 kuruş, Fabrikacı Mahmut Ağa'dan 120 kuruş tahsil edilmişti²⁴.

Temizlik masrafını kimin karşılayacağı ilk zamanlarda belirsizdir. 1868 tarihli bir belgede Beşiktaş ve Tersane-i Amire'de (Haliç-Kasımpaşa bölgesi) biriken çöplerin kaldırılması için gerekli ücreti (140 bin kuruş) Zaptiye Nezareti'nin ödediği belirtilmiştir; ancak böylesine hacimli bir ücretin ödenmesi Zaptiye Nezareti'nin mali yapısını oldukça sarsmış ve Nezaret, kendi memurunun maaşını dahi ödemekte zorluk yaşamıştı. Bu nedenle temizlik işleri masrafının Şehremaneti tarafından üstlenilmesi Zaptiye Nezareti tarafından talep edilmiştir.

Sadaretin 1868'de almış olduğu bir kararla çöp temizliği, belediye temizlikleri arasında görülmüş ve bu görevin Şehremaneti'ne ait olduğu açıkça vurgulanarak masrafların da Şehremaneti tarafından karşılanmasına karar verilmiştir²⁵.

Çiçeği burnunda bir kurum olan Şehremaneti'nin bu masrafı karşılayabilecek kapsamlı bütçesi olmadığından temizlik masrafının merkezi hazine tarafından karşılanacağı aynı metinde belirtilerek bu durumun ekonomiyi daha da sarsacağından dem vurulmuştur. Bu durum, ilerleyen yıllarda temizlik için yeni bir verginin (tanzifat vergisi) oluşturulacağına ve bunun da halka yansıtılacağına açık bir işaretti.

Zamanla verginin miktarı ve kapsamı hakkında birçok düzenleme yapılmış ve II. Abdülhamid döneminde (1881) tanzifat vergisi resmi bir kimlik kazanmıştır. Ayrıca verginin *tarh ve tahsilinde* gerekli oransal düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre; 1894'te vergi miktarı, çöp toplanacak yerlerdeki evlerin büyüklüğü, çöpün kemiyeti ve esnafın maddi gücüne göre belirlenmişti²⁶. Daha sonraki düzenlemelerle vergi miktarının ev veya ticari alanın değeri nispetinde tespit ve tahsiline karar verilmiştir.

Tanzifat vergisinin toplanmasında bir dizi zorluk yaşanmıştır. Öncelikle gerek esnaf gerekse bölge halkı, yabancı olduğu vergiye karşı katı ve

²⁴ BOA, Cevdet Belediye (C.BLD.) nr: 7/347, 29.12.1291/06.02.1875; C.BLD. 35-1701, 29.12.1292/26.01.1876.

²⁵ BOA, Sadaret Mühimme Kalemî Evrakı (A.MKT. MHM.) nr: 427/95, 11.8.1285/27.11.1868.

²⁶ BOA, Babîli Evrak Odası (BEO) nr: 395/29558, 25.10.1311/01.05.1894.

mesafeli davranış sergileyerek vergiyi ödemede yer yer direnç göstermiştir. Çarşı pazardaki dükkân ve mağazalardan bu verginin tahsilinde büyük ölçekli problemler yaşanmamışken özellikle mahalle ve sokaklarda bu verginin toplanmasında bir dizi zorluklar yaşanmıştır. Üstelik halkın bu verginin tahsilini sürekli şikâyet ettiği görülmektedir²⁷.

Osmanlı idaresi, tanzifat vergisi tahsilinde çevresel faktörleri de dikkate almıştır. Örneğin; 1894 depreminin²⁸ yarattığı yıkıcı etki sonucunda evleri hasar gören kişilerden 8 aydan 1 yıla kadar bu verginin tahsil edilmemesi kararı alınmıştır²⁹.

Osmanlı idaresi bu vergiyi sadece kendi vatandaşından almamış, İstanbul'da yaşayan yabancılardan da almaya çalışmıştır. Ancak temizlik vergisini ödemeyi -kapitülasyonlardan da güç alarak- yabancılar kabul etmemiş, İngiltere ve Fransa elçilikleri bu konuda devreye girmiştir.

Bu noktaya kadar tanzifat vergisinin içeriği ve tahsiline dair yukarıda genel bilgiler verilmiştir. Şimdi de bu konuda tafsilata yer verilecektir.

1881'de yapılan düzenlemeyle tanzifat vergisi açıklığa kavuşturulmuş ve miktarı belirlenerek şu kararlar alınmıştır:

- Rüsüm-ı Tanzifiye'nin alınmasında esnafın ekonomik gücü ile dükkânın konumu dikkate alınacaktır ve bu doğrultuda esnaf³⁰ 3 sınıfa ayrılacaktır. 1. sınıftan aylık 15 kuruş; 2. sınıftan aylık 10 kuruş ve 3. sınıftan da aylık 5 kuruş alınacaktır.³¹
- 3 sınıfın dışında kalan esnaf için belediyeler, 5 kuruş ile 100 para arasında bir miktar belirleyecektir.

²⁷ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C.8, 4226.

²⁸ Bu deprem hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Sema Küçükalioglu Özkılıç, *1894 Depremi ve İstanbul*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

²⁹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C.6, 3984.

³⁰ 3 sınıfa mensup bazı esnaf grupları: sebzeçi, bakkal, kuyumcu, aşçı, keresteci, manifaturacı, limoncu, şekerci, doğramacı, turşucu, tenekeci, yufkacı, kalaycı, yorgancı, leblebici, bıçakçı, sucu, süpürgeci, nalbantçı.

³¹ 3 sınıftan birine mensup olan bazı esnaf gruplarından alınan vergi miktarı: kitapçı, matbaacı, nalbant, şekerciden 5 kuruş; lambacı, keresteci, helvacı, çamaşırcıdan 10 kuruş ve lokantacı, sebzeçi, bakkal, kasap, aşçıdan 15 kuruş. Ayrıntılı bilgi için bakınız: BOA, *İ.Ş.D.* nr: 56/3190, 01.12.1298/25.10.1881.

- Arabalarla (süprüntü-temizlik arabaları) çöpleri alınan evlerden de aylık 1-5 kuruş aralığında ücret alınacaktır.
- Temizlik bedeli için küçük konaklardan aylık 10, büyük konaklardan ise aylık 15 kuruş alınacaktır.
- Bütün ev ve dükkân sahipleri bu vergiyi ödemeye mecburdur.

Görüldüğü üzere temizlik vergisi mecburi hale getirilerek vergiye itiraz, asgari düzeyde tutulmaya çalışılmıştır. Ancak oldukça fakir olanlar için bu madde yeni sorunları da beraberinde getirecekti. Keza konakların boyutuna göre vergi miktarının değişmesi, vergi tespit ve tayininde eski uygulamanın geçerliliğini koruduğunu göstermektedir. Vergi tahsilinde net rakamlardan ziyade 1-5 kuruş, 5 kuruş-100 para gibi rakamların varlığı, vergi tahsilinde suiistimalleri de doğuracaktır.

Temizlik vergisinin tahsilinde çeşitli zorluklar yaşandığını daha önce belirtmiştik. Esnafın ekonomik gücü oranında vergi alınmaması ve çöpü toplanmayan evlerden de verginin alınmaya çalışılması bu zorluklar arasında gösterilebilir. Tüm bu nedenler sonucunda arzu edilen miktarda temizlik vergisi toplanamamıştır. Kaldı ki Şehremaneti, her ev ve dükkânın süprüntüsünü kaldırmayı oldukça masraflı görerek yalnız göz önündeki cadde ve sokakların çöplerini kaldırmıştır. Yaşanan birtakım zorluklar neticesinde temizlik vergisinde sınırlı değişikliklere gidilmiştir. Buna göre; aceze haneler adlı fukara evlerden temizlik vergisi alınmayacaktır. Ayrıca temizlik vergisinin emlak vergisi gibi süreklilik arz etmediği vurgulanarak sadece sokağı temizlenen ve çöpü kaldırılan ev ile dükkânlardan temizlik vergisi alınmasına karar verilmiştir.³²

Temizlik vergisinin halk ve esnafın *derece-i iktidariyeleri* (ödeme gücü) ölçüsünde alınması genel kural olmakla birlikte bu kurala vergi tahsildarları tarafından uyulmadığı görülmekte ve bazı *yolsuzluklar* yapılmaktadır. Bu yolsuzluklar, ev veya dükkân boş olmasına rağmen sahibinden temizlik vergisi alınması ve temizlik vergisi miktarının emlak vergisinden fazla alınması şeklinde gerçekleşmekteydi. Örneğin; 1882'de Beşiktaş'ta çöpleri kaldırılmayan tanzifat amelesi ile tanzifat arabasının giremediği yerlerden de

³² BOA, *İ.ŞD.* nr: 56/3190, 01.12.1298/25.10.1881.

temizlik vergisi istenmişti. Tüm bunlara karşın Şehremaneti'ne gerekli uyarılar Sadaret tarafından yapılmıştır³³.

Temizlik vergisi tahsili sırasında ahaliden bazı kişilerin vergi ödememek adına şehrin başka yerlerine taşınma çabası ve kiracıların şehir içinde sürekli yer değiştirmesi sebebiyle temizlik vergisinin toplanamadığı devrin kaynaklarına yansımıştır. Bu tarz faaliyetlere karşı tedbir olarak 1888'de alınan bir kararla ilgili belediye dairesinden alınacak ilmühaber/makbuz, taşınmak isteyen tarafından ibraz edilmedikçe eşya taşınmasına izin verilmemesi ilkesi getirilmiştir³⁴.

Keza vergi borcunu ödemeyenler şayet memur ise maaşlarında kesintiye gidilmesi kararı alınmıştır. Buna göre Dersaadet Belediye Kanunu'nun 64. maddesi gereğince tanzifat vergisini ödemeyen memur maaşlarının çeyreğine el konulacaktır. Maaşlara el koyma işlemini belediye yapacaktır; ancak bu süreçte yolsuzlukları engellemek adına olayın önceden Şura-yı Devlet'e intikali gerekmektedir³⁵.

Borcunu öde(ye)meyenler arasında emekli memurlar ve askerler de bulunmaktadır. Şehremaneti yaşamış olduğu ekonomik buhranı da göz önünde bulundurarak bu kişilerden de tanzifat vergisini almak istemiş; ancak bu teşebbüse izin verilmemiştir³⁶.

Şayet bir kişi bu vergiyi ödememekte ısrarcıysa ilk olarak kendisine ihbarname gönderileceği belirtilmiş, ihbarnameye rağmen borcunu 8 gün içinde ödemeyen veya kefil göstermeyenlere karışı da tevkif (tutuklama) cezasının uygulanması kararı alınmıştır³⁷.

Temizlik vergisi tahsilinde yer alan bir diğer engel de İstanbul'un mütemekkin (yerleşik) yabancılarıydı. Yabancı uyruklular, verginin tahsil edilmeye başlamasıyla birlikte duruma tepki göstermiş; İstanbul'da

³³ BOA, *İ.DH.* nr: 868/69414, 26.01.1300/07.12.1882; Ergin, *a.g.e.* C.8, 4224.

³⁴ BOA, Meclisi Vükela Mazbataları (*MV*) nr:37/43, 14.03.1306/18.11.1888; *MV* 40-36, 23.06.1306/24.02.1889.

³⁵ BOA, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (*DH.MKT*), nr: 2242/128, 24.03.1317/02.08.1899; *DH.MKT*, nr: 2415/48 22.06.1318/19.10.1900.

³⁶ BOA, *BEO*, nr: 946/70884, 02.12.1314/04.05.1897; *DH.MKT*, nr: 2082/51 21.12.1314/23.06.1897.

³⁷ BOA, Yıldız Perakende Evrakı Şehremaneti Maruzatı (*Y.PRK.ŞH*) nr: 3/83 24.11.1308/01.08.1891; Ergin, *a.g.e.* C.8, 4227.

yaşamalarına rağmen kapitülasyonların koruyucu gücüne sığınarak temizlik vergisi ödemeye karşı çıkmışlardır. Temizlik vergisini ödememekte ısrarlı olan yabancılara karşı Osmanlı Devleti, bunun (tanzifat vergisi) bir vergi değil de temizlik ücreti olduğunu belirterek yabancılardan temizlik vergisi almaya çalışmıştır³⁸. Görüldüğü üzere halktan bu vergi tahsil edilirken Rüsüm-ı Tanzifiye ifadesinin kullanılmasına rağmen yabancılardan verginin tahsili sırasında temizlik ücreti ifadesinin kullanılması, yabancılara yanılma girişiminden (veya gelebilecek olası tepkiyi asgari düzeye indirmekten) başka bir şey değildi.

Temizlik vergisi için halk ya da esnafın ekonomik gücü doğrultusunda (nispet-i mutedile) bir oranın belirlenmesi çoğu zaman vurgulanmıştır ancak bu durumun pratikte sürekli ihmali, Osmanlı idaresinin daha kararlı adımlar atmasına neden olmuştur. İlk olarak 1888'de Rüsüm-ı Tanzifiye'nin Suret-i Cibayet-i İstifası adlı bir düzenleme kaleme alınmıştır. Buna göre;

- Tanzifat vergisi tahsil yetkisi, belediye muhasebecilerinden alınarak emlak vergisi tahsildarlarına verilmiştir (19. madde).
- Dükkânın büyüklüğü ve içerisindeki ticari faaliyet türüne göre tanzifat vergisi, vergi tahsili esnasında belirlenecektir (21. madde).
- Âciz evlerden tanzifat vergisi alınmayacağı bir kez daha vurgulanarak diğer yerlerden, evin değerine göre aylık vergi tahsil edilecektir: Değeri; 20.000 kuruşa kadar olan yerlerden aylık 40 para³⁹, 20.000-50.000 kuruş olan yerlerden aylık 100 para, 50.000-70.000 kuruş arası olan yerlerden 5 kuruş, 70.000-100.000 kuruş arası olan yerlerden 10 kuruş ve değeri 100.000 kuruştan daha fazla olan yerlerden ise aylık 15 kuruş alınacaktır (22. madde).

İkinci olarak bir yıl sonra da "Tanzifiye Rüsümü Hakkında Kararname" hazırlanarak birtakım kararlar alınmıştır:

³⁸ BOA, Hariciye Nezareti istişare Odası (HR.HMŞ.İŞO) nr: 158/8, 26.03.1302/13.01.1885 ; HR.HMŞ.İŞO, nr:168/29, 02.11.1303/02.08-1886; Hariciye Nezareti Tahrirat (HR.TH.) nr: 56/40, 15.04.1885; Hariciye Nezareti İdare (HR.İD.) nr: 266/57 ve 266/68, 18.06.1881.

³⁹ 40 para yaklaşık 1 kuruştur.

- 1. maddede; bütün ev, dükkân, mağaza (depo) ile sokakların çöpünün süprüntü arabalarıyla, araba girmeyen yerlerin çöpünün ise küfeli bargir ve başka araçlarla tanzifat amelesi (temizlik görevlisi) tarafından toplanacağı vurgulanmıştır.
- 2. maddede; nüfus yoğunluğu olan yerlerde, çöplerin her sabah erkenden toplanacağı belirtilirken az nüfuslu yerlerin çöpünün ise -gereğine göre- gün aşırı veya üç günde bir toplanacağı ifade edilmiştir. Bu yerlerde çöpün 3 günden fazla kalması durumunda sorumlu, ilgili tanzifat amelesi olacaktır
- 3. maddede; ev, dükkân ve mağazalarda her kim kalırsa onların tanzifat vergisi vereceğine ancak boş yerler için mal sahibinden vergi alınmayacağına karar verilmiştir.
- 4. maddede; vergilerin belediye tarafından aylık olarak alınacağı ve halkın tanzifat vergisini ödemeye mecbur olacağı açık bir dille ifade edilmiştir.
- 5. maddede vergiyi ödemeyenlere karşı uygulanacak müeyyideler şu şekilde belirtilmiştir: Dersaadet Belediye Kanunu'nun 64. maddesi gereğince vergiyi ödemeyen kişi şayet mülkünü bir başkasına devretmek isterse ilgili belediye bu işlemi yapmayacak ve şahsın maaş ya da sehim mukataası varsa bunlar kesilecektir.

Kararnamede "ev veya gelir getiren yerlerin değeri ölçüsünde" tanzifat vergisinin alınması vurgulanarak tanzifat vergisi tarifesi hazırlanmıştır. Bu tarife aşağıdaki tabloda gösterilmiştir⁴⁰:

Tablo 1

Tanzifat Resmi Tarifesi

Evler için		Dükkân, mağaza, otel, birahane, hamam ve salhaneler için	
Vergi miktarı (aylık)	Evin kıymeti	Vergi miktarı (aylık)	Gelir getiren yerin kıymeti

⁴⁰ BOA, Yıldız Esas Evrakı (Y.EE) nr:36/20, 14.07.1306/16.03.1889; A.DVN.MKL nr: 88/22, 29.12.1309/25.07.1892.

1	-Değeri 5000 kuruştan az olan Fukara evleri istisna tutulmak üzere- değeri 5001- 20.000 kuruş evler	1	Değeri 5000 kuruşa kadar olan yerler
2	Değeri 20.001- 50.000 kuruş evler	2	Değeri 5001- 10.000 kuruş yerler
5	Değeri 50.001- 100.000 kuruş olan evler	3	Değeri 10.001- 15.000 kuruş yerler
10	Değeri 100.001- 150.000 kuruş olan evler	4	Değeri 15.001- 20.000 kuruş yerler
15	Değeri 150.001 kuruştan fazla olan evler	5	Değeri 20.001- 50.000 kuruş yerler

Kararname ile vergi tahsili sırasında bir dizi karışıklık ve itirazlara son verilmek istense bile bu sorunlar kararnamenin ilanından sonra da katlanarak devam etmiştir. Örneğin; 1889 yılına ait bir belgede temizlik vergisi tahsil edilirken kararnamenin farklı yorumlanması sonucunda mahkemeye taşınan bir olaydan bahsedilmektedir: Mahmutpaşa'da Arif Han adlı yerin odabaşısı Kirkor, tanzifat vergisini toplamaktan sorumlu kişi olup her odadan (dükkân) 5 kuruş toplamıştı. Oysa Arif Han'da bulunan tüccar Muhyiddin Hayri Bey, her odanın 5 kuruş ödemesinin kanuna aykırı olduğunu belirterek 20, 30 veya 40 paranın ödenmesi gerektiğini iddia etmişti. Nihayetinde olay Dersaadet Bidayet Mahkemesi'ne intikal etmiş ve Muhyiddin Hayri Bey mahkeme masraflarıyla birlikte 85 kuruş ödemeye mahkûm edilmiştir.

Tanzifat vergisinin kanunlaşmasından sonra gerekli duyuru yapılmadan esnaftan vergi tahsiline başlanmış, bu durum beraberinde şikâyetleri de gündeme getirmiştir. Nitekim 1890'da Çarşu-yı Kebir (Kapalı Çarşı) esnafı kendilerine baskı yapıldığını iddia ederek kanuna aykırı şekilde kendilerinden tanzifat vergisi talebinde bulunulduğunu ifade etmişlerdi⁴¹. Esnafın bu şikâyetinde vergi hakkında bilgi sahibi olmadıkları ilk bakışta göze çarpmaktadır. Ancak vergiyi vermemek adına bu durumu gerekçe olarak sunabilecekleri ihtimali de bulunmaktadır.

⁴¹ BOA, *DH.MKT*, nr: 1706/119. H 18.07.1307 M 10.03.1890.

Tanzifat vergisine itiraz eden gruplardan birisi de pazarcı esnafıydı. Esasında pazarcı esnafı, sergi kurdukları yer için görevlilere 1-3 kuruş civarında pazar resmi ödemektedir; fakat vergi tahsil görevi, Şehremaneti'ne geçtiğinde pazar resmi haricinde çöplerinin temizlenmesine karşılık kendilerinden çöp parası alınmaya da başlanmıştı. Bunun üzerine pazarcı esnafından basmacı esnafı 1894'te tanzifat vergisine itiraz etmiş ve Şehremaneti'nin gündemi yaklaşık 6 ay boyunca bu itirazla meşgul olmuştur. İtirazlarında özetle şu ifadeler yer almaktadır:

- Uzunca bir süredir mültezim adlı görevlilere pazar resmi ödemekle birlikte bu verginin kapsamında çöplerin kaldırılması da bulunmaktadır.
- Toplanılan çöp parasında bazı keyfilikler olup vergi miktarının belirlenmesi memurların takdirine bırakılmıştır.
- Tanzifiye Rüsümü Kararnamesi'nde pazarcılardan vergi alınmasına dair bir madde yoktur ve bizlerden vergi alınması noktasında bir irade (padişah kararı) hali hazırda bulunmadığı için vergi toplanması uygun değildir.⁴²

Bu itirazlar neticesinde Şehremaneti'nin cevabı şu şekilde olmuştur:

- Pazar resmi bir tür yer ücretidir. Tanzifat arabaları ve memurlarıyla çöpler temizlendiği için çöp parası (tanzifat vergisi) alınmaktadır.
- Esnafın geneli bu durum için şikâyet etmemekle birlikte sadece basmacılar esnafı şikâyet etmektedir.
- Kararnamede apartmanlar için bir açıklık olmamakla birlikte onların çöpleri de toplandığı için apartmanlardan da tanzifat vergisi alınmaktadır. Pazarcıların da çöpleri toplandığı için tanzifat vergisi onlardan alınmaktadır. Bu nedenlerden ötürü, pazarcılardan tanzifat vergisi alınması padişah kararı dışında bir karar değildir.

Yapılan itiraz ve Şehremaneti'nin cevabı yetkililerce değerlendirildikten sonra basmacılar esnafının bu itirazı reddedilmiştir⁴³.

⁴² BOA, BEO, nr: 395/29558, 19.10.1311/25.4.1894; BEO, nr: 476/35679, 16.3.1312/17.09.1894.

⁴³ BOA, Şura-yı Devlet (ŞD.) nr:774/1, 03.08.1312/30.01.1895.

Görüldüğü üzere esnafın şikâyetinde haklılık payı yok değildir. Özellikle tanzifat vergisinin pazarcılarla ilgili bir noktaya temas etmemesi, onlardan vergi alınmasını yasadışı hale getirmektedir. Dolayısıyla Şehremaneti'nin açıklaması yorum farklılığından öteye geçmemektedir. Ayrıca kararnamede pazarcılara dair hiçbir açıklamanın olmayışı, kararnamenin tam ve doğru bir biçimde hazırlanamadığı fikrini güçlendirmektedir.

İtiraza bir başka örnek de şu şekildedir: Galata'daki Havyar Hanı tüccarı 1895'te bu vergiyi şikâyet etmişti. Hanlara dair tanzifat vergisinde açıklığın olmadığını belirten tüccar, tanzifat vergisinin ilanı sonrası kendilerine dükkânın büyüklüğüne göre 20, 30 ve 40 para verginin alınacağı söylenmesine rağmen daha sonra kendilerinden 5 kuruş ve daha fazla vergi talebinde bulunduğunu belirtmişlerdi⁴⁴. Bu yüzden vergiyi değil ama vergi tahsil yöntemini şikâyet etmişlerdi.

Tanzifat vergisine itiraz eden bir diğer grup ise otellerdi. Tanzifiye Rüsümü Hakkında Kararname'de kendi paylarına düşen aylık 5 kuruş ücreti çok bulmuşlardı. Oysa yetkililer otellerin çöplerini kendi imkânlarıyla kaldırmaları durumunda ortalama 4-5 kuruşun masraf edileceğini belirtmişlerdi.

Beyoğlu Tepebaşı'ndaki Pera Palas Oteli'nin 1897'deki itirazı, dikkate alınması gereken bir örnektir. Kararnamede geçen "kıymeti 20.000-50.000 kuruş aralığında olan otel için aylık 5 kuruş tanzifat resmi ..." hükmüne göre Pera Palas otelinden bir süre vergi tahsili yapılmıştır. Daha sonra yapılan bir düzenlemeyle otel odalarının her birinden kıymetleri ölçüsünde vergi alınması kararlaştırılmıştı. Yeni karar akabinde Altıncı Daire-i Belediye, Pera Palas'ın her bir odası için 5 kuruş, otelde bulunan mağaza ve dükkânlar için de kıymetleri nispetinde (yaptıkları ticari faaliyetin türüne göre) toplamda ise 120 kuruş tanzifat vergisi istemiştir.

Önceki miktarın 24 katı büyüklüğünde bir vergi talebi üzerine Pera Palas Oteller Şirketi'nin İstanbul temsilcisi mösyö Tokas, duruma itiraz ederek kanunname doğrultusunda tanzifat vergisi alınmasını talep etmiştir. Osmanlı Devleti yöneticileri ise kararnamenin ilgili ifadelerini kabul etmekle birlikte kararnamenin hazırlandığı sırada İstanbul'da Pera Palas gibi büyük otellerin

⁴⁴ BOA, *DH.MKT*, nr:397/55, 21.01.1313/14.07.1895.

olmadığını belirtmiş, ayrıca oteldeki apartmanların⁴⁵ ayrı bir ev veya han konumunda olduğuna dikkat çekmiştir. Bu sebeple Pera Palas ve diğer büyük otellerin apartmanlarından aylık 5 kuruş, otellerdeki mağaza ve dükkânlardan da değeri ölçüsünde tanzifat vergisi alınmasına karar verilmişti.⁴⁶

Tanzifat vergisine itiraz edenler sadece esnaf grubu değildi. İstanbul ahalsininin bir kısmı farklı gerekçelerle bu vergiye itiraz etmişlerdir. Örneğin; Üsküdar'da Altunizade Mahallesi'nde ev sahibi bir kişi, 1900 yılı aralık ayında sürekli kendisinden tanzifat vergisi istendiğini belirterek bu durumu şikâyet etmiştir. Fakat yapılan soruşturma sonrası evin sıradan bir ev değil sayfiye (yazlık) ve değerinin de yaklaşık 175.000 kuruş olduğu saptanmıştı. Bu evin ödenmemiş tanzifat vergisi ise yapılan indirim sonrası 1005 kuruşa düşürülmüştür⁴⁷. Sayfiye tarzı bir eve sahip olup da uzunca yıllar bu vergiyi ödemeyen birinin gerekçesi bilgisizlik olmamalıdır. Muhtemeldir ki, şahıs o sıralar oldukça revaçta olan tanzifat vergisi için "baskı iddiası"na sığınarak bu vergiyi ödememeye çabalamıştı.

Tanzifat vergisini ödemek istemeyen bir diğer kesim de Beşiktaş Hayreddin İskelesi civarında yaşayan bir grup insandı. Bu kişiler vergiyi ödememekte o kadar ısrarcıydı ki şikâyet dilekçelerinde tanzifat vergisi alanında yapılan hukuki düzenlemelere dair güçlü emareler bulunmaktadır. 1890'da hazırlanmış oldukları dilekçede –özetle- şunlardan bahsedilir:

- Tanzifat vergisi emlak vergisi gibi genel bir vergi olmayıp hizmet karşılığında alınması gerekir; ancak boş dükkân, arsa veya çöpü alınmamış ev ile bağ sahiplerinden de bu vergi alındığı için bu yolsuz davranış, padişah kararıyla yasaklanmıştır.
- Ayrıca (Beşiktaş'ı da kapsayan) Dördüncü Daire-i Belediye, tanzifat vergisi kanununu yanlış anlaması yüzünden -fakirler de dahil- herkesten bu vergiyi almaktadır.

⁴⁵ Apartman kelimesi bu metinde "Bir konut binası içinde diğerlerinden bölmelerle ayrılmış ve bağımsız bir birim oluşturan odalar kümesi" anlamında kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için: *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, "Apartman" (1. Cilt) maddesine bakınız.

⁴⁶ BOA, BEO, nr: 933/69950, 11.11.1314/13.04.1897.

⁴⁷ BOA, DH.MKT. nr: 2434/11, 10.08.1318/03.12.1900.

- Bizim çöpümüz olmadığı halde kanuna aykırı olarak bizden zorla vergi alınır.

Şehremaneti hazırlamış olduğu cevapta; bu kişilerin asıl maksadının tanzifat vergisini vermemek ve çöplerini denize atmak olduğunu dile getirmiştir. Emanet ayrıca bölgedeki insanların çoğunun bu cüzi vergiyi verdiğini ancak bu kişilerin vergiyi vermemek için kendi durumlarıyla “Fakirlerden tanzifat vergisi alınmayacaktır” ilkesini bağdaştırdıklarını vurgulamıştır. Şehremaneti, hizmet götüremedikleri yerden bu vergiyi almadıklarını doğrulamış; bununla birlikte Hayreddin İskelesi’ne tanzifat araçlarını gönderdiklerini ve buranın ahalisinin çöplerini topladıklarını belirtmiştir. Ancak bu kişiler vergiyi vermemek için evlerinin önünden tanzifat arabalarının geçtiğini inkâr etmiş ve çöplerini denize atmışlardı. Söz konusu kişiler ayrıca Şehremaneti ile görüşerek sahilde oturduklarını, çöplerini denize kendileri atabileceğinden vergi vermek istemediklerini söylemişlerdi; ancak attıkları çöp, denizin açıklarına gitmeden Dolmabahçe Sarayı’nın önünde toplandığından bu teklifleri kabul edilmemiştir⁴⁸.

2.2. İstanbul’un Yerleşim Yerlerinde Çöp Sorunu Ve Temizlik Hizmetleri

Şehrin meskûn mahallerinde çöp ve kötü kokulara dair farklı nitelikte konu başlıkları göze çarpmaktadır. Öncelikle 19. yüzyılın ortalarından sonlarına doğru -özellikle 1890’lardan sonra- çöp ve temizlikle ilgili belgelerin yoğunluk kazandığı görülmektedir. Durumun ciddiyetini belirtme noktasında “Şu aralık her zamandan ziyade nezafet ve taharet-i belediyeye riayet...” türünden ifadelere sıkça tesadüf edilmektedir. Bunun nedeni ise o yıllarda başta kolera⁴⁹ olmak üzere birçok hastalığın artış göstermesidir. 1888 yılı yaz aylarında aşırı sıcaklara bağlı ölümlerde artış yaşanmış ve yetkililer yaz mevsiminin her türlü hastalığın çıkışında en uygun mevsim olduğunu belirterek sokakların sürekli süpürülmesini, boş arsadaki çöplerin kaldırılmasını ve pazarda ham ya da çürük meyve satılmasına engel olunmasını Şehremaneti’nden talep etmişlerdi. Koleranın şiddetlendiği 1893’te ise koleranın çıktığı yerin vakit geçirilmeden temizlenmesi kararı

⁴⁸ BOA, ŞD, nr: 2932/57, 07.01.1308/23.08.1890.

⁴⁹ Bu yıllarda yaşanan kolera tehlikesi için bakınız: Mesut Ayar, *Osmanlı Devleti’nde Kolera: İstanbul Örneği 1892-1895*, Kitabevi Yayınları, 2008.

alınmıştı.⁵⁰ Şikâyetlerin ve çeşitli olumsuzlukların yaşanması sonrasında ilgili yerlere müfettişler gönderilerek kapsamlı raporlar da hazırlanmıştır.

Şehrin muhtelif yerlerinde çöp vakalarında yaşanan hissedilir derecedeki artış, *Sıhhat-ı Umumiye* kavramının, yetkililerin çoğu kez gündeminde olmasına sebep olmuştur. Yetkililere göre şehirde zuhur eden birçok hastalığın temel nedeni “çöp”tür. Bu doğrultuda, 1868’de tanzifat amelesi (temizlik görevlisi) ile tanzifat araçları şehir içinde kullanılmaya başlanmış ve şehrin çoğu bölgelerine tanzifat/süprüntü araçları yollanmıştır⁵¹. Dikkat edilmesi gereken nokta ise kamu kurum ve kuruluşları çöplerinin toplanmasında görelî bir düzenlilik göze çarpmaktadır. Örneğin; 1877’de Maarif Dairesi’nin çöplerinin haftada iki kez toplanması için bölgeye tanzifat araçlarının gönderilmesi kararlaştırılmıştı.⁵²

Kamusal alanların yoğun merkezleri arasında gösterilebilecek sokak, cadde ve pazar yerlerinin temizliği yetkililer tarafından oldukça önemsenmektedir. Bu konuda gerek basın yayın yoluyla⁵³ gerekse imam, muhtar ve bekçiler aracılığıyla⁵⁴ halk farklı tarihlerde daimî surette ikaz edilmiştir.

Şehirde bu tarz şikâyetlerin kayda değer bir artış göstermesi, bazı kurumların bu konuda rapor hazırlamasında etkili olmuştur. Bu hususta 1890’da Dersaadet Tıbbiye Cemiyeti (Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane)’nin incelemeleri ve gözlemleri ışığında bir layiha (rapor) kaleme alınmıştır. Raporda “İstanbul’daki çeşitli hastalıkların ortadan kaldırılması için sokak ve mahallelerin temiz tutulması gerekir” ilkesinden hareketle oldukça önemli tespitler yapılmış ve bu tespitler çerçevesinde günümüzde dahi geçerli olabilecek çözüm önerileri sunulmuştur:

- Raporda öncelikle İstanbul’da uzun süredir devam eden hastalıklardan bahsedilmiştir. Bu hastalıklar; dang hastalığı

⁵⁰ BOA, *DH.MKT.* nr: 1521/80 06.11.1305/15.07.1888; *İrade Hususi (İ.HUS)* nr: 19/37, 12.06.1311/21.12.1893; *İ.HUS*, nr: 19/78, 25.06.1311/03.01.1894.

⁵¹ BOA, *Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT.)* nr: 14/5, 21.08.1290/14.10.1873; Mazak, Güldal, *a.g.e.*, 54.

⁵² BOA, *MF.MKT.* nr: 50/178, 14.08.1294/24.08.1877.

⁵³ BOA, *A.MKT.MHM.* nr: 227/4, 12.01.1278/20.07.1861.

⁵⁴ BOA, *BEO.* nr: 272/20364, 25.02.1311/07.09.1893.

(dang humması), çiçek hastalığı, kızıl hastalığı, kuşpalazı hastalığı ve griptir.

- Hastalıkların yol açacağı zarardan en çok etkilenen grubun İstanbul halkı olacağı raporda belirtilerek halkın bu hususta şahsi ve nakdi olarak yardım etmesi istenmiştir.
- Raporda şehrin genel sağlık seviyesinin istenilen ölçüde olmadığı ve bazı yerlerin oldukça tozlu, havasız olduğu belirtilmiştir. İşte bu durumun hava hareketini engellediği ve hastalıkların ortaya çıkışında oldukça önemli olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca bazı yerlerde evlerin oldukça yüksek ve sayıca fazla olmasının, hava ile güneşin yeryüzüne ulaşmasına engel olduğu açık bir dille belirtilmiştir. Evlerin tıpkı Londra'daki gibi geniş, birkaç katlı ve bahçeli olması gerektiği de ilave edilmiştir.
- Raporda salhanelerin şehir içinde bulunmasının hastalıkların oluşması ve yayılmasında önemli bir etken olduğu vurgulanarak şu şekilde devam edilmiştir: Salhanelerde nereden geldiği bilinmeyen ve muayene edilmemiş her türden et, herkesin gözü önünde satılmakta ve bu durum hastalıkları yayarak türlü hayvan hastalıklarının tavuklara kadar ulaşmasına neden olmaktadır.
- Mezarlıkların⁵⁵ yerleşim yerlerine oldukça yakın olmasının, naaşların derinlere gömülmemesi ve ibadet yerlerine yakın olmasının oldukça tehlikeli bir durum olduğu raporda belirtilerek bu durumun hastalıklara neden olabileceğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca naaşların taşınma şeklinin de tehlikeli olduğu üzerinde durulmuştur. Buna göre kullanımı ortak cenaze arabaları ve örtüleri hastalıkların yayılmasına neden olmaktadır.
- Raporun sular ile ilgili olan kısmı ise oldukça dikkat çekicidir. Daha önceleri bentlerden akan suların oldukça temiz olduğu

⁵⁵ Dönemin gazetecilerinden Basiretçi Ali Efendi, kabristanların temizlik noktasında "ağlanacak derecede" bulunduğunu ifade ederek bu yerlere çok fazla hürmet edilmediğini ve kabristanların etrafının hayvan artıkları ve çöplerle dolu olduğunu belirtir. Ayrıntılı Bilgi için: Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Mektupları* (Yay. Haz. Nuri Sağlam), Kitabevi, İstanbul, 2001, 301.

belirtilmiştir. Bunun nedeni olarak da suların geçtiği civar köylere bazı vergi muafiyetleri tanınarak bentleri temizlemeleri gösterilir. Daha sonra kullanılan Terkos Gölü'nün İstanbul halkına yeteceği düşünülerek bent temizliği rafa kaldırılmıştır. Bu durum; bakımsızlık yüzünden bentlerin çeşitli çöpler, insan cesedi ve kıyafetleri ile dolmasına sebep olmuştur. Dang hastalığı sırasında yaşanan kuraklık nedeniyle şehirde su miktarının kritik seviyeye düşmesi sebebiyle İstanbul'da yağmur dualarına çıkılmıştır. Suyun azlığı, Terkos suyunun pahalı ve bu suya ait çeşmelerin azlığı hastalıkların şiddetlenmesinde oldukça etkili olmuştur.⁵⁶

- Lağımın içler acısı halinin hastalıklara sebebiyet vermesi, çeşitli örneklerle raporda açıklanmıştır. Buna göre; lağımın bir kısmı sokaklara taşmakta, Beyoğlu Caddesi'nin bir kısmı ise lağımdan geçilmez durumdadır. Üstü açık olan Kasımpaşa lağımu, bir nehir suyu gibi akmaktadır. Bu sebeple Kasımpaşa muhitinden şehre doğru çeşitli hastalıklar yayılmaktadır. Ayrıca lağımın yapımındaki hatalar yüzünden lağımdaki atıklar evlere sızmakta ve evler kötü kokmaktadır.

Raporda yapılan tespitler sonrasında çözüm önerileri de şu şekilde sıralanmıştır:

- Çiçek hastalığı geçene kadar sadece bu hastalığa yakalananlara özgü hastane yapılmalıdır. Ayrıca hastalığın yok edilmesi için istisnasız herkesin aşı olması gerekmektedir.
- Naaşlar, tabutlar içerisinde kabristana taşınmalı, defin işleminden sonra tabutlar yıkılmalı ve örtüler de temizlenmelidir.
- Kızıl ve kuşpalazı hastalıklarının ortaya çıktığı evler tespit edilmeli ve buralar fen usullerine göre temizlenmelidir.
- Her sokağın köşesine çeşme yapılmalıdır.

⁵⁶ İstanbul suları için bakınız: Davut Hut, *İstanbul'un 100 Su Yapısı*, İbb Kültür A.Ş. Yayınları, 2010, İstanbul; aynı müellif, "II. Abdülhamid'in İstanbul'un Su İhtiyacına Dair Politikası ve İçmeyi Tercih Ettiği Kaynak Suları", *Sultan II. Abdülhamid Han ve Dönemi*, İstanbul, 2017, 470-491.

- Sokakları genişletmek, her gün süpürmek, ara sıra yıkamak ve saray, mabet veya kilise olduğuna bakılmaksızın yıkılması gereken her türlü yapıyı yıkmak gerekir. Kaldırımlar mükemmel olmalıdır. Kalabalık ve pis yerlerdeki eski evler tereddütsüz yıkılarak yerine havadar ve sağlığa uygun evler yapılmalıdır.
- Belirli aralıklarla meydan ve umumi bahçeler yapılmalıdır. Yüksek katlı binaların yapımı yasaklanmalıdır. Lağımalar düzenli olarak temizlenmelidir. Her şey, lağıma atılmamalı ve lağımalar denize akıtılmamalıdır.
- Salhaneler yerleşim yerleri ve köylerin dışında olmalıdır. Salhaneler şehir dışına yapılmalı kesilen hayvanların baytarlar tarafından denetimi gerçekleştirilmelidir.⁵⁷

Şehirde genel sağlığın temini noktasında gerekli inceleme, denetim ve uyarıları yapan kurumların başında Hıfzıssıhha-i Umumiye Komisyonu gelmektedir. Bir başmüfettiş ve çeşitli nitelikte müfettişlerden oluşan komisyonun görevlerini ihtiva eden 16 maddelik bir talimatname yayınlanmıştır. 1885'te neşredilen bu talimatnamenin;

- 4. maddesinde müfettişlerin temizlik ve sağlığa dair diğer konularda devamlı denetim yapacakları,
- 5. maddesinde genel sağlığa aykırı herhangi bir faaliyetin görülmesi durumunda müfettişlerin soruşturma açıp sonucunda rapor yazacakları ve raporları Tıbbiye Nezareti veya Tıbbiye Meclisi'ne verecekleri,
- 8. maddesinde kasap dükkânlarının teftiş edileceği belirtilerek uygunsuz etlerin (bozuk, kokmuş et, ölü ve hasta hayvan eti) tespiti durumunda etlere belediye tarafından el konulacağı,
- 10. maddesinde ise Ceza Kanunname-i Hümayunu ve Belediye Kanunu'nda yasaklanmış, genel sağlığa aykırı davranışta

⁵⁷ BOA, Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO) nr: 533/61, 17.12.1305 (Rumi)/01.03-1890.

bulunanlar hakkında müfettişlerin denetim yapacağı ve aykırı davranışlarda bulunanları ihbar edecekleri belirtilmiştir⁵⁸.

Tüm bu çalışmaların yapılması ve kurumların teşekkülünde etkili olan fikir -hiç şüphesiz- şehirde artan temizlik ve sağlık sorunlarıdır. Osmanlı yönetimi, İstanbul'da genel sağlığın temini ve hastalıkların engellenmesi noktasında müfettişler tayin etmiştir.

1885 yılı eylül ayında -ismi belgede belirtilmeyen- bir müfettiş İstanbul'da 4 günlük denetime çıkmıştı. Kantarcılar ve Hatapkapısı (Odunkapısı) bölgelerinde gerçekleşen teftişlerde, temizlikte hafif kusuru olan ticari mekânlar uyarılmıştı; ancak bünyesinde bir menfez veya pencere gibi hava akımını sağlayacak bir bölüm olmayıp bu yüzden içerisi çöp ve süprüntü dolan yerler (özellikle salhaneler) kapatılmıştır. Şehrin dar alandaki aritmetik nüfus yoğunluğu, bekâr odalarıyla dükkânlarda da görülmüş ve buralardaki fazla kişiler dışarı çıkarılmıştır. Ayrıca sabunhanelerin ağır kokusundan ötürü halkın sağlığını tehlikeye attığı görülerek bundan sonra sabunhanelerin şehir dışına çıkarılmasına karar verilmiştir.⁵⁹

1890'da bir başka müfettiş (sıhhiye müfettişi) şehirde denetim yaparak rapor oluşturmuştur. Buna göre; Sekizinci Daire-i Belediye tanzifat amelesi temizlik kurallarına dikkat etmemektedir. Paşabahçe'deki Şişehane adlı bölge kalabalık olmasına rağmen burada da temizlik kurallarına dikkat edilmemektedir.⁶⁰

Müfettişlerden bir diğeri de *Kimyager-i Hazret-i Şehriyari* unvanıyla tanınan Bonkowski Paşa'dır⁶¹. Bonkowski Paşa 1892'de yaklaşık üç gün boyunca Dersaadet ve Bilad-ı Selase Hıfzıssaha-i Umumiye Müfettişi" ve "Tanzifat-ı Fevkalade Müfettişi" unvanlarıyla bir dizi denetim faaliyetlerine girişmiştir.

⁵⁸ BOA, *DH.MKT*, nr: 84/13, 27.12.1310/12.7.1893; Yıldız, *Sıhhiye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.SH.)* nr: 2/9, 24.9.1302/07-07-1885; *A.DVN.MKL* nr: 27/11, 18.11.1302/29.08.1885.

⁵⁹ BOA, *Y.PRK.ŞH*, nr: 2/29, 20.12.1302/30.09.1885.

⁶⁰ BOA, *DH.MKT*, nr: 1781/36, 30.03.1308/13.11.1890.

⁶¹ Bonkowski Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Feza Günergün, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Kimyager-Eczacı Bonkowski Paşa (1841-1905)," *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, 17-19 Şubat 1988, Kongreye Sunulan Bildiriler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992), 229-252.

Bonkowski, Boğaziçi'nde bazı mahalleler, salhane, bakkal ve kasap dükkânlarını denetleyerek çevrede genel sağlığı bozabilecek dere ve mecraların temizlenmesi konusunda belediye yetkililerini uyarmıştı.

Daha sonra Çatladıkapı ve Kumkapı bölgeleriyle Yemiş ve Yağ İskelelerini denetleyen müfettiş, sonraki günlerde Kasımpaşa, Hasköy, Halıcıoğlu ve Balat mevkiilerini denetlemiştir. Temizlik konusunda oldukça hassas olduğu göze çarpan Bonkowski, bölgedeki birtakım sinagogları, kiliseleri, okulları ve hatta evleri dahi teftiş etmiştir. Balat İskelesi'nin 15-20 m. uzunluğundaki körfezinde yoğun kokuların olduğunu müşahade eden Bonkowski, çözüm olarak da acilen bu bölgeye toprak dökülmesine karar vermişti. Kasımpaşa deresinin lağımlarla dolduğunu gördükten sonra ise bir an önce temizlik çalışmalarının yapılmasını istemiştir.

Böyle bir atmosferde, belediyelerin temizlik konusunda bir eksiği olmadığını ifade eden Bonkowski'nin "...Şu aralık biraz fedakârlıkta bulunulduğu surette umur-ı tanzifiyenin bir kat daha intizam kesb edeceğini..." ifade etmesi ise oldukça dikkat çekicidir.

Bonkowski, son 8- 10 yıldır şehre gelen muhacirlere yönelik geçici olarak yapılan barakaların da sağlığa zararlı olduğunu belirtmiş ve bu kişilerin ya taşraya yollanmasını ya da uygun yerlerde kalmasını ifade ederek raporunu tamamlamıştır.⁶²

Koleranın ortadan kaldırılması için temizlik işlerinden sorumlu olan Bonkowski Paşa çözüm önerilerini Şehremaneti'ne de iletmisti; ancak önerileri oldukça masraflı olduğu için dikkate alınmamıştır. Ayrıca Paşa; Birinci, İkinci, Üçüncü, Altıncı ve Dokuzuncu Daire-i Belediye'lerde görevli bütün tanzifat amelesinin kendisine bağlanarak kolera ve temizlik konularıyla daha yakından ilgilenmek istemiş ve talebi kabul edilmiştir.⁶³

⁶² BOA, *İ.HUS*, nr: 1/12, 07.01.1310/01.08.1892.

⁶³ BOA, *A.MKT.MHM.*, nr: 593/13, 18.05.1311/27.11.1893; *İ.HUS*, nr: 18/48 07.05.1311/16.11.1893.

Bonkowski Paşa dışında İstanbul'un temizliğine dair farklı yabancı isimlerin de katkıları olmuştur. Dr. Şantimes (Chantemesse), Dezenfektör Öjen Mondragon⁶⁴ ve Mişel (Marius Michel) Paşa⁶⁵ bunlardan birkaçıdır.

Dezenfektör Öjen Mondragon 1893'te *tathirat ve tanzifata nezaret ve tathirat-ı fenniye* gibi gerekçelerle Paris'ten getirilmiş ve *tebhirhane* adlı dezenfeksiyon merkezlerinde bilimsel temizlik hakkında eğitim vermişti. Kendisiyle beş yıllık bir antlaşma yapılmış ve yıllık 20.000 frank maaş alması kabul edilmiştir⁶⁶.

Dr. Şantimes de kolera salgını yıllarında şehre gelerek İstanbul'da bir dizi faaliyette bulunmuştu. Şantimes'in konumuzla ilgili tarafı tavsiye niteliğindeki düşüncesidir: Şöyle ki, 1894'te Osmanlı Devleti, Paris elçiliği vasıtasıyla Fransa'da ilginç bir temizlik teknolojisinin geliştirildiğini saptamıştı. Hermit usulü olarak da bilinen bu yeniliğe göre; deniz suyu içerisinden elektrik, bir şekilde, geçirilerek sokaklar temizlenecek ve sulanacaktır. Konu hakkında son derece sınırlı bilgiye sahip olan Osmanlı idarecileri, Paris'te bulunan ve yakinen tanıdığı Dr. Şantimes'e danışmıştı. Dr. Şantimes'in olumsuz düşüncesi sonrası durum değerlendirilmiştir. Nihayetinde bu usulün oldukça yeni, masraflı olması ve Avrupa'da daha yaygınlık kazanmaması gerekçeleri dikkate alınarak Hermit usulünden vazgeçilmiştir⁶⁷.

İstanbul'da rıhtımların yapım imtiyazını elinde bulunduran Mişel Paşa ise 1895'te tanzifat mavnaları hakkında Osmanlı Devleti'ne teklifte bulunmuştur. Buna göre 3 ay içerisinde 4 şilep (yük gemisi) ve bir römorkörü 3150 lira bedelle yapacaktır. Fiyatı oldukça uygun bulan Osmanlı Devleti bu teklifi kabul etmiştir⁶⁸.

⁶⁴ Mesut Ayar, kitabında Şantimes ve Mondragon hakkında kapsamlı bilgi vermektedir.

⁶⁵ Mişel Paşa'nın faaliyetleri hakkında bakınız: Yasemin Nemlioğlu Koca, "Denizlerimizi Aydınlatanlar: Türkiye'de Fenerlerin Kuruluşu ve Gelişimi" *Journal of Eta Maritime Science (JEMS)*, 2018, 6(2), 103-117.

⁶⁶ BOA, *A.MKT.MHM.*, nr:593/18, 26.05.1311/05.12.1893; *İ.HUS*, nr: 18/57 21.5.1311/30.11.1893.

⁶⁷ BOA, Yıldız Hususi Maruzat (*Y.A.HUS*) nr: 294/41, 13.10.1311/19.04.1894.

⁶⁸ BOA, *BEO*, nr: 674-50482, 03.03.1313/24.08.1895; *İ.HUS*, nr: 40/82, 24.12.1313/06.06.1896.

Bonkowski'nin raporundan 7 yıl sonra (1899) Sıhhiye Nezareti'nden Sadaret'e hitaben kaleme alınan bir belge, şehrin çöp temizliği ve sağlık konusunda istenilen seviyede olmadığını bir kez daha göstermektedir. Belgede, şehirde bir süredir var olan humma-i tifo hastalığının aniden nüksetmesinde sokakların temizliğine asla dikkat edilmemesinin ve birkaç büyük cadde dışında diğer yolların temizlenmemesinin etkili olduğu belirtilir. Ayrıca şehrin temizliğinde adeta kangren olan lağımaların temizliği sırasında açılan çukurlara kireç atılmaması ve çukurların açık bırakılmasının hastalıkların ortaya çıkmasında etkili olduğu vurgulanmıştır⁶⁹.

Çöp konusunda şikâyet mercii Şehremaneti olmuştur. Şikâyetlerin çoğu imam, bölge halkı, muhtarlar ve muhtelif kamu kurumları tarafından yapılmıştı; fakat Şehremaneti, İstanbul'un çığ gibi büyüyen çöp sorunu karşısında oldukça yetersiz kalmıştır. Şikâyetlerin birçoğunda "Emanet'e (Şehremaneti) vukubulan müracaatın semeresi görülemediği"⁷⁰ şeklinde ifadelerin varlığı, yetersizliğe açık bir işarettir. Kolera ve çeşitli hastalıkların artış gösterdiği 1892'ye gelindiğinde ise İstanbul'un birçok noktasında beledi faaliyetlerin aksadığı ve çöplerin kaldırılmasının da bu doğrultuda gerçekleşmediği kaynaklara yansımıştır. Şehremaneti'nin yetersizliği üzerine Dahiliye Nezareti'nden yardım istenerek şehirde denetim yapmaları istenmişti⁷¹.

Şehremaneti ve diğer belediye kurumlarının çöp temizliğinde yetersiz kalmasında, kurumsallaşmamış yapısı etkili olduğu kadar yaşamış olduğu ciddi ekonomik zorluklar da etkili olmuştur. Örneğin; 1893'te şehirde çöp dökmek için açılan çukurların su kanalı masrafı 30.000 lira, şehirdeki genel temizlik masrafı ise 42.000 liradır. Şehremaneti'nin 1893 yılı geliri ise 180.000 liradır. Rakamlar incelendiğinde gelir gider dengesinde ciddi bir tutarsızlık olduğu göze çarpmaktadır. Bütün beledi işleri uhdesine alan bir kurumun sadece 2 beledi faaliyet için ödeyeceği tutarın 72.000 lira olması, yaşayacağı ekonomik zorluklara basit bir örnektir⁷².

⁶⁹ BOA, A.MKT. MHM. nr: 597/17, 21.12.1316/02.05.1899.

⁷⁰ BOA, BEO, nr:43/3200, 09.01.1310/03.08.1892.

⁷¹ BOA, BEO, nr:30/2170 15.12.1309/11-7-1892; İ.DH. nr: 1283/101026, 15.12.1309/11.07.1892.

⁷² BOA. İ.DH. nr:1307/34, 25-2-1311/07.09.1893.

Belediye örgütleri bu dönemde sınırlı bir bütçeye sahipti ve ülkedeki ekonomik zorluklar da göz önüne alındığında sahip oldukları bütçeyi, daha önemli ve öncelikli beledi faaliyetlere aktarmak zorundaydılar. Bu durum haliyle temizlik işlerine sekte vurmakta ve şikâyetleri de beraberinde getirmekteydi. Bunun üzerine ilave tedbirler alınarak Şehremaneti'ne ek gelirler bulunmuştur. Bu ilave gelirlerin başında ise İstanbul emlak vergisinin %10'luk kısmı gelmektedir. 1886'da Şehremaneti'ne Hicri 1300 ve 1301 yıllarının emlak vergisi bakayasının %10'luk kısmının verilmesi kararlaştırılmıştı; ancak bu da yeterli olmayınca ileride yapılacak tahvil satışında elde edilecek gelirin %10'luk kısmının Emanet'e verilmesine karar verilmiştir. Fakat verilen bu miktarlar Şehremaneti'ne bir türlü yeterli gelmemektedir. Aynı yıl Şehremaneti, sergi bedeli adıyla alınan paranın temizlik işlerine aktarılmasını talep etmiş; ancak bu talep kabul görmemiştir.⁷³

Şehremaneti'nin sıkıntıları sadece ekonomik alana münhasır değildi. II. Abdülhamid döneminin meşhur simalarından Şehremini Rıdvan Paşa, temizlik işleri konusunda *Emanet*'in elinden geleni yaptığını belirtmesine rağmen Bâbiâli ve şehirdeki diğer belediye dairelerinin faydası olmadığını bilakis zorluk çıkardığını vurgulamaktadır. Babiali ile birçok konuda uyuşmayan Paşa, şehirdeki lağımların kapatılması ve Şehremaneti'ne ek gelir bulunması konusunda Babiali ile ciddi problemler yaşamıştır.⁷⁴

Koleranın tekrar nüksettiği 1892'den itibaren bu zorluk daha fazla hissedilir olmuştur. Koleranın yarattığı kriz ortamının maddi zorluklarla birleşmesi Şehremaneti'ni yeni gelir kaynakları arayışına sevk etmiştir. Bunun üzerine Hicri 1308 yılının emlak vergisinin %15'lik kısmı, 1300-1307 yılları arası emlak vergisi bakayasının %30'luk kısmı ve yarıda kalan inşaatlardan arta kalan paraların Şehremaneti'ne temizlik işleri için aktarılmasına karar verilmiştir⁷⁵. 1 yıl sonra (1893) alınan bir kararla Şehremaneti'nin Emlak vergisindeki payı %15'ten %50'ye çıkarılmıştır⁷⁶.

⁷³ BOA, *DH. MKT.* nr:1376/61, 09.02.1304/07.11.1886; *DH. MKT.* nr:1383/59 11.03.1304/08.12.1886.

⁷⁴ BOA, *Y.PRK.ŞH.* nr:4/2, 08.01.1310/02.08.1892.

⁷⁵ BOA, *BEO,* nr: 35/2609, 24.12.1309/20.07.1892; *BEO,* nr:37/2750, 27.12.1309/23.07.1892.

⁷⁶ BOA. *İ.DH,* nr: 1307/34, 25.02.1311/07.09.1893.

Ayrıca 1893'te Altıncı Daire-i Belediye'de temizlik işleri adeta durma noktasına gelmişti. Öyle ki sokaklardan geçmenin mümkün olmadığı kaynaklara yansımıştır. Bu nedenle Şehremaneti'nin Altıncı Daire-i Belediye'ye 40.000 kuruş vermesi istenmiştir⁷⁷ ancak yeni bir gelire şiddetle ihtiyaç duyan Şehremaneti'nin Altıncı Daire'ye 40.000 kuruş vermesinin imkânsız olduğu düşünülmektedir. Aynı yıl Şehremaneti'ne temizlik ve sağlık işleri için yapacağı masrafa karşılık 4.700 liranın verilmesi bu ifadeyi doğrular niteliktedir⁷⁸.

Şikâyetlerin bir kısmı çöp toplamakla görevli tanzifat amelelerine yöneliktir. Birçok farklı örnekte; tanzifat amelelerinin sokaklarına gelmemesiyle sokakların uzun süre kötü kokmasından⁷⁹ ve tanzifat vergisi verilmesine rağmen sokakların temizlenmemesinden⁸⁰ dem vurulmaktadır. Tanzifat amelesinin aracına çok fazla çöp koyması sebebiyle çöplerin bazılarının sokaklara döküldüğü ve kötü kokuların tekrar yayılmaya başlaması da diğer şikâyetler arasındadır⁸¹. Şikâyetler sonrasında ilk olarak 1893'te adım atılmıştır. Buna göre, sayısı yaklaşık 1000 olan tanzifat amelesi sayısı 150 kişi daha arttırılmış, 1894'te ise geçici tanzifat ameleleri istihdam edilmiştir⁸².

Tanzifat ameleleri birkaç farklı faaliyetiyle de gündeme gelmiştir. Örneğin; Fatih'te Mehmet Tahir adlı bir tanzifat amelesi, şahit olduğu cinayet hadisesini yetkililere ihbar etmiş ve ihbariye adıyla 2000 kuruş para almıştı⁸³.

Tanzifat ameleleriyle ilgili bir diğer konu ise oldukça dikkat çekicidir. Ermenilerin 1890'lardan itibaren İstanbul'daki tedhiş/terör faaliyetlerini arttırması, şehrin gece gündüz denetlenmesi fikrini oldukça güçlendirmiş ve gece denetimleri sırasında bekçilerin yanında tanzifat amelesi, belediye çavuşları ve müfettişlerinin bulunmasına karar verilmişti. Nitekim 1896'dan

⁷⁷ BOA, BEO, nr: 158/11784, 03.08.1310/20.02.1893; Y.A.HUS, nr:270/41 08.08.1310/25.02.1893.

⁷⁸ BOA, Y.A.HUS, nr:279/198, 28.02.1311/10.09.1893.

⁷⁹ Basiretçi Ali Efendi, a.g.e, 355, 589.

⁸⁰ Basiretçi Ali Efendi, a.g.e. 487.

⁸¹ Basiretçi Ali Efendi, a.g.e. 588.

⁸² BOA, Yıldız Mütenevvi Evrak (Y.MTV. nr: 112/25, 03.07.1312/31.12.1894; İ.DH. 1307/34, 25.02.1311/07.09.1893.

⁸³ BOA, DH.MKT. nr: 1504/17, 14.08.1305/26.04.1888; DH.MKT, nr: 1511/102, 27.09.1305/07.06.1888.

itibaren 357 tanzifat amelesi, bekçilerin yanında gece devriyesine çıkmaya başlamıştır⁸⁴. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki bahsedilen dönem şehirde temizliğe dair şikâyetlerin arttığı bir dönemdir. Siyasi sâiklerden ötürü böyle bir kararın alınması, sayısı zaten yetersiz olan tanzifat amelesine ek iş yükü getirmiştir. İşte bu durum, sürekli şikâyetlere konu olan ve yetersizliğinden dem vurulan temizlik işlerinin daha da aksamasına neden olmuştur.

Sonbahar gelmeden önce çevresinde çöp veya kötü kokuların olmasını istemeyen İstanbul halkı, sokakların temiz olmamasından şikâyet etmektedir. Bu yüzden yeni bir hastalığın ortaya çıkmasından korkan halk, Ağustos 1879'da Şehremaneti'nden yardım istemişti. Şehremaneti'nin bu tarz şikâyetlere karşı kullandığı yöntemlerin başında *tenbihat-ı şedide ve müessire* gelmektedir⁸⁵.

Çöp ve kötü kokuya neden olan şikâyet konuları ise birbirinden farklı ve bir o kadar da ilgi çekicidir:

- Salhane ve debbağhanelerin çöpleri ile etrafa yaydıkları katlanılması zor kokular,
- Çöp etkisiyle kirlenen sular,
- Lağım sularının denize akıtılması, lağım tıkanıklıkları sonrası sokak ve evlerdeki pis kokular, açık bırakılıp temizlenmeyen lağımalar,
- Çöp yüzünden oluşan çeşitli hastalıklar,
- Boş arsalarla dökülen çöpler ve buralarda yapılan tuvaletler,
- Bekar odaları ve kahvehanedeki erkeklerin boş arsalarla tuvaletlerini yapmaları sebebiyle oluşan kötü kokular,
- Hastanelerden gelişigüzel bir şekilde etrafa atılan tıbbi atıklar,
- Hayvan dışkıları,
- Çürümüş meyve ve sebzeler,
- Bazı medrese, türbe ve cami tuvaletlerinden gelen ağır kokular ile buralarda birikmiş çöpler.

⁸⁴ BOA, Dahiliye Muamelat (DH.TMIK.M) nr: 26/71, 17.08.1314/21.01.1897.

⁸⁵ BOA, DH.MKT. nr:1327/59, 24.08.1296/13.08.1879; Basiretçi Ali Efendi, a.g.e. 411.

Çöp ve ortaya çıkan pis kokuların ortadan kaldırılma yöntemleri ise şunlardı:

- Sokak ortası veya boş yerlerde çukur kazarak çöpleri buralara atma ve üzerlerine kireç dökme,
- Çöpleri boş arsalarla dökme,
- Kaldırım yapma,
- Çöple kaplı arsaları çöplerden arındırıp bahçe haline getirme,
- Boş arsalarla duvar ya da tahta perde çekme,
- Bazı sokakları yıkama,
- Tanzifat amelesini sayısını arttırma.

Aşağıda, İstanbul halkının çöp ve temizlik konusunda yaşadığı farklı tecrübeleri göstereceğiz. Bahsedilecek örneklerden ilki uzunca bir süre herhangi bir alana çöp atılarak çöp kokusunun oldukça artması ve bu durumun şikâyet konusu haline gelmesidir.

Fener Meydanı, bu dönemde çöplerin biriktirildiği yerlerden birisiydi. Yöre halkı, çöplerini buraya atmakta ve çöpler her gün sahile yanan bir mavna vasıtasıyla Sarayburnu açıklarından denize dökülmekteydi; ancak çöplerin uzunca bir süre toplanmaması üzerine bölgede 1890'da ağır çöp kokusu oluşmuştur. Bu kokunun oluşmasından sonra Fener Rum Patrikhanesi'nin çöplerden ötürü manzaranın pek çirkin olduğu yönündeki beyanatı üzerine temizlik görevlileri uyarılmıştır⁸⁶.

1892'de Langa'da Kâtipkasım mahallesinde yaklaşık 40 yük arabası, atlarıyla birlikte sokak ortasında uzun süre kalmışlardı. Bundan dolayı oluşan kötü kokunun ortadan kaldırılması için mahalle halkı tarafından dilekçe verilmesine ise Şehremaneti geri dönüş yapmamıştı. Konunun bu defa Bâbiâli'ye intikali sonrası Sadaret'ten Şehremaneti'ne yazı yazılmıştır⁸⁷.

1893'te Kumkapı'da boş bir arsaya atılan çöplerin oluşturduğu kötü koku, şikâyet konuları arasındaydı. Kumkapı İskelesi'yle Cüندیye Meydanı arasındaki tren güzergahında boş bir arsa, adeta çöplük haline gelmişti. Şehir

⁸⁶ BOA, *DH.MKT.* nr:1714/6, 12.08.1307/03.04.1890; Bu bölgede çöplerin yoğun bir şekilde kokmasında, bölgeye aşırı derecede atılan kemiklerin etkisi vardı. Ayrıntılı bilgi için: Basiretçi Ali Efendi, *a.g.e.* 300.

⁸⁷ BOA, *BEO*, nr:43/3200, 09.01.1310/03.08.1892.

içinde kalan bir yerin çöplük haline gelmesi doğal olarak çevre halkının şikâyetine neden olmuştur. Farklı tarihlerde şikâyetler yapılmasına rağmen bir sonuca ulaşılammıştır⁸⁸.

Yine 1893'te Bayezid Meydanı'nda Seraskerlik civarında bazı boş arsalar çöplük haline gelmişti. Boş arsalar, önemli bir mevkide olması sebebiyle buralardaki çöpler toplanmış ve temizlenmiş arsalar Hadâik-i Hümayun'dan (padişah bahçeleri) çam ile başka ağaç fidanlarının getirilerek dikilmesi kararı alınmıştır⁸⁹.

Kadıköy Moda Caddesinde çöpler, yangın mahallinde çukur açılarak buraya gömülmekteydi. Ancak bölgedeki diğer arsalarda çöplerin birikmesi ve temizlik görevlilerinin bu konuda kayıtsız kalması üzerine 1893'te durum Şehremaneti'ne bildirilmiştir⁹⁰.

Kadıköy'le ilgili kaynaklara yansıyan diğer şikâyetler de şunlardı: 1892'de sütçülerin beslediği ineklerin dışkıları uzun süre kaldırılmayınca, etrafta yoğun kokular hâsıl olmuştu. Bazı bostan kuyularının yüzeyi – bakımsızlıktan ötürü- yosun bağlamış olup bu durum kötü kokulara neden olmaktadır. Ayrıca vahşi hayvanların bakımından sorumlu olan kişilerin hayvanlara verdikleri yiyecekler etrafta çöplerin oluşmasına ve kötü kokuların yayılmasına neden olmaktadır. Keza bölgedeki birçok dükkânda ve dükkanların üzerinde bulunan bekar odalarında temizliğe dikkat edilmemektedir. 1893'te gerçekleşen bu olay, Şehremaneti'ne de bildirilmiştir⁹¹.

Kadıköy'ün tarihî semtlerinden Kızıltoprak, Göztepe ve Erenköy'deki köşklemlerle bağların kenarına birer çukur kazılarak etraftaki çöpler buraya dökülmüş ve bu şekilde çöplerden kurtulmak istenmişti. Ancak 1890'da gerek çöplerin zemine yakın gömülmesi gerekse üzerine kireç atılmaması gibi sebeplerden ötürü bahsi geçen bölgelerde yine çöp kokusu oluşmuştur⁹².

⁸⁸ BOA, DH.MKT, nr:136/82, 09.03.1311/20.09.1893.

⁸⁹ BOA, Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.) nr:88/39, 25.07.1310/12.02.1893.

⁹⁰ BOA, DH.MKT. nr:184/9, 09.06.1311/18.12.1893.

⁹¹ BOA, DH.MKT. nr:1976/65, 28.12.1309/24.07.1892; DH.MKT. nr:178/32, 27.05.1311/06.12.1893.

⁹² BOA, DH.MKT. nr:1749/112, 25.12.1307/12.08.1890.

1892'de Sirkeci Rüsumat Müdürlüğü girişinde var olan barakalar, kavun ve karpuz satması için bölge esnafına kiralanmıştı. Fakat gerek esnafın gerekse ahalden diğer kişilerin kavunla karpuz çöplerini etrafa atması ve çürümüş kavunların varlığı, çevrenin pislenmesine neden olmuştur. Gelen şikâyetler sonrası Şehremaneti'nin girişimleriyle Sirkeci İstasyonu ve Eminönü'nde kavun karpuz satılan yerlerdeki 300 adet çöp Haliç'e dökülmüştür⁹³. Ayrıca pazar alanlarında yerlere çöp atılmasını engellemek için üzeri kapaklı fıçı oluşturulmuş ve pazar alanlarına bu fıçılar konulmuştur. Oysa bu kurala Kasımpaşa sergi yerinde uyulmamaktadır. Ayrıca ruhsatsız olan Kasımpaşa sergi yeri kapatılmak istenmiş; ancak Bahriye Nezareti'nin onlara izin vermesi sebebiyle Şehremaneti bir şey yapamamıştır⁹⁴.

1900'de Davutpaşa'da boş bir arsaya, civardaki birçok mahallenin çöpi atılmaktaydı. Bu çöpler bir süre sonra yoğun kokulara neden olunca yeni bir karar alınmış ve buradaki çöpler artık Yedikule, Belgradkapı ve Edirnekapı'da açılacak çukurlara gömülecekti; ancak bu karara rağmen çöplerin yine de bölgeye dökülmesi civardaki mahalleliyi oldukça kızdırmıştır. Bu mahallelerin başında Kasap İlyas Mahallesi gelmektedir⁹⁵.

Bölgenin kesim yeri olarak kullanılması bir başka ifadeyle kaçak hayvan kesimi de çöp birikimine ve ağır çöp kokularına neden olmaktadır. Bu durum da şikâyetleri beraberinde getirmekteydi.

Şehir içinde hayvan kesimi yasak olmasına rağmen Bayezid'de geceleri birçok koyunun kasap dükkânlarında kesildiği ifade edilmiştir. Ayrıca şehre hayvanlarıyla gelmek zorunda kalan muhacirler, hayvanlarını kasaplara satarak geçimini sağlamaya çalışmışlardır. Bu sırada kasaplar, şehir içinde hayvan kesiminin yasak olduğunu bilmelerine rağmen, hayvan kesimine devam ederek *sıhhat-ı umumiye* (kamu sağlığı)yi tehlikeye atmışlardır⁹⁶.

1893'te Tahtakale semtinde Acemlerin (İranlıların) salhane olarak kullandığı yerin kötü kokması üzerine halk durumdan oldukça rahatsız

⁹³ BOA, *DH.MKT.* nr:2006/16, 06.03.1310/26.12.1892.

⁹⁴ BOA, *Y.PRK.ŞH.* nr:4/66, 08.02.1311/07.09.1893.

⁹⁵ BOA, *DH.MKT.* nr: 2375/18, 20.03.1318/18.07.1900.

⁹⁶ Basiretçi Ali Efendi, *a.g.e.* 621, 671,672.

olmuş ve şikâyetleri neticesinde bölgeye *memur-ı mahsus* gönderilerek salhane ve etrafı temizlenmeye çalışılmıştı⁹⁷.

Boş arsaların tuvalet ihtiyacının giderildiği yerler olarak kullanılması da çöp birikimine ve kötü kokulara neden olmaktaydı. Laleli'de Koska caddesinde birer adet ev ile dükkânın yıkılması ve buraların etrafına set çekilmemesi sebebiyle bölgeye birçok çöp atılmıştı. Etraftaki dükkânların abdesthanesi olmaması üzerine çevredeki dükkânlar burayı adeta abdesthane-i umumi (umumi tuvalet) olarak kullanmış ve bölgede oldukça fazla pis kokular oluşmuştu. Bunun üzerine, bölge halkı arsalara tahta perde veya duvar çekilmesini talep etmiştir⁹⁸.

1893'te Yerebatan semti Lala Hayrettin Paşa mahallesindeki bekar odaları ve kahvehanelerdeki bazı kişiler, etraftaki boş arsa ve kahve bahçelerine tuvaletlerini yapmaktaydı. Bu durum, katlanılması güç kokuların etrafa yayılmasına neden olmuştu. Gerek bölge halkı gerekse arsaların yakınlarında bulunan Askeri Rüşdiye Mektebi Müdürlüğü tarafından bu konu şikâyet edilerek arsaların etrafına tahta perde çekilmesi talep edilmiştir⁹⁹.

Günümüzde Vatan Caddesi'nin bir kısmını ihtiva eden Yenibahçe Çayırı'nda tuvaletleri olmayan Kıptilerin çayır ve etrafına tuvaletini yaptığı kaynaklara yansımıştır. Yine İnhisar (Tekel) İdaresi'nin tam karşısındaki boş arsada gelip geçenlerin abdest bozdukları ve bu sebepten ötürü bölgenin kötü koktuğu da yine kaynaklara yansıyan bir diğer durumdur¹⁰⁰.

Son olarak bazı altyapı yetersizlikleri de çöp kokusuna ve şikayetlere neden olmaktaydı. Örneğin, Kadırga'da bulunan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane karşısındaki meydana yeterli altyapı olmadığından yağmur suları bölgeden gitmemekte ve kum, toprak ve sair çöplerle birleşince de etrafa kötü kokular yayılmaktaydı. Bu duruma set çekilmesi için 1899'da yakın çevrede yapımı devam eden kaldırımların bölgeye kadar uzatılarak hastalıkların önüne geçilmesi kararı alınmıştır¹⁰¹.

⁹⁷ BOA, *DH.MKT.* nr:128/37, 25.02.1311/07.09.1893.

⁹⁸ BOA, *MF.MKT.* nr:15/23, 09.01.1310/03.08.1892.

⁹⁹ BOA, *DH.MKT.* nr: 135/42, 05.03.1311/16.09.1893.

¹⁰⁰ Basiretçi Ali Efendi, *a.g.e.* 300, 497.

¹⁰¹ BOA, *BEO*, nr:1309/98135, 05.01.1317/16.05.1899.

Cağaloğlu'nda İran Elçiliği ve Duyun-ı Umumiye binası karşısında özel bir hastane açılmıştı. Hastanenin lağımının tıkanması üzerine bu lağım 1900'de temizlenmiştir. Ancak lağımdan çıkan bez pamuk gibi atıklar hastane görevlileri tarafından sokak ortalarına ve evlerin kenarlarına atılmıştı. Durumun öğrenilmesi üzerine hastaneye talimat verilerek tıbbi atıkların dışarı atılmayıp yakılması ve evlerin kenarlarına çöp atılmaması istenmiştir¹⁰².

2.3. İstanbul Sahillerinde Çöp Sorunu Ve Temizlik Hizmetleri

İstanbul'un çöpleri ekseriyetle tanzifat arabaları ve çeşitli çöp toplama vasıtalarıyla önceden belirlenmiş tanzifat (süprüntü) iskelelerine getirilir ve iskelelerden mavnalara yüklenerek Ahırkapı ve Kız Kulesi açıklarından Marmara Denizi'nin güçlü akıntılarına bırakılırdı. Sistematik çöp imhası ise söz konusu değildi.

İstanbul'un farklı semtlerinde çok sayıda süprüntü iskelesi (çöp döküm merkezi) bulunmaktaydı. Süprüntü iskeleleri özellikle ve öncelikle nüfusun yoğunlaştığı bölgelerde temerküz etmiştir. Bu iskeleler; Kasımpaşa, Yenikapı, Tersane-i Amire, Beşiktaş, Üsküdar, Eyüp, Sarayburnu, Hasköy, Balat, Fener, Cibali, Unkapanı, Galata, Balıkpazarı, Odunkapısı, Yemiş, Davutpaşa ve Çatladıkapı'da bulunmaktaydı.

Birçok sebepten ötürü süprüntü iskelelerinde çöpler birikmiştir. Çöplerin sahil şeridinde birikmesinde Şehremaneti'nin yetersiz kalması en başat sebeplerden biridir. Özellikle 1890'lara gelindiği ve iskelelerin yoğun çöp kokusuyla kavrulduğu bir dönemde Şehremaneti'ne aynı konularda şikâyetlerin gelmesi söz konusudur. Bu noktada Kumkapı ve Kasımpaşa İskeleleri en başat örnekler arasında yer almaktadır.

Ekonomik sıkıntılar, sahillerdeki çöplerin temizliğinde de etkili olmuştur. Tanzifat amelesi adlı temizlik görevlilerinin ücretlerini alamamaktan ötürü iş bırakmaları, mavna masrafı ve süprüntü iskelesi yapımının uzun yıllar devam etmesi, maddi sıkıntıların getirdiği sorunların başında gelmektedir. Maddi sıkıntılardan dolayı bazı yerlerde çöpler uzunca bir süre toplanamamıştır.

¹⁰² BOA, *DH.MKT.* nr: 2311/117, 27.10.1317/28.02.1900.

Sahillerin çöplerle dolmasında kıyıya paralel lağım ve salhanelerin varlığı da etkiliydi. Ayrıca bazı kesimlerde akıntının ters istikamette seyretmesi ile kıyı bölgelerinde güçlü dalgaların varlığı, çöplerin sahilden uzaklaştırılmamasına ve sahil şeridinin çöplerle dolmasına neden olmuştur. Bu durum sahilde pis kokuların yoğunlaşmasına sebebiyet vermektedir¹⁰³.

Çöplerin sahil şeridinde birikmesinde bazı kişilerin çevre temizliğine karşı kayıtsız kalmaları da etkili olmuştur. Sahil kenarında evi olan hane halkı ve bazı temizlik görevlileri kurallara aykırı olarak denize çöp atmışlardır. 1886'da Şehremaneti'ne ulaşan bir şikâyet metninde Marmara Denizi'ne kıyısı olan çeşitli yerleşim yerlerinde çöplerin sahil kenarına atılmasından söz edilmektedir¹⁰⁴. Daha sonra Şehremini Rıdvan Paşa 1893'te denize çöp dökülmesini kesin bir dille yasaklamış ve daha önce çöpleri alınamayan Boğaziçi mahallelerine tanzifat arabalarının gönderileceğini ve ilgili belediyelerin mavna kiralayarak çöpleri Ahırkapı'dan denize dökceklerini ifade etmiştir¹⁰⁵.

Keza sahilinden belirli bir mesafe kat edilmeden mavnalardan çöplerin dökülmesi, çöplerin sahil şeridinde birikmesinde etkili olmuştur.

Tüm bu gelişmeler sonucunda bazı kıyı bölgeleri aşırı çöp dökülmesinden ötürü bu yükü kaldıramamış ve bu durum, yöre halkının yoğun çöp kokularına maruz kalmasına neden olmuştur. Sonuç olarak bazen bu bölgelere çöp dökümü yasaklanmış ve bazen de süprüntü iskelelerinin yeni yerlere taşınmasına karar verilmiştir.

Çöplerin sahilinden uzak kesimlere dökülmesi için çöp mavnaları kiralanmış ve satın alınmıştır. Burada dikkat edilen husus cüzi miktar ve ehven baha (fiyat) ile mavna kiralanmasıdır. Sahillerde biriken çöplerin temizliği için dubalar da kiralanmıştır. Her iki kiralama türünde de *müteahhit* adlı temizliği üstlenici kişiler yer almıştır¹⁰⁶.

Örneğin; 1868'de Zaptiye Nezareti 7 adet mavna kiralamış ve mavnalar vasıtasıyla Üsküdar ve Beşiktaş'taki çöplerin akıntıya dökülmesi sağlanmıştı. Keza çöp yoğunluğundan dolayı Tersane-i Amire İskeleyi'ne çöp dökümü

¹⁰³ BOA, *DH.MKT.* nr:123/24, 01.03.1311/12.09.1893.

¹⁰⁴ BOA, *DH.MKT.* nr: 1387/37, 28.03.1304/25.12.1886.

¹⁰⁵ BOA, *İ.DH.* nr:1307/34, 25.02.1311/07.09.1893.

¹⁰⁶ BOA, *İ.DH.* nr:474/31813, 03.01.1278/11.07.1861.

yasaklanmış ve oldukça kirlenen bu iskelenin temizliği için –emlak vergisinin bir kısmıyla- dubalar ve bir adet vapur alınmıştı¹⁰⁷.

Mavnalar çoğu zaman iyice dolduktan sonra hareket edip çöplerini boşaltırken bazen tam dolmadan da hareket etmekteydiler. Beşiktaş İskelesi'nin çöp kokusuna derin bir şekilde maruz kaldığı 1893'te mavna tam dolmadan denize açılmış ve görevlilere mavnaların daima temiz tutulması talimatı verilmişti. Mavnanın temizliği sorunu Büyükada'da da yaşanmıştır. Aynı yıl Büyükada'da deniz hamamları yakınında bulunan süprüntü mavnasının temizliğine dikkat edilmemesi sonucu etrafa yoğun çöp kokuları yayılmıştı. Bu sorunun çözümü için Şehremaneti'ne defalarca uyarılar yapılmasına rağmen bir çözüme ulaşılamamıştır¹⁰⁸.

Sahillerin temizliği ve çöplerin açıklara dökülmesi için "tarak duba" ile "müteharrik duba"lar kullanılmıştır. 1867 tarihli bir belgede bazı limanların temizliğinde tarak dubaların kullanıldığı bilgisi yer almaktadır¹⁰⁹. Ayrıca 1869'da İngiltere'den iki adet duba satın alınmıştı¹¹⁰.

II. Abdülhamid döneminde sahillere yönelik çöp şikâyetleri ve bu doğrultuda temizlik faaliyetleri artınca mavnalar yoğun bir şekilde çalışmıştır; ancak mavnaların bazen hava muhalefeti sebebiyle görevini yerine getirememesi sahillerin kirlilik derecesini arttırmış ve 1895'te bu amaçla 4 adet müteharrik dubanın Tersane-i Amire'de yapımı kararlaştırılmıştı¹¹¹.

Aşağıda, İstanbul sahillerinin çöp konusundaki tecrübelerini farklı örneklerle irdeleyeceğiz. Burada karşımıza Hasköy, Davutpaşa, Çatladıkapı, Kumkapı ve Kasımpaşa İskeleleri çıkmaktadır.

Haliç dahilindeki Hasköy İskelesi çöplerin biriktiği yerlerden birisi olup çöp kokularının yoğunlaşması sonrasında şikâyetlere konu olmuştur. 1873'te bölgede bulunan İngiliz vatandaşları dahi bu kokunun ortadan kaldırılması için çöplerin temizlenmesini talep etmişti¹¹². Ayrıca iskele aşırı yoğunluk

¹⁰⁷ BOA, *A.MKT.MHM.* nr:427/95, 11.08.1285/27.11.1868.

¹⁰⁸ BOA, *DH.MKT.* nr: 120/10, 13.02.1311/26.08.1893; *DH.MKT.* nr:120/11, 13.02.1311/26.08.1893.

¹⁰⁹ BOA, Meclis-i Vâlâ (*MVL.*) nr:799/46, 22.02.1284/25.06.1867.

¹¹⁰ BOA, İrade Hariciye (*İ.HR.*) nr: 241/14290, 27.08.1286/02.12.1869.

¹¹¹ BOA, Yıldız Resmi Maruzat (*Y.A.RES.*) nr:76/12, 29.01.1313/22.07.1895.

¹¹² BOA, *A.MKT.MHM.* nr:452/35, 17.02.1290/16.04.1873.

nedeniyle harap olmuş ve 6300 kuruş masrafla Ohannesoğlu Kalfa'ya tamir ettirilmesine karar verilmişti¹¹³.

Davutpaşa İskelesi'ne uzun yıllar gelişigüzel çöp dökülmesi sonrası bölgeye çöp dökülmesi yasaklanmıştı. Bölgedeki çöplerin kaldırılması için Davutpaşa İskelesi'ne bir köprü yapılmış ve Salapurya adlı ticari gemi getirilmişti; ancak bölgede dalgaların güçlü olması sebebiyle çöpler denize dökülmüştür¹¹⁴.

Ayrıca bölgenin ana tanzifat iskelelerinden biri olması yöre halkını da oldukça huzursuz etmiştir. Bazen çöpler, iskeleye getirilmeden önce sokaklara dökülmüş ve bu durum oldukça ileri bir seviyeye gelince Langa-i Kebir (Büyük Langa) halkı, 2 adet doktor raporu ve 100 kadar imzayı kapsayan dilekçelerini 1890'da yetkililere sunarak çözüm aramaya çalışmışlardı¹¹⁵.

Çöp kokularına dair şikâyetlerin arttığı bu dönemde başka yerlere tanzifat iskelesi yapımı kararı alınmıştı. Gerek şikâyetlerde gerekse bu kararların alınmasında bölge esnafı da etkili olmuştur. Örneğin; Limon İskelesi adlı mahalde var olan mavnaların varlığı bölge ticaretini sekteye uğrattınca limoncu esnafı bu durumu şikâyet etmişti. Alınan karar sonrası buradaki çöplerin yarısının Çatladıkapı'ya yarısının da Odunpazarı'na taşınmasına karar verilmiştir. Ancak Odunpazarı İskelesi sadece ticari faaliyetlere mahsustu. Dolayısıyla esnafın şikâyeti üzerine 1891'de çöplerin tamamının Çatladıkapı'ya taşınması kararlaştırıldı¹¹⁶.

Keza Yemiş İskelesi'nde bulunan mavnaların 7-8 saat gibi uzun bir sürede orada beklemeleri etrafa kötü kokuların yayılmasına ve Balmumcu esnafının şikâyetlerine neden olmaktaydı. Nitekim Balmumcu esnafı 1886'da buradaki çöplerin Çatladıkapı'ya taşınmasını talep etmiştir¹¹⁷.

Sahildeki çöp kokularının ve şikâyetlerin arttığı yerler arasında Çatladıkapı, Kumkapı ve Kasımpaşa İskeleleri ilk sıralarda gelmektedir. Şikâyetler sonucu sahillerde genel bir denetim yapılmış ve birçok yerde çeşitli

¹¹³ BOA, İrade Şura-yı Devlet (İ.ŞD) nr:101/6047, 12-1-1308/28-8-1890; *DH.MKT.* nr:1760/115, 28.01.1308/13.10.1890.

¹¹⁴ BOA, *DH.MKT.* nr:1764/38, 09.02.1308/24.09.1890.

¹¹⁵ BOA, *DH.MKT.* nr:1855/38, 17.12.1308/24.07.1891.

¹¹⁶ BOA, *DH.MKT.* nr:1380/1, 25.02.1304/23.11.1886.

¹¹⁷ BOA, *DH.MKT.* nr:1366/54, 20.12.1303/19.09.1886.

çöplerle salhanelerden atılan hayvan leşlerine rastlanmıştı. Çatladıkapı İskelesi'nin tıpkı Davutpaşa İskelesi gibi ana tanzifat iskeleleri başında gelmesi yöre halkının şikâyetlerini arttırmıştır. Bölgenin çöp naklinde sıklıkla kullanılıyor olması sokak aralarının çöplerle dolmasına, evlerin toz ve topraktan dolayı oturulamaz hale gelmesine ayrıca kaldırımların tahrip olarak çöp arabalarının kırılmasına neden olmuştur. Bunun üzerine 1892'de Çatladıkapı halkı Dâhiliye Nezareti'ne başvuruda bulunarak başka bir bölgeye tanzifat iskelesinin yapılmasını istemişlerdi; ancak bu durumun oldukça masraflı olacağını düşünen yetkililer çözüm olarak temizlik görevlilerini uyarmak ve çöplerin üzerine moloz ile toprak dökerek kokuyu hafifletmek gibi yüzeysel tedbirler almışlardı¹¹⁸.

Kumkapı İskelesi de şikâyetlerin yoğunlaştığı mekânlardan biriydi. Şikâyet nedeni ise bölgenin, şehrin temel çöp döküm merkezlerinden biri olmasına rağmen bölgede çöp mavnasının bulunmamasıydı. Bu durum çöplerin Marmara Denizi açıklarına dökülmesini engellemekte ve Kumkapı İskelesi'nde çöp kokusunun genel sağlığı bozacak dereceye yükselmesine neden olmaktaydı. Bunun üzerine 1889'da Kumkapı halkı, sorunu Şehremaneti'ne defalarca ileterek bölgedeki çöplerin kaldırılmasını ve bölgeye çöp mavnasının gelmesini talep etmişlerdi¹¹⁹.

Bu teşebbüslerin akamete uğramasından sonra tansiyonun yer yer yükseldiği anlaşılmaktadır. Bir iddiaya göre tanzifat müdürü şikâyetler sonrası Kumkapı'ya gelerek görevlilere çöplerinin kaldırılmaması talimatı vermişti¹²⁰ ki sinir uçlarını oldukça hareketlendirebilecek bu iddia bölgede olası kargaşaya neden olabilirdi. Daha sonra 1890'da Şehremaneti'ne hükümet yetkilileri tarafından "...*Şu fenalık orada bugün berdevam olduğundan bahisle... Sıhhat-i Umumiye'yi ihlali müstedd bu gibi hâlâtın men'i lâzımeden iken bu işin böyle hayli zamandır tehirâta düşürülmesi gayri câiz bulunmuş olmakla...*" ifadelerini içeren bir talimat gönderilerek bir an önce gerekenin yapılması emredilmiştir¹²¹.

¹¹⁸ BOA, *DH.MKT.* nr:1975/7, 25.12.1309/21.07.1892.

¹¹⁹ BOA, *DH.MKT.* nr:1621/129, 07.09.1306/07.05.1889; *DH.MKT.* nr:1649/137, 23.12.1306/20.08.1889; *DH.MKT.* nr:1630/15, 21.10.1306/20.06.1889; *DH.MKT.* nr:1675/41, 24.03.1307/18.11.1889.

¹²⁰ BOA, *DH.MKT.* nr:1665/105, 15.02.1307/11.10.1889.

¹²¹ BOA, *DH.MKT.* nr:1696/118, 18.06.1307/09.02.1890; *DH.MKT.* nr:1722/59, 16.09.1307/06.05.1890; *DH.MKT.* nr:1734/71, 02.11.1307/20.06.1890.

Teşebbüsler bu kez sonuç vermiş ve Kumkapı'da süprüntü iskelesi yapılması kararı alınmıştır.¹²² Ancak ekonomik darboğaz, etkisini süprüntü iskelesi yapımında da göstermiştir. İskele yapımı için 7400 kuruşa ihtiyaç duyulmasına rağmen 1892'de sadece 2000 kuruşluk bir meblağ bulunabilmişti. Ayrıca bölgeye çöp dökümü devam etmekte olup kokuyu geçici surette giderebilmek için çöplerin üzerine toprak dökülmüştür¹²³.

Haliç kıyısındaki Kasımpaşa İskelesi ise gerek çöp gerekse lağım kokusu ile gündeme gelen bir yer olmuştur. Haliç'e dökülen Kasımpaşa Deresi'nin adeta lağımına dönüşmesi sonucu derenin uç kısmı da bataklığa dönüşmüştü. Ayrıca Kasımpaşa'da oluşturulan süprüntü iskelesi de adeta çöple dolmuştu. Bu durum bölgede ağır bir çöp kokusunun oluşmasına ve yöre halkının sağlığını ciddi derecede tehdit etmesine neden olmuştur. Öyle ki 1860'ların başında İstanbul'da çıkan kolera sırasında bir Bulgar, buğday öğütmek için Kasımpaşa'ya gelmişti. Buradaki işlerini bitirip tekrardan Kâğıthane'deki evine dönünce kısa bir süre sonra koleradan ölmüştür. Bu ölümün nedeni olarak Kasımpaşa'da koleraya yakalandığı düşünülmektedir¹²⁴.

1892'ye ait bir belgede, Kasımpaşa Vapur İskelesi'nde 10 metre uzunluğunda bir çöp birikintisi ve bataklığın oluştuğundan bahsedilmektedir¹²⁵ ki bu durum kirliliğin boyutunu göstermektedir. Diğer yandan, Kasımpaşa'daki bu bataklık, bölge halkının sağlığını tehdit ettiği gibi Kasımpaşa Kışlası'nda bulunan askerlerin sağlığını da tehlikeye atmaktaydı. Ayrıca bölgeye yavaşması gereken mavnalara da engel olmaktaydı. Bu sebeplerden ötürü gerek derenin ıslahı gerekse bataklığın temizlenmesi hususu daha da önem kazanmıştır¹²⁶. Nitekim bu doğrultuda aynı yıl Kasımpaşa Deresi'nin temizlenmesi için 11.000 kuruş karşılığında bir müteahhit ile lağımcular görevlendirilmiş¹²⁷ ve sahilin temizlenmesi için de *tarak dubası* kullanılmaya başlanmıştı¹²⁸.

¹²² BOA, *DH.MKT.* nr:1972/14, 20.12.1309/16.07.1892.

¹²³ BOA, *DH.MKT.* nr:1983/125, 13.01.1310/07.08.1892.

¹²⁴ BOA, *İ.HUS.* nr:1/2, 03.01.1310/28.07.1892; *DH.MKT.* nr:118/47, 11.02.1311/24.08.1893.

¹²⁵ BOA, *DH.MKT.* nr:1975/54, 26.12.1309/22.07.1892.

¹²⁶ BOA, *DH.MKT.* nr:1975/58, 26.12.1309/22.07.1892.

¹²⁷ BOA, *Y.PRK.SH.* nr:3/122, 12.12.1309/08.07.1892; *İrade Şehremaneti (İ.ŞE.)*, nr:2/3, 07.06.1310/27.12.1892; *BEO*, nr:131/9768, 09.06.1310/29.12.1892.

¹²⁸ BOA, *İ.ŞE.* nr:11/46, 24.11.1316/05.04.1899.

Sahilde bulunan süprüntü iskelesinin çöplerle dolması ve çevredeki diğer iskelelere zarar vermesi sonrasında Kasımpaşa İskelesi yenilenmiş ve temizlenmiştir; fakat süprüntü iskelesinin tekrardan çöple dolması üzerine bu iskelenin 1899'da Balıkpazarı Süprüntü İskelesi'ne taşınması istenmişti¹²⁹. Şehremaneti ise bu isteğe karşı Kasımpaşa Süprüntü İskelesinin başka bir bölgeye taşınmasının ekonomik açıdan mümkün olmadığını belirterek buraya çöp dökmenin kesin bir dille yasaklandığını da beyan etmiştir¹³⁰.

S o n u ç

Çöp, 21. yüzyılın ileri teknolojisi sayesinde kolaylıkla çözülebilir bir konu başlığıdır; ancak Sanayi inkılabı sonrası ortaya çıkan gelişme ve değişimler, çöp unsurlarının çeşitlilik kazanmasına ve bu sorunun karmaşıklaşmasına neden olmuştur. İstanbul özelinde değerlendirildiğinde ise sanayileşememiş ve ciddi altyapı eksiklikleri bulunan şehirde kurumsallaşamamış bir belediye anlayışının varlığı çöp sorununun adeta düğümlemesine ortam hazırlamıştır. Bu nedenle kara ve sahillerde çöplere yönelik şikâyetler hiç eksik olmamıştır.

Belediyecilikteki acemilik, ekonomik zorluklar, temizliğe dair kanunların oldukça yeni ve eksik olması, kurumlar arası uyumsuzluk çöp sorununun bir türlü çözülememesine neden olmuştur. Buna en bariz örnek ise uzun süre çözülememiş Kasımpaşa Deresi ve İskelesi'ndeki çöplerdir.

Bu doğrultuda halka yapılan uyarılar, ilave temizlik personeli ve materyalinin satın alınması sorunu çözmekten oldukça uzaktır. Ayrıca İstanbul halkının çöp dökme konusunda yeterli bilgi ve bilinç seviyesine ulaşması için çok gayret edilmesine rağmen bu konuda başarılı olunduğunu söylemek hayli zordur.

Geliri oldukça kısıtlı olan Şehremaneti'nin iş yükünün oldukça fazla olması temizlik işlerinin pekâlâ aksamasına neden olmuştur. Bu aksaklık 1892-1895 kolera salgınıyla iyice belirginleşmiştir. Bu nedenle 1890'lardan itibaren çöp sorununu çözmek için daha tedbirli ve çözüm odaklı yaklaşımlar olduğu görülmektedir.

¹²⁹ BOA, BEO. nr: 1285/96355, 14.11.1316, 26.03.1899; DH.MKT. nr: 2183/95 17.11.1317/19.03.1900.

¹³⁰ BOA, DH.MKT. nr:2216/26, 18.02.1317/28.06.1899.

Çöp konusunda insanların yer yer tutarsız davranışları ve şark kurnazlığı niteliğindeki davranışları devrin kaynaklarına yansımıştır. Tanzifat vergisine göre daha yüksek orandaki emlak vergisine itiraz etmeyen İstanbullu, cüzi bir vergi olan tanzifata karşı çıkmıştır. Bu karşı çıkış, vergi tahsildarlarının yolsuzluklarıyla kimi zaman infial derecesine kadar yükselmiştir. Bazıları ise kanunlardaki boşluklardan istifadeyle vergi ödemeyi reddetmiş, tanzifat vergisi zorunlu hâle geldiğinde bile bu konuda ayak diremişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin toplamakta oldukça zorlandığı bu cüzi vergi için *âcizlere* muafiyet tanınması, ekonomik zorluklar içerisinde bile halka yönelik müşfik tutumunun geçerliliğini koruduğunu göstermektedir.

Çöp konusunda son olarak şunları söyleyebiliriz: Çöp ile siyaset arasında da doğrudan olmasa bile dolaylı bir ilişki ağı görülmektedir. Ermenilerin İstanbul'daki tedhiş faaliyetleri sonrası gece devriyelerinde tanzifat amelelerinden yararlanılması bu ilişki ağını açık bir şekilde göstermektedir.

KAYNAKÇA

1 - Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (Boa)¹³¹

Babialı Evrak Odası Tasnifi

BEO (Babialı Evrak Odası)

Cevdet Tasnifi

C.BLD (Cevdet Belediye)

Dahiliye Nezareti Tasnifi

DH.MKT. (Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî)

Hariciye Nezareti Tasnifi

HR.HMŞ.İŞO (Hariciye Nezareti İstişare Odası)

HR.İD (Hariciye Nezareti İdare)

HR.TH (Hariciye Nezareti Tahrirat)

HR.TO (Hariciye Nezareti Tercüme Odası)

¹³¹ Arşiv belge numaraları dipnotlarda verilmiştir.

Hatt-ı Hümayun Tasnifi

HAT (Hatt-ı hümayun)

İrade Tasnifi

İ.DH (İrade Dahiliye)

İ.HR. (İrade Hariciye)

İ.HUS (İrade Hususi)

İ.MVL (İrade Meclis-i Vâlâ)

İ.ŞD (İrade Şura-yı Devlet)

İ.ŞE (İrade Şehremaneti)

Meclis-i Vükela Tasnifi

MV (Meclis-i Vükela Mazbataları)

Maarif Nezareti Tasnifi

MF.MKT (Maarif Nezareti Mektubi Kalemî)

Sadaret Tasnifi

A.DVN.MKL (Sadaret Mukavelenameler)

A.MKT (Sadaret Mektubi Kalemî Evrağı)

A.MKT.MHM (Sadaret Mühimme Kalemî)

A.MKT.MVL (Sadaret Meclis-i Vâlâ)

A.MKT.NZD (Sadaret Nezaret ve Devâir)

Şura-yı Devlet Tasnifi

ŞD (Şura-yı Devlet)

Yıldız Tasnifi

Y.A.HUS (Yıldız Hususi Maruzat)

Y.A.RES (Yıldız Resmi Maruzat)

Y.EE (Yıldız Esas Evrakı)

Y.PRK.ASK (Yıldız Askeri Maruzat)

Y.PRK.ŞH (Yıldız Şehremaneti)

2 - K i t a p l a rALTINAY, Ahmet Refik, *Eski İstanbul* (Yay.Haz: Sami Önal), İstanbul, 1998.ARSEVEN, Celal Esad, *Kadıköyü Hakkında Belediye Araştırmaları*, İstanbul, 2011.

- AYAR, Mesut, *Osmanlı Devletinde Kolera: İstanbul Örneği 1892-1895*, Kitabevi, İstanbul 2008.
- Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Mektupları* (Yay. Haz. Nuri sağlam), Kitabevi, İstanbul 2001.
- ERGİN, Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye, C.2*, İstanbul, 1995.
 , *Mecelle-i Umur-ı Belediye, C.3*, İstanbul, 1995.
 , *Mecelle-i Umur-ı Belediye, C.6*, İstanbul, 1995.
- HUT, Davut, *İstanbul'un 100 Su Yapısı*, İbb Kültür Aş., İstanbul, 2010.
- MAZAK, Mehmet, *Gündelik Hayattan Renklerle Eski İstanbul*, İstanbul, 2013.
- MAZAK, Mehmet; GÜLDAL, Fatih, *Tanzifat-ı İstanbul*, İstanbul, 2011.
- ÖZKILIÇ, Sema Küçükalioglu, *1894 Depremi ve İstanbul*, İstanbul, 2015.

3 - M a k a l e l e r

- BUDAK, Sevim, "Çöp", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.2, 531.
- GÜNERGUN, Feza, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Kimyager-Eczacı Bonkowski Paşa (1841-1905)", *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi*, 17-19 Şubat 1988, Kongreye Sunulan Bildiriler Ankara, 1992, 229-252.
- HUT, Davut, "II. Abdülhamid'in İstanbul'un Su İhtiyacına Dair Politikası ve İçmeyi Tercih Ettiği Kaynak Suları", *Sultan II. Abdülhamid Han ve Dönemi*, İstanbul, 2017, 470-491.
- İntizam-ı Şehir Komisyonu (Ortak Yazı), *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul, 1994, 179.
- KAZICI, Ziya, "Hisbe" *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.18, İstanbul, 1998, 144.
- KOCA, Yasemin Nemlioğlu, "Denizlerimizi Aydınlatanlar: Türkiye'de Fenerlerin Kuruluşu ve Gelişimi" *JEMS (Journal of Eta Maritime Science)*, 6(2), 2018, 103-117.
- ORTAYLI, İlber, "Belediye", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.5, İstanbul 1992, 399.
- ÖZGÜR, Hüseyin, "Tanzimattan Cumhuriyete Temizlik ve Halk Sağlığı Hizmetleri", *Osmanlı*, C.5, Ankara, 1999.
- ÖZTÜRK, Ali İhsan, "Modern Belediyeciliğin Kuruluşundan Sonra İstanbul'da Yolları Sulama ve Yıkama Hizmetleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.61, Sayı 2, 2011.

SAKAOĞLU, Necdet, "Arayıcı Esnafı", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.1, 298.

TEKELİ, İlhan, "19.Yüzyılda İstanbul Metropol Alanlarının Dönüşümü", Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Ankara, 2006.

TOPRAK, Zafer, "Şehremaneti", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.7, İstanbul, 1994.

....., "6. Daire-i Belediye", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.1.

4 - Tezler

ÇEKMEZ, Ozan, *Kırım Savaşı Yıllarında İstanbul'da Sosyal ve Ekonomik Yaşam (1853-1856)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2017.

5 - İnternet Kaynakları

<http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/> Erişim Tarihi: 03-06-2019

“ THE CLEANING SERVICES IN ISTANBUL IN THE ERA OF ABDULHAMID II ”

Abstract

This article examines the issue of “garbage” and other issues related to “garbage” in the era of Abdulhamid II, which deeply influenced both the physical appearance of Istanbul and the perception of Istanbul in European minds. Firstly, people responsible for cleaning the city in general in the period termed by historians as the Classical Age of the Ottoman Empire will be analyzed. Later, the developments that took place concerning cleaning the city in the 19th century when the first juridical legislations were made will be discussed. Finally, regulations applied in the matters of cleaning the city and refuse collection such as “Ceza Kanunname-i Hüyamuyunu”, “Sokaklara Dair Nizamname”, “Devair-i Belediye Müfettişi”, and “Başçavuş ve Çavuşlarına Mahsus Talimatname” will be examined. Tanzifat resmi, the environment tax that was introduced to provide funds for modernized sanitary services and problems that occur during their practice, will also be examined in the following parts of the article, the above mentioned issues will be analyzed through documents obtained from the Ottoman Archives. The most significant part of this article is the one where documents about garbage and garbage collection in Istanbul from the era of Abdulhamid II. This part of the article examines the relationship between Istanbul’s residents, the Şehremaneti, and other municipalities. All in all, findings about the experience of sanitary services for the city and its people that are both novel and colorful are the topic of this article.

Keywords

Istanbul, garbage, cleaning, Tanzifat Resmi (Environment tax), Şehremaneti (Istanbul Municipality), Abdülhamid II.

YUNAN ANILARINDA KÜÇÜK ASYA FELAKETİ*

Şaduman HALICI**

ÖZET

Yunanlar 1919-1922 yılları arasında Anadolu'da verdikleri mücadeleyi Küçük Asya Felaketi [Mikrasiyatiki Katastrofi] olarak anmaktadır. Bu çalışmanın amacı da neden felaket olarak andıklarına yanıt aramak, öne sürdükleri nedenleri ortaya koymaktır. Anadolu maceralarının son bulduğu 1922 yılından başlayarak eserlerini kaleme almaya başlayan anı yazarları felaketin başlangıcı olarak Sakarya Meydan Muharebesi'ne işaret etmişlerdir. Bu nedenle çalışmamızda önce bu muharebe ile ilgili düşüncelerine ve Sakarya'dan sonra Yunanistan'daki siyasal, toplumsal, ekonomik duruma kısaca değinilecektir. Ardından Allı Ören/Alı Viran muharebesi olarak andıkları Büyük Taarruz hazırlık, muharebeler ve sonuç açısından ele alınacaktır. Son olarak da Küçük Asya seferini felakete sürükleyen etkenlerle ilgili görüşlerine yer verilecektir. Yunanlar, onları felakete sürükleyen pek çok neden sıralamışlardır. Dış neden olarak, uzlaştıkları müttefikleri olan İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Yunanistan'a karşı benimsedikleri tavırdır. İç nedenlerin başında ise siyasi ve askeri önderleri anmışlardır. Siyasileri hatalı karar almakla, başta İngiltere olmak üzere müttefiklerinin arzularına gözü kapalı boyun eğmekle, orduyu siyasallaştırmakla suçlamışlardır. Felaket nedeni olarak gördükleri ordu komutanları ve kurmay subayların sevk ve idarede yetersizliklerini de siyasallaşmanın bir sonucu olarak değerlendirmişlerdir. Subayların yetersizliğinin ordunun belkemiği olan erleri olumsuz etkilediğine dikkati çekmişler, erlerin savaşa gücünü yitirmeleri nedeniyle felakete uğradıklarını savunmuşlardır. Bunların dışında Anadolu'nun coğrafi yapısından kaynaklanan nedenleri, casusluk faaliyetlerini, işe sorunlarını da felaket nedeni olarak gören anı yazarları Başkomutanından erine kadar Türk ordusunu takdir etmekten de kendilerini alı koyamamışlardır.

Anahtar Kelimeler

Küçük Asya Felaketi, Yunanistan'ın Müttefikleri, Türk Ordusu, Sakarya Meydan Muharebesi, Büyük Taarruz, İstihbarat, Komünizm, Yunan Vahşeti.

* Araştırma Makalesi. Makalenin geliş tarihi: 19.10.2022 / Kabul tarihi: 07.12.2022

** Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, shalici@anadolu.edu.tr, (ORCID ID: 0000-0001-7575-7516).

Giriş

Yunanlar 1919-1922 yılları arasında Anadolu'da verdikleri mücadeleyi Küçük Asya Felaketi [Mikrasiatiki Katastrofi] olarak anmaktadır. Bu çalışmanın amacı da neden felaket olarak andıklarına yanıt aramak, öne sürdükleri nedenleri ortaya koymaktır. Çalışmada değerlendirilecek olan anıları kaleme alanlardan General Victor Dousmanis¹, 1920 yılı sonunda Konstantin'in yeniden tahtına oturması ile ordudaki görevine dönmüş, Kütahya-Eskişehir Muharebesi ile Sakarya Meydan Muharebesi'nde Genelkurmay Başkanlığı görevini yürütmüştür. General Ksenefon Stratigos Kasım 1920'den Eylül 1921'e kadar Genelkurmay Başkan Yardımcısı olmasının yanı sıra Yunan Hükümeti'nin Küçük Asya Ordusu [KAO]'ndaki askeri müşaviridir². General Anastasios Papoulas Kasım 1920-Mayıs 1922 arasında KAO'nun komutanlığını üstlenmiştir³. General Alexandros Kontoules Şubat 1921-Haziran 1922 arasında tüm muharebelere I. Kolordu Komutanı olarak katılmıştır⁴. General/Prens Andreas Vasilopais Kral Konstantinos'un kardeşi ve Danimarka Kralı IX. Christian'ın torunu da olduğu için hem Danimarka hem Yunanistan prensi unvanları ile 1921 yılında 12. Tümen komutanı olarak Kütahya-Eskişehir Muharebelerine katılmış, Sakarya'da ise II. Kolordu Komutanlığını üstlenmiştir⁵. Albay Georgios L. Spiridonos, KAO Karargâhında ikmalden sorumlu 4. Şube

¹ Victor Dousmanis, *Küçük Asya Harbinin İcyüzü*, Çev. Hristo Ertorun, C. I, Atina, 1928, s. 1-2. (Genelkurmay ATASE Başkanlığı Kütüphanesi daktilo metin)

² Ksenefon Stratigos, *Yunanistan Küçük Asya'da-Tarihi Bir Müşahede Resmî Vesikalara ve Kaynaklara Göre*, II. Kitap, Çev. Cemal Tosun, Atina, 1925 (Genelkurmay ATASE Başkanlığı Kütüphanesi daktilo metin).

³ *General Papulas'ın Hatıratı*, Yeni İstanbul Kültür Yayınları, Yeni İstanbul Matbaası, 1969, s. 5.

⁴ Alexandros Kontoules, *Küçük Asya Seferi II. Devre*, I. Kısım (I. Kitap), Çev. Yorgo Eskarhopulos, Konstantinos İonnis Emirce, Atina, 1928 (Bu çalışma I. Kitap diye anılacaktır); Alexandros Kontoules, *Küçük Asya Seferi II. Devre*, II. Kısım (II. Kitap), Çev. Yorgo Eskarhopulos, Konstantinos İonnis Emirce, Atina, 1928 (Bu çalışma II. Kitap diye anılacaktır. Kontoules'in ismi General Georgios Kondilis ile karıştırılmamalıdır. 1920'de Kral'ın ordudan ilk ihraç ettiği aşırı milliyetçi subaylardan olan Kondilis, Venizelos'tan aldığı destekle İstanbul'a gelerek yerli Rumları örgütleyen ve yine bu kentte kurulan AMNİA adlı örgütün önemli isimlerinden biridir, 1926'da başbakanlık yapacaktır.

⁵ Andreas Vasilopais, *Eskişehir-Sakarya 1921*, Çev. Cemâl Tosun, Agon Kitabevi, Paris, 1928 (Genelkurmay ATASE Başkanlığı Kütüphanesi daktilo metin)

Müdürü olarak görev yapmış, Büyük Taarruz'a kadar bütün harekâtlara katılmıştır. 23 Ağustos 1922 günü yakalandığı tifo nedeniyle İzmir'e alınmış, Yunanlar kenti boşaltırken Pire'ye götürülmüştür⁶. Yarbay Konstantinos D. Kanellopoulos Haziran 1919'dan Eylül 1922'ye kadar Küçük Asya Harekâtına Anadolu'da tanıklık etmiş; 1921 ve 1922 yıllarında I. Kolordu Harekât Şubesi'nde görev almıştır⁷. Yüzbaşı G. Th. Fessopoulos 1920 Ağustos ayı başından Mart 1921'e kadar Genelkurmay Başkanlığı emrindeki B kıtasının kurmay başkanlığını, Nisan-Eylül 1921'de III. Kolordu'da kurmay başkanlığı görevini yürütmüştür⁸. Yarbay Tanaş Hrisohoos da harekâtların tümüne süvari subayı olarak katılmıştır⁹. Gazeteci Evangelos Lahanakardos ise 1922 İhtilali sonrasında Yunanistan'da kurulan Sorumluları Araştırma Komisyonu üyesi olan Tümgeneral D. İoannu ve Büyük Taarruz öncesinde Yunan KAO'nda 23. Piyade Alay komutanlığı yapan Albay Lufas'ın Küçük Asya Harekâtı ile ilgili görüşlerini derlemiştir¹⁰. Manisa'da doğan, I. Dünya Savaşı başlayınca Osmanlı ordusu için askere alınan, sonra kaçarak Yunanistan'a giden Kostas Mihailidis ise İzmir'in işgalinin ardından Batı Anadolu'nun her yerinde gazeteci, askerî yazar kimliği ile Yunan ordusu için çalışmıştır. Bir ara İzmir'de Yunan Haber Alma Merkezi'nin başkanlığını da üstlenmiştir¹¹. Mihail L. Rodas Yunanların İzmir'deki Basın ve Sansür Bürosu müdürüdür¹². Anadolu maceralarının son bulduğu 1922 yılından başlayarak eserlerini kaleme almaya başlayan yazarlar felaketin başlangıcı olarak Sakarya Meydan Muharebesi'ne işaret etmişlerdir.

⁶ Georgios L. Spiridonos, *Harp ve Hürriyetler*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Kütüphanesi İstiklal: 240'a kayıtlı daktilo çeviri) s. 1-2.

⁷ Konstantinos D. Kanellopoulos, *Küçük Asya Mağlubiyeti*, Çev. Anesti Oralli, Atina, 1936, s. 1. (Genelkurmay ATASE Başkanlığı Kütüphanesi daktilo metin).

⁸ G. Fessopoulos, *Subaylarımız Arasındaki Anlaşmazlık ve Küçük Asyada Ordumuzun Dağılması*, Çev. Ziya Güney, Atina, 1934, s. 1-4, 31, 33, 51, 75. (Genelkurmay ATASE Başkanlığı Kütüphanesi daktilo metin).

⁹ Tanaş Hrisohoos, *Yunan Süvarisi Küçük Asya Harekatında 1919-1922*, Çev. Niko Grigoriadis, Atina, 1934, s. 1.

¹⁰ Evangelos Lahanakardos, *Küçük Asya Felaketine Dair Yeni Bol Işık ve General Lufas*, Çev. Yorgi Kosko, Atina, 1928, s. 58 (Genelkurmay ATASE Başkanlığı Kütüphanesi Daktilo Çeviri).

¹¹ Kostas Mihailidis, *Küçük Asya Seferi-Etnikos Kiriks Gazetesi Tefrikası*, Çev. S. Karaoğlu (Genelkurmay ATASE Başkanlığı Kütüphanesi daktilo metin).

¹² Mihail L. Rodas, *Yunanistan Küçük Asya'da*, Çev. Yorgi Kundakçioğlu, Atina, 1950 (Genelkurmay ATASE Başkanlığı Kütüphanesi daktilo metin).

A. Felaketin Başlangıcı: Sakarya Meydan Muharebesi

Yunan Meclisi'nde "İzmir'e İzmir'e" sloganları ve Atina meydanında yapılan büyük gösterilerin ardından Anadolu'ya uğurlanan Yunan KAO haziran taarruzuyla İç Anadolu'nun kapılarına dayanmıştı. Ne var ki 1920 yılı sonbaharına gelindiğinde yaşanan iki büyük değişim Küçük Asya "seferi"ni, Küçük Asya "macerası"na dönüştürmüştü. İlki maymunu tarafından ısırılan Kral Aleksandros'un ölümüyle başlayan siyasal değişim süreciydi. Uykuya dalmış olan Venizelist-Kralcı çatışmasını alevlendiren bu ölümün ardından Venizelos seçimlere gitmiş, 14 Kasım 1920'de yapılan seçimleri kaybetmiş, devrik Kral Konstantinos halkının oylarıyla ülkesine geri dönmüştü. Bu süreçten Yunan ordusu büyük darbe alarak çıkarken Türkler yeni bir ordu kuruyordu. Yunanistan'daki bahar havasını kışa dönüştürecek ikinci değişim Türklerin düzenli bir ordu kurmalarıyla başlamıştı. General Trikupis Türklerin düzenli bir ordu kurduğu 1920 yılı sonundan itibaren "kötü gidişin" başladığı kanısındaydı¹³. Spiridonos da ona katılırken Türk ordusundaki değişime işaret etti. II. İnönü Muharebesi'nin ardından Kemalist ordu artık "çete" değil, "iyi silahlanmış ve mükemmel kurmayları bulunan bir düzenli ordu" idi¹⁴. Kanellepoulos da onunla aynı kanıdaydı.¹⁵ Fessopoulos ise Sakarya'ya kadar elde ettiklerini var saydığı başarının dört nedenini sıraladı: İlki askeri birliğin henüz bozulmamış olmasıydı. İkincisi Ankara'ya yapılan harekatta askerlerin olağanüstü gayret ve fedakârlıkla savaşmalarıydı. Üçüncüsü "vatanlarının yüksek menfaatleri ile kölelik boyunduruğu altında inleyen kardeşlerinin" yani Anadolu Rumlarının özgürlükleri için savaşmış inancıydı. Dördüncüsü de Kral'a duydukları sadakat ve sevgi nedeniyle manevi açıdan güçlü olmalarıydı. İşte Sakarya tüm bu inançları hayal kırıklığına çevirmişti¹⁶. Yunan ordusunun çöküşü, felaketin başlangıcı Sakarya olmuştu. Prens Andera da Sakarya'yı "Anadolu seferinin kaderini tayin eden ve oradan kovuluşumuzun başlangıcı olan kesin bir savaş" olarak anyordu¹⁷. KAO, kuvvetinin %50'sini yitirmiş ve

¹³ Nikolaos Trikupis, *Harplerimizin Vaka ve Hadiseleri Hakkında Hatıralar*, Çev. Anesti Orelli, Atina, 1952, s. 19 (Genelkurmay Başkanlığı Kütüphanesi daktilo metin).

¹⁴ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 134.

¹⁵ Konstantinos D. Kanellopoulos, *a.g.e.*, 3.

¹⁶ G. Fessopoulos, *a.g.e.*, 101.

¹⁷ Andreas Vasilopais, *a.g.e.*, 51.

çıkış yerlerine geri dönmüştü¹⁸. “Sakarya dönüşü subay ve asker olarak ordu birliğinin zafer çiçeği soldu” diyen Fessopoulos’a göre daha o zaman Yunan ordusunun “Küçük Asya’da savaşıması faydasız ve mantıksız politik bir gayret” olarak nitelenmeye başlanmıştı¹⁹. Üstelik “Kemal’e yönelik övgüler” Sakarya’daki “felaket ve yenilgiden daha büyük bir velvelenin kopmasına neden olmuştu”²⁰.

Sakarya sonrası KAO büyük kan kaybına da uğramıştı. Emekliye ayrılan Papoulas’ın yerine başkomutan olarak Hacıanestis atanmıştı. 5 Haziran 1922’de İzmir’e gelen Hacıanestis tepki istifaları ile karşılaşmıştı. Eski kolordu komutanlarından Polymenakos ve Kontoules’in ardından Papoulas’ın kurmayları Pallis ve Sarıyanis de istifa etmişlerdi. Albay Platis de dahil dört tümen komutanı ise görevden uzaklaştırılmıştı²¹. Özetle 1921 yılı boyunca Türk ordusu ile savaşmış tümen komutanlarının yerine yepyeni isimler gelmişti. Yerini hak eden belki de tek isim 1. Tümen komutanı Albay Frangou idi. Diğer yandan, Taarruz öncesi KAO’nda firar olayları da birdenbire artmıştı²².

Türk tarafında ise bu dağınıklık yoktu. Daha doğrusu Başkomutan ve Batı Cephesi Komutanı Ali İhsan Paşa örneğinde olduğu gibi dağınıklığa ve disiplinsizliğe göz yummamıştı²³. Komuta kademesindeki tümen ve üstü kıtaatin başındaki kurmayların yedisi hariç tamamı 1921 muharebelerine katılmıştı. Başkomutan, ordusunu taarruza hazırlayacak siyasal ve mali önlemleri de göz ardı etmiyordu. Yunanistan ise mali ve siyasi bunalımlar yaşıyordu²⁴. 1921 yılı başında 1 lira 27 drahmi iken Mart 1922’de 279 drahmiye yükselmişti. Başbakan Gounaris ve Dışişleri Bakanı Baltatzis’in dış borç almak için Londra’ya yaptığı ziyaret olumlu sonuçlanmamıştı. Lloyd George sermaye sahibi İngilizleri Yunanistan’a borç vermeye

¹⁸ Konstantinos D. Kanellopoulos, *a.g.e.*, 8-9.

¹⁹ G. Fessopoulos, *a.g.e.*, 101.

²⁰ Ksenefon Stratigos, *a.g.e.*, II. Kitap, 38.

²¹ Alexandros Kontoules, *a.g.e.*, III. Devre, I. Kitap, 1-4; Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 218-219.

²² Ksenefon Stratigos, *a.g.e.*, II. Kitap, 176.

²³ Konstantinos D. Kanellopoulos, *a.g.e.*, 45.

²⁴ Ksenefon Stratigos, *a.g.e.*, II. Kitap, 71.

zorlayamayacağını söylemişti²⁵. Türklere savaş malzemesi satmaması istenen Briand ise Mustafa Kemal'in silah alımı yapmasını engelleyemeyeceğini sadece telkinde bulunabileceğini söylemekle yetinmişti²⁶. Müttefiklerinin mali desteğinden yoksun kalan Yunan hükümeti 6 Nisan 1922'de zorunlu iç borçlanmaya gitmiş, 1,5 milyon drahmi toplanabilen bu borçlanma Yunan halkında ciddi tepki yaratmış²⁷, Gounaris hükümeti 12 Mayıs 1922'de düşmüştü. 22 Mayıs'ta Protopapadakis başkanlığında kurulan koalisyon hükümetinin üyeleri arasında yaşanan görüş ayrılıkları ise orduyu olumsuz etkilemişti.²⁸ Kimi subaylarda ve hatta erlerde Anadolu'dan çekilme düşüncesi güçlenirken²⁹ KAO Genel Karargahı'nda müthiş bir iyimserlik egemendi ve Türklerin bir taarruz yapabileceği düşünülmüyordu. Kanellopoulos'a göre Yunan idaresi ile orduda egemen olan düşünce şuydu: "1922 yılının geri kalan kısmında da makineli tüfeğe ateş etmesi için fırsat verilmeyecek"³⁰.

Yunanların, Türkler tarafından hazırlanmakta olan taarruz hakkında kesin bilgileri yoktu. Türklerin İzmit veya Eskişehir'e taarruz hazırlıkları yaptığına dair duyuları vardı. Kesin olan tek bilgi Mustafa Kemal Paşa'nın dünya basınında defalarca yinelenen şu sözüydü: "Bir gün Yunanları denize atacağım"³¹. Yunanlar bunun boş bir tehdit olduğu kanısındaydı. Müttefiklerinden Türk ordusuyla ilgili olarak aldığı bilgiler de onu cesaretlendirmişti. Genel kanı şuydu: "Berbat.. Yürekler acısı... Yerinden kımıldamaya bile takati yok." Hacıanestis de "Şayet Türk ordusu taarruz etmeye kalkışacak olursa yenilecektir" düşüncesindeydi³². Oysa o günlerde Mustafa Kemal Paşa Yunanlara karşı kurduğu oyunu çoktan sahneye koymaya başlamıştı. 28 Temmuz'da Akşehir'de futbol maçı bahanesiyle

²⁵ Victor Dousmanis, *a.g.e.*, C. I, 178; Kredi sağlamak için gayretler için ayrıca bkz. Ksenefon Stratigos, *a.g.e.*, II. Kitap, 50-55; 73-78.

²⁶ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 212-213.

²⁷ Ksenefon Stratigos, *a.g.e.*, II. Kitap, 77, 167.

²⁸ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 214-215.

²⁹ Ksenefon Stratigos, *a.g.e.*, II. Kitap, 14, 42.

³⁰ Konstantinos D. Kanellopoulos, *a.g.e.*, 51.

³¹ Konstantinos D. Kanellopoulos, *a.g.e.*, 51.

³² Ksenefon Stratigos, *a.g.e.*, C. II, 153

toplanıldığında SAD gizli taarruz planı onaylanmıştı³³. 17/18 Ağustos gecesi Ankara'dan ayrılarak Akşehir'deki cephe karargâhına gidişini ise 21 Ağustos'ta Çay ziyafeti vereceği duyurusuyla gizlemiş³⁴ komutanlarıyla taarruz gününü kararlaştırmıştı. Plan çerçevesinde kuzeyden güneye asker kaydırmaya da başlanmıştı. O gün Fahrettin Altay Paşa komutasındaki Süvari Kolordusunu oluşturan üç süvari tümenin Yunan savunma hatlarının arkasına sarkması ve II. Ordunun şaşırtma harekâtları yapması da kararlaştırılmıştı. Öyle ki bu şaşırtma harekâtları anılara da yansımıştı. Menderes havzasında Ortanca'ya ve Bilecik'teki savunma merkezlerine yapılan baskın saldırıları, Buldan kesiminin İzmir'le telefon ve demiryolu bağlantısının kesilmesi Yunanlıları yanıltmıştı. Bu saldırılar Yunan Genel Karargahı'nda Türk taarruzunun İzmit ya da Eskişehir'e yönelebileceği kanısını doğurmuştu³⁵. Her ne kadar bu günlerde ele geçirdikleri Türk esirler taarruzun Afyon yönünden olacağına dair ipuçları vermişse de Hacıanestis bu bilgileri değerlendirmemişti. Kurmayların önsezileri ve Trikupis'in çabaları da yeterli gelmemişti³⁶. Hacıanestis'in sezemediği Türk ordu yayılımı 25 Ağustos'ta tamamlanmış, Türk ordusu "Yunan ordusu tarafından hiç rahatsız edilmeden" taarruz tertibini almıştı. O gece saat 03.00'te ise Başkomutan, Fevzi Paşa ve İsmet Paşa I. Ordu'nun gözetleme yeri olan Kocatepe'ye gelmişlerdi. Saldırı az sonra başlayacaktı.

B. Küçük Asya Felaketinin Son Halkası: Büyük Taarruz

Başkomutan Hacıanestis'in "ölüm cephenin içindeydi" diye tanımladığı³⁷ Büyük Türk Taarruzu, 26 Ağustos sabahı saat 5.00'te tüm

³³ Plan için bkz. Hüsnü Özlü, "Arşiv Belgelerine Göre, Büyük Taarruz Öncesi, 'Sad Taarruz Planı' ve Mustafa Kemal Paşa'nın Genel Taarruz Planının Analizi, *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu*, C. II, Uşak, 2012, s. 935-958.

³⁴ *Hakimiyet-i Milliye*, 20 Ağustos 1922, s. 1.

³⁵ Konstantinos D. Kanellopoulos, *a.g.e.*, 52; Stratigos Ortanca baskınının Hacıanestis'i düşmanın sonraki niyetlerini anlamak için İzmir'de alıkoyduğuna işaret ediyor. Bkz. Ksenefon Stratigos, *a.g.e.*, II. Kitap, 176-177.

³⁶ Konstantinos D. Kanellopoulos, *a.g.e.*, 53-54; Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 228-229; Konstantinos D. Kanellopoulos, *a.g.e.*, 54, 56, 61.

³⁷ Konstantinos D. Kanellopoulos, *a.g.e.*, 19.

cephede birden Türk topçusunun tanzim atışı ile başladı³⁸. O sırada Mustafa Kemal Paşa “dürbüne bile gereksinim duymadan” muharebeyi izliyordu. Hacıanestis ise “cepheden 420 kilometre uzakta İzmir’de hareketsiz duruyor”du³⁹. Yunanistan’ın müttefikleri ise Venedik’te toplayacakları barış konferansına tarafları davet şeklini tartışıyordu⁴⁰.

Türk topçularının tanzim atışı 15 dakika sürmüştü. İzleyen 1,5 saat boyunca da tel örgüleri yok edip piyadesine yol açmak için hazırlık ateşi yapmıştı⁴¹. Saat 6.45’i gösterdiğinde topçularının korumasındaki Türk piyadeleri Kalecik kesiminin iki noktasına yerleşmişti. Saat 10.00’dan itibaren “endişe verici haberler” Yunan Genel Karargâhına yağmaya başlamıştı. Panik tüm cepheye yayılmıştı. Özellikle General Frangou komutasındaki 1. Tümen’in durumu oldukça kritikti⁴². Zira, Albay Fahrettin’in süvarileri 25/26 gecesini yanlarında bir dağ topçusu ile Ahırdağ’ında bırakılan boşluktan sızmış, Sincanlı ovasına inmişti⁴³. Saatler 16.00’yı gösterdiğinde I. Kolordu’nun Dumlupınar-Afyon bağlantısına el konmuş, Afyon-İzmir arasındaki telgraf haberleşmesi kesilmişti⁴⁴. O gün Türkler Kaleciksvirisi’ni, Belentepe, Tınaztepe ve Kılıçarslan tepelerinin bir kısmını ele geçirdi. Ancak Yunan cephesini yarma hedefine ulaşamadı, Çiğiltepe Türklerce ele geçirilemedi⁴⁵. Bu durum Yunan tarafının biraz nefes almasını sağladı. Akşam olduğunda Afyon’daki I. Kolordu karargâhında tam bir sessizlik egemenken 4. Tümen’in ovalık kesiminde Türkler uzak mesafe atışlarıyla tacizlerini

³⁸ İsmet Görgülü, *Büyük Taarruz*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1992, 21.

³⁹ İstanbul’a sefer yapma niyetinde olan Hacıanestis Tekirdağ’a gitmiş, kentten ancak 13 Ağustos’ta ayrılarak İzmir’e gelmişti. Bkz. Ksenefon Stratigos, *a.g.e.*, C. II, 153. Hacıanestis uzakta olduğunun bilincinde olarak ihtiyattaki kolorduyu kullanma yetkisini I. Kolordu Komutanı General Trikupis’e vermişti. İzmir’de kalmasının nedeni ise Yunan ordusunun 10-20 gün içinde Afyon bölgesinden çekilip İzmir bölgesine alınması düşüncesi idi, bu nedenle Genel karargâhın İzmir’den ayrılmaması kararlaştırılmıştı. Bkz. Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 224-225. Ayrıca bkz. Trikupis, *a.g.e.*, 27; İsmet Görgülü, *a.g.e.*, 21.

⁴⁰ Ksenefon Stratigos, *a.g.e.*, II. Kitap, 180.

⁴¹ İsmet Görgülü, *a.g.e.*, 21-22.

⁴² Konstantinos D. Kanellopoulos, *a.g.e.*, 66, 68; Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 241.

⁴³ Nikolaos Trikupis, *a.g.e.*, 29; Konstantinos D. Kanellopoulos, *a.g.e.*, 13, 22, 72.

⁴⁴ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 242.

⁴⁵ İsmet Görgülü, *a.g.e.*, 22. Yunan anılarında Çiğil Tepe, Hasan Bel olarak geçiyor. Türklerin buraya Çakıl Tepe adını verdikleri belirtiliyor. Bkz. Konstantinos D. Kanellopoulos, *a.g.e.*, 68

sürdürüyordu⁴⁶. O gece I. Kolordu Komutanı Trikupis 5, 9 ve 13. tümenlerin idaresini General Digenis'e verdi. Kendisi ise bütün muharebeyi ve özellikle Akarçay'ın güneyindeki kuvvetlerin sevk ve idaresini üzerine aldı⁴⁷.

27 Ağustos sabahı, Türk piyadelerinin 06.00'da Yunan 4. Tümeninin sol kanadına yaptığı şiddetli taarruzla başladı. Yunan cephesinde ilk gedik açıldı. Saat 08.00'de üç Yunan alayının koruduğu 1310 rakımlı Erkmen Tepe alındı. Saat 12.00'de Yunanlar Sincanlı ovasına atıldı. Afyon-İzmir demiryolunu kesen Türk süvarilerinin arkalarına sarktığını gören Yunan birlikleri Sincanlı ovasında toplanırken takip ovada sürdü. I. ve II. Yunan kolordularının bütün kuvvetleri Afyon-Dumlupınar demiryolunun kuzeyine atıldı, İzmir ve Eskişehir ile olan ikmal bağlantısı kesildi⁴⁸. Bölgedeki Hristiyan halkın Yunan ordu birlikleri arasına karışması ise büyük kargaşa yaratmıştı. Yunan ordusu öğle saatlerinde "disiplinli olmayan insan yığını halini" almıştı. Trikupis bu koşullarda Afyon'un boşaltılması emrini verdi. Saat 13.00'e doğru kendisi de kentten ayrıldı⁴⁹. O gün Saat 15.30'da Türk birlikleri ovaya egemen sırtları tamamen kontrolüne aldı. Şimdi yalnız Çiğiltepe'deki Yunanların direnişi sürüyordu. Yarbay Reşat'ın komutasındaki 57. Tümen'in taarruzları sonuç vermemişti. Çiğiltepe, Reşat Bey'in intiharından ve Frangou'ya bağlı 5. Alay'ın saat 16.00'da tepeyi terk edip çekilme harekâtına katılmasından sonra Türklere geçti⁵⁰.

27 Ağustos günü Türk ordusu Eskişehir bölgesi hariç Yunanların asıl mevzilerini ele geçirmişti. Yunanlar çekiliyordu. Şimdi önemli olan Türk ordusunun takip harekâtını hangi yönde geliştireceğiydi. Cephe komutanı ile ordu komutanları arasında görüş ayrılığı vardı. I. Ordu Komutanı Nurettin Paşa Yunanların kuzeye çekileceğini düşünüyordu. II. Ordu Komutanı

⁴⁶ Konstantinos D. Kanellopoulos, *a.g.e.*, 68-69, 77.

⁴⁷ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 242; Konstantinos D. Kanellopoulos, *a.g.e.*, 70, 77.

⁴⁸ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 245; İsmet Görgülü, *a.g.e.*, 29.

⁴⁹ Nikolaos Trikupis, *a.g.e.*, 29; Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 243; Konstantinos D. Kanellopoulos, *a.g.e.*, 70, 77.

⁵⁰ Yarbay Reşat Bey'in cephanesi, özellikle topçu cephanesi tükenme noktasındaydı. Buna karşın Yunan bu hatta çok güçlü direneklere sahipti. Sadece 57. Tümeni değil tüm Batı Cephesini sarsan intihar olayından kısa bir süre sonra Kızıldaş Yaylasından tümen idare yerine gelen Piyade Tuğay Komutanı Albay İbrahim Hakkı Emiroğlu komutayı devralmış, sorunun Reşat Bey'in komutasında olmadığını görmüştü. Çiğiltepe'nin bu kadar az kuvvetle, topçu ve ihtiyat desteğinden yoksun şekilde zapt edilmesi olanaksızdı. Bkz. İsmet Görgülü, *a.g.e.*, 145.

Yakup Şevki Paşa Yunanların çekileceğine bile inanmıyordu. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ise Yunan'ın çekilme yönünün batıya doğru olacağı düşüncesindeydi. Takip yönü 27 Ağustos gecesi Afyon'a gelen Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Paşa ile yaptığı değerlendirme sonucunda saptandı. Başkomutan, Cephe Komutanı'nın düşüncesine katıldı⁵¹. Aynı saatlerde Yunan karargâhlarında karmaşa egemendi. Hacıanestis'in İzmir'den gönderdiği emirler savaşın seyrine uymadığı için karmaşa ve panik her geçen dakika daha da artıyordu⁵².

28 Ağustos günü Türk piyadeleriyle süvari ve topçu birliklerinin büyük bölümü Dumlupınar yönünde yürüyen Yunan kollarının yan ve arkalarına sarkmıştı. Frangou gurubu I. ve II. Kolordu komutanlığından tamamen ayrı düşmüş, bu grupta yer alan Lufas ve Plastiras müfrezeleri Frangou'nun emirlerini dinlemeyerek önce Olucak güneyindeki Resulbaba dağı eteklerine dağılmış, ardından da Dumlupınar'a yönelmişti. Frangou ise elindeki birliklerle bulunduğu hattı savunmaya çalışmıştı. Telgraf bağlantısı tümüyle kopuk olduğu için Trikupis'in dağılan ordusunu toplama girişimi sonuç vermemişti. Böylece 28 Ağustos akşamı I. ve II. Kolordu birlikleri Resulbaba dağlarıyla ikiye bölünmüştü⁵³. Trikupis emrindeki birlikler⁵⁴ Olucak-Eğret-Çatkuyu üçgeninde, Frangou gurubu⁵⁵ ise bütün gece demiryolunun iki tarafından yürüyerek Dumlupınar-Oturak hattına ilerlemişti. Lufas ve Plastiras müfrezeleri ise "sanki kendi evlerindeymiş gibi" Dumlupınar kuzeyindeki Hasandede sırtlarına dağılmıştı⁵⁶. Trikupis o gece 23.00'a doğru kolorduların bağlı tümenlerine Dumlupınar'a çekilme emrini verdi. Gece yarısından sonra 02.00'de yürüyüşü başlattı⁵⁷.

⁵¹ Nikolaos Trikupis, *a.g.e.*, 29; Gece 00.30'da Cephe Komutanı İsmet Paşa ordulara özetle şu emri yayınladı: *Yunan kuvvetlerinin İlbulak Dağı ve uzanımı hattında tutacağı değerlendirilen mevzii her iki yandan kuşatmak, inha etmek, böylece batıya ve kuzeye çekilmesini önlemek maksadıyla; II. Ordu Döğer-Muratlar-Belce istikametinde, I. Ordu Bakırcık Tepe, Dumlupınar-Ahatköy istikametinde takip yapacak.* Bkz. İsmet Görgülü, *a.g.e.*, 25.

⁵² İsmet Görgülü, *a.g.e.*, 29.

⁵³ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 252.

⁵⁴ 5., 9., 12. Ve 13. tümenlerle 4. Tümenin bir kısmı

⁵⁵ 1., 7. tümenler, 4. Tümen'in bir kısmı, 12. Tümeden iki tabur, 13. Tümeden 5/42 Evzon Alayı, 1 sahra topçu taburu.

⁵⁶ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 253.

⁵⁷ Nikolaos Trikupis, *a.g.e.*, 30-31.

29 Ağustos sabahı 06.00'ya doğru yürüyüş sırasında Yunan tümenleri Türklerin güneyden taarruzu ile yüz yüze kaldı. Olucak güneyindeki boyun noktasını aceleyle geçmeye çalışan tümenlere Türk topçusu geçit vermemek için atışlarını hızlandırdı. Trikupis'in askerlerine cesaret vermek için bölgede kalması da çare olmadı. Öğle saatlerinde Türklerin baskısı bütün cephede şiddetlenirken Yunan ordusunun arkası da iki süvari tümeni ile tehdit edildi. Hava kararınca kadar süren Türk baskısı nedeniyle Yunanların Dumlupınar'a çekilmesi durdu. Trikupis Dumlupınar yolunun da kapandığını anlamıştı. Ordunun kuzeyden ve güneyden çevrildiğini gören subay ve askerler paniğe kapılmıştı. İçine düştükleri kritik durumu fark eden, moralce çöken subaylar ne yapacaklarını tartışmaya başlamıştı. O sırada Trikupis'in yanında bulunan subaylardan bir kısmı teslim olmak için görüşmelerin başlamasının daha doğru olacağını söylemişlerdi. Trikupis ise kuzeybatı yönünde Çalköy'e doğru çekilme emrini verdi. Türklerce henüz tutulmadığını ummuştu. Yürüyüş o gece 23.00'te başladı⁵⁸. Yunan ordusu şimdi mezarına yürüyordu.

Ordu zifiri kanlıkta yürüyor, askerler yanındakini bile görmekte güçlük çekiyordu. 30 Ağustos şafak sökerken Çalköy yakınlarına gelindiğinde Trikupis saat 11.00'e değin tümenlerden en kısa sürede düzenlenmelerini ve gereksinim duyulduğunda alayların iki taburdan oluşturulmasını emretti. Tümenlerden de açık kalan tek yol olarak düşündüğü Banaz'a ilerlemesini istedi. Bu sırada Türklerin aralıklı top ateşleri sürüyordu. Çalköy'e geldiklerinde kuzeyden ağır makineli tüfek ve ağır topçu ateşi ile Türk saldırısı başladı. O gün Türk Başkomutanının bizzat yönettiği muharebe sırasında Çalköy'den Allören'e kadar olan arazide her yarığa sığınmış olan birlikler ve "kaçaklar"⁵⁹ Türk topçusunun ateşlerini üzerinde buldu⁶⁰. Karargâhı ile onları 200 metre geriden izleyen II. Kolordu Komutanı Digenis panik halindeydi, Trikupis grubundan sağ kalan olmadığını düşünürken Türk topçuları doğudan da ateşe başlamış, aynı anda piyadeler de taarruza kalkmıştı. Baskı kuzeyden, güneyden ve doğudan bir üçgen şeklini almıştı.

Çekilme olanağı bulamayan ve muharebeyi kabul etmek zorunda kalan Trikupis diyor ki "Türkler kuzeyden, doğudan ve güneyden şiddetli surette

⁵⁸ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 256-258; Nikolaos Trikupis, *a.g.e.*, 31-32

⁵⁹ Yerli Hristiyanlar kastediliyor.

⁶⁰ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 257.

ateş altına alarak bize korkunç kayıplar verdiriyordu". Trikupis'in ihtiyatı da kalmamıştı. Savaşma takatini yitiren askerlerin çekilmeye başlaması ise panik ve kargaşayı artırdı. Özellikle "atlı olanlar dört nalla batıya doğru uzaklaşıyor"du. Trikupis'in onları durdurmak için borazana dikkat işareti çaldırması da sonuç vermedi⁶¹. Çember içinde kalan Yunanlar için batıya doğru tek çıkış noktası kalmıştı. O da Kızıldağ ile Murat Dağı arasındaki vadiydi. Murat Dağı, Banaz'a doğru kuzeyden akan sulara kaynaklık ediyordu. Hava karardığında kolorduların birbirlerine karışmış birlikleri ya da birliklerini terk edenlerden oluşan yığınlar bu bölgede toplanmaya başladı. Güneşin batmasına doğru Yunan tümenleri cephanesizlikten, açlıktan, verilen kayıplardan ve Türklerin aralıksız taarruzlarından dolayı bitkin düşmüştü. Trikupis'e "Banaz yönünde süratle sığılmaktan başka bir şey kalmamıştı". Saat 18.00'de elinde kalan birliklere Banaz'a çekilmelerini emretmişti.⁶²

Yunanların Allı Ören/Ali Viran muharebesi olarak andığı Başkomutan Meydan Muharebesi sonunda Trikupis'in asker kuvveti bir tümen bile değildi. Subay ve askerlerin tükenmişliği akıl sağlıklarını da etkilemiş görünüyordu. Murat Dağı yönünde çekilen ordu bakiyesinin erleri ormanlık alandan geçerken "ağaçları güzel parklar, kalın gövdelerini muhteşem binaların zarif sütunları olarak kabul" etmeye başlamıştı. Trikupis'in yanı başında atıyla yol alan General Digenis orman içinden geçerken Trikupis'e dönüp, içinden geçtikleri çiftliklerin güzelliğinden ve hayran kaldığından bahsetmeye başlamıştı. Trikupis hayretle çiftlik falan olmadığını söyleyince ısrar etmiş, o ısrar edince Trikupis de kendisinden şüphelenmişti. Digenis az sonra baş dönmesiyle atından düşmüş, sonra tamamen kendini kaybetmişti. Karargâh subaylarından biri öldü diyerek üzerindeki yazı ve notları almaya başladığında kendine gelmişti. Doktorun müdahalesi ile ayağa kaldırılıp bir tahtanın üzerine alınmak istendiğinde ise hayal ettiği köşkün kapısını kırmaya kalkmış, yere düşmüştü. Tirukips diyor ki "Az kalsın uçurumdan yuvarlanıyordu. Çünkü yanındaki uçurumun boşluğunu kapı olarak kabul etmişti"⁶³.

⁶¹ Nikolaos Trikupis, *a.g.e.*, 32-33; Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 255.

⁶² Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 259.

⁶³ Nikolaos Trikupis, *a.g.e.*, 35.

Dağılan Yunan kolları 31 Ağustos günü de Türk süvarilerinin baskısı altındaydı. Albay Gardikas batıya yönelmiş, Albay Rokas emrindeki kuvvetlerle birleşmişti. “25 bin kişilik cinsi karışık bir kütle olarak” yürüyüşünü sürdürmüş ve 1 Eylül akşamı Takmak köyünde Frangou grubu ile birleşmişti. Kuzeyden ilerleyen 5 bin kişilik Trikupis kolu ise Dimaras ve Kallidopoulos ile birleşip 1 Eylül’de Murat Dağı tepesine varmış, Banaz’a olan yönünü 1 Eylül günü saat 22.00’de Uşak’a çevirmişti. Bu kol açlık ve yorgunluğun etkisiyle ağır ilerliyordu. Kimi erler adeta “sürüklenerek” yürüyor kimileri yiyecek bir şeyler bulmak için sağa sola dağılıyordu. Cephane yok sayılırdı. Silah başına aşağı yukarı 5-10 mermileri kalmıştı. Öğlene doğru Karacahisar köyü kuzeyine vardıklarında Uşak’ın Türklerce ele geçirildiği haberini aldılar. Trikupis yürüyüşü durdurdu. Buldukları yerde bir süre gizlenmek, savunma önlemleri almak, ardından Uşak güneyinden kıvrılarak Karacahisar güneyinden Mesudiye’ye doğru batıya yönelmek niyetindeydi. Ne var ki gözcüler bu kez de Türk piyadelerinin bir kilometre uzakta olduğunu haber vermişti. Subay ve erler cephaneye yokluğunu göz önünde bulundurarak savaşmak istemiyordu. Erler ellerindeki silahlarla subaylarını tehdit etmeye de başlamıştı. 2 Eylül’de Trikupis direnen bölükleri ikna etmeye çabaladı. Ancak “boş ve manasız yere feda olmayacakları”nı söyleyerek emre karşı koydular. Trikupis’in son çabaları da meyve vermedi. Çaresiz, topların ve makinalı tüfeklerin imha edilmesini emrettiği sırada Türk süvarileri oluşturulan savunma hatlarından içeri girdi. Trikupis’e kalan beyaz bayrağın çekilmesi emrini vermek oldu⁶⁴.

KAO bakiyesi geldiği gibi yakarak, yıkarak, ölüm saçarak İzmir yönünde kaçıyor. Fessopoulos bu kaçıışı şöyle betimliyor:

“Ordu dağılıyor ve adeta tavşanlar gibi kovalanıyor... Kahraman ve fedakâr Helen askeri⁶⁵, tıpkı inekler gibi teslim oluyor. Az evvel zafer kazanmış olarak geçtiği kasaba, şehir ve yollar bu defa feci esaret ve hüsrana şahit oluyor...! Yüzlerce toplar, binlerce tüfekler, hesapsız mühimmat, sürü ile kamyonlar ve çeşit çeşit erzaklarla ağızlarına kadar dolu ambarlar, düşman eline geçiyor...!”⁶⁶

⁶⁴ Ksenefon Stratigos, *a.g.e.*, II. Kitap, 182; Nikolaos Trikupis, *a.g.e.*, 38-39; Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 260-261.

⁶⁵ Kastedilen hem Yunan askerleri hem yerli Rumlardır.

⁶⁶ G. Fessopoulos, *a.g.e.*, 98.

Fessopoulos Büyük Taarruzu “1922 Ağustos bozgunu” diye tanımlıyordu. Ona göre bu bozgunla on senelik destan sona ermişti⁶⁷. Yunan cephesinin 27 Ağustos günü çöktüğüne işaret eden Kannellopoulas’a göre sonuç “feci” idi. Gördükleri rüya sona ermişti⁶⁸. Prens Ardrea da sonucu “felaket ve hezimet” olarak tanımladı⁶⁹. Stratigos anularının ilgili bölümüne “Kemal’in 1922 Ağustos Taarruzu-Facia” başlığını attı. Ona göre taarruz Yunan ordusunun tamamen imha edilmesiyle sonuçlanmış, Yunanistan’ı ve müttefiklerini susturmuştu⁷⁰. Dousmanis; “çürüme”, “çözülme”, “kaçma” sözcükleri ile ifade ettiği sonucu “hiç akla gelmeyen ve hesaplanmayan hezimet” olarak tanımladı. 12 tümeniyle Yunan ordusu Türklerden daha kuvvetli, daha iyi silahlandırılmışken hezimete uğramış, komutanlar askerî açıdan iflas etmişti. Orduyu uzaktan idare edebileceğini sanan “Hacianestis, İzmir’de kararsızlık içinde olduğundan Afyon’da yenilmişti”⁷¹. Süvari Subayı Tanaş Hrisohoos ise Türk süvari kolordusunun başarısını kabul etti. Sonucu o da “felaket” olarak andı⁷². Spiridonos ise hayret içinde şöyle diyordu:

“14 piyade tümeni, 1 süvari tümeni, ayrıca 6 piyade alayından oluşan Yunan ordusunun iki günlük bir muharebeden sonra nasıl olup da 1., 4. Tümenlerle, 7. Tümen’in bazı aksamından ibaret bir kalıntıya düştüğü, Küçük Asya Seferi’nin cereyan ettiği devreyi yaşamış olan Yunan milleti için bir sır olarak kalmış ve kalacaktır. ... Bu hali ile hasım bile alay eder olmuş ve telsizle yayınladığı çağrılarla Yunanlara şöyle hitap etmişti: ‘Yunanlar, nereye gidiyorsunuz? Tarihinizi düşünün. Durunuz, sizinle muharebe edelim’”⁷³.

Büyük Taarruz Yunan Küçük Asya seferini felakete sürükleyen son halkaydı. Kısa sürede maceraya dönüşen bu sefer felaketle sonuçlanmıştı. Felaketin ise pek çok nedeni vardı.

⁶⁷ G. Fessopoulos, *a.g.e.*, 115.

⁶⁸ Konstantinos D. Kannellopoulos, *a.g.e.*, C. I/II, 83/112.

⁶⁹ Adreas Vasilopais, *a.g.e.*, 202.

⁷⁰ Ksenefon Stratigos, *a.g.e.*, II. Kitap, 180, 186.

⁷¹ Victor Dousmanis, *a.g.e.*, III. Devre, I. Kısım, 1. Kitap, 332-334.

⁷² Tanaş Hrisohoos, *a.g.e.*, 264.

⁷³ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 230.

C. Küçük Asya Felaketinin Nedenleri

Yunanlar, onları felakete sürükleyen pek çok neden sıralamışlardı. Dış neden olarak uzlaştıkları müttefikleri olan İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Yunanistan'a karşı tavrıydı. İç nedenlerin başında ise siyasi ve askeri önderleri anmışlardı. Siyasileri hatalı karar almakla, başta İngiltere olmak üzere müttefiklerinin arzularına gözü kapalı boyun eğmekle, orduyu siyasallaştırmakla suçlamışlardı. Felaket nedeni olarak gördükleri ordu komutanları ve kurmay subayların sevk ve idarede yetersizliklerini de siyasallaşmasının bir sonucu olarak değerlendirmişlerdi. Subayların yetersizliğinin ordunun belkemiği olan erleri olumsuz etkilediğine dikkati çekmişler, erlerin savaşma gücünü yitirmeleri nedeniyle felakete uğradıklarını savunmuşlardı. Bunların dışında Anadolu'nun coğrafi yapısından kaynaklanan nedenleri, casusluk faaliyetlerini, iase sorunlarını da felaket nedeni olarak görmüşlerdi. "1922 Felaketlerinin Sebepleri" adlı eseri kaleme alan S. Galiastaras da sıraladığı dört nedenle aslında anılardaki ana fikri ortaya koymuştu. Galiastaras'a göre bu nedenlerin ilki büyük, küçük rütbeli subayların ordu sevk ve idaresindeki yetersizliği idi. İkincisi ordunun ahlak ve maneviyatını bozan laubali ve anormal hareketler, üçüncüsü harekâtı idare edenlerin meslek bilgilerinin eksik ve bu çerçevede savaş taktiklerinden habersiz olmalarıydı. Dördüncüsü ise orduda uygulanan siyasi tarafgirliğin subaylar arasına nifak sokmasıydı⁷⁴. Felaket örümceğinin ağlarını örmeye başlaması ise Yunan ordusunun Anadolu'ya ayak basmasıyla başlamıştı. Onu Anadolu'ya süren ise müttefikleri olmuştu.

1. Yunanistan ve Müttefikleri

Yunanistan'ın Küçük Asya seferi İzmir'e çıkışı ile başlamıştı. "İngiliz politikası hiçbir sorumluluk hissi duymadan Venizelos'un maceraperest politikasını desteklemiş" ve bu politikayı benimsemeyen iki müttefik devletin de rızasını alarak "Yunanistan'ı Anadolu macerasına atmıştı"⁷⁵. İzmir'in işgalini müttefik çıkarları için müttefiklerce verilen bir görev olarak tanımlayan General Lufas, işgali müttefikler arası iç çekişmelere ve Türkler arasında görülmeye başlanan milliyetçi gayelerin sonlandırılmasına bağlıdı⁷⁶. Albay Spiridonos ise bu işgalin müttefiklerince onaylanmasının iki

⁷⁴ G. Fessopoulos, *a.g.e.*, 10.

⁷⁵ Ksenefon Stratigos, *a.g.e.*, II. Kitap, 187.

⁷⁶ Evangelos Lahanakardos, *a.g.e.*, 58-59.

nedeni olduğuna dikkati çekti. İleri Venizelos'un yerli Hristiyanları koruma bahanesinin akılcı bulunması, ikincisi ise Boğazları Yunan askerliyle koruma düşüncesi idi. Yunan ordusuna biçilen rol Çanakkale ve İstanbul'daki müttefiklerini tehdit eden Türkleri zararsız hale getirerek onları güvenceye almaktı. Spiridonos koruma görevinin neden Yunanlara verildiğine de açıklık getirdi. Zira müttefik devletlerin askerleri dört bir tarafa dağılmıştı. İngilizler askerlerini İran'a, Mezopotamya'ya, Arabistan'a, Fransızlar Ukrayna, Baserabya, Fiume ve Suriye'ye göndermişlerdi. Geri kalanlar ise dünya savaşı sonunda terhis edilmişti⁷⁷. Yani Anadolu'ya ayıracak savaşçıları yoktu. Dousmanis ise Rus tehlikesine işaret etti. Devrim sonrasında Rus donanması savaş gücünü yitirdiği için Ruslar Boğazlar için tehdit olmaktan çıkmıştı. İngiltere şimdi Rusya'nın karadan inmesinden korkuyordu. "Kemalist rejim Bolşeviklere yakın durduğu için İngiltere Kemal ordusunun mutlaka imha edilmesini ve Kemalistlerin devrilmesini" istiyordu. Onu devirdikten sonra "kuracağı Padişahlık Devleti'nin" Rus Bolşeviklerinin Küçük Asya'ya inmesine karşı bir "ön-kale" olmasını ve bu devletin doğu Akdeniz kıyılarını korumasını planlıyordu⁷⁸.

İncelediğimiz anılarda Yunanlar, Yunanistan'ın büyük devletler ve özellikle İngiltere tarafından kullanıldığında hemfikirdi. Üstelik "kullanma"nın Dünya Savaşı ile başladığı söyleniyordu. Müttefikleri o günlerde bir yandan koruyucu rolünü oynarken öte yandan güçlü donanmaları ile Yunanistan'ı her zaman dize getirebileceğini hissettirmiş, ülkesini ve milletini küçümsemiş, aldığı her kararı onaylayabileceğini var saymıştı⁷⁹. Dünya Savaşı sonunda ise Yunanistan barış, askerler terhis beklerken ordu Rusya'da Bolşevizm'e karşı seferber edilmişti⁸⁰.

Küçük Asya Seferi ise "Birinci Dünya Savaşı'nın faizi" idi. Yunanistan'ın müttefikleri bu dönemde de üstten bakmayı sürdürmüş, daha İzmir'in işgal günü Yunanistan'a karşı tavırlarını ortaya koymuşlardı. Müttefik subayları 15 Mayıs günü 30 dakika içinde "Yunanlı ve Türklerden oluşan kalabalığın birbirinin kanını akıtmasını" savaş gemilerinden "keyifle" seyretmişler,

⁷⁷ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 49, 60.

⁷⁸ Victor Dousmanis, *a.g.e.*, C. I, 140.

⁷⁹ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 30.

⁸⁰ Evangelos Lahanakardos, *a.g.e.*, 86.

sonra da bütün dünyaya “Vahşi Yunanlar, çıkarmayı yapar yapmaz, zavallı Türkleri katliama başlamışlardır” haberini geçmişlerdi⁸¹.

Yunanistan’ın İngiliz çıkarları için Anadolu macerasına atıldığını savunan arı yazarları Sevr Antlaşması’nı da İngiliz çıkarı olarak görüyor, Yunanistan açısından antlaşmayı tatmin edici bulmuyordu. “Sevr bizi gerçek ve esaslı çıkarlardan yoksun bıraktı” diyen Dousmanis antlaşmayı “fuzuli bir ihsan, hakiki hiçbir faydası olmayan bir hediye, zararlı bir hediye” diye tanımladı⁸². Sevr Antlaşması’na göre İngilizler Mezopotamya ve Filistin’e, Fransızlar Kilikya’ya, İtalyanlar Antalya ve Menderes vadisinin soluna yerleşmeyi, Ermenistan ve Kürdistan adında iki devlet kurmayı garanti etmişlerdi. Ne var ki 1920 yılı sonuna değin verdikleri sözü tutamamışlar, uygulama görevini Yunan ordusuna yüklemişlerdi. Konstantinos’un tahtına yeniden oturmasının ardından “alışkanlıkları olduğu üzere” yine “aldatıcı vaatlerle” Yunanistan’ı Küçük Asya’nın bin kilometre derinliklerindeki yaylalarda boğuşmaya sürmüşlerdi. Kütahya Eskişehir Muharebelerinin ardından Lloyd George “Yunanistan Sevr Antlaşması esasları ile yetinemez. Daha fazla tatmin edilmelidir” diyerek orduyu Anadolu içine sürmüştü⁸³. Spiridonos da şu cümleyi ekliyordu; “ve orada ecdat Spartalı Kral Agesilaus ve Makedonyalı İskender gibi, insan üstü şartlar altında kemikleri dağılincaya kadar dövüştürdüler”⁸⁴.

Benzer düşünceleri savunan ve Sevr’i “acayip anlaşma” olarak tanımlayan Stratigos ise şöyle diyordu:

“Sevr Anlaşması’nın zafer arabasını artık bir sonuca çekip götüreceği sanılıyordu. Lakin bu arabaya koşulmuş olan kuvvetler arabayı aynı yöne doğru çekecekleri yerde Yunanistan’ı yokuşa sürmüşler ve bu ağır yükü onu yokuşun ortasında tek başına bırakmışlar[dı]. Bunlardan biri ve en çok dost zannedileni, Yunanistan’ın çabalarına karşı hiçbir şey yapamadan öylece seyirci kalmıştı. Diğerleri ise arabayı hep aksi yöne doğru çekmeye devam etmişti. ... Arabanın tekerleklerine konan frenler, yani Anadolu’da bulunan Yunan ordusunun askeri faaliyetine karşı yapılmış olan önleyici hareketlerin

⁸¹ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 6, 52.

⁸² Victor Dousmanis, *a.g.e.*, C. I, 5.

⁸³ Ksenefon Stratigos, *a.g.e.*, II. Kitap, 5.

⁸⁴ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 62.

en başında gelen ve en açık şahidi, tamamen sahte olan ve bir anlaşma mahiyeti tanımayan Sevr anlaşmasının imzası idi”⁸⁵.

İngiltere'nin Sevr'i Osmanlı Devleti'ne imzalattığına, ancak Mustafa Kemal Paşa'ya kabul ettiremediğine dikkati çeken Genel Lufas da bu görevin Yunanistan'a havale edildiği düşüncesine katıldı. Yunanistan'a sözlü olarak verilen garantilerin yazıya dökülmemesini büyük eksiklik olarak gördü ve Venizelos'u eleştirdi. Ona göre Sevr'in ne kadar zayıf olduğunu anlamak için çok fazla incelemeye gerek yoktu. Uygulanacağına dair inanç da zayıftı⁸⁶. Sevr, Mustafa Kemal'in işine yaramıştı. Mustafa Kemal Paşa antlaşmayı Sultanın ve hükümetinin ihanet belgesi olarak ortaya koymuş, bütün Türkleri kendi bayrağı altında toplanmaya çağırılmış ve pek çok Sultan taraftarı Kemal Paşa'ya katılmıştı⁸⁷.

Aslında Yunanistan büyük devletlerin gerçek bir müttefiki de olamamıştı. Anı yazarlarına göre Yunanistan ancak Türkiye'ye müttefik arzularını zorla kabul ettirdikten sonra İngiltere, Fransa ve İtalya'nın gerçek müttefiki olabilecekti. Bu üç devlet Yunanistan'ı bağımsız bir devlet olarak görmemişler, bu nedenle içişlerine müdahale etmekten de çekinmemişlerdi. General Lufas'a göre Konstantinos yeniden tahtına oturduğunda Anadolu politikası konusunda verdikleri iki nota doğrudan Yunanistan'ın iç işlerine müdahale demekti⁸⁸. Kostas Mihailidis ise Dünya Savaşı'nın ardından “zafere gark olmuş müttefik dostlarımızın tatlı vaatleri yalnız tarihte ve sözlerde -büyük sözlerde- kaldı” diyordu⁸⁹.

Fransa ise “Kemal'in hareketine” en başından yakın durmuştu. Spiridonos'a göre Fransa, İzmir'in işgalinin hemen ertesinde Yunanistan'a verdiği desteği çekmiş, Aralık 1919'da Suriye Genel Valisi Picot'yu, dört ay sonra da Franklin Bouillion'u Ankara'ya göndermiş ve bu girişimleriyle Yunanistan'a “ihamet” etmişti⁹⁰. Evzon Alayı Komutanı General Fessopoulos da ona katıldı. 1920 yılı sonunda Konstantinos yeniden tahtına oturmadan önce Fransa yüzündeki maskeyi atmış, bir yandan Yunanistan'a bedeli

⁸⁵ Ksenefon Stratigos, *a.g.e.*, II. Kitap, 187.

⁸⁶ Evangelos Lahanakardos, *a.g.e.*, 59-60.

⁸⁷ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 66-67, 80, 93.

⁸⁸ Evangelos Lahanakardos, *a.g.e.*, 67.

⁸⁹ Kostas Mihailidis, *a.g.e.*, 2-6, 66.

⁹⁰ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 61, 82

karşılığında silah ve mühimmat satarken öte yandan “Türk müttefiklerine bol silah ve cephane dağıt(mış)tı”⁹¹. İtalya ise “ismen müttefik, gerçekte düşman” idi. Spiridonos, İtalya’yı “Küçük Asya Ordusu’nun kanadında peyda olmuş bir düşman” diye tanımlıyordu. Hem İtalya’yı hem Fransa’yı Pire limanını kullanarak Türklere silah satmakla suçladı. Pire’de mühimmat ve cephane kasalarının Türk esirlere taşındığı bilgisini de veren Spiridonos diyor ki “artık kafa tutmaya başlayan bu esirler Yunan halkının gözleri önünde ‘Yaşasın Mustafa Kemal’ diye bağırmaktan çekinmiyorlardı”. Fransızlar Türklere Sinop limanı aracılığıyla top da göndermiş, üstelik sevkiyatı durdurmak isteyen Yunan yarbayı tutuklamaya bile kalkmıştı. Spiridonos şöyle diyordu:

“O devreyi yaşayan Yunanların Fransa ve İtalya hükümetlerine güvensizlik beslemek için başlarına gelenleri zamanla unutmaları mümkün ise de bunların Yunanistan’a karşı güttükleri ahlaksızca tutumlarının hatıraları unutulmayarak kalacaktır”⁹².

General Stratigos da Türklerin Ankara kapılarında yenilmemesi için Fransa’nın Adana’daki Türk tümenlerini serbest bıraktığına, İtalya’nın ise ikmal kolaylığı sağladığına işaret etti⁹³. Fransa’nın İngiltere’ye verdiği sözü çiğneyip Sakarya sonrası Ankara ile yaptığı anlaşma ise Mustafa Kemal’e Yunan ordusunu yok etme olanağı vermişti. Anlaşma Spiridonos’un haçlı zihniyetini de kamçılamaş görünüyordu. Şöyle diyordu:

“Orta Anadolu’da Hristiyanlığın yayıldığı ve Hristiyan büyüklerinin yetiştiği yerlerdeki Hristiyan tapınaklarının harebeleri, bundan sonra birer yığın halinde kalacaklar, bir Fransız politikacının, Briand’ın işlediği cinayeti hatırlatacaklardır. Bu zat, kendisinin de mensup olduğu Hristiyan milletlerinin ananesine ve bazı Yunan dostu görünmesine rağmen, bir havadan vaat karşılığında, yani Fransız şirketlerine maddi bir hizmette bulunmak için Yuda’nın da nefretini çekecek derecede millete karşı bir hıyanet cürmü işlemiştir”⁹⁴.

Müttefiklerin kendi aralarındaki rekabet ve çıkar çatışmaları da Yunanistan’ı olumsuz etkilemişti. Osmanlı İmparatorluğu topraklarında iş

⁹¹ G. Fessopoulos, *a.g.e.*, 19-20.

⁹² Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 57, 118-119.

⁹³ Ksenefon Stratigos, *a.g.e.*, II. Kitap, 6.

⁹⁴ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 232; Ksenefon Stratigos, *a.g.e.*, II. Kitap, 68.

yapan pek çok Fransız, İngiliz, İtalyan, Alman ya da karma şirketler vardı. Limanlar, sulama şebekeleri, aydınlatma, maden işletmeleri, tekeller, demiryolu ulaşımı bu şirketlerin elindeydi. Türk milli hareketi güçlendikçe çıkarlarını Anadolu'da görmeye başlayan bu şirketler kendi siyasi liderlerine baskı uygulamış, bu ise hem Mondros Mütarekesi hem de Sevr ile belirlenen anlaşma hükümlerinin uygulanmasını önlemişti. Yunanistan daha İzmir'i işgal ettiği ilk günlerde böylesine dirençlerle karşılaşmıştı. İzmir limanına demirli Yunan filosuna kömür getiren yük gemisinin hamulesini boşaltması, limanı işletme tekeli elinde bulunduran Fransız şirket temsilcisi tarafından önlenmişti. Yunanistan "düşmanca" olan benzer dirençlerle savaş boyunca yüz yüze kalmıştı. İngiltere ile Fransa arasındaki bilinen bir gerçek olan rekabeti de Mustafa Kemal Paşa çok iyi değerlendirmiş, Fransız işgal ordusunun moralini ve İngilizlerle arasındaki düşmanlığı yakından izlemişti. Mustafa Kemal Paşa, Fransız askerlerini, özellikle de Poilu/Puvali olarak adlandırılan dünya savaşına katılmış askerleri hedef almıştı. Onları, Kemalistlerle anlaştıkları taktirde savaşın biteceğine ve Fransızların Anadolu'da ekonomik ayrıcalıklar elde edeceğine inandırarak İstanbul ve Paris'teki Fransız yetkililerine baskı yapmalarını sağlamaya çalışmıştı⁹⁵.

Müttefiklerin Büyük Taarruz öncesinde Venedik'te ya da Rodos'ta barış için bir ön konferans düzenlemeyi planlaması ise Yunanların rehavete kapılmasında önemli rol oynamıştı. İngiliz Başbakan 1922 baharında da Yunanları arabuluculuk söylemleri ile oyalamıştı⁹⁶. Sonuç olarak anı yazarları Yunanistan'ın Küçük Asya seferinde müttefiklerince yalnız bırakıldığı kanısında birleşiyordu. "Yunanistan'ın kurban gittiği bu oyun yani İngiltere ile Fransa arasındaki politika mücadelesi" Yunan ordusunun imhası ile sonuçlanmış, böylece Yunanistan, "asırlardan beri dikkatle çalışarak hazırlanmış olduğu ve Dünya Savaşı'nda pek büyük fedakarlıklarla sağlamayı başardığı her şeyini terk etmek zorunda kalmıştı"⁹⁷. Ancak felaketin içerden kaynaklanan nedenleri de vardı.

2. Siyasi ve Askeri Liderlerin Yetersizliği

⁹⁵ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 13-14, 81.

⁹⁶ Ksenefon Stratigos, *a.g.e.*, II. Kitap, 67.

⁹⁷ Ksenefon Stratigos, *a.g.e.*, II. Kitap, 177-179, 186; Victor Dousmanis, *a.g.e.*, C. I, 20

1919-1922 yılları arasında Yunanistan'da beş hükümet kurulmuş⁹⁸, KAO dört başkomutan görmüştü⁹⁹. Spiridonos'a göre KAO'na "en büyük düşmanlığı" ülkelerini savunma direncinde olan Türkler değil, "birbiriyle didişen ve iktidar için boğuşan memleketteki siyasi partiler yapmıştı". Siyasal şefler dökülen kanları ve her ailenin katlandığı fedakarlığı hesap etmemiş, yalnız "acaba nasıl yapsam da adıma büyük sıfatını eklesem"den ibaret tek bir hedef peşinde koşmuştu. Ordu da "siyasiler tarafından zehirlenmişti"¹⁰⁰.

Anılarını yazarların baş siyasi suçlusu Venizelos'tu. Lufas'a göre Venizelos İzmir'in işgali görevini, üst düzey isimlerin karşı çıkışlarını, harekâtın vahim olduğuna dair uyarılarını bile dikkate almadan ve hatta müttefiklerinden Yunanistan'a yardım edeceklerine dair hiçbir hukuki garanti elde etmeden kabul etmişti¹⁰¹. Spiridonos da Venizelos'un İzmir'i işgal görevini Churchill'den alıntı yaparak "suya atlayan ördekler gibi" kabul ettiğini vurgulayarak eleştirdi¹⁰². Dousmanis ise "felaketin nedeni verdiği kararları tartamayan, güzel ancak faydasız rüyaları gerçekleştirirken karşılaşılabilecek tehlikeleri hesaplamayan bir politikacı ve onun girişimleriydi" derken Venizelos'u işaret ediyordu¹⁰³. Venizelos, İzmir şehrinde ve limanında Yunan bayrağının sadece görünmesinin bile Türkleri "ziyadesiyle korkutacağı" kanısına kapılmıştı. Ne var ki gelişmeler aksine olmuştu.

⁹⁸ Elefterios Venizelos (27 Haziran 1917-17 Kasım 1920), Dimitrios Rallis (17 Kasım 1920-6 Şubat 1921), Nikolaos Kalegeropoulos (6 Şubat 1921-8 Nisan 1921), Dimitrios Gunaris (8 Nisan 1921-16 Mayıs 1922), Nikolaos Stratos (16 Mayıs-22 Mayıs 1922), Petros Protopapadakis (22 Mayıs-10 Eylül 1922) başbakanlık yapmıştır.

⁹⁹ KAO başkomutanlığını sırasıyla General Lonidas Paraskevopoulos (1919-1920) General Anastasios Papoulas (12 Kasım 1922-19 Mayıs 1922) ve General Yorgo Hacıanestis (19 Mayıs 1922-30 Ağustos 1922), Nikolaos Trikupis (30 Ağustos -2 Eylül 1922) üstlenmişlerdir. Aleksandros Kontoules, *a.g.e.*, II. Devre, I. Kısım, 1. Kitap, Atina, 1928, 1-3.

¹⁰⁰ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 30, 98.

¹⁰¹ E.Lahanakardos, *a.g.e.*, 58-59. Dousmanis, Stratigos, Metaxas gibi önde gelen isimler müttefiklerin Asya'daki toprakları parçalayacağına dair yazılı garanti vermesini gerekli görüyordu. Hatta Metaxas İzmir'in işgaline bile karşı durmuştu. Bkz. Salahi R. Sonyel, *The Turco-Greek İmbroglio Pan-Hellenism and the Destruction of Anatolia*, Ministry of Foreign Affairs Center for Strategic Research, SAM Papers No 5/59, Ankara, 1999, s. 43.

¹⁰² Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 5-6, 12.

¹⁰³ Victor Dousmanis, *a.g.e.*, C. I, 3.

Üstelik Venizelos iktidarda kaldığı 18 ay süresince gerekli önlemleri almayarak da ülkeyi ve orduyu felakete sürüklemişti. Yunanistan'ı gerek askeri gerek siyasi açıdan kötü idare etmiş, Mustafa Kemal'e bir ordu kurması için zaman kazandırmış, Türk direnişi onun zamanında hem "Sultan hükümetine" hem de Yunanistan'a karşı güçlenmişti. Mustafa Kemal'in elde ettiği bu güç ise Yunanistan'ın müttefiklerine karşı siyasal çıkarlarını savunması konusunda elini zayıflatmıştı. Dousmanis'e göre Venizelos Küçük Asya politikasında başarılı değildi. Felaketin Papadakis'in başbakanlığı döneminde olması da Venizelos'u "Yunanistan'ı bu harekâta hazırlıksız olarak sürüklemek sorumluluğundan kurtaramaz"dı¹⁰⁴. Spiridonos da onunla aynı kanıdaydı. 1920 sonbaharına geldiğinde genel kanı Anadolu maceranın son bulması, ordunun işgale derhal son vermesi iken Venizelos böyle bir karar alamamış, Yunanistan'a parlak bir gelecek vadeden Lloyd George'a kanmıştı¹⁰⁵.

Spiridonos Venizelos'tan iktidarı devralan Rallis'i de onun işgal politikasını sahiplendiği için eleştirdi. Rallis hükümetine yönelttiği ikinci suçlama Venizelos'un siyasal nedenlerle açığa aldığı iki bin subayı orduya geri alması olmuştu. Hükümetin bu subaylara hak etmedikleri rütbe ve makamları vermesi ordu disiplinini bozmuştu. En son deneyimini Balkan Savaşları'nda yaşayan bu isimlerin yüksek rütbelerle komuta kademesine getirilmesi felakete neden olmuştu. Sorumluluk da siyasilere aitti. Hükümetin bütün komutanları ve kurmayları değiştirmesi ordunun savaşma gücüne ağır darbe indirmiş, bu darbe etkisini 1921 ve 1922 yıllarında yapılan harekâtlarda göstermişti. Spiridonos, Gounaris hükümetini de Kütahya-Eskişehir muharebelerinin ardından Ankara yürüyüşüne çıktığı için suçluyordu. Hükümetin "ne olursa olsun" şeklinde Ankara'yı işgal için gösterdiği inat ve ısrar, "25.000 Yunan'ın kanı ile pahalı" ödenmişti. "Daha pahalı ve zararlı olan cihet" ise Yunan ordusunun "yeni taarruzlar için bütün

¹⁰⁴ Victor Dousmanis, *a.g.e.*, C. II, 214-215, 249.

¹⁰⁵ Şöyle diyordu: Yunanlar, Doğu Akdeniz'in müstakbel milletidir. Akıllı ve çok hareketli olarak, barbar Türklere karşı Hristiyan medeniyetini temsil etmektedir. Şimdi 5-6 milyon nüfusa sahiptirler. Düşünüldüğü gibi genişlerlerse elli yılda 20 milyon olurlar. Çok iyi denizci olduklarından, deniz kuvvetleri oluşturacaklardır. İngiliz konfederasyonun birliğini temin eden büyük yolun ilk muhafızları olacaklardır. Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 3.

kabiliyetini kaybetmesi” olmuştu¹⁰⁶. Gounaris, Sakarya sonrasında Yunanistan’ın ve ordunun içine düştüğü çıkmazın farkındaydı. Para bulmak için gittiği Londra ve Paris’te müttefiklerinin desteğini alamayınca otel odasında Stratigos’a “Anadolu’dan çekip gitmeliyiz” demiş ve şu yorumu yapmıştı:

“Biraz sonra orduyu beslemek imkânı da kalmayacak. Yabancılar bizi bu maceralı politikaya sürükledikten ve bu zavallı halk kitlelerini, halkın hürriyeti ve buna benzer vaatlerle kandırdıktan sonra şimdi de demaçlerinde söyledikleri o karşılıklı insan haklarını unutarak bizleri yalnız bırakıyorlar”¹⁰⁷.

Ancak o da Anadolu’yu boşaltma cesaretini gösterememiş, sohbetin devamında “fakat bu zavallı halk kitlelerinin hali ne olacak? Gayret etmeliyiz onları kurtarmak için gayret etmeliyiz” diyerek yine Anadolu Hıristiyanlarını kurtarma masalına sığınmıştı.

Anılarda yalnız siyasiler değil KAO başkomutanları da felaketten sorumlu tutuldu. Özellikle Papoulas ve Hacıanestis’in isimleri anıldı. Papoulas baş sorumluydu. Spiridonos şöyle diyordu:

“Hükümetler, ordularının takatini aşan hedeflere bu orduları sevk ederlerse bunda büyük tehlike mevcuttur. Yine bilmelidirler ki bu orduların başına geçenler de mezkûr hedeflere başarı ile ulaşmanın sorumluluğunu üzerlerine almışlar, daha beteri, başarısızlığı bildikleri halde işe girişmişlerdir”¹⁰⁸.

Ardından da Papoulas’ın kendisinin bile inanmadığı emirlerle harekâtı sürdürdüğüne işaret etmişti. Papoulas takındığı kararsız tutum, sürekli değiştirdiği emirleriyle yenilgide önemli rol oynamıştı¹⁰⁹. En kritik anlarda topu hükümete atarak sorumluluk almaktan kaçınmıştı¹¹⁰. Dousmanis ise Papoulas’ın “ruhî ve aklî vaziyetinin anormal” olduğunu iddia etti. Papoulas’ın öfke dolu ruh haline, kurmaylarının korkak kişilikleri eklenince

¹⁰⁶ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 104-107, 205.

¹⁰⁷ Ksenefon Stratigos, *a.g.e.*, II. Kitap, 72.

¹⁰⁸ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 197,168.

¹⁰⁹ G. Fessopoulos, *a.g.e.*, 62, 91.

¹¹⁰ Ksenefon Stratigos, *a.g.e.*, II. Kitap, 36.

sevk ve idare hataları ortaya çıkmıştı¹¹¹. General Stratigos ise onu Dousmanis'in Genelkurmay Başkanı olarak yaptığı önerileri dikkate almayarak orduyu adım adım felakete sürüklemekle suçladı¹¹². Prens Andrea'ya göre bu tavrının nedeni sorumluluk almaktan korkması ve kibirli olmasıydı. Papoulas, Seyit Gazi'nin mezarının on metre büyüklüğünde olmasının gömülenin şerefi ile ilişkili olduğunu duyunca; "şu hâlde benim mezarım yirmi metre uzunluğunda olmalı" diyecek kadar kibirliydi¹¹³. Anılarda açıkça itiraf edilmeyen ancak tanımlanan ortak bir kanı da Papoulos'un Megali İdea'ya fanatik derecede inanması, bu inançla mantığın yerini duygularının almasıydı. Belki de bu nedenle İstanbul'daki Venizelist subayların Stavridis başkanlığında örgütlediği İstanbul Savunma [Amina Tis Konstantinupoleos] örgütü Papoulas'a kuracakları bağımsız devletin başkanlığını önermişlerdi. Papoulas da aynı duygusallıkla onlara yakın durmuştu. Ancak bu duruşu onun KAO komutanlığından emekliliğini istemesine neden olmuştu¹¹⁴. Spiridonos diyor ki Papoulas'ın başkomutan olduğu dönem içinde Türk ve Yunan ordusu arasında muharebe gücü açısından bir eşitlik olduğu halde, başkumandanlar açısından tam bir eşitsizlik vardı. "Bu fark maalesef Yunan ordusu aleyhineydi"¹¹⁵.

Kanellopoulos ise hem Papoulas'ı hem Hacıanestis'i hedef aldı. Ona göre "feci yenilgi"nin nedeni bu iki komutanın sevk ve idare hatalarıydı¹¹⁶. Anılarda Hacıanestis'e yapılan ilk eleştiri Büyük Taarruz öncesinde tümen gruplarını dağıtarak kolordu düzenine geçmesi böylece o güne değin Türklere karşı alınan savunma önlemlerini geçersiz kılmasıydı¹¹⁷. İkinci olarak hemen tüm anı yazarları Hacıanestis'in başkomutanlığı üstlenir üstlenmez İstanbul'un işgali amacıyla Anadolu'daki birliklerden Trakya'ya birlik kaydırmasını felaket nedeni olarak andı. Stratigos'un söylediğine göre

¹¹¹ Victor Dousmanis, *a.g.e.*, C. I, 158-160.

¹¹² Ksenefon Stratigos, *a.g.e.*, 28.

¹¹³ Andreas Vasilopais, *a.g.e.*, 68-68, 189.

¹¹⁴ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 236-238. Papoulas'ın İstanbul Savunma Örgütü temsilcisi Siotis ile görüşmeleri Stergiadis, Hirisostomos, Venizelos'un etki ve katkıları için bkz. Ksenefon Stratigos, *a.g.e.*, II. Kitap, 111 vd. Anlaşıldığı kadarıyla örgüt amaçladığı ihtilali Papoulas'a yaptırıp sonra onu devre dışı bırakmayı öngörmüş. Stratigos'a göre (s. 145) Amina'nın kurucusu Venizelos'tur.

¹¹⁵ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 168.

¹¹⁶ Konstantinos D. Kanellopoulos, *a.g.e.*, 41.

¹¹⁷ Konstantinos D. Kanellopoulos, *a.g.e.*, 15.

İstanbul üzerine bir gösteri yürüyüşü yapılmak istenmesinin nedeni "çıkılmaz girmiş olan Anadolu meselesinin biraz harekete getirilmesinden ibaretti"¹¹⁸. Ancak bu kaydırma KAO'nu dirençsiz kılmıştı. Üçüncü eleştirisi ise 23 Ağustos gününden itibaren Türklerin Afyon güneyine yığınak yaptığı kesinleştiği halde ordusunun başına geçmemesi, taarruzu kilometrelerce uzaktan İzmir'den idare etmeye çalışmasıydı. Bu durum onun emirlerini çoğu kez geçersiz kılmıştı. En ciddi karmaşa 26 Ağustos sabahı yaşanmıştı. Zira savaş alanında her on beş dakikada bir durum değişirken, Hacıanestis'in verdiği emirlerin şifreye dökülmesi, yollanması, şifrenin çözülmesi çoğu zaman dört saati bulmuştu. Bu nedenle verdiği emirler savaşın seyrine uygun düşmemişti. Örneğin 27 Ağustos'ta I. Kolordu'nun 7., 2. Tümenleri ve bir süvari tümeniyle takviyeli olarak karşı taarruz yapmasını, II. Kolordu'nun Çay yönünde taarruza geçmesini, III. Kolordu'nun ise Akin'de dört piyade alayı ile topçuyu toplayıp I. Kolordu emrine vermesini bildirmişti. Başkomutanın isteğine göre ordu 27 Ağustos'ta toplanacaktı. Ne var ki emri uygulamak olanaksızdı. Zira, II. ve III. Kolorduların toplanması iki gün süreceği için taarruz en erken 29 Ağustos günü başlayabilirdi. Bu süre içinde ihtiyattan yoksun olan I. Kolordunun ise Türklere karşı dayanma olanağı yoktu¹¹⁹. Aynı gün Trikupis II. ve III. Kolordu komutanlarından ayırabilecekleri kuvvetlerle I. Kolordu'yu desteklemelerini, özellikle General Digenis'in 9. Tümenin acil yönlendirilmesini istediği halde Hacıanestis Digenis'in Trikupis'e destek vermesini engellemişti. Oysa bu saatlerde 4. Tümen cephesi tümüyle çökmüştü. Hacıanestis 9. Tümen'in I. Kolorduya katılma iznini ancak öğle saatlerinde onaylamıştı ama Trikupis'in de dikkati çektiği gibi "maalesef çok geçti!"¹²⁰.

Kolordu komutanlarının inisiyatif kullanmakta kararsız olması ise subayların ve askerlerin karargâha ve komutanlarına güven duygusunu zedelemişti. Bu da ordu disiplinini yok etmişti. 26 Ağustos günü Albay Plastiras'ın 5/42 Evzon Alayı'nın 4. Tümen'den verilen emir gereğince ileri karakol tertibatını almaması, 28 Ağustos günü 23. Piyade Alay Komutanı Lufas'ın General Frangou'nun emirlerine uymayarak keyfi hareketler yapması, Plastiras birliklerinin ortadan kaybolarak boşluk yaratması, 31

¹¹⁸ Ksenefon Stratigos, *a.g.e.*, 151.

¹¹⁹ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 240, 243.

¹²⁰ Nikolaos Trikupis, *a.g.e.*, s. 29; İsmet Görgülü, *a.g.e.*, s. 27.

Ağustos günü Hamurköy'de Albay Rokas komutasındaki 5. Tümen'in Trikupis'in emirlerine rağmen onun grubundan ayrılarak keyfi hareketi, benzer şekilde Albay Dimaras'ın 4. ve Kallidopoulos'un 12. Tümenlerinin de Trikupis grubundan ayrılmaları, Albay Gardikas'ın ise tümeniyle aynı gün ortadan kaybolması ya da "sıvışması" hem ordu komutanlığına güvensizliğin göstergeleri olmuş hem de askeri ceza kanunu çerçevesinde ağır ihmal suçu oluşturmuştu. Disiplinsizlik KAO'nun geri çekilişinde de yaşanmış, bu da ordunun dağılmasına neden olmuştu¹²¹.

Ahırdağı boşluğunun kapatılmaması da Genel Karargâhın ve I. Kolordu komutanlığının hatasıydı. Bu hata orduyu "feci vaziyete" düşürmüştü. Kanellopoulos şöyle diyordu:

"Afyon çıkıntısını koruyan kuvvetlerin arkasına yapılan bu cesurane Türk hareketinin yalnız Yunanların maneviyatına kötü etki yapmasında değil, aynı zamanda Dumlupınar çekilme muharebesinde meydana gelen feci neticede de rolü olmuştu. Bu süvarilerin sebep olduğu neticeler, geri kalan Türk ordusunun güney ve doğuya yaptığı baskıdan belki daha fazla idi"¹²².

Nitekim, süvarilerin yayılışını gören ve Afyon'da bulunan Yunan 49. Piyade Alayı'nın bütün askerleri o gün silahını bırakıp "ayıp denecek şekilde" kenti terk etmişti¹²³. Sonuç Yunan birlikleri için "en büyük facia" olmuştu. Zira süvariler çekilen ordu birliklerinin peşine düşmekle kalmamış aralarına da girmiş, bu nedenle 4. Yunan Tümeni'nin orta ve sağ kanadı arasında oluşan gedik genişlemiş, ordu karşı taarruz şansını yitirmişti¹²⁴.

Hacıanestis kolordu komutanları arasında eşgüdüm ve dayanışmayı sağlayacak önlemleri almamakla da sorumlu tutuldu. Spiridonos şöyle diyordu:

"Kolorduların icra ettikleri taarruzlarda beraberliğe hiç değer vermedikleri çok şaşılacak bir konudur. Bu kusur, büyük birliklerin kumandanlarında da vardı. Her biri komşu birliğin ilerlemesini veya bunun

¹²¹ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 267-268; Konstantinos D. Kanellopoulos, *a.g.e.*, 66, 86 vd; Ksenefon Stratigos, *a.g.e.*, II. Kitap, 181-182, 184.

¹²² Konstantinos D. Kanellopoulos, *a.g.e.*, s. 13, 22, 72.

¹²³ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 241; Konstantinos D. Kanellopoulos, *a.g.e.*, 27.

¹²⁴ Ksenefon Stratigos, *a.g.e.*, II. Kitap, 181.

kendi cephesi hizasına gelmesini beklemişti. ... Ordu komutanlığı da bu hatayı kökünden kazıyacak kesin önlemleri almakta hep gecikmişti”¹²⁵.

Fessopoulos da Yunan ordusunun dağılma nedenlerinden biri “başındakilerinin acizliği ve yeteneksizliği” diyerek hem ordu hem kolordu komutanlarını hedef aldı¹²⁶. 27 Ağustos günü I. Kolordu telsizlerinin susmasının tek sorumlusu ise kolordu kurmay başkanıydı. Kolordu telsizcileri telsizi sökerek Eskişehir’e giden vagona yüklediği için bu kesinti meydana gelmişti. Oysa bir kurmay başkanının telsizin işleyebildiği son dakikaya kadar daima el altında bulundurulması gerektiğini bilmesi ve gönderilmesine engel olması gerekirdi. Ama yapmamıştı¹²⁷.

Komutanların liyakatsizliği, “mecnunane hareket ve tedbirleri” yalnız yenilgiye değil, büyük subay ve asker kaybına, Yunan milli servetinin boş yere harcanmasına da neden olmuştu. Komutanlar, Yunan askerlerini “Küçük Asya’da aç sefil ve dağ başlarında, başıboş hayvanlar gibi, kar ve soğuğa karşı direnç araçlarından yoksun bırakarak, insan yerine koymamışlardı”¹²⁸. Spiridonos’a göre Yunan ordusunun başında bu generaller olmayıp da bir Mustafa Kemal olsaydı savaş Yunanlar için birkaç aylık bir süre içinde sona ererdi. Yunan ordusunun başkumandanlarında “Cengiz Han’ın hücreleri” yoktu. Mustafa Kemal’i “müstesna bir şef, Kaya-Adam” olarak tanımlayan Spiridonos Yunanların gelecek için onun savaş sırasındaki harekâtını öğrenmesinin yerinde olacağı kanısındaydı. Zira o, “Küçük Asya Seferi’nin başından sonuna kadar Kemal’in yıldızı[nın] çok parlamış” olduğu inancındaydı¹²⁹.

Spiridonos örneğinde olduğu gibi anı yazarları Türk ve Yunan komutanlarını karşılaştırmaktan da kendilerini alı koyamamıştı. Türklerin, ordularında temeli disiplin olan bir yapı kurduklarına, askerliğin gereği olan sert önlemler alabildiklerine dikkat çekildi. Hatta firarların da bu disiplin sayesinde önlediği vurgulandı¹³⁰. Türk “Genelkurmayının yüksek metodçuluğu” ve Başkomutan Mustafa Kemal Paşa’nın “yorulmak

¹²⁵ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 202

¹²⁶ G. Fessopoulos, *a.g.e.*, 31.

¹²⁷ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 244.

¹²⁸ G. Fessopoulos, *a.g.e.*, 62, 91, 97.

¹²⁹ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 41, 46, 59-60.

¹³⁰ Konstantinos D. Kanellopoulos, *a.g.e.*, 36.

bilmeyen" isteğiyle gösterdiği sabır ise takdire değerdi. Mustafa Kemal, "akıllı ve kararlarında inatçı bir kimseydi"¹³¹. "Hasım tarafında Başkumandanın bükülmeyen ciddiliği, genel faaliyeti zedeleyen her gecikmeye karşı en ağır otoritesini harekete geçiriyordu". Süvarilerin Yunan ordusunun arkasına sızmasını sağlayıp İzmir yolunu tıkamak ise İsmet Paşa'nın incelikli planıydı. Bu plan doğrultusunda hareket eden süvariler Yunan ordusunun İzmir ile olan bağlantısını keserek ve ordu bünyesinde "genel bir karışıklık" yaratarak uğranılan felaketin en önemli nedeni olmuştu¹³². Plan aynı zamanda İsmet Paşa'nın da ne kadar inatçı, kararlı, cesaret ve anlayışla hareket ettiğini göstermişti. Zira Türk taarruzu başarısız olduğu takdirde Türk süvari birlikleri tamamıyla imha ve esir olmağa mahkumdu¹³³. Spiridonos Mustafa Kemal Paşa'nın da Yunan felaketini sevk ve idare hatalarına bağladığına işaret etti. Paşa, Venizelos'un Türkiye ziyareti sırasında ona şöyle demişti: "Anadolu'yu işgal için hiçbir ordu, Yunan ordusunun gösterdiği gayreti gösterememiştir. Ordu, maalesef, bilhassa son harekât esnasında gereği gibi sevk ve idare edilmemiştir"¹³⁴.

3. Ordunun Siyasallaşması ve Subayların Yeteneksizliği

İncelediğimiz anılarda felaketin asıl nedenleri sıralanırken uzlaşılan temel gerekçelerden biri de ordunun siyasallaşmasının subaylar üzerindeki yıkıcı etkisi ve subayların askeri bilgi ve deneyimden yoksun bulunmasıydı. Evzon Alayı Komutanı olan Fessepoulos'a göre 1916 yılından itibaren ordu iki gruba ayrılmış, kıtalarda disiplin bozulmuş, subaylar mesleki onur duygusunu yitirmişti. Gerek Venizelos gerekse Konstantinos dönemlerinde orduda yapılan ihraçlar ve yeni kadroların oluşumunda liyakate önem verilmemesi, subaylar arasında düşmanlık duygusunu su yüzüne çıkarmıştı. Venizelist subaylar cepheye gider gitmez Kralcı subayları vatan haini olmakla suçlamış, ardından Kral tahta çıkınca bu kez onun yandaşları Venizelistleri küçük düşürmeye kalkmıştı. Subayların bu ruh halini anarşi olarak tanımlayan Fessopoulos'a göre Yunanistan'ın uğradığı felaketin asıl nedeni bu subaylardı. "Felaketin sorumlusu, onu sevk ve idare eden bizler olduğumuzu bir kere daha yüksek sesle haykıracağım" diyerek kendisini de

¹³¹ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 141, 209.

¹³² Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 202, 227.

¹³³ Konstantinos D. Kanellopoulos, *a.g.e.*, 72.

¹³⁴ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 4.

bu sorumluluktan sıyırmadı. “Vatanı savunan kılıç, Anadolu’da kendi ellerimizde parçalandı” diyordu¹³⁵.

İntikam duygusu ve particilik zihniyeti pek çok yetenekli subayı cepheye gitmekten alı koymuştu. Kütahya-Eskişehir muharebelerinin ardından bir süre sönen siyasal çekişmeler Sakarya’dan sonra yeniden alevlenmişti. “Orduyu kemiren eski sevgilisi politika boğuşmaları yeniden canlandı” diyen Spiridonos kolordu komutanlarının bencilliğine de dikkati çekti. Aralarındaki dayanışma yokluğunun tüm taarruzları olumsuz etkilediğini belirtti¹³⁶. Fessopoulos’un “üniformalı politika cambazları” diye andığı subayların sağduyuya ve akıl yürütme yeteneğine sahip olmaması ise ordu sevk ve idaresini olumsuz etkilemişti¹³⁷. Bir subayın gece ve gündüz daima askerinin yanı başında bulunmasını, tatlı dille gereksinimlerini sormasını, erleri mesleki açıdan aydınlatırken ruhen güçlü de kılmasını zorunlu bulan Fessopoulos, subayları bu davranışları göstermediği için de eleştirdi. Ona göre “rütbenin mukavvadan bir koltuğu vardı. Mertçe davranmak suretiyle erlerin kalbi kazanılmalıydı”. Ama yapılmamıştı. Aksine kimi subaylar herhangi bir şikayetle yanlarına gelen erlere oldukça sert davranmıştı. Hatta Türk cephesini göstererek erleri kaçmaya özendiren bile olmuş, erler arasında “Düşmana kaç” düşüncesi böylece eyleme geçivermişti. Subaylar, Anadolu Rumlarından silah altına aldıkları erlere de onur kırıcı davranmış, sarf ettikleri küfürlerle, söyledikleri imalı şarkılarla onları aşağılamışlardı. Yaygın olarak kullandıkları küfür “Türk tohumu” ya da “Gübreler”, “eski Yunanlar bizi kurtarmaya gelmişler” sözleriydi. Subaylar ya da erler arasında uyuşturucu kullanımı da yaygın olmalı ki Fessopoulos yetkililerden esrar satanların şiddetle önlenmesini istemişti¹³⁸.

Ordunun kan kaybında “kaçak subaylar” da etkili olmuştu. Etkileri yalnızca ordu kademelerini boş bırakmak olmamış, yaptıkları olumsuz propagandayla da orduya zarar vermişlerdi. 14 Kasım 1920 seçimlerinin ardından Venizelist “dört general ve elli subay” ordudan ayrılarak İstanbul’a sığınmışlardı. Kentte İstanbul Savunma [Amina Tis Konstantinupoleos] örgütünü kuran ve İstanbullu Rumlarca beslenen bu subaylar Küçük Asya

¹³⁵ G. Fessopoulos, *a.g.e.*, 8-9, 11, 17, 22.

¹³⁶ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 202, 233.

¹³⁷ G. Fessopoulos, *a.g.e.*, 78, 83.

¹³⁸ G. Fessopoulos, *a.g.e.*, 81-94.

seferi boyunca basın yoluyla Kral karşıtı propaganda yapmışlar, orduyu da hedef almışlardı. Spiridonos onları şöyle tanımlıyordu:

“Bunlar, o derece azıtmışlardı ki düşman gazetelerinde Küçük Asya savaşının ağır başarısızlığa uğradığını da yazmışlardı. Bu gazeteler doğru yanlış düşüncelerini yayararak bütün güçleriyle çarpışan Yunanların morallerini yaralayarak Yunan cephesinde çatlaklar meydana getirmişti”¹³⁹.

Spiridonos İstanbul’daki bu ekibin adeta psikolojik bir hareket yürüttüğüne işaret eden bilgiler de verdi. Zira örgüt üyesi subaylar İstanbul’daki Rumca gazetelerde Yunanların döktüğü kanın vatan için değil, Kral için olduğunu sürekli vurgulayan yazılar kaleme almıştı. Üstelik bu gazeteler Türkler tarafından ya keşif kolları ya da uçakları aracılığıyla Yunanlara ulaştırılmıştı¹⁴⁰. Stavridis’in başkanı olduğu bu örgüt 31 Mart 1922’de Başkomutan Papoulos’a gönderdiği yazıda ise, Anadolu ve İstanbul Rumlarının Yunan Hükümeti’nin siyasetine güvenmediklerinin altını çizmişler, hatta Anadolu hareketinin verdiği umut ile Yunan hükümetinin savaşın devamı konusunda verdiği umutsuzluk arasında büyük uçurum olduğuna işaret etmişlerdi¹⁴¹. Örgütün birlik ve disiplin açısından ordu üzerinde “çok yıkıcı etki” yarattığına dikkati çeken Stratigos ise Kral’ı devirip Venizelos’u iktidara taşımak için İngiliz ve Fransız siyasilerini devreye soktuklarını bile iddia etti. Londra ve Paris’ten İstanbul’daki Rumlara gönderilen bu mektupların ana fikri şu cümlelerdi:

“Kral’ın tahtta kalması, barışın sağlanması için bir engeldir. Fransızlar metelik bile harcamak istemedikleri Anadolu ile artık ilgilenmiyor ama Kral

¹³⁹ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 109.

¹⁴⁰ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 236.

¹⁴¹ İstanbul Savunma Örgütü, Sakarya Muharebelerinin hemen ertesinde Ekim 1921’de İzmir’de kurulan Helen Anadolu Savunma (Mikrasiatiki Amina) Örgütü ile ortak çalışmıştır. Anadolu Savunma örgütünün temeli İzmir’in Rum ileri gelenleri ile İzmir Metropoliti Hrisostomos tarafından atılmıştır. Örgütün amacı Anadolu Rumlarının direnişini örgütlemek ve Batı Anadolu’da otonom bir devlet kurulması için çalışmaktır. Bkz. Nilüfer Erdem, “Yunan Kaynaklarına Göre 1922 Yılında Batı Anadolu’da Otonom Devlet Kurmaya Yönelik Faaliyetler, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/29, Güz 2014, 105-106 (97-140). İstanbul Savunma örgütü kentteki Kemalist karşıtlarınca da desteklenmiştir. Hatta Nigehban Cemiyeti’nin kurucularından olan Çopur İsmail Hakkı bu örgüt tarafından Kral’a suikast yapmak üzere Yunanistan’a gönderilmiştir. Bkz. Şaduman Halıcı, *Mütareke Dönemi’nin İşbirlikçileri: Yüzellilik Gazeteciler*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 2021, s. 381-383.

ayrıldığı taktirde her türlü hal şeklini kolayca kabul edecektir. Kral ayrılmış olsaydı her şey kurtulmuş olurdu ve Yunanlılık emniyet altında bulunurdu”¹⁴².

Mektuplar da tıpkı gazeteler gibi Türklerin işine yaramıştı. Stratigos diyor ki “düşman bunları basıyor, çoğaltarak uçaklarla ta ileri kollarımıza kadar getirip atıyordu”.

Anılarını yazanlar Türk ve Yunan subaylarını da karşılaştırdılar. Kannelopoulos’a göre “Türk ordusunun güçlü görünmesinde başlıca rolü subaylar oynuyordu”. Mustafa Kemal Paşa küçük ve büyük birliklerin komutanlarını çok dikkatli seçmişti. Subay kadrosu iyi oluşturulmuştu. Bu kurmaylar “genç, çalışkan ve tehlikeden korkmayan kimselerdi”. Zafere ulaşmak konusunda güçlü inançları vardı. En zor anlarda bile orduyu dağılmaktan kurtarmayı başarmayı bilecek yetkinlikteledir. Teorik bilgileri mükemmeldi. Savaşma gücüne ait şöhreti dünyaya yayılan, tarihi, kahramanlık olayları ile dolu olan, sabırlı, olağanüstü dirençli, inatçı ve kanaatkâr olan Türk askeri de subaylarının bu tutumlarıyla ölümü hiçe sayabiliyordu. “Türk subaylarının makamları rütbelerinin çok üstündeydi”. Örneğin tümen komutanları çoğunlukla yarbaylardan, kolordu komutanları da albaylardan oluşturulmuştu. General rütbesinde olanların sayısı oldukça azdı. Buna karşın Yunan ordusu deneyimli kurmaylardan yoksundu. “Çoğu kez hiçbir kursa tabi tutulmayan muharib sınıf subayları alınıp orduya dahil edilmişti”. Bu nedenle Türk meslektaşlarıyla karşılaştırılmaları olanaksızdı¹⁴³. Türk subaylarının yetkinliği erlerin morali üzerinde olumlu etki yapmıştı¹⁴⁴.

4. Erlerdeki Manevi Çöküntü

Ordu ve kolordu komutanları bilgisiz, yeteneksiz, sezgi gücünden yoksun, subayları politika oyunlarına batmış bir ordunun erleri nasıl moralli olabilir? İşte bu soru hemen tüm anılarda yer bulan ortak sorgulamaydı. Anı yazarları Yunan erlerinin savaşçılığını, fedakarlığını, amaca ulaşmak için verdiği insan üstü gayreti takdir ediyordu. Ne var ki Yunan siyasilerinin tutumlarından ve ordu üst yönetiminden kaynaklanan nedenler erlerin savaşma gücünü olumsuz etkilemiş, savaşa karşı duyulan bıkkınlık ve

¹⁴² Ksenefon Stratigos, *a.g.e.*, II. Kitap, 135, 140-141.

¹⁴³ Konstantinos D. Kannelopoulos, *a.g.e.*, 41-43.

¹⁴⁴ Ksenefon Stratigos, *a.g.e.*, II. Kitap, 33.

isteksizlik ise orduyu felakete sürüklemişti. Trikupis'e göre erlerin hoşnutsuzluğu Kütahya Eskişehir Muharebelerinin hemen ardından başlamıştı. Kahramanlık gösterenlere madalyalarını vermek üzere 30 Temmuz 1921 günü Eskişehir'e gelen Kral Konstantinos'u geçiş yolunun iki yanına dizilen erler "Terhis Terhis" protestosu ile karşılaşmıştı. Sakarya'da uğranan "ciddi kayıplar" ise askerin maneviyatı üzerinde "feci" etki yapmıştı¹⁴⁵. Manevi güç kaybının Türk taarruzu sırasında çok büyük rol oynadığına işaret eden Kanellopoulos'a göre Yunan ordusu Sakarya Muharebesi'nden sonra çok daha hassas olmuştu. Askerin morali tükenmişti. Cesaretini kaybetmişti. "Küçük Asya duvarını boş yere zorladığını görüyordu. Küçük Asya'nın derinliklerinde kaybolmuş durumdaydı." Askerin moralini çökerten iki önemli etken vardı. İlki Sakarya'dan sonra Türklerin ara vermeden yaptıkları tacizlerdi. İkincisi ise askerin izin konusuydu. Zira Sakarya'dan sonra gruplar halinde evlerine dönüş izni verilmesi kararlaştırılmış, ilk grup gönderilmişti. Ne var ki gidenlerin çoğu dönmeyince izinlerin kaldırılması kalanların büyük tepkisine neden olmuştu¹⁴⁶. Evlerine dönemeyen erleri ise Yunanistan'daki aileleri gönderdikleri mektuplarla yalancılıkla, sevgisiz ve ilgisizlikle şöyle suçlamaya başlamıştı.

"Niçin bizi terk ettin? Sende sevgi yok mu? ... Geçinemiyoruz. Tarlalarımız sürülmemiş bir vaziyette durmaktadır. İzin vermediklerinden dolayı gelemediğini yazıyorsun, Niçin yalan söylüyorsun? Köyde epey zamandan beri G.D, K.P nasıl bulunuyor?"

İzinden dönen kimi subayların Yunanistan'ın iç durumuyla ilgili "en kara renklerle çizdiği tablo", Yunan halkının Küçük Asya'da savaşanlara karşı ilgisiz olduğu iddiası, çektikleri yokluğun, karşı karşıya kaldıkları güç ve tehlikelerin, katlandıkları fedakârlığın umursanmadığı hakkında yaptıkları yorumlar da askerin savaş azmini tüketmişti¹⁴⁷.

Yunan askerinin savaşma azmini tüketen önemli bir etken de Bolşevik propagandası olmuştu. Yunanistan'daki Bolşevik taraftarları Küçük Asya'da

¹⁴⁵ Nikolaos Trikupis, *a.g.e.*, 19-20.

¹⁴⁶ Konstantinos D. Kanellopoulos, *a.g.e.*, 26-27.

¹⁴⁷ Üç kolordu komutanı Kontoules (I.), Trikupis (II.) ve Polimenakos (III.) Papoulas'ı bu durumun orduyu yıkıp dağıtacağı konusunda uyarılmış ancak Papoulas önlem almamıştı. N.Trikupis, *a.g.e.*, 20-21.

savaşanlara gönderdikleri mektuplarla sürekli olarak ordunun dağılmasının zorunlu olduğu telkininde bulunmuşlardı. Benzer propaganda ile Atina'da yayınlanan Rizospastis¹⁴⁸ gazetesinin erlere dağıtılması orduca yasaklansa da devreye Türklerin girmesi ile dağıtım engellenememişti. Zira Türkler gazeteyi ya uçaklarla atmıştı ya da gece karanlığında Yunan tel örgülerine kadar sokularak kazıklara büyük paketler halinde bırakmışlardı¹⁴⁹. Komünizm propagandası yapan broşürler de aynı yöntemle Yunan hatlarına bırakılmıştı. "Yunanlığın izi dahi olmayan Afyon denilen memlekette ne bekliyorsun? Yetim kalmış aileni düşün. Silahlarını, yuvalarını savunan Türklere değil, seni on yıldır muharebe edesin diye zorlayanlara çevir" diyen bu broşürlerle erlerin kaçması özendirilmişti¹⁵⁰.

Oysa Türk erlerinin manevi gücü ve savaşma azmi çok üstündü. Spiridonos Türk milletinin genel özelliklerinin çoğu çiftçi olan askerlere de yansıdığı inancındaydı. Türklerin iyilik seven, hayvanlara karşı sevgisi olan ve yoksullarla dilenenlere merhamet eden bir millet olduğunu vurguladıktan sonra Türk askerini en iyi Lawrens'in tanımladığına işaret etti. Lawrens şu tanımı yapmıştı:

*"Türk askeri, köylü olduğu için sabırlıdır. Başına gelenleri, talihin bir cilvesi olarak, sızlanmadan kabullenir. ... Kumanda altında çok itaatkardır, zor kullanarak rahatsız edilmezse bir dost olur ve civanmert bir düşman olur. Kumanda altında en zor yoksulluklara ... tahammül eder"*¹⁵¹.

5. İstihbarat, Casusluk ve Casuslar

Yunan ordusunun istihbarat şubesinin yetersizliğine karşın¹⁵² Türklerin güçlü bir istihbarat ağı kurmaları ve Yunan ordusunun içine kadar sızmaları da felaket nedenleri arasındaydı. Fessopoulos Yunanistan'ın sivil ve askeri makamlar için verdiği serbest seyahat ve iyihal belgelerinin Türkler tarafından casusluk için kullanıldığına işaret etti. Ordu bünyesine sokulan ya da yaralı olarak ele geçen çete reisleri üzerinde bu belgeler bulunmuştu. Yunanistan'ın para ile tuttuğu Fransız subayları bile Türkiye lehine casusluk

¹⁴⁸ Rizospastis Yunanistan Sosyalist İşçi Partisi ve Yunanistan İşçileri Genel Birliği'nin resmi organıdır. Bkz. Nilüfer Erdem, "a.g.m", 97.

¹⁴⁹ Nikolaos Trikupis, *a.g.e.*, 22.

¹⁵⁰ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 234.

¹⁵¹ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 8.

¹⁵² Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 116.

yapmıştı¹⁵³. Stratigos ise Türklerin yalnızca Yunan ordusunun planlarından değil “hatta 3-4 kişi tarafından bilinen gizli düşünceler hakkında da neredeyse tam bilgi sahibi olduğu”na dikkati çekiyordu¹⁵⁴. Spiridonos da Türk Genelkurmayının Yunan ordusunun kuvvetleri, mevzileri, araçları hatta projeleri hakkında elinde bulunan bilgilerin “tam gerçeğe uyacak değerde” olduğu kanısındaydı. Çünkü diyordu “Yunanlarca işgal edilen arazide her adım başında bir Kemalist göz bizi gözetlemekteydi. Hatta bu gözlerden bürolara kadar sızanlar vardı.” Yunan ordusunda teşkilatçı olarak hizmet yapan Fransız Generali Grammat’ı da Türk casusu olarak andı. Türklerin nasıl içlerine kadar sızdığına dair verdiği bir örnek de Pehlivan Kadri ile ilgiliydi. İslamköy’de müfreze komutanı olarak görev yapan A. Andonopulos’a 12 Şubat 1922 günlü bir emir gönderilmiş ve Pehlivan Kadri müfrezesine karşı bölgeyi emniyete alması için Balıkesir’e gitmesi istenmişti. Andonopulos Balıkesir’e gitmiş, Pehlivan Kadri’nin kaldığı köye baskın yapmış, Pehlivan’ı değil binek atını ele geçirmişti. Atın eyerinde bulunan evraklar arasında cephe komutanı İsmet Paşa’ya 13 Şubat günü yazılan istihbarat raporu bulunmuştu. Raporda Andonopulos’a bir gün önce verilen emir bütün ayrıntısıyla kaleme alınmıştı¹⁵⁵. Stratigos da Müslüman olmayan pek çok ajanın Yunan karargâhına sızdığını onayladı. Türkler casusları aracılığıyla günü gününe bilgi edinmişti. Hatta 1922 Haziran ayından itibaren Trakya’ya yapılan takviyenin Temmuz’da sona erdiğinden bile haberleri olmuştu¹⁵⁶.

Kannelopoulos da Türklerin Yunanlardan üstün olduğu noktaları sıralarken istihbaratı özellikle andı. “Kendi topraklarında ve hemcinsleri tarafından yaşanan arazide geniş bir casus şebekesi kurmayı başarmışlardı” diyordu. Buna karşın Yunanların firarilerden, keşif uçaklarından ve ajanlarından derledikleri bilgiler çoğu kez doğru çıkmamış, aydınlatıcı olmamıştı¹⁵⁷. Spiridonos da ona katıldı. Yunanların istihbarat kaynakları son derece kısırdı, keşif uçaklarından elde edilen bilgiler çoğu kez işe yaramamıştı. Çok genç ve deneyimsiz olan pilotlar, gerçeğe uygun haberleri

¹⁵³ G. Fessopoulos, *a.g.e.*, 19-20, 66.

¹⁵⁴ Ksenefon Stratigos, *a.g.e.*, II. Kitap, 136.

¹⁵⁵ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 139.

¹⁵⁶ Stratigos Türklerin taarruz tarihini belirlemede bu bilgilerin etkili olmadığını iddia ediyor. Bkz. Ksenefon Stratigos, *a.g.e.*, II. Kitap, 174-175.

¹⁵⁷ Konstantinos D. Kannelopoulos, *a.g.e.*, 42.

pek seyrek vermişti. Gözlem konusunda uzman rütbeli kurmayların bilgi toplamak için uçakta bulunması ise “görölmüş şey değildi.” Yanlış bilgi toplayan ya da gördüğünü değerlendiremeyen pilot ve râsıtların bilgileri ordunun hatalı karar almasına neden olmuştu. Kimi zaman da Türklerin kandırmacalarının kurbanı olunmuştu. Spiridonos İkinci İnönü Muharebesi sırasında yaşanan ilginç bir yanıltma örneğini de sayfalarına taşıdı. Türk hatları üzerinde uçan Yunan keşif uçağından İnönü’den Eskişehir’e doğru kuvvetli bir Türk kolunun ilerlemekte olduğı bilgisi alınmış, bunun üzerine 3. Yunan Tümeni İnönü’ye taarruza kaldırılmıştı. Ancak tümen hiç beklemediğı Türk direnişii ile karşılaşp ağır kayba uğramıştı. Zira Türk kolu İnönü’den Eskişehir’e değil, Eskişehir’den İnönü’ye yürümüştü. “Tayyareci ya yanılmıştı ya da Türkler uçuş süresi boyunca ters yönde yürüyerek pilotu yanıltmıştı”¹⁵⁸.

Spiridonos Levantenlere de işaret etti. “Yunanca konuşur, Fransızca öğrenim görmüştür ve İtalyan olduğunu iddia eder” diye tanımladığı Levantenleri Yunan ordusu casus olarak kullanmıştı. Zengin oldukları, sosyete dahil tüm sosyal çevrelere girebildikleri, dil bildikleri, üzerinde yaşadıkları topraklara karşı milli bağlılıkları olmadığı için Yunan ordusunca aranan kimseler olmuşlardı. Ancak Levantenler birbirine karşı olan hükümetlerden ayrı ayrı para alarak her tarafa çalışmışlardı. Batı Anadolu’nun Yunan egemenliğine geçme olasılığı karşısında ayrıcalıklarını Rumlara kaptırma tehlikesi ise onları Türklere destek vermeye itmişti¹⁵⁹.

6. İkmal ve İaşe Sorunları

Anı yazarları Küçük Asya seferinin özellikle 1921 yılında Anadolu’nun ortasına kadar uzanmasını ordusu için en büyük tehdit olarak anmıştı. Yunan ordusu gücünü çok aşan derinliklere yürütölmüş, “600 kilometrelik bir cephe de mihlanmış kalmış”¹⁶⁰, ordu ikmal ve iaşe istasyonlarından çok uzağı düşmüştü. Yunan yöneticileri I. Dünya Savaşı sırasında Almanların Rusya’daki harekâtii sırasında General Ludendorff’un önüne konan gerçeğı görmemiş, hatırlamamıştı. Oysa daha o günlerde Ludendorff, “son istasyondan 100 km uzakta bulunan modern bir ordunun ikmal edilmesi mümkün değil” demişti. Yunanların durumunda bu uzaklık iki katına

¹⁵⁸ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 203-204.

¹⁵⁹ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 15-16.

¹⁶⁰ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 233.

ulaştığı halde siyasi ve askeri liderler nakliye problemine gereken önemi vermemişti¹⁶¹. Yunan ordusu “bu körlüğün” olumsuz sonuçlarını önce Sakarya’da almıştı. Susuzluk en büyük problem olmuş, nadir rastlanan su kuyuları yüzünden erler arasında çatışmalar çıkmış, yiyecek sıkıntısı nedeniyle Türklerin hayvan sürülerine el konmuş, yiyecek buğday bile “aç Türk köylerinden” sağlanmıştı. Mühimmat yoksunluğu da panik havasını artırmıştı. Çölden farksız bir coğrafyada, sırtında ağırlıklarıyla yakıcı güneş altında, aç ve susuz haftalarca yürütülen askerlerin hem dayanma hem moral gücü kalmamıştı. Aslında daha Sakarya’da bitme noktasına gelen Yunan ordusu¹⁶² ikmal ve iaşeden kaynaklanan son darbesini ise 26 ve 27 Ağustos günü yapılan muharebelerde almıştı¹⁶³. “Maddi zararlar kolaylıkla telafi edilebilir, fakat açlık, susuzluk ve çıplaklık insanları mağlup eder” diyen Fessopoulos’u¹⁶⁴ Spiridonos şöyle tamamlıyordu: “akıtılan kan, sifıra inen moral ve muharebe gereçleri bakımından bitkinlik Yunan ordusunu politika rekabetlerinin olgun bir hamuruna dönüştürdü ve yıkıcı komünizm ağına düşürdü”.

Cephane ve iaşe nakliyatındaki sorunlara sağlık malzemesi kıtlığı ve yaralı nakli sorunlarının eklenmesi de askerın orduya, millete, devlete olan güven duygusunu zedelemişti. Spiridonos’a göre bakımları mümkün olmayan binlerce yaralının hali, bir güvensizlik havasının doğmasına neden olmuş, ordu komutanlığına karşı kin duyulmaya başlanmıştı. Bu duygu “yaralıların toplandıkları yere gelen yüksek rütbelilere karşı en ağır küfürleri içeren cümlelerle ifade ediliyordu”. Bu ise hem komuta edenlerin hem de komuta edilenlerin moralini yerle bir etmişti¹⁶⁵.

D- Yunan Vahşeti

İncelediğimiz anların çoğunluğu Yunanların Anadolu’da yaptıkları insanlık dışı davranışları görmezden gelmişti. Tek istisna Spiridonos’du. Spiridonos, 1920 Haziran taarruzu sırasında Mihaliç’ta bir Türk kadınının tecavüz edildikten sonra öldürülmüş olarak bulunduğunu, yapılan soruşturma sonunda Albay Paleologos’un alayında bulunan katilin

¹⁶¹ Konstantinos D. Kanellopoulos, a.g.e., 47-48.

¹⁶² Georgios L. Spiridonos, a.g.e., 169-172.

¹⁶³ Konstantinos D. Kanellopoulos, a.g.e., 48.

¹⁶⁴ G. Fessopoulos, a.g.e., 98.

¹⁶⁵ Georgios L. Spiridonos, a.g.e., 169, 209.

yakalanarak idam edildiğini belirtirken bu vakanın tek örnek olduğuna işaret etmişti. Ancak bu söylemi yalanlayan da yine kendisi oldu. Sakarya'dan çekilişi anlatırken Haymana yakınlarında konaklarken tanık olduğu olay yine tecavüz vakasıydı. Şöyle diyordu:

“Bu kitabın yazarı ... gece yarısından sonra tecavüze uğramış kadınların bağışmalarını duymuştu. Hemen bitişik odaya fırladığı zaman, iki çıldırmiş Yunan erinin mukavemet eden kadınlara taarruz etmeye kalkıştıklarını ve kardeşlerinin misafirlerine bağırdıklarını görmüştü. Orada mevcut yabalardan birini kaparak, iki eri kapı dışarı etmişti. Odasına geri döndüğünde ise yandaki evcikten gelen alevlerle odasının dolduğunu görmüş, orada da Ordu Kurmay Başkanı Pallis'in alev ve dumanlar içinde ve geceyi geçirdiğı evin ateşini söndürmek için çabaladığını görmüştü”¹⁶⁶.

31 Ağustos/1 Eylül gecesi Uşak'ta bulunan Ordu İrtibat Subayı Binbaşı Panayakos ise Ordu komutanlığına çektiğı telgrafta şu cümlelere yer vermişti: “Kaçak yığınları yangınlar çıkarmakta ve duyulmadık haydutluk ve öldürmeler yapmaktadır. Şehirde hiçbir düzenli birlik olmadığından bu cinayetler önlenememektedir”. Spiridonos Panayakos'un Akşehir'de yapılanlara dair anlattığı “iğrenç sahneleri” ise kitabına aktarma olanağı bulamadığını yazıyor ve şöyle diyordu.

“Maalesef, silah altındaki Yunanlar arasından, nispet itibarıyla az fakat hepsini lekeleyen, insanlıktan ve insanlık düşüncesinden mahrum birçok kimse mevcuttu. Bunları ne doğuran analar ne de yetiştiren öğretmenler, hatta Tanrı sevgisi, kötü benliklerindeki ikide bir şahlanan vahşi hayvanlara mahsus canavarlıktan kurtararak düzeltebilmiştir. İzmir'e doğru yürümekte olan külte içindeki bu hırsız, yangıncı, haydut ve katiller, temizlenmesi mümkün olmayan birer lekedirler. Bütün bu acıklı ve her tarafta kendini gösteren cinayetlerden Türk köylülerine yapıldığını hesap edersek, Küçük Asya'da baştan beri bulunduğum esnada bu köylülerin bize düşmanlık değıl, dürüst bir dostluk gösterdiklerini hatırlayarak utanıyoruz. Bunların çoğı, develeriyle, arabalarıyla ordunun ikmal işinde bize hizmet etmişlerdi. ... Küçük Asya içindeki çiftçi Türkler -kitabın yazarı kendi gözlemleriyle doğrular- bize karşı çok dürüst ve ümidin dışında sabırlı hareket etmişlerdi. Bunlara karşı Yunan eri kıyafetinde bazı pis ve namussuz kimselerin takındığı tavır, olayı yapacak tınyette olanlar arasında aranmalıdır. Bu pis

¹⁶⁶ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 67, 88.

heriflerde vatanseverlikten zerre bulunmadığı için bu gibiler, daha ziyade, ilk hatlardaki muharipler dışında kalan iâşe kolları, ağırlıklar ve ikmal merkezleri gibi geri hizmetlere sürülmüş kimseler içinden çıkabilir. İşte bu heriflerdir ki 1944-1948'de eski Yunanistan'da komünizmin az zamanda yerleşmesine sebep olmuşlar, Meligala ve Feneu gibi yerlerde kanlı cinayetlerle adam doğramışlardı. Bu adamların memleketin şurasında burasında bulunmak ihtimali mevcuttur. Fakat bunların tedavileri mümkün değildir. Bunlar için tek ilaç, askeri mahkemenin satırıdır”¹⁶⁷.

Sonuç

Yunanlar ülkelerinin toprağını önce İzmir, sonra İzmir ve çevresi, ardından Batı Anadolu'da 125 bin metrekare ve nihayet 165 bin metrekare olarak dillendirdikleri Türk toprakları ile birleştirme ve Bizans'ı diriltme hayalleri ile Küçük Asya macerasına atılmışlardır. İzmir'e çıkınca da Megali İdea ülküsünü gerçekleştirmenin an meselesi olduğunu düşünmüşlerdir. Kuşkusuz bunda Lloyd George'un güdülemeleri ile Venizelos'un hırsı etkili olmuştur. Ancak Yunanlar bu ülkünün gerçekleşmesinin önündeki iki büyük engeli görememiştir. İlki devlet ve ordu geleneğinin henüz oturmamış olmasıdır. İkincisi ise bu geleneği yüzlerce yıldır yaşatan Türklerin Anadolu'daki egemen konumudur. Yunanların Anadolu'da aldığı yenilgilerin nedenleri olarak gösterilen; kağıt üzerinde Başkomutan olan Kral'ın her şeyden habersiz olması, Yunan hükümetlerinin İngiliz çıkarlarına boyun eğmesi, ordunun siyasete bulaşması, liyakatsiz kişilerin ordunun başına getirilmesi, sorumluluktan kaçınma, ast-üst ilişkisinin kurulamaması, ordu komutanının hatalı emirler vermesi, emirlerin dinlenmemesi, komutanlar arasında geçimsizlik, birlik duygusunun olmaması, subayların savaşma isteksizliği gibi nedenler aslında devlet ve ordu geleneği konusunda Yunanistan'ın yaşadığı sıkıntılardır. Yunan askerlerinin çekilirken Türk kadınlarına tecavüz etmesi, evlerin yakılması, üstelik tüm bu olayların Genel karargâh kurmaylarının gözü önünde olması da ordu disiplini konusundaki en çarpıcı kanıtlar olmuştur. Buna bir de yürüteceği savaş için gerekli ekonomik/mali kaynaklara sahip olmaması eklenmelidir. Zira bu konuda müttefiklerine bağımlı olması Küçük Asya Harekâtı ile ilgili kararlarda Yunanistan'ın her zaman önüne çıkmıştır. Üstelik Yunan siyasi ve askeri liderleri gerçekleri görmekten çok, kör bir ideale bel bağlamıştır. Öyle ki

¹⁶⁷ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 266.

coğrafi ve demografik açıdan Yunanistan'a ait olduğunu iddia ettikleri toprakları bile tanımaktan uzaktırlar. Kontoules'in vurguladığı gibi "Türklerin ölen babalarının mezarları için savaştığı" ya da Spiridonos'un işaret ettiği "düşman, bütün varı, çoluğu, çocuğu ile 500 yıldan fazla bir zamandan beri yerleştiği, yurdunda savaşıyordu" gerçeğine, İç Anadolu'nun derinliklerine kadar ilerlerken karşı karşıya kalabilecekleri sorunlara gözlerini kapamışlardır. Sonuçta Türk milletinin tarihinden getirdiği değerlerle yoğurduğu bağımsız yaşama istenç ve iradesi karşısında felakete uğramışlardır.

Yunanlar için Küçük Asya Seferi hem onlar hem müttefikleri için yenilgi ve felakete sonuçlanmıştır. Lozan ise Türklerin I. Dünya Savaşı'nın galiplerine indirdiği darbedir. Spiridonos'un da işaret ettiği gibi Lozan'da eski galiplerin saygınlığı yitmiştir¹⁶⁸. Bunu sağlayan Mustafa Kemal olmuştur. Anılar hem asker hem komutan hem de siyasal lider olarak onu takdirle anmıştır. Başkomutan olarak aldığı kararların ve askeri stratejisinin Türklerin zafere ulaşmasında büyük etken olduğu kabul edilmiştir. Türklerden nefret eden Mihailidis bile "Çanakkale'de Türk halkının saygınlığını yükselten komutan" olarak andığı Mustafa Kemal Paşa için "çok iyi ve değerli bir General olmakla beraber büyük bir politikacı idi. Hülasa değerli bir liderdi" demekten kendisini alı koyamamıştır¹⁶⁹. Spiridonos'a göre o "Kaya-Adam"dır¹⁷⁰.

Yunanlar Küçük Asya seferlerinin önce maceraya dönüştüğünde ve sonra felakete sonuçlandığında hemfikirdir. Ne var ki bu düşünce ortaklığı Megali İdea düşününün Anadolu topraklarına gömüldüğü anlamına da gelmemektedir. Kanelopoulos Yunan ordusunun Afyon dağlarına attığı son bakışın, Küçük Asya felaketinin daimî bir serabı gibi Yunanistan'ı izlemesini, yanlışlıklarını ona hatırlatmasını, milli yaşamının bu feci anları için ona daima uyarıda bulunmasını dilerken¹⁷¹ Prens Andreas Küçük Asya Harekatı'nın boşuna olmadığını vurgulamakta ve anılarını şu cümle ile noktalamaktadır: "Ektiği tohum, bir gün yeşerecek ve büyük bir ağaç gibi boy

¹⁶⁸ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 5-6, 12, 46, 102.

¹⁶⁹ Kostas Mihailidis, *a.g.e.*, 425.

¹⁷⁰ Georgios L. Spiridonos, *a.g.e.*, 41.

¹⁷¹ Konstantinos D. Kanelopoulos, *a.g.e.*, 113.

verecektir"¹⁷². Prens Andreas ve onun gibi düşünenerlerin bu ve benzeri ifadeleri ya da hayalleri, Yunanistan'ın Türkiye'ye yönelik emperyalist emellerini nasıl canlı tutmak amacıyla olduklarının da kanıtıdır.

KAYNAKÇA

- DOUSMANİS, Victor, *Küçük Asya Harbinin İcyüzü*, Çev. Hristo Ertorun, C. I, Atina, 1928.
- ERDEM, Nilüfer, "Yunan Kaynaklarına Göre 1922 Yılında Batı Anadolu'da Otonom Devlet Kurmaya Yönelik Faaliyetler, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/29, Güz 2014, s. 97-140.
- FESPOPOULOS, G. Th., *Subaylarımız Arasındaki Anlaşmazlık ve Küçük Asyada Ordumuzun Dağılması*, Çev. Ziya Güney, Atina, 1934.
- General Papoulas'ın Hatıratı*, (Yay. Haz. Mehmet Arif), Yeni İstanbul Kültür Yayınları, Yeni İstanbul Matbaası, 1969.
- GİRİTLİ, İsmet, *Büyük Taarruz*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1992.
- HALICI, Şaduman, *Mütareke Dönemi'nin İşbirlikçileri: Yüzellilik Gazeteciler*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 2021.
- HRİSOHOOS, Tanaş, *Yunan Süvarisi Küçük Asya Harekatında 1919-1922*, Çev. Niko Grigoriadis, Atina, 1934.
- KANELLOPOULOS, Konstantinos D., *Küçük Asya Mağlubiyeti*, Çev. Anesti Oralli, Atina, 1936.
- KONTOULES, Alexsandros, *Küçük Asya Seferi II. Devre, I. Kısım (I. Kitap)*, Çev. Yorgo Eskarhopulos, Konstantinos İonnis Emirce, Atina, 1928.
- , *Küçük Asya Seferi II. Devre, II. Kısım (II. Kitap)*, Çev. Yorgo Eskarhopulos, Konstantinos İonnis Emirce, Atina, 1928.
- LAHANAKARDOS, Evangelos, *Küçük Asya Felaketine Dair Yeni Bol Işık ve General Lufas*, Çev. Yorgi Kosko, Atina, 1928.
- ÖZLÜ, Hüsnü, "Arşiv Belgelerine Göre, Büyük Taarruz Öncesi, 'Sad Taarruz Planı' ve Mustafa Kemal Paşa'nın Genel Taarruz Planının Analizi, *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu*, C. II, Uşak, 2012, s. 935-958.
- RODAS, Mihail L., *Yunanistan Küçük Asya'da*, Çev. Yorgi Kundakçioğlu, Atina, 1950.
- STRATİGOS, Ksenefon, *Yunanistan Küçük Asya'da -Tarihi Bir Müşahede Resmî Vesikalara ve Kaynaklara Göre*, II. Kitap, Çev. Cemal Tosun, Atina, 1925.

¹⁷² Adreas Vasilopais, a.g.e., 202.

- MİHAİLİDİS, Kostas, *Küçük Asya Seferi-Etnikos Kiriks Gazetesi Tefrikası*, Çev. S. Karaoğlu. (Genelkurmay ATASE Başkanlığı Kütüphanesi daktilo metin).
- SPİRİDONOS, Georgios L., *Harp ve Hürriyetler*, Tarihsiz, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Kütüphanesi İstiklal: 240'a kayıtlı daktilo çeviri)
- TRİKUPİS, Nikolaos, *Harplerimizin Vaka ve Hadiseleri Hakkında Hatıralar*, Çev. Anesti Orelli, Atina, 1952
- VASİLOPAİS, Andreas, *Eskişehir-Sakarya 1921*, Çev. Cemâl Tosun, Agon Kitabevi, Paris, 1928.

“CATASTROPHE OF ASIA MINOR IN GREEK MEMOIRS
ABSTRACT”

Abstract

The Greeks call their crusade in Anatolia between 1919 and 1922 as the Catastrophe of Asia Minor [Mikrasiatiki Katastrofi]. This study aims to find out why they call it a catastrophe, and the reasons they suggested. The memorialists, who began to set pen to paper starting in 1922, the year in which their quest in Anatolia had ended, mentioned Sakarya Field Battle as the beginning of the catastrophe. In this study, therefore, first, their thoughts on this battle, and then the political, social, and economic state of post-Sakarya Battle Greece will be shortly discussed. Then the Battle of Dumlupinar, which they call Allı Ören/Ali Viran Battle, will be discussed in terms of pre-battle preparations, battles, and the results. Finally, their opinions on factors, which led them to catastrophe in the Asia Minor campaign, will be given. The Greeks have listed many misfortunes that led them to catastrophe. The external reasons were the attitudes of their allies, Great Britain, France, and Italy, against Greece. The main internal reasons were listed as the political and military leaders. They blamed the politicians for taking wrong decisions and misjudging the situation, blindly resigning themselves to the wishes of their allies, especially Great Britain, and politicizing the army. They also regarded the incapacity of generals and staff officers in execution and management as a result of the politicization of the army. They pointed out that the incapacity of the staff officers had a negative impact on soldiers, who were the backbone of the army, and suggested that they had ridden for a fall because the soldiers had abandoned hope and faltered. The memorialists, who also considered the problems resulting from the geography of Anatolia, espionage activities, and subsistence issues as other reasons for the catastrophe, could not help but pay tribute to the Turkish Army from the Commander in Chief to the very last soldier.

Keywords

Catastrophe of Asia Minor, The Allies of Greece, Turkish Army, Sakarya Field Battle, The Battle of Dumlupinar, Intelligence, Communism, The Greek Atrocity.

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE KÂĞIT UÇURMAK DEYİMİ VE BU DEYİMİN ANLAM ÇERÇEVESİ*

Hasan KAYA**

ÖZET

Türkçe, deyimler bakımından zengin bir dildir. Türkçenin deyim zenginliği klasik Türk edebiyatı ürünlerinde de yoğun bir biçimde kendini hissettirir. Klasik Türk edebiyatı edipleri eserlerinde deyimlerden sık sık faydalanmıştır. Bu deyimlerin bazıları kullanımdan düşmüşken bazıları bugünkü Türkçede de kullanılmaktadır. Bu edebî gelenekte deyim sözlüklerinde yer almayan, unutulmuş ya da bazı anlamları bugün bilinmeyen pek çok deyim veya kalıp yapı vardır. Bu anlamda klasik Türk edebiyatı metinlerindeki deyim varlığı ile ilgili son yıllarda pek çok çalışmanın yapıldığı görülmektedir.

Bu makalede deyim sözlüklerinde yer almayan ve klasik Türk şiirinde geniş bir kullanım alanı bulunan “kâğıt uçurmak” deyiminin anlam çerçevesi üzerinde durulmuştur. Bu deyim gerçek hayatla bağlantısı, hangi âdet ve uygulamalardan hareketle deyimleştiği örneklerle ortaya konmuştur. Özellikle deyim ramazan ayı bağlamındaki kullanımlarına dikkat çekilmiştir. “Kâğıt uçurmak” deyiminin gerçek anlamının güvercinle ve okla mektup göndermek âdetlerinden doğduğu; deyim “haber uçurmak” deyimini ile bağlantısı örneklerle açıklanmıştır. Ayrıca şairlerin “uçurmak” fiilini rüzgâra yükleyerek kinayeli söyleyişe yöneldiği misallere değinilmiştir. Yazıda böylece deyim bilinen anlamlarının yanında herhangi bir kaynaktan yer verilmeyen anlamları üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Bu çalışmayla hem Türkçenin hem de klasik Türk edebiyatının deyim varlığı ve zenginliği ortaya konmuş, bir yandan da klasik Türk edebiyatının sosyal hayatla ne kadar kuvvetli bir bağ kurduğu dikkatlere sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Klasik Türk edebiyatı, deyim, kâğıt uçurmak, haber uçurmak.

* Araştırma Makalesi. Makalenin geliş tarihi: 29. 09. 2022 / Kabul tarihi: 20. 10. 2022

** Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, hasankaya@nku.edu.tr, (ORCID ID: 0000-0001-9244-3113).

Giriş

Deyimler kaynaklarda “Bir kavramı, bir durumu ya çekici bir anlatımla ya da özet bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce;¹ genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış anlatım, tabir;² anlatıma akıcılık, çekicilik katan, çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan, genellikle de birden çok sözcüklü dil ögesi, kalıplaşmış sözcük topluluğu;³ en az iki söz varlığından oluşan ve gerçek anlamları dışında mecazî anlam ile pekiştirilmiş bulunan kalıplaşmış söz öbeği ya da deyiş⁴ şeklinde tanımlanmıştır. Tanımlardan anlaşılacağı üzere deyimler iki ya da daha çok kelimedenden oluşan, mecazlı ve özlü bir anlatıma sahip kalıplaşmış yapılardır.

Klasik Türk edebiyatı metinleri bugün kullanılmayan pek çok deyim muhteva zengin bir kaynaktır. Kimi zaman da bu metinlerde bazı deyimlerin ve kalıp yapıların bildiğimiz anlamları dışında kullanıldığı görülür.

Klasik Türk edebiyatı şairleri söylemek istediklerini daha etkili bir biçimde ifade etmek; anlatımı çekici kılmak, şiirlerini süslemek için Türkçe deyimlerden geniş ölçüde faydalanmışlardır.⁵ Deyimlerle divan şairleri söyleyişlerine derinlik ve çok katmanlı bir yapı kazandırırılar.⁶ Deyimler taşıdığı anlam ve çağrışım zenginliği; mecaz, tevriye, kinaye gibi anlam sanatlarıyla yoğrulabilmesi ile şairlerin söyleyişine güç kazandırmıştır.⁷

Son yıllarda klasik Türk edebiyatında yer alan deyimlerle ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda bir şairin divanında ya da başka bir manzum eserinde yer alan deyimlerin, bir dönemde kullanılan deyimlerin,

¹ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İnkılâp Yayınları, Ankara 1988, I, 52.

² *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998, I, 576.

³ Ali Püsküllüoğlu, *Türkçe Deyimler Sözlüğü*, Arkadaş Yayınları, Ankara 2006, 7.

⁴ İsmail Parlatır, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Yargı Yayınları, Ankara 2008, I, 1.

⁵ Bayram Ali Kaya, “Atasözleri ve Deyimlerin Dîvân Şiirinde Kullanımı ile Dîvânların Bu Söz Varlıklarımız Bakımından Önemi”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6, İstanbul 2011, 15.

⁶ Bünyamin Ayçiçeği, “Bağdatlı Rûhî'nin (ö. 1014/1605-1606) Gazellerinde Deyimler”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 38, İstanbul 2018, 164.

⁷ Bünyamin Ayçiçeği, “Klâsik Türk Şiirinde ‘Kuş Kondurmak’ Deyiminin Anlam Çerçevesi”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, II/1, Tunceli 2019, 215-216.

birden çok şairin şiirlerinde yer alan deyimlerin tespit edildiği, örneklendiği görülmektedir. Bu tür çalışmaların yapılması deyimlerimizin tespitini sağlamanın yanında Türkçenin deyim zenginliğini de gözler önüne sermesi bakımından oldukça önemlidir.⁸

Bu yazıda “kâğıt uçurmak” deyiminin hem bilinen anlamları hem de bugün bilinmeyen anlam katmanları örneklerle açıklanmıştır. Bunlar arasında deyim olarak kullanılmadığı örneklere de yer verilmiştir.

Yapıyı oluşturan kelimelerden “kâğıt” kelimesi Farsçadır ve “kâğıd, kâğız, kâgad, kâgaz” şeklinde de imla edilmektedir. Farsça “kâğıt” kelimesi ile Türkçe “uçurmak” kelimesi bu kalıp yapıyı oluşturmuştur.

“Kâğıt Uçurmak” Deyiminin Kullanım Alanları ve Anlam Katmanları

“Kâğıt uçurmak” deyiminin kullanım alanlarını ve anlam katmanlarını şu şekilde ifade etmek mümkündür:

Kâğıt Uçurma (Uçurtma Uçurmak)

“Kâğıt uçurmak” yapısının bir anlamı uçurtma uçurmaktır. “Kâğıt uçurmak” burada deyim olarak değil gerçek anlamıyla kullanılmaktadır. Bu uçurtmalar çeşitli şekillerde yapılabilmektedir. Ahmet Talât Onay, ilkbaharda çocukların kâğıttan kuşlar şeklinde yaptıkları uçurtmalara değinmiştir.⁹ Sultan III. Murad’ın (1574-1595) şehzadesi Mehmed için 1582’de yapılan şenlikleri anlatan ve İntizâmî tarafından yazılan *Surnâme*’nin 1588’de resimli bir nüshası hazırlanmıştır. Topkapı Sarayı Hazine Kitaplığı 1344 numarada kayıtlı bu *Surnâme*’de Simurg şeklinde yapılan bir kuşun şenliklerde uçurtma olarak uçurulduğu görülmektedir.¹⁰

⁸ Hasan Kaya, “Divan Şiirinde Kıl Kondurmamak Deyiminin Anlam Çerçevesi”, *Bir Devr-i Kadîm Efendisi Prof. Dr. Tahir Üzgör’e Armağan*, (Editörler: Üzeyir Aslan, Hakan Taş, Ömer Zülfe), Yayınevi, Ankara 2018, 496; Hasan Kaya, “Divan Şiirinde İş Asmak Deyimi Üzerine”, *HİKMET Akademik Edebiyat Dergisi*, Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan Özel Sayısı, Diyarbakır 2018, 232.

⁹ Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (Haz.: Cemâl Kurnaz), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1996, 361.

¹⁰ Mehmet Arslan, “İntizâmî”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/intizami>, (Erişim Tarihi: 21.01.2022); Kafiye Doğan, *Astar Bezeme Teknikli Seramiklerde “Simurg” Temalı Tasarımlar*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, 88.

Çeşitli şekillerde bugün farklı pek çok malzemeden yapılan uçurtmaların eskiden yaygın olarak kâğıttan yapıldığı söylenebilir. İşte “kâğıt uçurmak” yapısı kimi örneklerde gerçek anlamıyla uçurtma uçurmak anlamındadır.

Bağdatlı Rûhî'nin “Gökyüzünde görünen (her gün doğan) dünyayı aydınlatan güneş değildir; o yasemin göğüslü bir servi olan sevgilinin her seher uçurduğu kâğıt uçurtmadır.” şeklinde günümüz Türkçesine aktarabileceğimiz beytinde gökyüzündeki güneş bir kâğıt uçurtma olarak hayal edilmiştir:

Âsumânda görünen mihr-i cihân-tâb degül
Uçurur her seher ol serv-i semenber kâğıd Rûhî¹¹

Hayâlî Bey'e ait aşağıdaki beyitte felek kâğıttan bir uçurtmaya benzetilmiştir. Şairin “O melek gibi sevgili benim âhımı aldığından beri felek (benim âhlarımla) kâğıt uçurtmasına döndü.” dediği beyitte istiare ile melek olarak görülen sevgili şairin âhını almış ve şairin ettiği âhlarla felek dönüp duran bir uçurtma olmuştur. Feleği gökyüzü olarak anlamlandırdığımızda şair aslında gökyüzünü rengârenk bir uçurtma olarak hayal etmiş olur. Şairin âhı da uçurtmanın ipi olmaktadır.¹²

Alalı âhımı benüm o melek
Kâğıd uçurmasına döndi felek Hayâlî¹³

Eğridirli Şeyhî'nin (ö. 1635) aşağıdaki beytinde şairin çektiği âhlar ve bu âhın ucunda göğe çıkan kıvılcımlar ejderha şeklinde kâğıttan yapılan ve ipe uçurulan bir uçurtma olarak hayal edilmiştir. Ejderha şeklindeki uçurtma yukarıda değinilen Simurg şeklinde tasviri yapıldığı belirtilen uçurtma ile benzerlik taşımaktadır. Bu beyitte şairin âhı uçurtmanın ipi, âhın ucundaki kıvılcımlar da ejderha şeklindeki uçurtma olmaktadır:

Şeyhiyâ âhım ucundan çıkar âfâka şerer
San resenle uçurur peyker-i ejder kâğıd Eğridirli Şeyhî¹⁴

¹¹ Coşkun Ak, *Bağdatlı Rûhî Dîvânı Karşılaştırmalı Metin*, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa, 2001, I, 395.

¹² Sebahat Deniz, *16. Yüzyıl Bazı Dîvân Şâirlerinin Türkçe Dîvânlarında Kozmik Unsurlar (Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî Beg, Nev'î, Yahyâ Beg)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1992, 104.

¹³ Ali Nihat Tarlan, *Hayâlî Bey Dîvânı*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1945, 247.

¹⁴ Betül Dönmez Parlak, *Eğridirli Şeyhî Mehmed Efendi'nin Divanının İncelenmesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006, 155.

Elçiyile / Ulakla Kâğıt Uçurmak

“Kâğıt uçurmak” deyiminin en eski ve bilinen anlamı “haber uçurmak” deyiminde olduğu gibi “bir haberi / haber kâğıdını hızlıca veya gizlice bir yerden bir yere götürmek, hızlıca yol almak”tır.¹⁵ Eskiden, kuşatılan bir kaledeki kumandana veya istenilen herhangi bir işin yaptırılması için o işle ilgililere yazılan kâğıdın hızlı ve gizlice gönderilmesi anlamında da bu deyim kullanılmıştır.¹⁶ “Kâğıt uçurmak” yapısındaki “uçurmak” fiiline eskiden bir haberleşme şekli olan güvercinle ve okla haber göndermek geleneğinin etkisini de hesaba katmak yerinde olacaktır.

Âşık Çelebi, *Meşâirü’ş-Şuarâ* adlı eserinde “iki şehzâdeyi başdan çıkardular diyü Sultân Mehmed’e kâğıd uçurdular” ifadesinde deyimini hızlıca bir haberi / haber kâğıdını bir yere göndermek anlamında kullanmıştır.¹⁷

Şeyh Gâlib’e (ö. 1799) ait aşağıdaki beyitte “kâğıt uçurmak” hızlıca veya gizlice bir haberi / haber kâğıdını bir yere ulaştırmak anlamında kullanılmıştır. “O ay gibi olan sevgiliye bir kez felekte kâğıt uçursak felek acaba bize sevgiliye kavuşma haberini vermez mi?” dediği beyitte şair, aya benzettiği sevgiliye kâğıt uçurmak istemekte ve bir an önce kavuşmayı talep etmektedir. Beyitte “rûzgâr” kelimesi “yel” ve “felek, devran” anlamlarıyla tevriyeli kullanılmış; “bir kez felekde” ifadesi de “ömrümüzde bir kez olsun” anlamını akla getirecek şekilde bilerek tercih edilmiştir. Ayrıca beyitte “kez” kelimesine de dikkat edilmesi gerekir. Şairler bu kelimeyi “defa, kere” ve okçulukta “gez” anlamıyla tevriyeli olarak kullanabilmektedir. Şeyh Gâlib’in de bu şekilde kullanmış olma ihtimali okla haber gönderme âdetini akla getirmektedir:

Bir kez felekde **kâğıd uçursak** o meh-veşe
Âyâ peyâm-ı vuslatı vermez mi rûzgâr Şeyh Gâlib¹⁸

Kâğıt uçurmak, mektup uçurmak, haber uçurmak deyimlerinin “bir kâğıdı, mektubu, haberi bir yerden bir yere hızlıca veya gizlice ulaştırmak”

¹⁵ Ahmet Talât Onay, *a.g.e.*, 361.

¹⁶ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, II, 138.

¹⁷ Filiz Kılıç, *Âşık Çelebi, Meşâ’irü’ş-Şuarâ (İnceleme-Metin)*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2010, III, 1495.

¹⁸ Muhsin Kalkışım, *Şeyh Gâlib Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1994, 309.

anlamı gerçek anlamdan uzaklaşmış anlamlar değildir.¹⁹ Zira güvercinle veya okla haberleşme şekillerinde kâğıdın uçarak bir yerden bir yere ulaşması söz konusudur.

“Kâğıt uçurmak” deyimini “elden ele kâğıt uçurmak” şeklinde de kullanılmıştır. Eskiden uzak yerlere kısa sürede mektup götürme işini Tatar tabir edilen ulaklar yapardı. Bunlar bir menzilden kalkarak at çatlatırcasına diğerine varırlar, burada hazır bulunan hayvana atlarlar ve yollarına devam ederlerdi. Böylece kısa sürede haberi yerine ulaştırırlardı. Bu haberciler için kurulan menzillerde daima tedbir alınırdı. Bu habercilerin önünden giden ve tedbir alan görevlilere kara kulak adı verilmiştir. Gönderilen ulakların menzile yaklaştıkları zaman uu! diye nara atmaları âdetti. Bu naraları duyanlar kaçışırken menzil memurları da hemen hazırlıkları yapardı.²⁰

Eskiden ramazan ve bayram hilalinin görülmesi ve ilanı önemliydi. Yüksek bir yerden ya da minareden hilali gören bir gözlemci hilali gördüğünü iki şahitle ispat ederse ramazan ilan olunurdu.²¹ Bir kasabada hilal görülmüşse oranın kadısından hüccet alınır, bu hüccet hızlı bir şekilde yazılan tahriratla mülhakata bildirilirdi.²² Nâbî'nin (ö. 1712) aşağıdaki beytinde bu husus anlatılmıştır:

İsbât-ı meh-i savma olan hücceti saklar
Kâğıd uçurur menzil ile yolda ulaklar Nâbî²³

K u ş l a / G ü v e r c i n l e K â ğ ı t (M e k t u p)
U ç u r m a k

Yukarıda da ifade edildiği gibi deyimde yer alan “uçurmak” ifadesi “uçarcasına götürmek, hızlıca yol almak” anlamına işaret etmenin yanında eskiden bir haberleşme şekli olan güvercinle haber göndermekle de ilgilidir. Bilindiği gibi çok eski çağlardan beri insanlar haberleşmek için kuşlardan istifade etmişlerdir. Haberci kuşların başında da güvercinler gelirdi.

¹⁹ M. Ertuğrul Saraçbaşı, *Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, I, 555.

²⁰ Ahmet Talât Onay, *a.g.e.*, 361.

²¹ Hasan Kaya, “Azmizâde Hâletî Divanı’nda Âdet ve Gelenekler”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 5, İstanbul 2010, 147; H. İbrahim Demirkazık, “Emrî Divanı’nda Âdetler ve Gelenekler”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 9, İstanbul 2012, 78.

²² Ahmet Talât Onay, *a.g.e.*, 361.

²³ Ali Fuat Bilkan, *Nâbî Dîvânı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997, I, 605.

Güvercinler habercilik için önce saray ve kalelerde eğitilir sonra genellikle ayaklarına bazen de kanatlarına ince kâğıda yazılmış mektuplar sarılır ve karınları iyice doyurularak gideceği yere doğru uçurulurdu. Dişisi yumurta üzerinde yatan erkek güvercin, daha çabuk gidip geleceği için tercih edilirdi.²⁴

Yahyâ Nazîm (ö. 1727), “*O şuh güzele yine güvercinle kâğıt (mektup) uçurdum, gönül de o mektupla birlikte gitse buna şaşmamak gerekir.*” dediği aşağıdaki beytinde “kâğıt uçurmak” deyimini güvercinle (hamâme) birlikte kullanmıştır:

‘Aceb midür bile gitse gönül de nâme ile
O şûha **kâğıd uçurdum** yine hamâme ile Yahyâ Nazîm²⁵

Seyyid Vehbî (ö. 1736) “*O şuh sevgiliye bir defa daha kâğıt uçurdum (mektup gönderdim). Gönliüm de o mektupla beraber sevgiliye gitse buna şaşılır mı?*” dediği beytinde sultan olarak nitelediği sevgiliye kavuşma ümidiyle kâğıt (mektup) uçurmuştur. Bunu da güvercine benzettiği gönlüyle (hamâme-i dil) yapmıştır:

Ümîd-i vasl ile **kâğıd uçurdum** ol şâha
Hamâme-i dil-i âvâreyi revân itdüm Seyyid Vehbî²⁶

Seyyid Vehbî, bir başka beytinde sevgiliye gönül ve can kuşuyla kâğıt uçurup hâlini anlatmak istemektedir. Örnekte “kâğıt” kelimesi “mektup” anlamındadır:

Yâre **kâğıd uçurup** murg-ı dil ü cânım ile
Ser-nüvişt-i dilüme vâkıf-ı ahvâl ideyüm Seyyid Vehbî²⁷

Derzizâde Ulvî (ö. 1585) de deyimi can kuşu ve güvercinle (kebûter) birlikte kullanır. Beyitte “nâme (mektup) uçurmak” ve “kâğıt uçurmak” birlikte kullanılmıştır:

²⁴ Nihat Öztoprak, “Divan Şiirinde Osmanlı Geleneğinin İzleri”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 3, İstanbul 2000, 166.

²⁵ Mustafa Sefa Çakır, *Yahyâ Nazîm Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2018, 1371.

²⁶ Hamit Dikmen, *Seyyid Vehbî ve Divanının Karşılaştırmalı Metni*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1991, II, 610.

²⁷ Hamit Dikmen, *a.g.e.*, II, 614.

Murg-ı cân ile n'ola yâre **uçursam nâme**
Şimdi mi oldu kebûterle **uçurmak kâğıd** Ulvî²⁸

Bâkî (ö. 1600) "Kays bazen Leyla'nın bulunduğu yere mektup uçurmak (göndermek) için başına kuş yuvasını kurdu." dediği aşağıdaki beytinde Kays'ın (Mecnun'un) başında kuş yuvasının bulunuşunu Leyla'ya ara sıra mektup uçurmak (göndermek) ile izah etmiştir:

Gâhî cenâb-ı Leylî'ye **mektûb uçurmaga**
Urındı Kays başına murg âşiyânesin Bâkî²⁹

Bâkî'nin "Nevruz rüzgârı nesrin yapraklarını güvercin gibi uçurarak her yana mektup gönderdi (uçurdu)." şeklinde günümüz Türkçesine aktarılacak aşağıdaki beytinde nevruz rüzgârında uçuşan nesrin yaprakları her yana güvercinle haber taşıyan mektuplar gibi tasavvur edilmiştir. Şair yaprakların rüzgârdaki doğal hâllerini hüsn-i talil sanatı çerçevesinde ele almıştır:

Her yaña **mektûb uçurdu** bâd-ı nev-rûzî yine
Berg-i nesrîni kebûter gibi perrân eyledi Bâkî³⁰

Okla Kâğıt (Mektup) Uçurmak

Kâğıt uçurmanın bir şekli de okla kâğıt, mektup vb. bir haber kâğıdı göndermektir. Kalelerden dışarıya, dışarıdan kale içlerine bu şekilde oka bağlanan kâğıtların okla atılması yoluyla haber gönderildiği bilinmektedir.³¹ Kâğıt uçurmak deyimine bu uygulamanın da etkisi olmuş olmalıdır.

Kafzâde Fâizî'nin (ö. 1622) "*Sevgilinin eşiğine âh ile kâğıt (mektup) uçurdum, mektubum (âhım ile) sevgiliye ulaştı; onu göndermek için oka gerek kalmadı.*" dediği beytinde sevgiliye kâğıdı (mektubu) âh ile uçurduğunu ve bu mektubun yerine ulaştığını anlatmış ve oka gerek kalmadığını belirtmiştir:

²⁸ Büşra Çelik-Muzaffer Kılıç, *Derzi-zâde 'Ulvî [ö. 1585] Divan*, DBY Yayınları, İstanbul 2018, 364.

²⁹ Sabahattin Küçük, *Bâkî Divânı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994, 336.

³⁰ Sabahattin Küçük, *a.g.e.*, 22.

³¹ Derya Önge, *Klasik Türk Şiirinde Haberleşme*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013, 75; Ahmet Talât Onay, *a.g.e.*, 361.

Âsitân-ı dilbere **kâğıd uçurdum** âh ile
Vâsıl oldı yâre **nâmem tîre** hâcet kalmadı

Fâizi³²

Nevîzâde Atâyî'ye (ö. 1635) ait aşağıdaki örnekte şair sevgilinin oklarına (hadeng) karşı gidişini ondan gelen davet mektubu ile izah etmiştir. “*Sevgili ben kuluna sanki mektup uçurup gel demiş gibi oku gelirken ona karşı varırım.*” şeklinde günümüz Türkçesine aktarılabilecek beyte göre sevgili okla şaire davet mektubu uçurmuş, şair de sevgilinin gönderdiği haberi taşıyan ok kendisine doğru gelirken onu karşılamaya çıkmıştır. Bu, aslında sevgilinin cefa oklarına hedef oluşuna şairin bulunduğu güzel bir yorumdur:

Varurın karşı **hadengi** geliyorken gûyâ
Yâr **mektûb uçurup** gel didi ben çâkerine

Nevîzâde Atâyî³³

“Kâğıt Uçurmak” la Eş Anlamlı Bir Deyim:
“Haber Uçurmak”

“Haber uçurmak” deyimini “acele veya gizlice haber göndermek” anlamında kullanılmaktadır.³⁴ Böylece “kâğıt uçurmak” deyimiyile anlamca örtüşmektedir. Hatta kimi örneklerde şairler “haber uçurmak” deyimini kâğıtla birlikte kullanırlar.

Hayâlî Bey’e (ö. 1556/57) ait aşağıdaki örnekte lale yapraklarının rüzgârda uçuşu şair tarafından hüsn-i talil sanatıyla izah edilmiştir. Şairin “*Çimenlerin lale yapraklarını yelediğini düşünmeyin, onlar kırmızı kâğıtla güle taze haber uçurdular.*” dediği beyitte uçuşan lale yaprakları kırmızı kâğıtlarla güle haber uçurmanın ifadesi olmuştur. “Taze” kelimesi hem haberin yeni bir haber oluşu hem de lalenin tazeliğinden kinayedir:

Lâle evrâkın çemenler yeledi sañmañuz
Al kâğıdla güle tâze **haber uçurdular** Hayâlî³⁵

“(Ey sevgili!) Aşk mektubu sana benden haber uçursa buna şaşmamalı zira Hüdühüd kuşu da karıncadan Hz. Süleyman’a selam ulaştırmaz mıydı?”

³² Halil İbrahim Okatan, *Kafzâde Fâ’izî, Hayatı, Eserleri, Sanatı-Tenkitli Divan Metni*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1995, 248.

³³ Saadet Karaköse, *Nev’îzâde Atâyî Divânı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55734,nevi-zade-atayi-divanipdf.pdf?0>, (Erişim Tarihi: 12.01.2022), 264.

³⁴ Ertuğrul Saraçbaşı, *a.g.e.*, I, 555.

³⁵ Ali Nihat Tarlan, *a.g.e.*, 126.

şeklinde günümüz Türkçesine çevirebileceğimiz Behiştî'ye (ö. 1571) ait örnekte de "haber uçurmak" deyimini kullanılmıştır. Beyitte "nâme" (mektup) kelimesi deyim "mektup uçurmak" geleneğiyle ilgisini ortaya koymaktadır. Zira Süleyman Peygamber'in haberci kuşu Hüdühüd de uçarak ona haberler getirmekte, onun mektuplarını başkalarına uçarak götürmekteydi. Nitekim Hz. Süleyman Belkıs'a da Hüdühüd'le mektup göndermiştir.³⁶ Beyitte leff ü neşr sanatı başarılı bir şekilde kullanılmış, Hüdühüd'ün karıncadan Hz. Süleyman'a selam iletmesi ile şairden sevgiliye gönderilen aşk mektubunun haber uçurması arasında ilgi kurulmuştur. Karınca olan şair, Hz. Süleyman gibi yüce olan da sevgilidir:

Saňa benden **haber uçursa** n'ola nâme-i şevk
Mürdan Hüdühüd iletmez mi Süleymân'a selâm Behiştî³⁷

Davet İçin Kâğıt Uçurmak (Haber Göndermek)

"Kâğıt uçurmak" deyimini güvercinle haber / kâğıt uçurmak, okla haber / kâğıt uçurmak ve ulakların kâğıt uçurmaları kullanımlarıyla birlikte kinayeli bir söyleyişe dönüşmüştür. Böylece şairler deyim mecaz anlamının yanında gerçek anlama da gelebilecek şekilde kullanmaya başlamıştır. "Kâğıt uçurmak" deyiminde yer alan uçma ve uçurma özelliklerini rüzgâra yükleyen şairler kinayeli söyleyişle kâğıdın uçmasını ama aynı zamanda hızlı ya da gizli haber ve davet anlamını birlikte kullanmışlardır.

Bosnalı Sâbit'e (ö. 1712) ait aşağıdaki örnekte, nesimin eğlence meclisinin dışında kalanları meclise davet için gül yaprağından kâğıt uçurması bu kullanıma güzel bir örnektir. "*Nesim, bu meclise dâhil olmayanların gücenkliğini hissedip onları davet etmek için gül yaprağından kâğıt uçurdu.*" şeklinde günümüz Türkçesine aktarılacak beyitte rüzgâr gül yapraklarını uçururken bunu hüsn-i talil ve teşhis sanatlarıyla meclisin dışında kalanları davet için yapmıştır. Davet için gül yaprağı gönderilmesinde davet kâğıtlarının genellikle kırmızı oluşu da düşünülmüş olmalıdır. Aynı zamanda deyimde hızlıca haber gönderme anlamı da vardır.

³⁶ Ahmet Talât Onay, *a.g.e.*, 375.

³⁷ Yaşar Aydemir, *Behiştî Dîvânı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, 418.

Dikkat edilirse gül yaprağından kâğıtlar uçurulmakta ve deyim kinayeli olarak kullanılmaktadır.³⁸

Da'vet için berg-i gülden **kâğıd uçurdu** nesîm
İnkisârın hiss idüp bu bezmde bigânenün Sâbit³⁹

Hayâlî Bey'e ait aşağıdaki beyitte sabah rüzgârı hüsn-i talil ve teşhis sanatlarıyla bir ulak olarak düşünülmüştür. Bülbüle haberi gönderen güllerdir.⁴⁰ Şairin "Güller çemende bülbüle sensiz açılmayız diye sabah rüzgârı ulağıyla kâğıt uçurdular." dediği beyitte anılmasa da uçurulan kâğıt, güllerin yaprağı olmalıdır. Burada da deyim kinayeli kullanılmıştır:

Sensüz açılmazuz diyü peyk-i sabâ ile
Güller çemende bülbüle **kâğıd uçurdular** Hayâlî⁴¹

Altın Varak Uçurmak

Kâğıt uçurmanın bir başka şekli de altın varak uçurmadır. Altın, çok ince bir tabaka hâline yani varak şekline getirilip tüy gibi havada uçuşacak şekle sokulabilen bir maddedir. Bunun eskiden eğlenceler için yapıldığı bilinmektedir.⁴² Günümüzde eğlence amacıyla konfeti patlatmaktan, renkli kâğıtları havaya saçmaktan çok da farklı olmayan bu uygulama bir zenginlik göstergesiydi. Çünkü uçurulan şey altın varaklardı.

Hüdâyî-i Kadîm'e (ö. 1584) ait aşağıdaki beyitte altın varak uçurmaya temas edilmiştir. Şairin "Sabah rüzgârı gülün altın kâğıdını (sarı yaprağını) tabak tabak açtı ve çemen meclisinde onu varak varak uçurdu." dediği beyitte sabah rüzgârı, gülün sarı yaprağını (kâğıdını) tabak tabak açmış ve çemen bezminde bu altın varakları (kâğıtları) uçurmuştur:

³⁸ Hasan Kaya, "Bosnalı Sâbit", *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Metin Şerhi (17-19. Yüzyıllar)*, (Editör: Prof. Dr. Nihat Öztoprak), İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021, 240.

³⁹ Turgut Karacan, *Bosnalı Alaeddin Sâbit, Divan*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 1991, 454.

⁴⁰ Yasemin Akkuş, "Klâsik Türk Şiirinde Kâğıt (Kâğıttan Hayâller)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 33, İstanbul 2015, 193-194.

⁴¹ Ali Nihat Tarlan, *a.g.e.*, 129.

⁴² Ahmet Atillâ Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2016, I, 311.

Zer kâğdın sabâ gülüñ açdı tabak tabak

Bezm-i çemende anı uçurdu varak varak

Hüdâyî-i Kadîm⁴³

Oruç Yemek / Afyon İçmek

“Kâğıt uçurmak” deyiminin yukarıda başlıklarla izah edilen anlamlarının dışında deyim tam anlamıyla mecazlaştığı ve bu yazının çıkış noktasını oluşturan kullanımı genellikle ramazan ayı bağlamındaki kullanımlarıdır. Deyimin bu örneklerdeki anlamı izaha muhtaçtır.

Tespitlerimize göre “kâğıt uçurmak” deyimini “oruç yemek” ve “afyon içmek” anlamlarında da kullanılmıştır. “Kâğıt uçurmak” deyiminin afyon içmekle bağlantısının şu şekilde kurulmuş olması muhtemeldir. Bilindiği gibi keyif verici maddelerin pek çoğuna halk arasında bir jargon örneği olarak farklı isimler de verilmekteydi. Mesela halk arasında maslak denilen esrar için “antin, dalga, dem, diş, dūd-ı siyah, duman, fino, fülful, gonca, gubâr, hanteriş, haşış, hindi baba, hûd, hurde, kabza, kara biber, kaynar, keyf, kırma, nefes, paspal, sarı kız, yuf, yunan, zâbit duymaz” adlar da kullanılmıştır.⁴⁴ Esrar kahvehanelerine de “tekke” denilmiştir.⁴⁵ Afyonun kâğıda sarılarak içilmesinden ve afyon tiryakilerinin sardıkları bu afyonları birbirlerine ikram etmek için fırlatmalarından “kâğıt uçurmak” yapısı kullanılmaya başlanmış olabilir. Ayrıca afyon macunları da macuncu dükkânlarında kâğıda sarılarak satılmaktaydı. Herkesin anlamaması için afyon tiryakileri oruç yemeye ve özellikle afyon içmeye bir jargon olarak “kâğıt uçurmak” demiş olabilir. Yine deyimde “uçurmak” fiilinin insanı sarhoş etme özelliğine gönderme yapılmış olmalıdır.⁴⁶

⁴³ Mehmet Demiralay, *Hüdâyî-i Kadîm (16. yy) ve Dîvânı İnceleme-Tenkidli Metin*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta 2007, 155.

⁴⁴ Muhittin Eliaçık, “Esrar Hakkında Verilmiş Arapça Manzum Bir Fetvâ”, *Kesit Akademi Dergisi*, 25, Elazığ 2020, 742-743.

⁴⁵ Abdülkadir Erkal, “Divan Şiirinde Afyon ve Esrar”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 33, Erzurum 2007, 31.

⁴⁶ Afyonun kâğıtla münasebetine bir ek olarak tiryakilerin oruç tutacakları zaman sahurda afyonu kâğıtlara sarıp yuttuğu kaynaklarda yazılı olduğunu belirtmek gerekir. Hatta kapsül benzeri bu kâğıtları saatine göre kat kat sararak gün içinde belirli aralıklarla mide öz suyunun etkisiyle patlaması yoluyla günü keyifle geçirirlermiş. “Afyonu patlamamak” deyimini de afyon tiryakilerinin bu uygulamasından dilimize girmiştir. Bilgi için bk. İskender Pala, *İki Dirhem Bir Çekirdek (Hikâyeleriyle Deyimlerimiz)*, L&M Yayınları, İstanbul 2002, 17. Nâbî, *Hayriyye*

Bu deyimın ramazan bağlamında kullanılmasının sebebi ise ramazanda gündüz de gece de afyon içilmesinin hoş karşılanmıyor oluşu olmalıdır. Osmanlıda afyon genellikle yasaklanmamış, hap şeklinde, macun şeklinde, nargileye karıştırılarak, tütüne karıştırılarak ve farklı şekillerde kullanılmış; afyon tiryakileri için Süleymaniye’de Tiryakiler Çarşısı denilen bir kahvehaneler dizisi var olmuştur.⁴⁷

Nazîr İbrahim’e (17. yy) ait aşağıdaki örnekte kâğıt uçuranlar afyon tiryakileridir. Tenha bir köşede oruç yiyip afyon içen bu tiryakiler oruçlularla da mescitte oturmaktan geri durmamışlardır. Yukarıda ifade ettiğimiz afyonun kâğıda sarılması da yine örneğin ikinci beytinde söz konusu edilmiştir. Bilindiği gibi “tiryâk” “afyon”, “tiryâki” de “afyon içen” anlamındadır. Beyitteki “gıdâ” kelimesi afyon tiryakilerinin afyona verdikleri isimdir:⁴⁸

Kimi kâğıd uçurur gûşe-i tenhâda velî
Vaz’-ı sâ’imle mesâcidde olur yine mukîm

Kâğıda sardı gıdâsın dahi n’eyler bilmem

Fikr-i keyf ile olup kârı perîşân u sakîm Nazîr İbrahim⁴⁹

Refet Mehmed Azîz’e (ö. 1765) ait aşağıdaki örnekte de deyimın anlamı açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Şairin “ehl-i keyf” dediği afyon içenlerdir. Yine ikinci beyitteki “tiryâki” kelimesi de “afyon içen” anlamındadır. Oruçlu gibi görünseler de şair onlara oruçlu demenin bühtan olacağını belirtmiştir. Tiryaki ramazanda kâğıt uçururken afyon içmektedir ve bunu da Rahikî’nin dükkânında adını ondan alan macunla yapmaktadır. Rahikî bir afyon macunu (berş-i Rahikî) ve bu macundan yapılan hapın adıdır (habb-ı Rahikî). Eskiden keyif verici haplara çeşitli isimler verilmişti. Bunlardan bazıları şunlardır: Bayram Paşa, Kara Pehlivan, uşşakî, Rahikî,

adlı eserinde sahurda kâğıtlara sarılıp yutulan afyon konusunda uyanılarda bulunur ve bunun insanı halk arasında maskara ettiğini belirtir: *Ramazanda sarup afyûna kefen / Mî’deni mürdeye itme medfen // Âdemi mashara-i nâs eyler / Sûret-i nâsda nesnâs eyler.* bk. Mahmut Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008, 232.

⁴⁷ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet Merasim ve Tabirleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002, 326.

⁴⁸ Abdülaziz Bey, *a.g.e.*, 326.

⁴⁹ Necdet Şengün, *Nazîr İbrahim ve Dîvânı (Metin-Muhtevâ-Tahlîl)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006, 367.

safâyî, çilevar, cedvar, şifâ, şâhî, ferah.⁵⁰ Rahîkî macunu olarak da anılan macun, 16. yüzyılda yaşayan ve şair olan Yusuf Sinan Rahîkî tarafından imal edilmiştir. 1546'da vefat eden şairin çocukları ve torunları yoluyla İstanbul Mahmutpaşa'daki dükkânında yaklaşık 250 yıl bu macunun imalatı ve satışı yapılmıştır.⁵¹ 18. yüzyıl şairi Re'fet'in şiirinde konu ettiği "dükkân-ı Rahîkî" 19. yüzyılın ortalarına kadar Rahîkî macununu imal edip satışını yapan bu dükkân olmalıdır. Bu dükkânın şiir muhiti olduğu da bilinmektedir.⁵²

Vaz'ı sâ'imde görünse [de] hele ehl-i keyf
Nice isnâd edeyim rûzeyi zîrâ bühtân

Ramazândır gehî **kâğıd uçurur** tiryâki
Sedd-i dükkân-ı Rahîkî'de usûl ile hemân Re'fet⁵³

Ârif Süleyman'ın (ö. 1769) ramazaniye kasidesinden alınan aşağıdaki beyitte deyimim hem afyon içmek hem de davet için kâğıt uçurmak anlamlarıyla kullanıldığı görülmektedir. Burada "gizlice haber göndermek" anlamı ile "afyonu sarıp birbirine atma" şeklindeki anlamı iç içe geçmiştir. "Davet-i keyf" afyon içilen bir meclise davet olmalıdır:

Da'vet-i keyf diyü şevkle birbirine
N'ola tenhâca eğer **kâğıd uçursa** yârân Ârif⁵⁴

"Kâğıt uçurmak" deyimini çok eski bir deyim olmakla birlikte deyimim "oruç yemek" ve "afyon içmek" anlamlarının 17. yüzyıldan itibaren ortaya çıktığını, özellikle 18. yüzyılda yaygınlaştığını söylemek mümkündür.

S o n u ç

"Kâğıt uçurmak" deyimimin deyim sözlüklerinde yer almadığı görülmüştür. "Kâğıt uçurmak" deyimimin "bir yerden bir yere hızlıca veya

⁵⁰ Abdülaziz Bey, *a.g.e.*, 310.

⁵¹ Murat Uluskan, "İstanbul'da Bir Afyonlu Macun İşletmesi: Berş-i Rahîkî Macunhanesi (1783-1831)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul 2013, 82-83.

⁵² Ömer Zülfe, "Rahîkî [ö. 953/1546] ve Şiirleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul 2009, 172.

⁵³ Mehmet Nuri Kardaş, *Re'fet Mehmed 'Azîz'in Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Dîvânının Tenkitli Metni*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2008, 91.

⁵⁴ Mustafa Tankuş, *Ârif Süleyman Dîvânı (Hayatı, Eserleri ve Dîvânı)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002, 99.

gizlice haber götürmek” anlamının bilinen en eski anlamı olduğu tespit edilmiştir. Bu anlamın eski haberleşme şekilleri olan güvercinle ve okla kâğıt / mektup gönderme anlamları ile ilgisi olduğu görülmüştür. “Kâğıt uçurmak” deyiminin gerçek anlamında bu uygulamalar etkili olmuştur. Yapının uçurtma uçurmak anlamında kullanıldığı da görülmüş, ayrıca haber uçurmak deyimini ile anlamdaş olduğu yer yer birlikte kullanıldığı tespit edilmiştir. Deyim gerçek anlamından hareketle güvercin ve ok olmaksızın mecazi bir anlama bürünerek zamanla kinayeli bir söyleyiş kazanmıştır. “Kâğıt uçurmak” deyiminin ramazan ayı bağlamında kullanıldığına “oruç yemek” ve “afyon içmek” anlamlarında kullanıldığı tespit edilmiştir. Deyimin bu anlamına herhangi bir kaynakta tesadüf edilmemiştir. Eski bir deyim olan “kâğıt uçurmak” deyiminin “oruç yemek” ve “afyon içmek” anlamlarının 17. yüzyıldan itibaren ortaya çıktığı, 18. yüzyılda yaygınlaştığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu deyim sosyal hayattaki bazı âdet ve uygulamalardan hareketle ortaya çıkıp mecazlaşması ve klasik Türk edebiyatında geniş ölçüde kullanılması Klasik Türk edebiyatının deyim zenginliğini göstermesinin yanında bu edebî geleneğin sosyal hayatla olan sıkı bağını da ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- ABDÜLAZİZ BEY, *Osmanlı Âdet Merasim ve Tabirleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002.
- AK, Coşkun, *Bağdatlı Rûhî Dîvânı Karşılaştırmalı Metin*, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa, 2001, I.
- AKKUŞ, Yasemin, "Klâsik Türk Şiirinde Kâğıt (Kâğıttan Hayâller)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 33, İstanbul 2015, 163-204.
- AKSOY, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İnkılâp Yayınları, Ankara 1988, I.
- ARSLAN, Mehmet, "İntizâmî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/intizami>, (Erişim Tarihi: 21.01.2022).
- AYÇİÇEĞİ, Bünyamin, "Bağdatlı Rûhî'nin (ö. 1014/1605-1606) Gazellerinde Deyimler", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 38, İstanbul 2018, 163-202.
- AYÇİÇEĞİ, Bünyamin, "Klâsik Türk Şiirinde 'Kuş Kondurmak' Deyiminin Anlam Çerçevesi", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, II/1, Tunceli 2019, 215-232.
- AYDEMİR, Yaşar, *Behiştî Dîvânı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- BİLKAN, Ali Fuat, *Nâbî Dîvânı I*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997.
- ÇAKIR, Mustafa Sefa, *Yahyâ Nazîm Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2018.
- ÇELİK, Büşra; Kılıç, Muzaffer, *Derzî-zâde 'Ulûî [ö. 1585] Divan*, DBY Yayınları, İstanbul 2018.
- DEMİRALAY, Mehmet, *Hüdâyî-i Kadîm (16. yy) ve Dîvânı İnceleme-Tenkidli Metin*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta 2007.
- DEMİRKAZIK, H. İbrahim, "Emrî Divanı'nda Âdetler ve Gelenekler", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 9, İstanbul 2012, 49-110.

- DENİZ, Sebahat, *16. Yüzyıl Bazı Dîvân Şâirlerinin Türkçe Dîvânlarında Kozmik Unsurlar (Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî Beg, Nev'î, Yahyâ Beg)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1992.
- DİKMEN, Hamit, *Seyyid Vehbî ve Divanının Karşılaştırmalı Metni II*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1991.
- DOĞAN, Kafiye, *Astar Bezeme Teknikli Seramiklerde "Simurg" Temalı Tasarımlar*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.
- DÖNMEZ PARLAK, Betül, *Eğridirli Şeyhî Mehmed Efendi'nin Divanının İncelenmesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006.
- ELİAÇIK, Muhittin, "Esrar Hakkında Verilmiş Arapça Manzum Bir Fetvâ", *Kesit Akademi Dergisi*, 25, Elazığ 2020, 741-746.
- ERKAL, Abdülkadir, "Divan Şiirinde Afyon ve Esrar", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 33, Erzurum 2007, 25-60.
- KALKIŞIM, Muhsin, *Şeyh Gâlib Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1994.
- KAPLAN, Mahmut, *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008.
- KARACAN, Turgut, *Bosnalı Alaeddin Sâbit, Divan*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 1991.
- KARAKÖSE, Saadet, *Nev'îzâde Atâyî Dîvânı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55734,nevi-zade-atayi-divanipdf.pdf?0>, (Erişim Tarihi: 12.01.2022).
- KARDAŞ, Mehmet Nuri, *Re'fet Mehmed 'Azîz'in Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Dîvânının Tenkitli Metni*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2008.
- KAYA, Bayram Ali, "Atasözleri ve Deyimlerin Dîvân Şiirinde Kullanımı ile Dîvânların Bu Söz Varlıklarımız Bakımından Önemi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6, İstanbul 2011, 11-54.
- KAYA, Hasan, "Azmiâde Hâletî Divanı'nda Âdet ve Gelenekler", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 5, İstanbul 2010, 133-183.

- KAYA, Hasan, “Bosnalı Sâbit”, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Metin Şerhi (17-19. Yüzyıllar)*, (Editör: Prof. Dr. Nihat Öztoprak), İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021, 233-244.
- KAYA, Hasan, “Divan Şiirinde İş Asmak Deyimi Üzerine”, *HİKMET Akademik Edebiyat Dergisi*, Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan Özel Sayısı, Diyarbakır 2018, 231-243.
- KAYA, Hasan, “Divan Şiirinde Kıl Kondurmamak Deyiminin Anlam Çerçevesi”, *Bir Devr-i Kadîm Efendisi Prof. Dr. Tahir Üzgör’e Armağan*, (Editörler: Üzeyir Aslan, Hakan Taş, Ömer Zülfe), Yayınevi, Ankara 2018, 495-508.
- KILIÇ, Filiz, *Âşık Çelebi, Meşâ’irü’ş-Şu’arâ (İnceleme-Metin) III*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2010.
- KÜÇÜK, Sabahattin, *Bâkî Dvânı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- OKATAN, Halil İbrahim, *Kafzâde Fâ’izî, Hayatı, Eserleri, Sanatı-Tenkitli Divan Metni*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1995.
- ONAY, Ahmet Talât, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (Haz.: Cemâl Kurnaz), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1996.
- ÖNGE, Derya, *Klasik Türk Şiirinde Haberleşme*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013.
- ÖZTOPRAK, Nihat, “Divan Şiirinde Osmanlı Geleneğinin İzleri”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 3, İstanbul 2000, 155-168.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.
- PALA, İskender, *İki Dirhem Bir Çekirdek (Hikâyeleriyle Deyimlerimiz)*, L&M Yayınları, İstanbul 2002.
- PARLATIR, İsmail, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I*, Yargı Yayınları, Ankara 2008.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali, *Türkçe Deyimler Sözlüğü*, Arkadaş Yayınları, Ankara 2006.
- SARAÇBAŞI, M. Ertuğrul, *Örnekleleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü I*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

- ŞENGÜN, Necdet, *Nazîr İbrahim ve Dîvânı (Metin-Muhtevâ-Tahlîl)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu I*, Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2016.
- TANKUŞ, Mustafa, *Ârif Süleyman Dîvânı (Hayatı, Eserleri ve Dîvânı)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002.
- TARLAN, Ali Nihat, *Hayâlî Bey Dîvânı*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1945.
- Türkçe Sözlük I*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- ULUSKAN, Murat, "İstanbul'da Bir Afyonlu Macun İşletmesi: Berş-i Rahîkî Macunhanesi (1783-1831)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul 2013.
- ZÜLFE, Ömer, "Rahîkî [ö. 953/1546] ve Şiirleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul 2009, 171-198.

“THE IDIOM ‘FLYING PAPER’ IN CLASSICAL TURKISH LITERATURE AND ITS
MEANING FRAME”

Abstract

Turkish is a language that is rich in terms of idioms. This richness in the language can be seen in the works of Classical Turkish Literature. The writers of Classical Turkish Literature often benefited from the idioms and used them in their works. While some of these idioms are no longer used in today’s literature world, some of them have still been used in modern Turkish. There are many idioms or model structures in Classical Turkish literary tradition; some of these idioms are not included in the idiom dictionaries, some of them are forgotten and the meanings of some are not known. In this respect, it can be seen that there are many studies in Turkey about the existence and use of idioms in Classical Turkish Literature.

The purpose of this article is to analyze the meaning frame of the idiom “flying paper”, which is not included in idiom dictionaries but is used frequently in Classical Turkish poems. The connection of the idiom with real life and its transformation through customs and practices are presented in the study with examples. The use of flying paper in the context of the month of Ramadan is especially analyzed in the scope of the study. The resource of the idiom “Flying paper” is based on the customs of sending a letter with a pigeon or arrow; this is explained in the study. The connection of the idiom with “Spilling the beans” is explained with examples. Some poets, however, used the verb “flying” in connection with the wind and preferred the allegorical use of the word. These uses are also included in the study. The familiar meanings of this idiom and the ones that are not included in any literary resource are analyzed and interpreted. In this study, the existence and richness of Turkish and Classical Turkish Literature are presented. On the other hand, the strong relationship between Classical Turkish Literature and social life is exposed to the readers.

Keywords

Classical Turkish Literature, idiom, flying paper, to spill the beans.

ÇEVİRİ YAZILI METİNLER TANIKLIĞINDA,
OSMANLI TÜRKÇESİNDE KALIP SÖZLER:
HAYIR DUALAR, BEDDUALAR*

Ömer YAĞMUR**

ÖZET

Çeviri yazılı metinler Batılı yazarlar tarafından Latin, Ermeni Kiril gibi alfabe sistemlerinde hazırlanmış Türkçe öğrenim kılavuzlarıdır. Türkçenin Avrupa'da yabancı dil olarak öğretimi açısından ilk ürünler sayılabilecek bu metinler genellikle konuşma dilini esas alan, uygulamalı bir yaklaşım tarzıyla hazırlanmıştır. Bu nedenle içerisinde bir yabancıya Osmanlı topraklarında bir Türk ile iletişimde ihtiyaç duyabileceği kalıp sözleri de ihtiva eder. Bunlar içerisinde Türk toplumun maddi manevi değer yargılarını yansıtan hayır dua ve beddua kalıpları bulunur. Bu yazı, 1533 – 1832 aralığında yazılan bazı çeviri yazılı metinlerden derlenen söz konusu kalıpları kapsamaktadır. Çalışmanın bir bölümünde, derlenen bazı kalıp sözler anlamsal, bağlamsal, biçimsel, dizimsel durumlarına göre art zamanlı olarak incelenmiş ve kaynak dilden hedef dile aktarılışları yönüyle değerlendirilmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise söz konusu çeviri yazılı metinlerden derlenen hayır dua ve beddua kalıpları günümüzdeki biçimleriyle karşılaştırılarak kronolojik bir sıra içerisinde verilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Hayır dualar, beddualar, kalıp sözler, çeviri yazılı metinler, yabancı dil olarak Türkçe öğretimi.

Giriş

Dilin temel fonksiyonu aynı dili konuşanlar arasında etkili bir iletişim sağlamaktır. Her defasında farklı biçim birimlerin bir araya getirilerek aynı bağlam için ayrı söz ya da söz öbekleri kurmak yerine işlev ve bağlama özgü toplum hafızasından hazır kalıplar kullanmak iletişimin süresi ve ona harcanan enerji bakımından bir avantaj sağlar. Bu nedenle günlük

* Araştırma Makalesi. Makalenin geliş tarihi: 25.06.2022 / Kabul tarihi: 26.09.2022

** Doç. Dr., Bolu Abant-İzzet Baysal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, omeryagmur@gmail.com, (ORCID ID: 0000-0001-8286-0925).

iletişimimizin önemli bir bölümünü kalıplaşmış dil birimleri oluşturur. Karşılaşılan durumlar için konuşana hazır kalıplar sunan bu sözcükler veya söz öbekleri bir yanıyla dilde en az çaba yarasını (least effort) destekler. Dildeki tutumluluğun bir alt göstergesi olan en az çaba yarasına göre insan benimsediği amaçlara ulaşabileceği ölçüde çaba harcar.¹ Bu bakımdan dil amaç değil, günlük iletişimi en etkili biçimde sağlayan bir araç rolündedir. Dilbilimde atasözleri, deyimler, ikilemeler, birleşikler ve kalıp sözler başlıklarında incelenen kalıplaşmış dil birlikleri konuşana iletişim esnasında kolaylıkla hatırlayabileceği kalıplar sunarken dinleyici açısından ise bu hazır kalıpları hemen algılama fırsatı sağlar. Önceden öğrenilen bu kalıplaşmış dil birimleri çoğu zaman kullanılan dile ait kültüre, topluma, toplum hafızasına paralellik gösterir. Örneğin, bugün İngiliz dili coğrafyasının hâlâ çok yağış alan bölgelerinde yağışın şiddetli olduğunu ifade etmek için kullanılan *raining cats and dogs* kalıbını ilk kez duyduğumuzda gökten yağan kedi ve köpekleri gözümüzün önüne getirmekte güçlük çekeriz. Oysa yazılı olarak ilk defa Henry Vaughan'ın 1651 Britanya'sında yayımladığı *Olor Iscanus* şiir koleksiyonundaki mısralarda geçen bu deyim “Themselves with such a *Roofe*, that can secure / Their wares from dogs and cats rain'd in showre”² Anglo-Sakson Woden'in, İskandinav mitolojisindeki karşılığı fırtına tanrısı Odin'in köpekler ve kurtlarla tasvir edilmesine kadar dayandırılabilir.³ Bir yönüyle çoğu zaman kültürel izleri taşıyan kalıplaşmış dil birimlerini başka bir dile sözcük sözcüğe çevirmek mümkün değildir. Türkçede “yemek yedikten sonra yemeği hazırlayan veya herhangi bir işi başarıyla yapan kişiyi takdir” amacıyla *eline* yahut *ellerinize sağlık* demek âdettendir.⁴ Fakat bu kalıbı İngilizceye *eline/elinize* = to your hand(s), sağlık = health gibi çevirmek İngilizce için ne kadar anlamsızsa aynı ifadenin tam anlamıyla olmasa dahi yemek yedikten sonra kullanılan biçimi bu dilde ancak genel bir teşekkür ifadesiyle *thanks, thank you* veya biraz daha abartılı biçimde *God bless your hands* olabilir. TDK'nin 21 Mayıs 2009'da genel ağ ortamına açtığı Atasözleri

¹ André Martinet, *İşlevsel Genel Dilbilim*, (Çev. Berke Vardar), Multilingual, İstanbul 1998, 201.

² Henry Vaughan, *Olor Iscanus: A Collection of Some Select Poems and Translations*, Humphrey Moseley, London 1651, 17.

³ Ildikó Gy. Zoltán, “It's Raining Cats and Dogs – Weather in English Idioms”, *Studia Universitatis Petru Maior – Philologia*, 14, 2013, 272.

⁴ Hürriyet Gökdayı, *Türkçede Kalıp Sözler*, Kriter Yayınları, İstanbul 2015, 209.

ve Deyimler Sözlüğü veri tabanında bulunmayan, fakat güncel Türkçeye muhtemelen çeviri yoluyla girmiş *gözüne ışık tutulmuş tavşan gibi* (olmak) deyimine İngilizcede *like a deer caught in the headlights* olarak rastlıyoruz. Bu İngilizce deyimde Türkiye’de çok sınırlı alanda ve yüksek ormanlarda yaşayan ve görülme olasılığı pek az olan *deer* = geyik, Türkçede *tavşan*’la yer değişir. Doğal olarak dil kurgusu yaşantıdan, yaşantı da dil kurgusundan etkilenir.

Türkçede Kalıp Sözler

En yalın hâliyle toplum içi ilişkilerde nerede, ne zaman, neyi, nasıl söyleyeceğimizi bize hazır kalıplar hâlinde sunan sözcüklere ya da dil birliklerine kalıp sözler diyebiliriz. Aksan “bir toplumun bireyleri arasındaki ilişkiler sırasında kullanılması âdet olan bir takım sözler” olarak tanımladığı bu sözler için *ilişki sözleri* ya da *kalıp sözler* terimini tercih eder.⁵ Çotuksöken *başlamsal sözler* veya *karşılama sözleri* olarak adlandırdığı bu söz kalıplarını “en az iki sözcükten oluşan, içindeki sözcükleri temel (düz) anlamlarını yitirmeden yeni bir kavramı, durumu, eylemi karşılayan söz öbekleri” olarak tanımlamıştır.⁶ Bu adlandırmalardan farklı olarak Kula ise, aynı zamanda kültürle olan ilişkisi nedeniyle, bunlara birer *kültür birim* demektedir.⁷ Öte yandan kalıp sözler için Gökdayı’nın onu sadece belli bir durumda söylenmesi âdet olan birer kültür birim olmak dışında; yapı, işlev, anlam, bağlam ve sıklık özelliklerinin de dikkate alındığı detaylı bir tanım önerdiğini görüyoruz.⁸

Günlük iletişimin sağlıklı yürütülmesinde önemli rolü olan kalıp sözlerin yanlış zamanda yanlış yerde sarf edilme durumu masalarda ve

⁵ Doğan Aksan, *Türkçenin Gücü*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999, 163; _____, *Türkçenin Söz Varlığı*, Engin Yayınevi, Ankara 2004, 34; _____, *Türkçenin Zenginlikleri, İncelikleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2005, 201.

⁶ Yusuf Çotuksöken, *Deyimlerimiz*, Özgül Yayınları, İstanbul 2002, 8-9.

⁷ Onur Bilge Kula, “Dilin Kültüreliliği ya da Kültürün Dilselliği”, *Bilim ve Ütopya*, 23, 1996, 46.

⁸ Bu geniş tanım için bk. Hürriyet Gökdayı, “Türkçede Kalıp Sözler”, *Bilgi*, 44, 2008, 106; _____, *Türkçede Kalıp Sözler*, 71. Ayrıca kalıp sözler için yapılmış diğer tanımlar için bk. Alison Wray, *Formulatic Language and the Lexicon*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, 9; Yusuf Çotuksöken, *Uygulamalı Türk Dili*, Papatya Yayınları, İstanbul, 2015, 308; Semra Bayraktar, “Yabancı Dil Öğretiminde ve Yabancılar Türkçe Öğretim Setlerinde Kalıp Sözler”, *Dil Araştırmaları*, 27, 2020, 172.

Türk gölge tiyatrosunda bir mizah unsuru olarak karşımıza çıkar. Bülbülün çektiği dil belası... Bir masalda Keloğlan'ın balıkçılardan öğrenip bir cenaze evinin önünde iyi niyetle söylediği "Biri çıktı, ikisi daha gelsin!" sözü onun başına türlü işler açar. Cenaze sahibinin bir araba dayığından sonra neyse ki aklı başına gelen Keloğlan bu gibi durumlarda "Hak rahmet eylesin! Geride kalanlara sabır versin!" demesi gerektiğini öğrenir. Aktardığı bu masalla Develi "nerede, ne zaman, neyi söyleyeceğini bilmeme" durumunu "Keloğlan sendromu" olarak niteler.⁹ Diğer taraftan sihirli perdenin ardından birbirine iki zıt karakteri sergileyen Karagöz oyununda, oyunun baş aktörlerinden Hacivat (H) kıvrık sivri sakallı, tahsil görmüş, yerine göre konuşmasını bilen ve çoğu zaman bilgiç sözlerinin arasına Arapça-Farsça sözcükler sıkıştırılan bir tiptir. Başrol oyuncusu Karagöz (K) ise onun aksine eğitim almamış, nerede ne söyleneceğini bazen kestiremeyen, Hacivat'ın kendine söylediği süslü terkipleri çoğu zaman yanlış anlamaya meyilli, gürlütlü ve bir o kadar da eğlenceli bir portre çizer. *Öyle Denmez* Karagöz oyunu tam anlamıyla "nerede, ne zaman, neyi söyleyeceğini bilmeme" durumunu mizahi olarak aktarır izleyiciye:

H. : (...) Başıma bir fes almıştım da, gelirken yorgunluk almak üzere Karagöz'üme uğrayayım demiştim.

K. : Ne yapayım fes aldıysan?

H. : Ulan, öyle mi derler?

K. : Ya nasıl derler?

H. : Ulan, "Güle güle başında paralansın" demek yok mu?

K. : Güle güle başında paralansın!

H. : Haa, aferim, işte öyle demeli yaa!.. – Derken, efendim, onun üzerine evde odun bitmiş, "Biraz odun al." dediler, Odunkapısı'na gidip beş on çeki odun aldım.

K. : Güle güle başında paralansın!

H. : Ulan, sus! Bu fes değil, odun aldım, odun. (...) ¹⁰

⁹ Hayati Develi, *Dil Doktoru: Dile ve Türkçeye Dair Yazılar*, 3F Yayınevi, İstanbul 2007, 53-55.

¹⁰ Bu eğlenceli oyun metninin tamamı için bk. Cevdet Kudret Solok, *Karagöz*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, III, 1239-1242.

Keloğlan ya da Karagöz sendromu, teşhisin adı her ne olursa olsun sözlü dilde yerinde kullanılmayan kalıp sözlerin sağlıklı bir bildirişmeye engel olduğunu görürüz.

Günlük iletişimin önemli bir parçası olan kalıp sözlerin biçimleri aynı zamanda söyleyenin dil içi dünya görüşüne de ışık tutar. 1960'lı yıllarda toplumdilbilim (sociolinguistics) ve sosyal lehçebilim (social dialectology) çalışmalarına ivme kazandıran Bernstein'in kod kuramına göre (code theory) dil kullanımı ve sosyal katmanlar arasında ilişki bulunur.¹¹ Türkçede birbiri yerine kullanılabilen ve kabaca dinsel ve seküler kullanımlar olarak ifade edebileceğimiz *günaydın, hayırlı sabahlar; merhaba, selam, selamünaleyküm; umarım, inşallah; Allah rahmet eylesin, toprağı bol olsun; nur içinde yatsın, ışıklar içinde uyusun* gibi kalıp sözlerdeki söyleyiş çeşitliliği, söyleyen ya da dinleyen toplumsal tutumu hakkında fikir verir. Bu bakımdan, aynı olgu için farklı sözcük seçimleriyle kurgulanmış kalıp sözler toplumdilbilim açısından da dikkate değer bir konudur.

Hayır Dualar, Beddualar

"Toplumun maddi ve manevi kültürünü, inançlarını ve değer yargılarını yansıtan hayır dualar"¹² ve beddualar, kalıp sözler içerisinde değerlendirilir. Örneğin, Türk toplumunda yeni doğan bir çocuğun anne babasına *Allah analı babalı büyütsün, Allah dört gözden ayırmasın; Allah kem gözden, nazardan esirgesin* gibi hayır duaları söylemek sağlıklı bir toplum içi ilişki için gerekliyken yaptırım gücü yüksek bu kuralların atlanması bazen iletişim sorununa yol açarak bir "Keloğlan sendromu" durumu yaratabilir. Diğer yandan Türkçede kullanılan hayır dualar ve beddualarda *Allah, Tanrı, Hak, ahiret, cehennem* gibi bazı sözcüklerin sık olarak kullanıldığı görülür. Özcan Başkan *Türkçede Dil-İçi Dünya-Görüşü* adlı makalesinde, Türkçede kullanılan sözcüklere, deyimlere, atasözlerine bakılarak Türk-Osmanlı toplumunda genel itibarıyla "dinsel bir anlayışa dayalı edilgen bir dünya-görüşünün egemen olduğunu" ifade ederken bu savı özellikle "Tanrı" ile

¹¹ Hadumod Bussmann, *Dictionary of Language and Linguistics*, (Trans. Gregory Trauth, Kerstin Kazzazi), Routledge, London and New York 2006, 195; Caner Kerimoğlu, *Genel Dilbilime Giriş*, Pegem Akademi, Ankara 2017, 224-225.

¹² Doğan Aksan, *Türkçenin Gücü*, 169.

kullanılan sözcüklerin Türkçede çokluğu ve niteliği ile ilişkilendirir.¹³ Türk yaşayış ve dinsel inanışlarıyla şekillenmiş hayır dua ve beddua tarzı kalıp sözlerin ise Türk toplum yapısı içerisinde uzun yıllar bulunmayıp Türkçeyi sonradan öğrenen yabancılar tarafından kavranması oldukça güç olmalıdır. Bu durumda bağlamın kavranmasının sağlanması yanında bu tarz kalıp sözlerin başka bir dile sözcük sözcüğe değil, bağlama uygun bir söz dizgesiyle çevrilmesi gerekliliği ortaya çıkar. Bu bakımdan genelde kalıp sözler, özeldede hayır dualar ve beddualar Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi sırasında da önemli bir aşamadır.

Avrupa'da İlk Türkçe Öğrenim Kılavuzları Çeviri Yazılı Metinlerde Hayır Dualar, Beddualar

Alanyazında, *çeviri yazılı metinler* Arap yazımının kullanıldığı Osmanlı Türkçesi döneminde yabancılar tarafından Latin, Ermeni, Kiril gibi alfabe sistemleri ile yazılan Türkçe metinler için kullanılan genel bir terimdir. Bu metinlerin bir bölümü Batıların yine kendi milletinden olanlara Türkçe öğretmek amacıyla hazırladıkları kılavuzlarından oluşmaktadır. Batı Türkçesi açısından ilk örneklerini 16. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirebileceğimiz bu metinler, Türkçenin art zamanlı dil araştırmalarında önemli bir yere sahip olmanın yanı sıra Anadolu topraklarına ayak basan bir yabancı için günlük hayatta kullanılabileceği hazır söz dizimi kalıplarını içermesi yönüyle de değerlidir. Bunlar içerisinde kaynağını çoğunlukla dinsel öğelerden alan hayır dua ve bunların yanında beddua kalıpları bulunur. Doğrudan doğruya Türk-Osmanlı toplumunun değer yargılarıyla şekillenmiş bu kullanımlar 16. yüzyıldan günümüze değişen-değişmeyen biçimleri ve hedef dile aktarılış yönüyle ilgi çekicidir.

Elinizdeki çalışmada hayır dualar ve bedduaların en erken biçimleri Floransalı Filippo Argenti'nin tahminen 1533'e ait *Regola del parlare turco* [Türkçe konuşma kuralları] adlı el yazmasından alınmıştır. Yaklaşık beş asır sonra Argenti'deki hayır dua, beddua kalıplarını günümüzle karşılaştırdığımızda bu kalıpların çok az bir kısmının bağlam değiştirdiğini ya da artık kullanılmadığını; buna karşın çoğu kalıplaşmış biçimlerin günümüzdeki kullanımlarıyla benzer olduğunu, yani söz dizimi yapısı

¹³ Özcan Başkan, "Türkçede Dil-İçü Dünya-Görüşü", *Macit Gökberk Armağanı*, (Haz. Bedia Akarsu, Tahsin Yücel), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1983, 159-160.

içerisinde biçimsel ya da dizimsel değişmelere rağmen kalıplaşmış çekirdek yapının korunduğunu görürüz.

I. Argenti'den alınmış, bugünkü bağlamından farklı bir örnek;

2015 *Aşk olsun*, "beğenilmeyen bir davranış veya tutum karşısında kınama, sitem bildirmek için söylenebilecek bir söz" TKS 181 ≠ 1533 osm. *Işk* "esenlik, refah" A.186; *eyisk* "pro" Roc.A.97.

– Eyšk ossum, ola (eīsch ossum, olá) : Pro ti facci, A.186.

Argenti'ye göre bu söze karşı söylenecek zorunlu karşılık şu şekilde olmalıdır:

...risponde[s]si [yanıtlayacaksın],

Meşk olsun veya *aşkınuza*.

+ Mişk ossum [veya] eyşkinize (misch ossúm, eischinixé) : Al uostro pro, A.186.

Bu yanıt karşılık ilk söze başlayan konuşmayı şöyle bitirmelidir:

...rispondesi,

Yaşın uzun [olsun].

– Yaşın uzum (jascīn usúm) : La eta tua sia longa, A.186.

Aşk olsun, kalıbının bugün yaygın olarak sitem ve kınama bildirme fonksiyonundan farklı olarak geçmişte "dervişler arasında kullanılan bir selam sözü" (TS 139) ya da "çok beğenilen bir şey karşısında, bravo, âferin!; içki meclislerinde, âfiyet olsun" (MBTS 79) anlamlarıyla da kullanılmış olduğunu hatırlamak gerekir. Aynı şekilde *Pirim Ali on iki imam aşkına* (Pir Sultan Abdal) dizgesinde *aşkına* sözcüğünün "uğruna, yoluna, hürmetine" (MBTS 79) anlamları Argenti'nin *eyşkinize* (< aşkınuza) kullanımına yakın düşmektedir. *Meşk olsun* ise Adamović (= Argenti 1533) 2009'da madde içerisinde yer almasına rağmen madde başında değerlendirilmemiş görünüyor; aynı şekilde Argenti'nin malzemesinin sözlükleştirildiği Rocchi 2007'de ele alınmamış. *Misch* sözcüğünde <s> gerçek değeriyle değil, /ş/ değerinde düşünülmelidir. Çünkü zaman zaman çeviri yazılı metinlerde genellikle yazarın telaffuzunun izdüşümü olan bu tarz kullanımlar karşımıza çıkabilmektedir. Örneğin, bir dönem İzmir Flaman cemaati Protestan papazlığı yapmış, Leiden Üniversitesi Doğu Dilleri profesörü

Johannes Heyman'ın (1667-1737)¹⁴ Türkçe kayıtlarında geçen *irrismeec* (H.2a), *oejusmack* (H.2b), *altmis* (H.12a); sırasıyla *irismek* (< irişmek), *uyusmak* (< uyuşmak), *altmıs* (< altmış) sözcükleridir. Dolayısıyla Argenti'deki *misch* sözcüğü, *Aşk olmayınca meşk olmaz* atasözündeki *meşk* > *mişk*'ten başkaca bir şey olmamalıdır.

II. 1533 Pera'sından (Beyoğlu) günümüz standart diline, farklı bir bağlam için kullanılan ikinci bir örnek *hayrola* ya da *hayrolsun* kalıplarıyla ilgili olarak verilebilir:

2015 *hayrola?*, günümüzde merak ifadesi için; *hayrolsun* ise bir rüyanın olumluya yorulması durumunda kullanılan kalıp sözlerdir (TKS 225). Her iki kalıp sözün 1533'te ise farklı bir bağlam için kullanıldığını görüyoruz:

Hayr osum - hayr ola (chaîr ossúm - chaîr olá) : Dio ti benedica /o/ uero benedictione ti sia & dicesi quando una starnuta, rispondesi *chaîr olá* & significa il medesimo ouero si rispondera *jascîn usúm* la eta tua sia longa, A.181.

Argenti bu kalıp söz için verdiği açıklamalarda, *hayr olsun* ya da *hayr ola* sözlerinin biri hapsürinca söylenmesi gerektiğini; fakat bu durumda en doğrusunun aslında *yaşın uzun [olsun]* sözü olduğu olduğunu belirtir:

[Çeviri: Çok yaşa /veya daha doğrusu/ Tanrı seni korusun & biri hapsürinca karşılık olarak *hayr ola* denir & anlamı aynıdır, ya da daha doğru olarak *jascîn usúm* diye karşılık verirsin].

III. Argenti'nin muhtemelen Pera'da duyup yazıya geçirdiği ve sözlükte ele alınışı bakımından hangi bağlamda kullanıldığı kesin olmayan aşağıdaki örnek ise taranan kaynaklara göre pek kullanılmayan bir dua kalıbı olmalıdır.

1533 Aynına getermesin (aininá ghietterméssin) : Tu nô lo metti î fantasia..., A.135.

'Ayn "göz" sözcüğü yukarıdaki kullanımda soyutlaştırılarak İtalyanca *fantasia* "imagination" [tasavvur] (Rgzz. 1807) ile karşılanmaktadır: *aklına fikrine getirmesin* gibi.

¹⁴ Jan Schmidt, *Catalogue of Turkish Manuscripts in the Library of Leiden University and Other Collections in the Netherlands. Volume Two: Comprising the Acquisitions of Turkish Manuscripts in Leiden University Library Between 1800 and 1970*, Legatum Warnerianum in Leiden University Library, Leiden 2002, 222.

‘*Ayn* sözcüğünün aslında 1533 Argenti’de *getir-* ve 1680 Meninski sözlüğünde *al-* yardımcı eylemleriyle bir birleşik-eylem yapısında kullanıldığını görüyoruz:

Osm. 1533 : *aynına getirmemek* “non portare nel suo occhio” Roc.A.40; osm. 1680 : ‘*aynine almamak* = i’tibār etmemek “sprezzare, non tener conto, non far stima”; beni ‘aynine almaz oldılar; ‘aynümde degül; ‘aynine almadı, M.Lex.3366.

19. yüzyıl saz şairi Lâtifi’de ise aynı yapı, Meninski’deki gibi, *itibara almamak* anlamıyladır:

Harabat ehlinin *aynına gelmez*

Kamunun zimmetin zerreye almaz, TTS 2119.

Argenti ise bu kullanımın hangi durum için geçerli olduğunu İtalyanca karşılığın yanına not etmiştir:

“...tu nô lo stimi” [hoşlanmıyorsun, değer vermiyorsun] A.135.

Dolayısıyla Meninski’deki anlamla da uyuşan bu kalıp, bugün Anadolu ağızlarında *yırak ola* (KS 69) ya da *üstünden yırak/ırak* gibi muhatabın istenilmeyen bir durumdan korunması dileğiyle söylenmiş bir dua kalıbı gibidir. Çünkü Arapça ‘*ayn* sözcüğünün Erzurum ağızında kullanılan bir diğer anlam varyasyonu “beden, vücut, üzer”dir: örnek, *aynına dervüşşan elbisesi geymek*.¹⁵

IV. *Allah kayıra* kalıp sözü taranan çeviri yazılı metinler içerisinde sadece Argenti’de geçer:

1533 Alla kayıra (alla chairá) : Dio prouedere, A.196.

Kayırmak günümüzde daha yaygın anlamında “birine haksız yere kolaylıklar sağlamak”tan (TS 1116) başka Anadolu ağızlarında “korumak, merak etmek; mukayyet olmak, ilgilenmek” (DS 2701; TTS 2375-2381) gibi anlamlarda bugün hâlâ kullanılır. Bu hayır dua ise kalıp sözleri geniş biçimde ele alan Erol 2007 (KS) ve Gökdayı 2015’te (TKS) bulunmuyor. Argenti’nin çağdaşı 16. yüzyıl halk şairi Pir Sultan Abdal’ın şu dizelerine kulak verelim:

¹⁵ Efrasiyap Gemalmaz, *Erzurum İli Ağızları: İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1995, <https://sozluk.gov.tr/>; (Erişim 1 Haziran 2022).

Yaz gelince atlar çıkar çayıra
 Kadir *Mevlâm* sevdiğimi *kayıra*
 Meğer beni senden ölüm ayıra
 Felek beni nazlı yârden ayırdı.¹⁶

Allah/Mevlâ kayıra bugün hâlâ Anadolu'da kullanılan *Allah koruyup gözetisin* anlamında bir sözdür.

V. Yukarıdaki az sayıdaki örnekte dahi kalıp sözlerin beş asır içerisindeki anlamsal ya da bağlamsal değişmelerini görebiliyoruz. Kalıp sözler, anlamsal ve bağlamsal bir kalıplaşmanın yanı sıra biçimsel ve dizimsel bir donmuşluk da gösterir. Fakat bu donmuşluk düzeyi kalıplaşmış dil birimlerinin tamamında aynı oranda değildir. Bu nedenle kalıplaşan dil birimleri, tamamen ya da çekirdek olarak kalıplaşanlar diye iki alt grupta incelenebilir.¹⁷ Esasen, taranan metinlerle aynı kalıp sözün asırlar içinde art zamanlı görülebilmesi bunların kalıplaşma derecelerinin yalın olarak tespiti bakımından da ilgi çekicidir. Yine en erken örneklere gidelim, yani 1533 – günümüz karşılaştırmasına:

1533 *Alla artırā*, A.130 – 2015 *Allah artırısın*, TKS 162.

1533 (Eylük süylerse) *Alla eylik vere*, A.169 – 2005 *Allah iyiliğini versin*, TS 78.

Atasözlerinin kalıplaşma dereceleri yüksek olduğu için eylem çekim ekleri değişmez. Buna karşın deyim, ikileme, birleşik ve kalıp sözlerde eylem çekim eklerinin sıklıkla değişebildiğini görürüz.¹⁸ 1533'ten günümüze tespit ettiğimiz hayır dua ve beddualarda genel eğilim eylemlerinin istek 3. teklik şahısla çekimlenmiş olmasıdır. Yukarıda örnek olarak aldığımız iki kalıp sözde, istek 3. teklik şahsın günümüz kullanımlarında emir 3. teklik şahısla karşılandığını görüyoruz. Gerçekten bu durum Banguoğlu'nun "bu kipin tekli ve çoklu 3. kişileri Yeni Türkçede ve yazı lehçemizde eskimiş sayılıp yerlerine buyuru kipinin 3. kişileri kullanılır olmuştur (*seve* yerine *sevsin*, *seveler* yerine *sevsinler*)" açıklamasıyla uygun düşer.¹⁹ Oysa şunu da

¹⁶ Abdülbâki Gölpınarlı, Pertev Naili Boratav, *Pir Sultan Abdal*, Derin Yayınları, İstanbul 2010, 82.

¹⁷ Hürriyet Gökdayı, *a.g.e.*, 32.

¹⁸ Hürriyet Gökdayı, *a.g.e.*, 30.

¹⁹ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000, 470.

eklemek gerekir ki “eskimiş sayılan istek kipinin tekli ve çoklu 3. kişileri”nin emir kipiyle yer değişmesi “Yeni Türkçe”den önceye, en az 1680 tarihine kadar götürülebilir. Meninski ve Viguier aşağıdaki örnekleri verirken aynı zamanda ikili kullanımlara da dikkat çekiyor:

1680 Allāh rāzī ola *veya* olsun, M.160.

Allāh Te‘ālā ‘umürler vire *veya* virsün, M.130.

‘Umrüñ çok olsun *veya* ‘umrünüñ çok ola, *veya* ziyāde ola, M.130.

‘Umrü devletüñuz ziyāde ola *veya* olsun, M.130.

1790 Allah vere *veya* versin, Vg.210.

Eylem çekiminde olduğu gibi atasözlerindeki ad çekiminde de çoğunlukla değişiklik görülmez. Ancak deyimlerin birçoğu ile bir kısım ikileme, birleşik ve kalıp sözlerde ad çekiminde değişiklik yapılabilir²⁰:

1533 (Eylik süylerse) Alla eylik vere, A.169 – 2005 Allah iyiliğini versin, TS 78.

1533 Alla beterden saklasum, A.141 – 2015 Allah beterinden saklasın, TKS 163.

Yukarıdaki biçimsel değişimlerin yanı sıra geçmişten günümüze bazı hayır dua ve beddua kalıplarında anlamı bozmayan biçimsel değişimler; yani sözcüklerin eklenip çıkarıldığı, eş yakın anlamlılarıyla değiştirildiği ya da tümcede yerlerinin değiştirildiği görülür.

Bir kalıp sözde sözcük eklenip çıkarılmasıyla ilgili Viguier’in şu örneği ilginçtir (italik yazılan açıklama Viguier’ye aittir):

1790 Allah berekât versin *veya basitleştirilmiş şekliyle* berekât versin, Vg.210.

(allah bèrèkiat vèrsin, *ou simplement* bèrèkiat vèrsin)

18. yüzyılda olduğu gibi günümüzde de her iki biçimi olan bu iyi dilek sözünün bugünkü kullanım sıklığına bakıldığında, *Bereket versin* sözünün *Allah bereket versin* sözüne oranla daha yaygın olduğunu görürüz.²¹

Anlam değişmemekle birlikte bazı hayır duaların eski biçimleriyle günümüz biçimleri karşılaştırıldığında, sözcüklerin eş ve yakın

²⁰ Hürriyet Gökdayı, *a.g.e.*, 29.

²¹ Bu oran, 2011 yılı Şubat ayında genel ağ ortamında bulunma sayılarına göre sırasıyla 415.000 *Bereket versin* ve 69.800 *Allah bereket versin* şeklindedir; bk. Hürriyet Gökdayı, *a.g.e.*, 157, 163, 188. Demek ki bugünkü Türkçede dahi bu kalıp sözün daha basit şekli tercih ediliyor. Aslında bu kullanım, Viguier’in açıklamasıyla, bir bakıma dilde en az çaba yasasının geçmişten günümüze durumunu da bize göstermektedir.

anlamlılarıyla değiştiği görülür. Aşağıdaki örneklerde eski ve yeni biçimlerde Huda > Allah, Tanrı > Allah, Cenabı Allah > Allah sözcükleri birbirini yerine kullanılır:

1702 Huda muiniñiz olsun, H.101b; an-ağl. Allah muinin ola/olsun, (Van, İstanbul) KS 66.

1702 Tañrı günlüñ muradine güre versün, H.103b; an-ağl. Allah gönünün muradını vere/versin (Van, İstanbul) KS 52.

1702 Cenâb-ı Alla yardımcıñız ola, H.101b; an-ağl. Allah yardımcınız olsun, TKS 174.

Sözcük değişimiyle ilgi olarak, güncel Türkçede kullandığımız *el kapısına düşmek* “yabancıya muhtaç olmak” (TS 628) deyiminden de anlaşılacağı üzere genellikle olumsuz bir anlam potansiyeline sahip *düşmek* “muhtaç olmak” anlamını da verir. Şu örnekte bu denkliği açıkça görebiliriz:

1790 Allah bir kulunu hekimle hakime düşürmesin, Vg.336; an-ağl. Allah hekime, hâkime muhtaç etmesin, KS 74.

Kalıp sözlerde görülen biçimsel değişikliklerin bir diğeri ise tümce içinde sözcüklerin yer değiştirmesidir. Bu, doğal olarak tümce vurgusunu etkilerken anlam üzerinde bir değişiklik yapmaz. Taranan metinlerde yer değiştirme olayının, sözcük ekleme - çıkarılma ya da eş ve yakın anlamıyla değiştirilmesi kadar örneği bulunmadığını da ifade edelim.

1680 Sizden Allāh rāzī olsun, M.168 – 1702 Alla sizden razı ola, H.100a.

Öte yandan, ses gelişme ve değişmelerini bir yana bırakırsak, kalıplaşma derecesinin tam olduğu, 16. yüzyıldan bugüne herhangi biçimsel ve dizimsel değişim göstermeyen kalıp sözler de vardır. Bu tam kalıplaşmayı, kullanım sıklığı ve biçimin aynı zamanda kalıp sözün çekirdek yapısı durumunda olmasıyla ilişkilendirmek ise çok yanlış olmamalıdır. Aşağıdaki örnekte özellikle *Allah* sözcüğünde 17. yüzyıldan bugüne bir değişimin olmadığı görünüyor:

1680 Allāh göstermesün, M.129.

1790 Allah göstermesin, Vg.210.

2015 Allah göstermesin, TKS 166.

17. yüzyıldan günümüze dinî bayramların değişmez iki hayır dua kalıbına baktığımızda;

1680 Bayramüñüz kutlü olsun, M.Lex.4265.

1702 Bayramıñız kutlu olsun, H.99b.

2015 Bayramınız kutlu olsun, TKS 186.

sözünde bir değişiklik görmüyoruz. Oysa halk dili yanı sıra İstanbul'un edebî muhit dilini de veren Meninski'nin bayram kutlaması hem bugün hem de 17. yüzyıldaki kullanımı açısından biraz tumturaklı değil mi?²²:

1680 Beyrāmüñüz *veya* eyyām-i şerîfüñüz mübârek ola, M.Lex.4265.

1702 Bayramıñız mübarek olsun, H.100a.

2015 Bayramınız mübarek olsun, TKS 186.

18. yüzyılın başında bir taziye evinde söylenen hayır dua sözü ve bunun karşılığı günümüzdeki kullanımıyla aynıdır:

1702 Başıñız sağ olsun sultanım, H.102b – 2015 Başınız sağ olsun, TKS 185.

1702 Dostlar sağ olsun, H.103a – 2015 Dostlar sağ olsun, TKS 205.

VI. Türkçe çeviri yazılı metinlerde genellikle bir yabancıнын günlük iletişim sırasında gerek duyabileceği kalıp sözler verilir. Fakat bazı durumlarda her bir sözcüğün hedef dilde karşılığı bulunabilmesine rağmen hedef dilin kültürel belleğinde bulunmayan bir kalıp sözün kaynak dildeki anlamıyla hedef dile aktarımında güçlük görülebilmektedir. Bugün dahi kalıp sözlerin bir kısmıyla ilgili, özellikle soyut kavramları hedef dile aktarmada, çevrilmelik sorununun hâlâ geçerli olduğunu söyleyebiliriz.²³

²² Aynı anlama gelen iki hayır dua kalıbı günümüzde de eş değerde kullanılıyor. Tabiki günümüz açısından baktığımızda *Bayramınız kutlu olsun, Bayramınız mübarek olsun* kullanımına göre daha seküler bir kullanım olmalı. Öte yandan Gökdayı'nın 2011 Şubat genel ağdaki bulunma sayılarına göre *Bayramınız kutlu olsun* 3.340.000, *Bayramınız mübarek olsun* ise 4.610.000 kullanım sıklığına sahiptir, bk. Hürriyet Gökdayı, *a.g.e.*, 186.

²³ Burada tamamen bir çevrilmelikten bahsetmiyoruz. Kalıplaşmış dil birlikleri hedef dilde karşılıkları varsa birebir çevrilebileceği gibi ona en yakın anlam da verilebilir. Örneğin *burun kıvrırmak* = ing. *turn up one's noose at*, kuyusunu kazmak = ing. *to dig a pit for (someone)* gibi hedef dilde karşılığı olan bir aktarma olabileceği gibi; sözcük sözcüğe çeviri yerine, *pireyi deve yapmak* = ing. *make a mountain out of a molehill*; *gün gibi açık* = ing. *elephant in the room* gibi anlam çevirisi de mümkündür. Öte taraftan, örneğin, *iğneyle kuyu kazmak* "yetersiz araçlarla, sürekli ve sabırlı bir biçimde çalışıp çok güç olan veya çok ağır yürüyen bir işi başarmaya çalışmak" (TS 940) deyimi birebir çeviriyle oldukça anlamlı biçimde ve alicısı için bağlamı

Türkçe kalıp sözlerin başka dile aktarılmasında öncelikle somutlaştırmaya başvurularak hedef dil için anlamlı olmasa dahi birebir çeviri yolu ya da anlam çevirisiyle kalıp sözün hedef dildeki eş değeri verilmeye çalışılır.²⁴ Leiden Üniversitesi Doğu Dilleri profesörü Johannes Heyman (1667-1737) İtalyan ya Felemenk kültüründe bulunmamasından dolayı, Osmanlıdan günümüze “yıkanaanlara veya tıraş olanlara söylenen bir nezaket sözü” (TS 1750) olan *sihatler olsun* için, çevirinin ardı sıra sözün bağlamını da ifade etme ihtiyacı hisseder:

1702 Sahatler ola (sahatler ola) = *it.* buon prò vi faccia, H.103b.

Holl. als men in de bagné is geweest of sijn hoofd heeft laten scheeren.
[biri banyoya girmişse veya saçını kazımışsa]

Diğer yandan, Heyman’ın kendi el yazısıyla kayda geçirdiği şu iki hayır duada ise birebir aktarmadan kaynaklı çevrilmezlik sorunu açıkça görülüyor:

1702 Başırız sağ olsun sultanım, H.102b.

İt. Sia sano la vostra testa.

[sağ(lıklı) olsun senin başın (kafan)]

Türkçede bir yakını ölen kişiye taziye için söylenen bu söz Heyman’ın Türkçe - İtalyanca çevirisinden Türkçede nasıl başsağlığı dilenmesi gerektiğini öğrenmeye çalışanlar için oldukça anlaşılabilir olmalıdır. Oysa bu kalıp hedef dilde *it. Le mie condoglianze* olarak ifade edilebilir.

Heyman’dan ele alacağımız ikinci çevrilmezlik örneği ise henüz yeni doğmuş bir bebeğin anne babasına söylenen *Allah analı babalı büyütsün* sözü ile ilgili. Bu iyi dilekle aynı anlama gelen Heyman’daki kayıt biraz farklı:

1702 Analı babalı beslensün, H.100b.

İt. Sia nutrito del padre e [della] madre.

[beslensin babası ve annesi (tarafından)]

belirtilerek *ing. to dig a well with a needle* biçiminde hedef dile aktarılabilir. Burada sözü edilen çevrilmezlik çoğunlukla aktaranın sözcük hazinesi; kaynak dil ve hedef dilin kültürel öğelerine hakimiyetiyle ilgilidir.

Bu bağlamda bazı Türkçe kalıp sözlerin Fransızcaya aktarılma denemesiyle ilgili şu makaleye bakılabilir: Gülhanım Ünsal, “Dil Öğretiminde Kalıp Sözler ve Çevirisi”, *Turkish Studies*, 8/8, 2013, 1383-1394.

²⁴ Gülhanım Ünsal, “a.g.m.”, 1392.

Sözcük sözcüğe yapılan çevirideki anlama baktığımızda bu söz bebeğin sadece anne ve babası tarafından beslenmesiyle ilgili; oysaki Türkçede anne ve babayla mutlu mesut büyümesini dileyen bir ifadedir. İtalyancada ise bu kalıp *Congratulazioni per la nascita* yani *Doğumunuzu tebrik ederim* gibi oldukça basit şekilde ifade edilmektedir.

Yaklaşık sekiz yıl Galata'daki Saint-Benoît başrahipliği görevini yürüten Pierre François Viguier²⁵ (1745-1821)'nin 1790 tarihli *Éléments de la Langue Turque* [Türk Dilinin Esasları] adlı gramerinde geçen, sözcük sözcüğe Türkçeden Fransızcaya aktarılmaya çalışılmış bir kalıp söze yine bu açıdan bakalım:

1790 Allah Te'ala kimseyi elden, ayakdan, gözden düşürmesin, Vg.217.

Fr. Que Dieu, le Très-haut, ne permette pas que personne en tombant se blesse les mains, les pieds, ou les yeux.

[Allah Taala izin vermesin şu kişiye ki düşüp yaralayan ellerini, ayaklarını veya gözlerini]

Yani Viguier'nin birebir çevirisi bir Fransız için şu şekilde bir anlama geliyor olmalıdır: Yüce Allah, bir kimsenin düşüp elini, ayağını ya da gözünü yaralamasına izin vermesin(!) Oysaki bu kalıp söz Türkçede somut göstergelerden daha farklı, yaşlılık durumunda kimseye muhtaç olmayıp kişinin öz bakımını idame ettirebilmesi dileğinde düzmece bir anlam veren *Allah elden ayakdan düşürmesin* kalıp sözüyle aynı anlamdadır.

Öte yandan Türkçe kalıp sözlerdeki çevrilmelik sorununun taranan çeviri yazılı metinlerde çoğunlukla bulunmadığını söylemek mümkün. Çünkü çoğu Osmanlı coğrafyasında uzun süreler yaşamış Batılı yazarların Türk dil ve kültürüne hâkimiyetleri, Türkçe kalıp sözleri Batı dillerine genellikle kaynak dildeki bağlamına uygun olarak aktarmalarını sağlamıştır. Yine Viguier'den şu örneğe bakalım:

Türkçede *rast gelmek* esasen "tesadüf etmek, denk gelmek" anlamındadır (TS 1645). Fakat bu sözcük *Rast gele!* veya *İşiniz rast gitsin!* (TS 1645) kalıplarında işe çıkan kimselere işlerinin yolunda gidip kazançlarının bol ve bereketli olmasını dileyen bir hayır dua anlamı kazanır. Viguier bu kez kalıp sözü birebir Fransızcaya çevirerek değil, anlam çevirisiyle onun

²⁵ Mehmet Gümüşkılıç, "Viguier ve Elemens De La Langue Turque Adlı Eseri", *İlmî Araştırmalar*, 10, 2000, 42.

hedef dildeki eş değerini vermeye çalışır (köşeli parantez içindeki çeviriye bakınız):

1790 Rast gele : Qu'il réussisse [başarılı olsun], Vg.346.

İşin rast gele : Je désire, que vous réussissiez dans votre affaire [işinde başarılı olmanı dilerim] Vg.300. | İşin rast gele : Que ton affaire réussisse [işiniz başarılı olsun]. Que tu réussisses dan ton affaire [işinizde başarılı olmanız dileğiyle]. Vg.346

İşin rast gelsin : Que cette affaire réussisse à votre gré [bu iş dilediğin gibi başarılı olsun], Vg.304.

Çalışmanın sınırlılıkları ve yöntemi

I. Bu çalışmada özellikle hayır dua kavramını daha geniş ele aldığımı ifade etmeliyim. Biraz açıklamak gerekirse, taranan çeviri yazılı metinlerden *Allāhü Te'ālā 'umrū devletüñüzü mezîd eyleye* (M.130), *Allah seniñ her işiñi rast getirsin* (C.664), *Hâyr bâşüñe oğrasün* (M.Lex.1984) gibi hayır dua anlamı daha belirgin olanlar yanında; günlük hayatın belli bir bağlamında söylenmesi sıradanlaşmış *Kutlı ossum* (A.206), *'Afiyetler olsun* (D.156) ya da bir minnet ifadesiyle söylenmiş *Sağ ol var ol* (M.130) gibi hayır duadan ziyade iyi dilek bildiren az sayıda yapı da kayda geçmesi amacıyla aşağıda göreceğiniz listede (bk. EK) yer almıştır. Öte yandan bir hayır dua bildirmesine rağmen *Sağlukla dönesün* (A.161), *Sabāhüñüz hâyr ola* (M.131), *Allāh yöl vire* (M.131) gibi kalıp sözlerin kavram alanının bu makalede ele alınanlardan tamamen farklı olduğunu düşünüyorum. Bu nedenle bunları bu çalışmayla ilişkili olarak ileri zamanda yayımlamayı planladığım diğer bir araştırma başlığı altında ele alacağım.

II. Çeviri yazılı metinlerde saptanan hayır dua ve beddualar, eğer günümüzde kullanımları hâlâ varsa, Türkçedeki kalıp sözleri geniş ölçüde derleyen Gökdâyı (2015, TKS) ve Erol (2007, KS) ile karşılaştırılmıştır. Bunun nedeni ise aşağıda dökümü verilen kalıp sözlerdeki kalıplaşma derecesinin (çekirdek ya da tam kalıplaşma) art zamanlı (diyakronik) olarak görülebilmesidir.

III. Bölüm (vi)'da kısaca dikkat çekici örnekler üzerinden değindiğim çeviri yazılı metinlerdeki Türkçe kalıp sözlerin hedef dile aktarılma biçimleri bu makaleden bağımsız olarak planladığım farklı bir çalışma konusudur. Bu nedenle (EK)'te listesi verilen kalıp sözlerin yazarları

tarafından yapılan doğru, yanlış ya da tam olmayan çevirileri dikkate alınmamış; kalıp sözlerin hedef dildeki karşılıkları metinlerde geçtiği biçimiyle aynen verilmiştir. Fakat gerektiği yerlerde, özellikle yazarların açıklamaları için, [] içerisinde yaptığım bazı çeviriler bulunmaktadır.

IV. Neden çeviri yazılı metinler? Bunun yanıtını yinelemekte yarar var. Bu çalışmada kalıp sözlerin derlendiği zaman dilimi 16. ve 19. yüzyıllardır. Batı Türkçesinin Klasik Osmanlı Türkçesi dönemi olarak adlandırılan bu zaman aralığı esasen el sine-i selâse adı verilen Arapça, Farsça ve Türkçe sözcük ve kurallarla örülü bir yazı dili devresidir. Kalıp sözler konuşma dilinin önemli bir parçası olduğuna göre, doğal olarak, bu malzemenin derlenebileceği kaynaklar; çarşıda, pazarda, mahkemede, sokakta günlük iletişimi ön plana alan, bunu hiç Türkçe bilmeyen bir yabancıya pratik olarak öğretme amacı güden çeviri yazılı metinler olmalıdır. Bu çalışmada, Meninski Lexicon'dan (M.Lex.) diğer çeviri yazılı metinlerde geçen hayır dua, beddua kalıplarını destekleyici birtakım örnekler seçilmiş; öte yandan içerisinde günlük konuşma öğeleri içeren şu eserler ise hayır dua ve beddualar temel alınarak tamamen taranmıştır:

- 1533 Filippo Argenti, Regola del parlare turcho, [Pera-Beyoğlu (yazma)].
- 1612 Hieronymo Megisero, Institutionum Linguae Turcicae, Leipzig.
- 1680 Franciscus à Mesgnien Meninski, Grammatica Turcica, Viennæ
- 1702 Johannes Heyman, Vocabularium Turcico – Italicum²⁶, [İzmir (yazma)].
- 1709 Thomas Vaughan, A Grammar of the Turkish Language, London.
- 1790 Pierre François Viguier, Éléments de la Langue Turque, Constantinople.
- 1794 C. C. de Carbognano, Primi Principi della Grammatica Turca, Roma.
- 1832 Arthur Lumley Davids, A Grammar of the Turkish Language, London.

²⁶ Makalede H. kısaltmasıyla verilen örnekler Heyman'ın *Vocabularium Turcico – Italicum* adlı eserinden alınmıştır. Leiden Üniversitesi envanterindeki bu el yazmasıyla ilgili yapılan çalışma basım aşamasındadır. *Vocabularium Turcico – Italicum*'un tıpkıbasımını da içeren kitabın kısa zamanda meraklıları ile buluşacağını ümit ediyorum.

Sonuç

Kalıp sözler, günlük iletişimde bağlama ve işleve özgü söylenen donmuş bir dizge olmanın yanı sıra bir milletin geçmişten getirdiği değer yargılarını yansıtan kültür birikimidir de aynı zamanda. Bu yönüyle aşağıda (EK) alfabetik sırayla verilen 1533 – 1832 yılları arası Türk-Osmanlı toplumunun günlük hayatına dair hayır dua, bedduaolar özellikle dinsel referansları ve değer yargılarını yansıtır bakımından bugünkü biçimleriyle neredeyse aynıdır. Bir şeyin olması ya da olmaması *Allāh belāsin vīrsün, Allah istemesin* gibi kalıplarla genellikle Yaratan katından dilenir. Çünkü İslam inancı gereği Yaratan ile insan arasındaki ontolojik ilişkide varlığın kaynağı ancak Allah'tır ve her türlü yaratılmışlık ise ancak O'nun lütfudur.²⁷ Öte yandan dilde semantik eş düzlemde olan Arapça *Allah* ve İslam öncesi dönemden bugüne kavram alanı değişen Türkçe *Tanrı* sözcüğünün hayır dua ve beddua kalıplarındaki sıklığı ilginçtir.²⁸ *Allah* monoteistik bir kullanımdır. *Tanrı* sözcüğü ise günümüzde Arapça eş değerine nazaran politeistik bir kavram alanına girer: *Mısır Tanrıları, Roma Tanrıları, Yunan Tanrıları* gibi. Çalışma özelinde tespit edilen hayır dua, beddua kalıplarında dinsel referanslara göndermeler, sırasıyla *Allah (Taala), Tanrı, Hak (Taala), Cenabı Allah, Cenabı Bari, Hüda, ahiret, cehennem* sözlerinden oluşur. İster hayır dua - beddua kalıplarında isterse bunun dışındaki diğer kalıp sözlerde olsun kalıp söz kuruluşlarının İslamlık sonrası referanslardan etkilendiğini görüyoruz. Bu ise Türk-Osmanlı toplumu genelinde dinsel bir dünya görüşünün hâkim olduğu fikrini verir.

Taranan metinler incelendiğinde çoğunluğu hayır duaların oluşturduğu, beddua kalıplarının bunlara oranla daha az olduğu görülür. Buradan bilimsel bir oranlama yapmanın yanlış olacağını düşünüyorum. Çünkü taranan çeviri yazılı metinler Türkçe öğrenim kılavuzlarıdır. Bir dil öğrencisine öncelikle kaynak dilin olumsuz kalıpları değil, sağlıklı bir iletişim temelini oluşturan olumlu kalıpları öğretilir genellikle. Bunlar,

²⁷ Toshihiko Izutsu, *Kuran'da Allah ve İnsan*, (Çev. Süleyman Ateş), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1975, 114.

²⁸ Erol'un Türkçedeki kalıp sözleri derlediği çalışmasında da basit bir taramayla görüldüğü üzere, içinde *Allah* sözcüğü geçen kalıp sözler *Tanrı* sözcüğünü içerenlere oranla bir hayli fazladır. İlgili çalışma için bk. Çiğdem Erol, *Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözler Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.

örneğin yabancı bir tüccarın günlük Türkçede kullanacağı *Hayırlı sabahlar, Allah bereket versin, Bereketini gör* gibi olumlu sözlerdir.

16. yüzyıldan bugüne hayır dua ve beddua kalıplarında dikkati çeken diğer bir durum ise sözlerin bir kısmının aynı kalarak; diğer büyük çoğunluğunun çekirdek yapısını koruyarak günümüze dek ulaşmasıdır. Listede yer verdiğimiz, fakat TKS ve KS'de karşılığı bulunmayan bir kısım hayır dua - beddualar dahi bugün hâlen Anadolu ağızlarında kullanılır.

Sonuç olarak şunu söyleyebilirim: Türk dilinin üzerinde çok fazla durulmayan bu konusunun art zamanlı olarak geniş kapsamlı çalışmalarla ele alınmasıyla, özellikle tarihte sürekli devinim hâlinde olmuş Türk toplum yaşantısının dile akisleri ve bunların modern zamanlardaki karşılıkları toplumdilbilim açısından ilginç sonuçlar ortaya çıkarabilme potansiyeline sahiptir.

E K²⁹:

Çeviri Yazılı Metinlerde Bulunan Hayır
dua ve Beddualar Listesi (1533 – 1832):

- Afiyet olsun, TKS 159.
- 1702 Afietler olsun (afietler olsun) : Buon' pro li faccia, H.104a.
- 1832 'Afiyetler olsun (afietler olşun) : Sir, I thank you; *lit.*[literally] May it be to your health! [teşekkür ederim, efendim; *tam olarak*, sağlığınıza olsun.], D.156.
- Ahirette alasin. | = Birine ahirette iyilik dileğinde bulunma.
- 1533 Ahratta alasin (acherattá alássin) : Tu lo pigleria alle fine del môdo, A.128.
- Allah artırsın, TKS 162.
- 1533 Alla artıra (allá arterá) : Dio l accresca, "quando uno ha del bene si dice cosi [biri iyi olduğunda böyle söylenir]", A.130.
- Allah belasını versin, TKS 163.
- 1680 Allāh belā virsün *veya* Allāh belāsin virsün (allāh belā wirsün, vel allāh belāsin wirsün) : Affligat illum Deus, M.131. | Allāh belāñ virsün (allāh belān- wirsün) : Deus te affligat, M.131.
- Allah bereket versin, TKS 163.
- 1790 Allah berekât versin *veya basitleştirilmiş şekliyle* berekât versin (allah bèrèkiat vèrsin, ou simplement bèrèkiat vèrsin) : Que Dieu vous accorde l'abondance, d'abondantes bénédiction, Vg.210.

²⁹ Eser kısaltmaları için *Kısaltmalar* başlığına bakınız.

- Allah beterinden saklasın, TKS 163.
- 1533 Alla beterden saklasum (allá beterdén sacchlasúm) : Dio di peggio guardi, A.141.
- Allah bileñce olsun. | Osm. bileñce “beraberinde, yanında” TTS 555.
- 1832 Allah bilince olsun (allah bilindgeh ôlşun) : God be with you, D.156.
- Allah bir gün[ünü] bin eylesin. | ≈ Allah birini bin etsin, KS 40.
- 1533 Alla bir güm bin eylesüm (alla bir ghiúm bin eilessúm) : Dio ti faccia d’uno giorno mille, A.177.
- Allah bir kulunu hekimle hakime düşürmesin. | ≈ Allah hekime, hâkime muhtaç etmesin, KS 74.
- 1790 Allah bir kulunu hekimle hakime düşürmesin (allah bir qoulounou hèkim lè hakimè duchurmèsin) : Que Dieu ne permette pas, qu’aucun de ses serviteurs tombe entre le mains des méaécins ou des juges, Vg.336.
- Allah Taala kimseyi elden, ayakdan, gözden düşürmesin. | ≈ Allah elden ayakdan düşürmesin, TKS 164.
- 1790 Allah Te’ala kimseyi elden, ayakdan, gözden düşürmesin (allah tè-’ala kimsèyi èldèn, ayaqdan, guieuzdèn duchurmèsin) : Que Dieu, le Très-haut, ne permette pas que personne en tombant se blesse les mains, les pieds, ou les yeux, Vg.217.
- Allah çok yıllara yetiştire.
- 1702 Alla çok yıllara yetiştüre (alla çok ijillara yetichdoere) : Iddio vi aggiuga molti anni, H.100a.

- Allah gönlünün muradını vere, (Van) KS 52.

1702 Alla güñlüñ muradını vire (alla ghiugnlugn moeradinij vireh) : Dio dia il desiderio del tuo cuore, H.103b.

- Allah göstermesin, TKS 166.

1680 Allāh göstermesün (allāh giöstermesün) : Avertat Deus, M.129.

1790 Allah göstermesin (allah guieustèrmèsin) : Que Dieu ne le permette pas; a Dieu ne plaise; que Dieu ne nous fasse pas voir ce malheur, Vg.210.

- Allah inayet eyleye/eylesin. | Osm. 1680: ināyet = yardüm, ihsān, M.Lex.3337.

1680 Allāh 'ināyet eyleye (allāh 'ynājet ejleje) : Dio l'aiuti, M.Lex.3337.

1702 Alla inayet eylesün (alla ijnaijet eijlesun): Dio vi aggiuti, H.101a.

1790 Allah inayet eyleye (allah inayèt èylèyè) : Que Dieu en fasse la grace, Vg.210. | Allah inayet eyleye (allah inayèt èylèyè) : Que Dieu vous accorde ses faveurs, Vg.339.

- Allah insaf vere.

1533 Allah insaf vere gem [< kem] kulına (allá insáf ueré gem chulliná) : Dio dara a tutti li suoi schiaui rimordimêto di consciêtia, A.189. | Yaramaz süylerse Alla insaf vere (jeramás suilirse alla jnsáf ueré) : Se parla male Dio li dara rimordimento di conscientia ne lo fara rouuedere, A.261.

- Allah istemesin. | ≈ Allah korusun, TKS 168.

1612 Allah istemesum (allach istemesum) : Deus prohibeat, Mg.158, Mg.227, Mg.286.

- Allah işini getirsin. | Rast gele! anlamında.
- 1790 Ey Efendim, Allah işini getirsin (èy èfèndim, allah ichini guiètirsin) : Ah monsieur, que Dieu fasse réussir votre affaire, Vg.306.
- Allah senin her işini rast getirsin. | = Allah işini rast getirsin KS 48.
- 1794 Allah seniñ her işiñi rast getirsin (allàh senin- her işin-i rast g'ietirsin) : Il signore faccia sortire un buon fine a tutti i vostri affari, C.664.
- Allah iyilik vere. | = Allah iyiliğini versin, TS 78.
- 1533 Eylik süylerse Alla eylik vere (eilīch suilérse allá eilīch ueré) : Se parla bene Dio bene li dara, A.169.
- Allah Taala kabul eylesin. | = Allah kabul etsin, TKS 167.
- 1533 Alla Taala kabul eylesüm (allá taalá chabúl eilesúm) : Dio lo accepti; 'questo dice uno pouero quando pigla la limosina [bir fakir sadaka alırken böyle der]', A.191.
- Allah kayıra. | Osm. kayırmak "korumak, merak etmek" DS 2701.
- 1533 Alla kayıra (alla chairá) : Dio prouedere, A.196.
- Allah kolay getire. | ≈ Allah kolaylık versin, TKS 168.
- 1790 Allah kolay getire (allah qolay guiètirè) : Que Dieu en facilite les succès, Vg.210.
- Allah layıǵını versin, TKS 168.
- 1790 Allah layıǵını versin (allah layeghene vèrsin) : Que Dieu lui donne ce qu'il mérite, Vg.317.

- Allah muammer eylesin.
- 1702 Alla muammer eylesün (alla moeammer eijlesun) : Dio vi mantenga, H.99a.
- Allah mübarek eylesin.
- 1702 Alla mübarek eylesün (alla moebarek eijlesun) : Dio la faccia felice, H.104b.
- Allah müyesser/nasip eyleye, | bk. Allah kolay getire.
- 1680 Āllāh müyesser eyleye (āllāh müjesser ejjeje) : Deus det, concedat, faxit Deus, M.130.
- 1790 Allah müyeser *veya* nasb eyleye (allah müyèsèr, *ou* nasb èylèyè) : Que Dieu en facilite les succès, Vg.210.
- Allah pazar vere. | ≈ Allah satı pazar vere, KS 47; pazar ola, TKS 259.
- 1709 Allah bazar vire (allah bazár viré) : God grant it may be a bargain, V.62.
- Allah razı olsun, TKS 170.
- 1680 Allāh rāzī ola (allāh rāzī ola) : Gratias agendo, M.131. | Allāh rāzī ola *veya* olsun (allāh rāzī ola, *vel* olsun) : Deus sibi complacet in., vel acceptum habeat, M.160. | Sizden Allāh rāzī olsün (sizden allāh rāzī olsün) : Sit Deus ex vobis contentus, M.168.
- 1702 Alla razı olsum (alla rasi olsum) : Dio sia contento, H.99a. | Alla sizden razı ola (alla cisden rasi ola) : Dio sia contento di voi, H.100a. | Alla Taala razı olsun (alla taala rasi olsun) : Il Dio eccelso sia contento, H.100b.
- 1709 Allah razı olsun sultanım (allāh rāzī olsün sultānım) : Sir, I thank you, V.68.
- 1832 Allah razı ola (allah razı ôlah) : I am much obliged, *lit.*[literally] May God be pleased!, D.155.

- Allah sabırlar versin, TKS 170.
- 1702 Allahü Teala sabrler vire (allahoe teala sabrler vireh) : Iddio eccelso vi dia pacenza, H.103a.
- Allah sağlık versin, TKS 170.
- 1832 Allah sağlığı virsün (allah sağhligi virşun) : I hope he will soon recover, D.156.
- Allah saklasın, TKS 171.
- 1612 Allah saklasun (allah saklasun) : Deus prohibeat, Mg.227, Mg.286; admirantis [= şaşkınlık]' Mg.174. | Allah saklasun (allach saklasun) : Papæ, Mg.263. | Allah sahalasun (allach sahalasun) : Papæ, Mg.286 | Allah saklas (allach saklas) : Deus prohibeat, Mg.240, Mg.285 | Allah saklas (allah saklas) : Deus prohibeat, Mg.158.
- Allah selamet versin, TKS 171.
- 1790 Allah selamet vere (allah sèlamèt vèrè) : Que Dieu vous fasse prospèrer, vous fasse réussir, Vg.210. | Allah selamet vere, 'Osman Ağa (allah sèlamèt vèrè, 'osman agha) : Je désire que Dieu vous accorde la réussite, Osman Agha, Vg.326.
- Allah şifalar versin, TKS 173.
- 1702 Alla şifaler vire (alla chifaler vireh) : Dio vi dia sanità, H.101a.
- Allah Taala kimseye vermesin bunu.
- 1533 Alla Taala kimpsea vermesüm bunu (allá taalá chimpseá vérmesum buni) : Dio ad nessuno dia questa cosa, A.130.

- Allah Taala ömürler vere / versin. | ≈ Allah uzun ömürler versin, TKS 173.
- 1680 Allāh Te‘ālā ‘umürler vire *veya* virsün (allāh te-‘āla ‘umürler wire, *vel* wirsün) : Producat Deus vitam tuam augeatque prospexitatem, M.130.
- 1702 Alla ümrler virsün (alla umrler vircun) : Dio vi multiplica la vita, H.98b.
- 1790 Efendim, Allah sana ömür versin (èfendim, allah sana eumur vèrsin) : Monseigneur, que Dieu vous accorde une longue vie, Vg.331.
- 1794 Allah sañada çok umr versinki sende beni istedigîñ gibi görüp haz-zedesin (allāh san-āda ciok ‘umr versînkî sènde benî istedigîñ- gibi görüp haz-zedèsin) : Econceda parimente a voi lunga vita, affinché voi ancora vedendo in me recato a effetto il vostro desiderio, vi empiate d’allegrezza, C.664.
- Allah var eyleye.
- 1702 Alla var eyleye (alla vaer eijleijeh) : Dio vi habbia in essere, H.99a.
- Allah versin, TKS 174.
- 1612 Allah versun (allah vuersun) : Deus faxit, Mg.158. | Allah versun (allach versun) : Deus faxit; faxit Deus, Mg.240, Mg.285.
- 1790 Allah vere *veya* versin (allah vèrè, *ou* vèrsin) : Que Dieu le fasse, Vg.210.
- Allah versin, işin rast gelsin!
- 1790 Allah versin işin rast gelsin! (allah vèrsin ichin rast guièlsin!) : Que Dieu fasse que votre affaire réussisse!, Vg.320.
- Allah’a emanet, TKS 174.
- 1790 Allah’a emanet, pek çeledi dir (allaha èmanèt; pèk tchèlèbi dir) : Que Dieu le conserve; il est fort honnête, Vg.324.

- Allah'ın kazasına uğrayasın.
- 1790 Ay! Allahın kazasına uğrayasın (ay! allahen qazasena oughrayasen) : Ah, Que n'encoures-tu la punition de Dieu!, Vg.340.
- Allah'ından bulsun, TKS 177.
- 1790 Bazırgan bir yemin etsin de, Allahdan bulsun (bazerguian bir yèmin ètsin dè, allahdan bouloun) : Que le négociant prête serment, qu'il trove du côté de Dieu ce qu'il mérite, Vg.307.
- Allahutaala ömr ü devletinizi mezit eyleye.
- 1680 Allāhü Te'ālā 'umrū devletüñüzü mezîd eyleye (allāhü te-'ālā 'umrū dewletün-üzy mezîd eyleje) : Producat Deus vitam tuam augeatque prospexitatem, M.130.
- Analı babalı beslensin. | ≈ Analı babalı büyüsün, TKS 179.
- 1702 Analı babalı beslensün (analij babalij beslensun) : Sia nutrito del padre e [della] madre, H.100b.
- Aşk olsun. | Osm. ışk "esenlik, refah" A.186; eyisk "pro" Roc.A.97. | TKS 181 Aşk olsun (kınama, sitem)'dan farklı anlamda.
- 1533 Eyşk ossum (eīsch ossum) : Pro ti facci, A.186. | Eyşk ossum, ola (eīsch ossum, olá) : Pro ui facci, rispondesi *misch ossúm, eischinixé* al uostro pro, rispondesi *jascīn usum* la eta tua sia longa, A.186.
- Aşkına, | bk. aşk olsun.
- 1533 Eyşkinize (eischinixé) : Al uostro pro, A.186.
- 1832 Eşkine ağam (eshekiñeh agham) : Your good health, Sir!, D.156.

- Aynına getirmesin. | Osm. aynına getirmemek “non portare nel suo occhio” Roc.A.40; ‘áynine almamak = i’tibār etmemek “sprezzare, non tener conto, non far stima”; beni ‘áynine almaz oldiler; ‘áynümde degül; ‘áynine almadı, M.Lex.3366.
- 1533 Aynuna getermesin (aininá ghietterméssin) : Tu nô lo metti î fantasia, tu nô lo stimi [hoşlanmıyorsun, değer vermiyorsun], A.135.
- Bakileriniz sağ olsun. | Osm. bākī = kalan, M.Lex.675.
- 1702 Bakileriñiz sağ olsun (bakilerignis sag olsun) : Il vostri restanti siano sani, H.103a.
- Başınız sağ olsun, TKS 185.
- 1702 Başıñız sağ olsun sultanım : Sia sano la vostra testa, H.102b.
- Bayramınız kutlu olsun, TKS 186.
- 1680 Bayramüñüz kutlü olsun (bajramün-üz kutlü olsun) : Buone feste; vi auguro felicissime queste sante feste, M.Lex.4265.
- 1702 Bayramıñız kutlu olsun (bajramignis koetloe olsun) : La vostra festa sia felice, H.99b.
- Bayramınız mübarek olsun, TKS 186.
- 1680 Beyrāmüñüz veya eyyām-i şerīfüñüz mübārek ola (bejrāmün-üz, vel ejjāmī şerīfün-üz mübārekī ola) : Buone feste; vi auguro felicissime queste sante feste, M.Lex.4265.
- 1702 Bayramıñız mübarek olsun (bajramignis moebarek olsun) : La vostra festa sia felice, H.100a.
- Bereket versin, TKS 188.
- 1790 bk. Allah bereket versin.

- Berhudar ol, TKS 188.
- 1533 Barhudar ol (barchudár ol) : Benedecto sia, A.138.
- 1680 Berhordâr ol (berchordâr ol) : Vivas, diu vivas, M.130.
- 1794 Berhordar ol oğul (berchordâr ol òghul) : Siate benedetto, C.664.
- Cehenneme. | ≈ Canın cehenneme, TKS 197.
- 1680 Cehenneme (gehenneme) : Ad infernum; ad diabolum, M.131.
- Cenabı Allah yardımcınız ola. | = Allah yardımcınız olsun, TKS 174.
- 1702 Cenâb-ı Alla yardımcınız ola (genaebij alla ijardimgignis ola) : Signore Iddio sia vostro aggiutatore, H.101b.
- Cenabı Bari merhumu gariki rahmet eylesin. | Osm. 1680: gârîk = batmış, M.Lex.3399. | ≈ Allah gani gani rahmet eylesin, TKS 170.
- 1702 Cenab-ı Bari merhumı garik-i rahmet eylesün (genabi barij merhoemij garikij rahmet eijlesun) : Il signore creatore habbia il defunto in pietà eterna, H.103a.
- Çatlayasın. | ≈ Çatlayasica (Nevşehir), KS 265.
- 1680 Karn ağrısı *veya* çatlayasın (karn aghrysi, *vel* ciatlajasin) : Quasi dolor ventris tibi accidat; rumparis, M.131.
- Çok yaşa. | Hapşırın birine söylenenden farklı durumda. = Çok yaşa sen, TKS 199.
- 1680 Çok yaşa (ciok jaşa) : Vivas, diu vivas, M.130.
- 1790 Çok yaşa *veya* yaşe (tchoq yacha, *ou* yachè) : Vivez longues années; que Dieu vous accorde une longue vie, Vg.211.

- Dostlar sağ olsun, TKS 205.
- 1702 Dostlar sağ olsun (dostlar saeg olsun) : Siano sani e amici, H.103a
- Ev(in) kutlu olsun.
- 1533 Ev kutli ossum (ew chuttlfj ossúm) : La casa ui facci buô pro, A.168.
- Gazanız/feth u fütühünüz mübarek olsun.
- 1680 Gázãñüz *veya* fethu fütühüñüz mübârek olsun (ghæzân-üz, *vel* fethu fütühün-üz mübârekⁱ olsun) : Mi rallegra della vostra vittoria, M.Lex.4265.
- Hak Taala senin vücudunu eksik etmesin. | ≈ Allah sizi başımızdan eksik etmesin, TKS 172.
- 1790 Efendim, Hak Ta'ala senin vücudünü eksik etmesin (èfendim, haq ta'-ala sènin vudjoudunu èksik ètmèsin) : Monsieur, Que le Juste par excellence, le Très-haut, ne permette pas que nous vous perdions, Vg.323.
- Hak Taala sizlere ömürler versin. | = Allah sizlere ömür versin, TKS 173.
- 1702 Hak Teala sizlere ümrler virsün (hak teala cislereh umrler virsun) : Iddio eccelso dia a voi vita, H.102b.
- Hayr başına uğrasın.
- 1680 Háyr bâşüñe oğrasün (chæjr bâşün-e oghrasün) : Tibi bonum accidat, M.Lex.1984.

- Hayr(lar) ola / olsun. | *Hapşırınca ya da kâr, kazançla ilgili söylenen söz. | TKS 225 hayrola? (şaşkınlık), hayrolsun (rüya yorumu)'dan farklı durumlarda.
- 1533 Hayr osum - hayr ola (chāir ossúm - chāir olá) : Dio ti benedica /o/ uero benedictione ti sia & 'dicesi quando una starnuta, rispondesi *chāir olá* & significa il medesimo ouero si rispondera *jascīn usúm* la eta tua sia longa [= biri hapşırınca karşılık olarak *hayr ola* denir; anlamı aynıdır, ya da daha doğru olarak *jascīn usúm* diye karşılık verirsin]', A.181.
- 1680 Háir oła, háirlar oła (chæir oła, chæirlar oła) : Sternutanti; profit, fit felix, M.131.
- Hazreti Allah dahi büyük mertebeler müyesser ve nasip eyleye.
- 1702 Hazret-i Alla dahi büyük mertebeler müyesser ve nasib eyleye : Domine Dio vi conceda maggior' gradi, H.101a.
- Huda muininiz olsun. | = Allah muinin ola/olsun, (Van, İstanbul) KS 66; Tanrı muinin olsun, TS 1417; osm. muin = yardımcı, TS 1417.
- 1702 Huda muiniñiz olsun (gouda muoeijnignis olcun) : Dio sia vostro aggiutatore, H.101b.
- Irak olsun. | = Yırak ola, (Gaziantep) KS 69 ≈ Allah korusun, TKS 168.
- 1612 Irak olsun (irak olsun) : Deus prohibeat, Mg.158, Mg.227, Mg.312.
- İyd-i şerifiniz said ola.
- 1702 İyd-i şerifiñiz said ola (ijdi cherifignis saidj ola) : La vostra santa festa sia felice, H.99b.
- İş olsun.
- 1680 bk. kolay gele.

- İşin rast gele / gelsin.

1790 bk. rast gele.

- Kademi mübarek ola.

1702 Kademi mübarek ola (kademii moebarek ola) : Sia felice il suo venire, H.100b.

- Karın ağrısı.

1680 bk. çatlayasın.

- Kolay gele, TKS 240.

1680 Kolay gele *veya* iş olsun (kolaj giele, *vel* iş olsun) : Facilitetur, vel perficiatur opus, M.131.

1709 Kolay gelle Çelebi (kolay ghelle chelebý) : Pray sir, come hither, V.61

1790 Kolay gele (qolay guièlè) : Que Dieu en facilite les succès, Vg.210.

- Kutlu olsun, TKS 242.

1533 Kutlu olsun (chuttlǰ ossû) : Pro ti facci, A.206.

1680 Kutlü olsun (kutlü olsun) : formula gratulandi [tebrik ifadesi]. Sia pur felice, mi rallegro, M.Lex.4265.

- Lanet ona.

1680 Lá'net aña *veya* lá'net üzerine, lá'netüllâhi 'áleyhi (læ'net an-a, *vel* læ'net üzerine, læ'netüllâhi 'ælejhi) : Maledictio Dei super ipsum, M.131.

- Lanet üzerine.

1680 bk. lanet ona.

- Lanetüllahi aleyhi.

1680 bk. lanet ona.

- Mansıbın kutlu olsun. | Osm. 1680: mánsıb = mertebe, M.Lex.4963.

1680 Mánsıbũñ kutlu olsun (mænsybün- kutlu olsun) : Tuum officium sit faustum, M.131.

- Mansıbınız mübarek/kutlu olsun.

1680 Mánsıbũñüz mübârek ola *veya* kutlü olsun (mænsybün-üz mübârekⁱ ola, *vel* kutlü olsun) : Mi rallegra della dignità, ò carica nuouamente conseguita, conferitai, M.Lex.4265.

1702 Mansıbıñız mübârek olsun (mansibignis moebarek olsun) : Sia felice il vostro officio, H.100b.

- Meşk olsun.

1553 Mişk ossum (misch ossúm), bk. aşk olsun'a karşılık olarak söylenen söz.

- Muammer ol. | Gtt. muammer ol- “uzun ve mutlu yaşamak” TS 1411.

1790 Mu‘ammer ol bazırgan (mu-‘ammer ol, bazerguian) : Vivez longues années, cher négociant, Vg.299.

- Muradın hasıl olsun. | ≈ Allah ne muradın varsa versin, TKS 169.

1533 Muradun hasıl ossum (muradún chassıl ossúm) : La uolunta tua sia adempiuta, A.181.

- Mübarek olsun, TKS 247.

1533 Bombarek ossum (bombaréçh ossúm) : Pro ti facci; pro ti facci di uno benefitio, A.144.

1680 Mübārek olsun (mübārekⁱ olsun) : Fit felix, faustum, gratulor tibi, M.131.

- Oğul yaşın uzun ola, (Van) KS 64.

1702 Oğul yaşı uzun olsun (ogul ijachi oesun olsun): Sia longa la vita del suo figlio, H.100a.

- Onmayasın, (Suşehri) KS 179.

1680 Oñmayasin (on-majasin) : Non evadas in virum, M.131.

- Ömrün(üz) çok/ziyade olsun/ola.

1533 Ömbrün çok ossum (ombrún cioch ossúm) : La eta tua sia lûga, A.144. | Önmrüm çok ossum (onmrúm cioch ossúm) : La eta tua sia assai, A.222.

1680 ‘Umrüñ çok olsun *veya* ‘umrüñüz çok ola, *veya* ziyāde ola (‘umrün-çiok olsun, *vel* ‘umrün-üz çioç ola, *vel* zijāde ola) : Vivas diu felix, M.130.

1702 Ümrüñ çok olsun (umrugñ çioç olsun) : Sia molta la vostra vita, H.99b. | Ümrüñüz çok ola (umrugñüs çioç ola) : Sia molta la vostra vita, H.98b. | Ümrüñüz ziyād ola (umrugñus siijaed ola) : Sia cresciuta la vostra vita, H.100b.

1832 ‘Umrüñüz çok ola (umrüñüz tchiok ôlah) : I thank you; lit.[literally] may your life be long, D.155.

- Ömrünüz mezid olsun.

1702 Ümrüñüz mezid olsun (umrignis mesid olsun) : Sia cresciuta la vostra vita, H.100a.

- Ömr ü devletiniz ziyade ola /olsun.

1680 ‘Umrü devletiñuz ziyâde ola *veya* olsun (‘umrü dewletün-uz zijâde ola, *vel* olsun) : Producat Deus vitam tuam augeatque prospetitatem, M.130.

1702 Ümr ü devletiñiz ziyade ola (umroe devletignis siijade ola) : Che sia molta la vostra vita et felicità, H.99a.

- Piri kemal ol.

1680 Pîr-i kemâl ol (pîrî k’emâl ol) : Vivas, diu vivas, M.130.

- Rast gele! “işiniz rast gitsin” TS 1645; rasgele. TKS 261.

1790 Rast gele (rast gele) : Qu’il réussisse, Vg.346. | İşin rast gele (ichin rast guièlè) : Je désire, que vous réussissiez dans votre affaire, Vg.300. | İşin rast gele (ichin rast guièlè) : Que ton affaire réussisse; que tu réussisses dan ton affaire, Vg.346. | İşin rast gelsin (ichin rast guièlsin) : Que cette affaire réussisse à votre gré, Vg.304.

- Sağ ol, TKS 263, TS 1681.

1702 Sağ ol (sağ ol) : Siate voi sano, H.98b. | Siz da sağ olasız (sisda saeg olasiss) Anco voi siate sano, [bk.‘Dostlar sağ olsun’a karşılık olarak] H.103b.

- Sağ olun var olun, TKS 262.

1680 Sağ ol var ol (sagh ol war ol) : Viva, diu vivas, M.130.

- Sıhhatler/saatler olsun, TKS 267.

1702 Sahatler ola (sahatler ola) : Buon prò vi faccia, H.103b.

- Tanrı belasına/hışmına uğrayasın.

1680 Tañri belāsine, hışmine, oğrayasın (tan-ri belāsine, chysmine oghrajasin) : Incurras maledictionem Dei, M.131.

- Tanrı gönlünün muradına göre versin. | = Allah gönlünün muradını vere/versin (Van, İstanbul) KS 52.
- 1702 Tañrı günlüñ muradine güre versün (tagrij ghiugnlugn moeradine ghieureh versun) : Dio dia conforme al desiderio del vostro cuore, H.103b.
- Tanrı seni sevsin.
- 1533 Tañrı seni sevesum (tángriñ senī seuesúm) : Dio ti ami, A.243.
- Uğurun hayr ola. | Osm. 1680: oğur “augurio, auspicio, sorte, fortuna” M.Lex.521 = ‘talih, şans’ TS 2031.
- 1702 Uğuruñ hayr ola (oegoerugn ghair ola) : Sia in bene il vostro augurio, H.99b.
- Var belaya uğra.
- 1533 Var bela oğra (var bælá ográ) : Ua che riscontri trista sorte, o disgratia, o briga, o malanno, A.140. | Var bela oğra (var balá ográ) : Ua che riscontri il malâno, A.140.
- Var ol, TKS 279.
- 1702 Var ol (var ol) : Siate in essere sempre, H.98b.
- Yaşamayasın.
- 1680 Yaşamayasın (jaşamajasin) : Non vivas, M.131.
- Yaşın uzun [olsun].
- 1533 Yaşın uzum (jascīn usúm) : La eta tua sia longa, A.181, A.186; ayrıca bk. hayr(lar) ola / olsun ve aşk olsun.

Kısaltmalar

- A. Argenti 1533 (bk. Adamović 2009).
An-ağl. Anadolu ağızları.
Bk. Bakınız.
C. Carbognano 1794.
D. Davids 1832.
DS Derleme Sözlüğü.
Fr. Fransızca
Gtt. Güncel Türkiye Türkçesi.
H. Heyman 1702
Holl. Hollandaca.
İng. İngilizce.
İt. İtalyanca.
KS Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözcükler Üzerine Bir İnceleme (bk. Erol 2007).
M. Meninski Grammatica Turcica 1680 (bk. Stachowski ve Ölmez 2000).
M.Lex. Meninski Lexicon 1680 (bk. Stachowski ve Ölmez 2000).
MBTS Misalli Büyük Türkçe Sözlük (Ayverdi 2010).
Mg. Megisero 1612.
Osm. Osmanlı Türkçesi.
Rgzz. Ragazzini 2015.
Roc.A. Argenti 1533 (bk. Rocchi 2007).
TKS Türkçede Kalıp Sözcükler (bk. Gökdayı 2015).
TS Türkçe Sözlük.
TTS Tanımlarıyla Tarama Sözlüğü.
V. Vaughan 1709.
Vg. Viguiet 1790.

KAYNAKÇA

- ADAMOVIĆ, Milan, *Floransalı Filippo Argenti'nin Notarına Göre (1533) 16. Yüzyıl Türkçesi*, (Çev. Aziz Merhan), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009.
- AKSAN, Doğan, *Türkçenin Gücü*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999.
- AKSAN, Doğan, *Türkçenin Söz Varlığı*, Engin Yayınevi, Ankara 2004.
- AKSAN, Doğan, *Türkçenin Zenginlikleri, İncelikleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2005.
- AYVERDİ, İlhan, *Kubbealtı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı, İstanbul 2010.
- BANGUOĞLU, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- BAŞKAN, Özcan, "Türkçede Dil-İçi Dünya-Görüşü", *Macit Gökberk Armağanı*, (Haz. Bedia Akarsu, Tahsin Yücel), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1983, 151-172.
- BAYRAKTAR, Semra, "Yabancı Dil Öğretiminde ve Yabancılara Türkçe Öğretim Setlerinde Kalıp Sözler", *Dil Araştırmaları*, 27, 2020, 171-197.
- BUSSMANN, Hadumod, *Dictionary of Language and Linguistics*, (Trans. Gregory Trauth, Kerstin Kazzazi), Routledge, London and New York 2006.
- CARBOGNANO, Cosimo Comidas de, *Primi Principi della Gramatica Turca*, Propaganda Fide, Roma 1794.
- ÇOTUKSÖKEN, Yusuf, *Deyimlerimiz*, Özgül Yayınları, İstanbul 2002.
- ÇOTUKSÖKEN, Yusuf, *Uygulamalı Türk Dili*, Papatya Yayınları, İstanbul, 2015.
- DAVIDS, Arthur Lumley, *A Grammar of the Turkish Language*, R. Watts, London 1832.
- DEVELİ, Hayati, *Dil Doktoru: Dile ve Türkçeye Dair Yazılar*, 3F Yayınevi, İstanbul 2007.
- EROL, Çiğdem, *Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözler Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.
- GEMALMAZ, Efrasiyap, *Erzurum İli Ağızları: İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1995, <https://sozluk.gov.tr/>; (Erişim tarihi: 1 Haziran 2022).

- GÖKDAYI, Hürriyet, "Türkçede Kalıp Sözcükler", *Bilig*, 44, 2008, 89-108.
- GÖKDAYI, Hürriyet, *Türkçede Kalıp Sözcükler*, Kriter Yayınları, İstanbul 2015.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki, Pertev Naili Boratav, *Pir Sultan Abdal*, Derin Yayınları, İstanbul 2010.
- GÜMÜŞKILIÇ, Mehmet, "Viguiet ve Elemens De La Langue Turque Adli Eseri", *İlmî Araştırmalar*, 10, 2000, 39-64.
- HEYMAN, Johannes, *Vocabularium Turcico – Italicum*, Leiden University Library, cod.or. 1686.
- IZUTSU, Toshihiko, *Kuran'da Allah ve İnsan*, (Çev. Süleyman Ateş), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1975.
- KERİMOĞLU, Caner, *Genel Dilbilime Giriş*, Pegem Akademi, Ankara 2017.
- KULA, Onur Bilge, "Dilin Kültüreliliği ya da Kültürün Dilselliği", *Bilim ve Ütopya*, 23, 1996, 46-47.
- MARTINET, André, *İşlevsel Genel Dilbilim*, (Çev. Berke Vardar), Multilingual, İstanbul 1998.
- MEGISERO, Hieronymo, *Institutionum Linguæ Turcicæ*, Leipzig 1612.
- MENINSKI, Franciscus à Mesgnien, *Grammatica Turcica*, (Haz. Stanisław Stachowski, Mehmet Ölmez), Simurg, İstanbul 2000.
- MENINSKI, Franciscus à Mesgnien: *Lexicon Turcico – Arabico – Persicum*, (Haz. Stanisław Stachowski, Mehmet Ölmez), Simurg, İstanbul 2000, I-III.
- RAGAZZINI, Giuseppe, *ilRagazzini. Dizionario Inglese – Italiano, Italiano – Inglese*, Zanichelli, Bologna 2015.
- ROCCHI, Luciano, *Ricerche sulla lingua osmanlı del XVI secolo. Il corpus lessicale turco manoscritto fiorentino di Filippo Argenti*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2007.
- SCHMIDT, Jan, *Catalogue of Turkish Manuscripts in the Library of Leiden University and Other Collections in the Netherlands. Volume Two: Comprising the Acquisitions of Turkish Manuscripts in Leiden University Library Between 1800 and 1970*, Legatum Warnerianum in Leiden University Library, Leiden 2002.
- SOLOK, Cevdet Kudret, *Karagöz*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, III.
- TDK, *Derleme Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1975, VIII.
- TDK, *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995-1996, I-VI.

- TDK, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005.
- ÜNSAL, Gülhanım, "Dil Öğretiminde Kalıp Sözcükler ve Çevirisi", *Turkish Studies*, 8/8, 2013, 1383-1394.
- VAUGHAN, Henry, *Olor Iscanus: A Collection of Some Select Poems and Translations*, Humphrey Moseley, London 1651.
- VAUGHAN, Thomas, *A Grammar of the Turkish Language*, J. Humfreys, London 1709.
- VIGUIER, Pierre François, *Éléments de la Langue Turque*, De L'imprimerie du Palais de France, Constantinople 1790.
- WRAY, Alison, *Formulatic Language and the Lexicon*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.
- ZOLTÁN, Ildikó Gy., "It's Raining Cats and Dogs – Weather in English Idioms", *Studia Universitatis Petru Maior – Philologia*, 14, Târgu-Mureş 2013, 270-277.

“IN THE TESTIMONY OF TRANSKRIPTIONSTEXTE,
CLICHE WORDS IN OTTOMAN TURKISH: BLESSINGS, CURSES”

Abstract

Transkriptionstexte is Turkish learning guides prepared by Western authors in alphabet systems such as Latin and Armenian Cyrillic. These texts, which can be considered the first products in terms of teaching Turkish as a foreign language in Europe, have been composed with an applied approach based on spoken language. For this reason, it also contains phrases that a foreigner may need in communicating with a Turk in Ottoman lands. Among these, there are blessing and curse cliches that reflect the material and moral value judgments of Turkish society. This article focuses on the mentioned cliches collected from some transkriptionstexte written between 1533 and 1832. In a part of the study, some compiled cliches were analyzed diachronically according to their semantic, contextual, stylistic and syntactic situations and evaluated in terms of their transfer from the source language to the target one. In the last part of the study, the blessing and curse cliches compiled from the transkriptionstexte are compared with their current forms and given in chronological order.

Keywords

Blessings, curses, cliché words, transkriptionstexte, teaching Turkish as a foreign language.

ARŞİV BELGELERİNE GÖRE TÜRKÇE YAZILMIŞ II. BAYEZİD MEDHİYELERİ *

Nusret GEDİK**

ÖZET

Klasik Türk edebiyatının en önemli edebî ürünlerinden biri olan medhiyeler, bu edebiyatın başlangıcından nihayetine kadar yüzlerce şairin elinde sayısız örneği verilen bir tür olmuştur. Hz. Peygamber'e sunulan *Kasîdetü'l-Bürde*'den sonra Efendimizin hürkasını kaside şairine hediye etmesi halifeler ve İslam ülkelerindeki sultanlar için örnek olmuş, bu sünneti takip etmek isteyen padişahlar kendilerine sunulan kasideler karşılığında şairlere çeşitli ihsanlarda bulunmuştur. Bu çalışmada da Osmanlı Devleti'nin yükseliş dönemi padişahlarından II. Bayezid (1481-1512)'e sunulan medhiyeler konu edilmiş, T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı'nda bulunan ve hepsi bugüne kadar herhangi bir kaynaktan yer almayan Türkçe medhiyeler ilim âlemine sunulmuştur. Devrinde nevrüz ve bayramlarda birer kaside sunulmasını şairlere şart koşan II. Bayezid, bu kasideler neticesinde günümüze ulaşan in'âmât defterlerinden de takip edebildiğimiz kadarıyla şairleri çeşitli in'âm ve ihsanlarla desteklemiştir. II. Bayezid, kendisi de 'Adlî mahlasıyla şiirler kaleme alan şair bir padişah olarak bu isteğiyle sadece şairleri şiir yazma konusunda teşvik etmemiş, aynı zamanda gelişme devrindeki Türk edebiyatına ve Türkçeye son derecede önemli bir katkı sağlamıştır. Klasik Türk edebiyatının birincil kaynaklarından tezkirelerin II. Bayezid ve dönemi hakkında yazdıklarına baktığımızda bu durumun son derece açık olduğu görüldüğü gibi arşivden günümüze ulaşan belgelerde ve yine manzumelerde de bu durum müşahede edilebilmektedir. Çalışmada hiçbirisi bugüne kadar yayımlanmamış medhiyelerin metinleri verilip şairlerinin kimliği üzerinde tartışmalar yapılırken Türk edebiyatının ilk kaynaklarından olmasa da arşiv belgelerinin edebiyata katkısının ne derece önemli olduğuna dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

II. Bayezid, Bursalı Kâtibi, Şâkirî, 'Ömer, Rûhî, İbn Bâlî, Hâtîfî, Niyâzî, Sûzî.

* Araştırma Makalesi. Makalenin geliş tarihi: 20. 09. 2022 / Kabul tarihi: 01.11.2022

** Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, nusret.gedik@marmara.edu.tr, (ORCID ID: 0000-0002-5105-7854).

Giriş

Arapça “bir kimse veya bir şeyin üstün özelliklerini, iyiliklerini söyleyerek onu yüceltmek” manasındaki *medh* kökünden gelen *medhiye* sözlükte “bir kişi veya bir şeyi övmek maksadıyla yazılmış manzume” anlamına gelen bir edebiyat terimidir.¹ Bir tür adı olarak klasik Türk edebiyatının başlangıcından sonuna kadar yüzlerce şairin kaleminde sayısı belirsiz örneği verilen medhiyeler, aynı zamanda bir gelenek edebiyatı olan klasik Türk edebiyatının en önemli manzumeler topluluğunu oluşturmuştur. Edebî anlamda medh, takdir ve şükran duygularını dile getirmek ya da maddî bir menfaat elde etmek amacıyla daha çok fertlerle ilgili olmakla birlikte kabile, toplum, millet, ülke, vatan, şehir vb.nin güzel sıfat, meziyet ve erdemlerinin anlatıldığı şiirlere de tür adı olmuştur.²

Beğenilmek, övülmek, başkaları tarafından üstün vasıflarının söylenilmesi insanoğlunun fitrat özelliklerinden birisi olduğu için medhiye şiirlerinin insanlık tarihi kadar eski olması yadırganmayacak bir durumdur. Klasik Türk şiirinde medhiye türü şiirler ise bu edebiyatın etkisi altında kaldığı Arap ve Fars edebiyatı ekseninde şekillenmiş, klasik Türk şiirinin kendi orijinalitesini yakalamasıyla birlikte de özgün örneklerini vererek gelişmeye devam etmiştir.

Cahiliye devrinde Arap şiirinin en çok örnek verilen konuları arasında yer alan medh kabilinden şiirler, bu devirlerde daha çok kabileleri övmek, onların vasıflarının diğerlerinden üstün olduğunu göstermek vb. amaçlarla kaleme alınırdı. Bu durum M. VI. yy.’dan itibaren değişmeye başlamış ve başta Meymûn b. Kays el-A’sâ olmak üzere Nâbiga ez-Zübyânî, Züheyr b. Ebû Sülmâ gibi şairler medhiye türü şiirleri bir kazanç vesilesi yapmaya başlamıştır. Bu süreçte Arap şiirinin temelini oluşturan kaside nazım şekli de gelişimini tamamlamış, medhiyeler daha çok kaside nazım şekli ile kaleme alınır olmuştur. Memduhu öven kısımlar kasidenin asıl bölümünü oluştururken, diğer bölümler -nesîb, teşbîb, fahriye vs.- medhiyenin öncülü ve ardılı şeklinde onu tamamlar nitelikleri haiz bir yapıya bürünmüş ve kaside, medhiyenin temel nazım şekli hüviyetini kazanmıştır. İslâm’ın Araplar arasında hızla yayılmasının vuku bulduğu yıllarda medhiye türü

¹ Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebir*, Haz. Ahmet Kırkkılıç, Yusuf Sancak, TDK Yay., Ankara 2009, 608.

² İsmail Durmuş, “Methiye”, *DİA*, 29, 2004, 406.

şairler şairler için artık bir geçim kaynağı olarak da görülmeye başlamıştır. Öyle ki Hz. Peygamber'in Mekke'de ortaya çıktığını duyan Meymûn b. Kays el-A'sâ (ö. 7/629?) Müslüman olmamasına rağmen Efendimize bir medhiye nazmetmiş ve sırf mükâfata nâil olmak için Yemâme'den Mekke'ye gelmiştir.³ Devrin kudretli şairinin Müslüman olması tehlikesine karşı Kureyşliler ise el-A'sâ'ya 100 deve vermiş ve onun Hz. Peygamber ile görüşmesini engellemişlerdir.

Hz. Peygamber devrinde başta "Şâirü'n-Nebî" sıfatıyla Hassân bin Sâbit (ö. 60/680?), Ka'b bin Mâlik (ö. 50/670), Abdullah bin Revâha (ö. 8/629) gibi ilk Müslüman şairler Hz. Peygamber ve müminler için medhiyeler kaleme almışlardır.⁴ Lâkin bu manzumelerdeki övgü, kişilerden ziyade İslâmî değerlere yönelmiş ve kasidenin muhtevasında daha önceleri bolca yer alan çöl hayatına dair izler ise azalmaya başlamıştır. Medhiye türünün gelişmesi açısından dönüm noktası ise mühtedi şair Ka'b bin Zühayr'ın (ö. 24/645) Hz. Peygamber'e sunduğu kaside olmuştur. *Kasîdetü'l-Bürde* adıyla meşhur olan bu şiiri Hz. Peygamber çok beğenmiş ve mükafat olarak sırtındaki hırkasını çıkarıp şaire giydirmiştir. Bu sünneti âdet edinen İslâm halifeleri de kendilerine şiir sunan şairlere çeşitli ihسانlarda bulunmuşlar ve onlara hil'atler giydirmişler, bu uygulamayı Hz. Peygamber'in bir mirası görerek yaşatmaya gayret etmişlerdir. Özellikle Emevîler ve ardından Abbasîler döneminde şairler yazdıkları medhiyeler karşılığında paha biçilemez hediyeler almış, bu durumun sonucu olarak da medhiye oldukça itibar edilen edebî bir tür hâline gelmiştir. Lâkin bir süre sonra medhiyenin her kapıyı açan bir anahtar olarak görülmesiyle edebî kıymetten uzak, şairlerin geçim vasıtası hâline getirdiği değersiz şiirler de Arap edebiyatında görülmeye başlanmıştır.

İran edebiyatında ise medhiye yazma geleneği Sasani devrine kadar götürülmektedir. Sasani hükümdarları kendi yaptıklarını hikâye etmek ve övdürmek için sarayda şairler görevlendirmişlerdir.⁵ İran edebiyatında medhiye türünün dönüm noktası olarak ise Gazneliler Devleti'nin sultanı Gazneli Mahmud (998-1030)'u anmak gerekir. Gazneli Mahmud, devrin

³ Reyhan Keleş, "Örneklerle Türk Edebiyatı'nda Medhiye", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 22, 2009, 216.

⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Güleç, "Hz. Peygamber'in Şiire Karşı Tutumu", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 19, 2017, 123-146.

⁵ Keleş, "a.g.m.", 216.

seçkin şairlerini sarayına almış ve onlara çeşitli unvanlar vererek etrafında bir şairler zümresi oluşturmuştur. İran edebiyatında medhiye geleneği daha sonra gelen hanedanlar ve onların koruyup kolladığı şairler ile bu hükümdarların edebiyata bakış açıları oranında gelişmeye devam etmiş, Selçuklular devrinde Muizzî (ö. 518-521/1124-1127 arası), Enverî (ö. 585/1189), Hâkânî (ö. 595/1199), Nizâmî-i Gencevî (ö. 611/1214?); Harezmsahlr sarayında Senâî (ö. 525/1131?), Reşîdüddîn Vatvât (ö. 573/1177), Cemâleddîn-i İsfahânî (ö. 588/1192), Zahûr-i Faryâbî (ö. 598/1201) gibi şairler öne çıkmıştır. Daha sonra Moğol ve Timurlular döneminde Mecdüddîn-i Hemger-i Şîrâzî (ö. 668/1287), Sa'dî-i Şîrâzî (ö. 691/1292), Emîr Hüsrev-i Dihlevî (ö. 725/1325) ve Selmân-ı Sâvecî (ö. 778/1376) bu vadede ün kazanmıştır. Safevîler devrinde Hint üslûbunun gelişmesi yanında muhteva, konum ve şiirde kullanılan kelimeler yönünden birtakım yenilikler görülür. Örfî-i Şîrâzî (ö. 999/1591), Kelîm-i Kâşânî (ö. 1061/1651) ve Sâib-i Tebrîzî (ö. 1087/1676?) bu dönemin ünlü şairlerinden sayılmaktadır. Irak-ı Acem'de yeni bir hüviyete bürünen kaside ve buna bağlı olarak medhiye türü İsfahan ve Hemedan'da Kıvâmî-yi Râzî (ö.?), Refîüddîn-i Lünbânî (ö.?), Kemâleddîn-i İsfahânî (ö. 638/1240?), Şerefeddîn-i Şefreve (ö.?) gibi şairlerle birlikte yeni konular, yeni düşünce ve teşbihler kazanmıştır.⁶ Mezkur şairler İran edebiyatı tarihi boyunca yazdıkları kasidelerle bu türün en güzel örneklerini vererek yaşıtmışlardır.

Klasik Türk edebiyatında ise medhiye başlangıcından hayatîyetinin sonuna dek varlığını sürdüren bir tür olmuştur. Şairler tarafından bu türün temel nazım şekli kaside olarak görülse de mesnevi, kıt'a, muhammes, terkîb-bend, tercî'-bend, gazel vb. nazım şekilleri ile de medhiye kaleme alındığı görülmektedir.⁷ Nitekim aşağıda *Dîvân* nüshaları elimize geçmemiş veya ismi kaynaklarda zikredilmeyen şairlerin kaleme aldığı II. Bayezid medhiyelerinde tercî'-bend, terkîb-bend, kıt'a ve mesnevi nazım şeklinin kullanıldığı görülmektedir.

Bu çalışmanın amacı klasik Türk edebiyatında medhiye/kaside geleneğini başından sonuna dek ortaya koymak değildir. Bu konuda her biri

⁶ Mehmet Vanlıoğlu, "Kaside-Fars Edebiyatı", *DİA*, 24, 2001, 564.

⁷ Metin Akkuş, *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası (Edebi Türler ve Tarzlar)*, Fenomen Yay., Erzurum 2006, 146.

birbirinden değerli araştırmalar zaten yapılmıştır.⁸ Çalışma, bugüne kadar çeşitli sebeplerle ihmal edilen T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan kimi belgeler eşliğinde klasik Türk edebiyatında henüz gün yüzüne çıkmamış edebî malzemeyi ilim âleminin hizmetine sunmayı amaçlamaktadır. Özellikle edebî yönden oldukça velûd bir devir olan II. Bayezid döneminde sultana sunulmuş Türkçe manzumeler çalışmanın ana eksenini oluşturmuştur. Bu çalışmamızı takiben Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman'a sunulmuş manzumelerin de tarafımızdan yayıma hazırlanmakta olduğunu bilgisini verirken II. Bayezid'e sunulan aşağıdaki medhiyelerin ortaya çıkmasıyla bu devre ait ismi kaynaklarda zikredilmeyen şairlerle mahlasları çeşitli kaynaklarda geçse de manzumeleri günümüze ulaşmamış şairlerin kimi şiirlerinin ortaya çıkacağını belirtmek isteriz.

Arşiv Belgelerinde Yer Alan II. Bayezid Medhiyeleri ve Şairleri

1846'da Hazine-i Evrak Nezareti'nin kurulmasıyla modern anlamda arşivciliğin temellerinin atıldığı Osmanlı Devleti'nde 1849 yılında Hazine-i Evrak Nizamnamesi yayımlanmış ve Türk arşivciliği belli bir düzene sokulmuştur. 1922 yılında İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti Kalem-i Mahsus Müdüriyetine bağlı, İstanbul'da Mahzen-i Evrak Mümeyyizliği kurulmuş ve bu kurum 1923'te Hazine-i Evrak Mümeyyizliğine çevrilmiştir. 1927'de Hazine-i Evrak Müdür Muavinliği adı altında Başvekâlet Müsteşarlığına bağlanan bugünkü adıyla Devlet Arşivleri, 1933'ün Mayısında Teşkilat Kanunu gereğince, Ankara'daki Evrak Müdürlüğü ile İstanbul'daki Hazine-i Evrak Müdürlüğü, Başvekâlet Evrak ve Hazine-i Evrak Müdürlüğü adı altında birleştirilmiştir. 1937'de Hazine-i Evrak'ın adı Arşiv Dairesi Müdürlüğüne dönüştürülmüş ve 1943'te Başvekâlet Arşiv Umum

⁸ Bu araştırmalardan bazıları için bkz.: Reyhan Keleş, "Örneklerle Türk Edebiyatı'nda Medhiye", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 22, 2009, 215-233; Mustafa Çınar, "Kaside Nazım Şeklinin Tarihî Gelişimi", *Ekev Akademi Dergisi*, 27, 2006, 203-222; Murat A. Karavelioğlu, "Klasik Türk Edebiyatında Kaside", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5 (9), 2007, 253-270; Meheddin İspir, "Medhiyelerin Siyâset-nâme Türü Açısından Değerlendirilmesi", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 51, 2004, 111-125; Yaşar Aydemir, "Türk Edebiyatında Kaside", *Bilig*, 22, 2002, 33-168; Tuba İşınsu Durmuş, "Yöneticilere Sunulan Kasideler Üzerinden Osmanlı Edebî Himâyeye Geleneğinin Seyri", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 25, 2020, 191-275.

Müdürlüğü kurulmuştur. 1976 yılında ise Başbakanlık Müsteşarlığına bağlı olarak Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı ihdas edilmiştir. 1984 tarihli ve 3056 sayılı Başbakanlık Teşkilat Kanunu ile Cumhuriyet Arşivi, Osmanlı Arşivi ve Dokümantasyon Daire Başkanlıklarını kapsayan Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü kurulmuştur. 9 Temmuz 2018 tarih ve 703 Sayılı KHK ile Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü kapatılmış, 16 Temmuz 2018 tarih ve 11 numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Devlet Arşivleri Başkanlığı kurulmuştur. Bugün Devlet Arşivleri Başkanlığı adıyla varlığını devam ettiren kurumun bünyesinde gerek Türkiye Cumhuriyeti gerekse de Osmanlı Devleti'nin devlet hafızası büyük bir titizlikle korunmaktadır.

Devlet Arşivleri bünyesinde yer alan Osmanlı Arşivleri özellikle tarih ilmi ile uğraşanların ilk başvurdukları kaynaklardır. Tarihî olayların kayıtları, bir devletin hemen her safhada tuttuğu çeşitli evraklar araştırmacıların birinci derece kaynağı olarak kullanılmaktadır. Türk edebiyatının ilk kaynaklarından olmasa da Osmanlı Arşivi, ilk kaynaklara yansımamış, *Dîvân* veya diğer edebî eserlerin kaybolması vb. sebeplerle günümüze ulaşamamış kimi manzume, eser, bilgi ve belgeyi ihtiva etmektedir. İşte onlardan birisi bu çalışmanın konusu olan II. Bayezid'e sunulmuş olan medhiyeleri havi Topkapı Sarayı Müzesi Evrakı Arşivi 363 numaralı gömlektir. Bu gömlekte devrin padişahına sunulmuş pek çok Türkçe, Farsça ve Arapça⁹ medhiye yer almakta olup bu manzumelerin hemen hepsi gün yüzüne çıkmamış metinlerdir.

II. Bayezid devri Osmanlı Devleti'nde İstanbul'un alınması ve Fatih dönemindeki fetihlerle birlikte hayli büyüyen devletin özellikle ilmî ve kültürel sahalarda da ilerleyişini devam ettirdiği önemli bir dönemdir. Her ne kadar siyasî mücadeleler ve toprak kazanımları açısından halef ve selef padişahların gölgesinde kalsa da II. Bayezid, bizzat kendisi de 'Adli mahlasıyla şiirler kaleme almış devrinde ilim ve kültüre oldukça önem vermiş bir sultandır.¹⁰ Bunun aksi olarak onun devrinde pek çok şair ile edip yetişmiş ve çok önemli eserler vermiştir. Âşık Çelebi *Meşâirü's-Şu'ârâ'* da II. Bayezid devrinin şairleri ve ilim erbapları için nasıl bir zaman dilimi olduğunu şöyle anlatır:

⁹ II. Bayezid'e sunulan Farsça medhiyeler Doç. Dr. Ümran Ay Say; Arapça medhiyeler ise Doç. Dr. Bünyamin Ayçiçeği tarafından yayıma hazırlanmaktadır.

¹⁰ Hasan Kaya, *Adli Sultan II. Bayezid*, İdeal Kültür Yay. İstanbul 2021, s. 24.

(...) Anlaruñ zemânında dahu 'ulemânuñ ekseri ve a'yân u erkânûñ zübdeleri şî'r söylerler ve nazm u nesre sarf-ı evkât eylerlerdi. Ve muktezâyı felek-i sâmin ki sebab-i tekevvin-i sayf u şitâ ve bâ'is-i televvin-i germâ vü sermâdur, pâdşâh-ı mûmâ-ileyhüñ dahu zât-ı hümmâyûnunda ol vâsfsûret-pezîr olup eyyâm-ı sehâda ol kadar dîrem-pâş olurdu ki evvel bahârda zuhûr iden şükûfe vü ezhâr hacletinden gülşen-i 'ademe açılırdı ve hengâm-ı 'atâda ol deñlü zer nisâr olurdu ki evrâk-ı hazân gayretinden yarakân zahmetine ve enhâr u cûybâr hasedden incimâd gelüp hafakân rencine uğrayup kendülerden geçdüklerinde yine kendülere gelmek için gül-âbdân-ı sehâbdan yüzlerine her seher gül-âb u kâfûr yirine bârân u berf saçılırdı. 'Ulemâ vü sulehâ ve 'aleviyyûn u şu'arâ cümleden mümtâz oldukları cihetden anlaruñ dahu medh-i pâdşâhîde du'ânâmeleri ve rakam-zede-i hâmeleri zuhûr iderdi. Kendüler dahu iştigâl-i saltanatdan kelâl ve a'mâl-ı memleketden melâl geldükçe kulle-i rif'at-ı saltanatdan vâdî-i şî're tenezzül iderlerdi (...)¹¹

XVI. yy.'in diğer önemli tezkirecisi Latîfi de Tezkiretü's-Şu'ârâ'sında;

(...) Anlaruñ 'ahd ü 'asrında şu'arâ ve fusehâ çok idi ve devr-i şerîflerinde nazm-ı le'âli-intizâmıdan bihter ü berter bir kâlâ-yı râyic yok idi. Şu'arâ-yı vilâyet-i rûmuñ ekser-i serâmedleri bunlaruñ devr-i bî-cevrinde gelmişler ve 'asr-ı hümmâyûnlarında kadr ü ragbetleriyle süyû' u şöhret bulmuşlardır Ve bunlardan dahu mütevâtir ü mütevâlî vezâyîf ü cevâyizin ve mehâmid ü medâyihindir otuz neferden mütecâviz şâ'ir-i mâhiri var idi (...)¹²

diyerek Anadolu şairlerinin çoğunun II. Bayezid devrinde yetiştiğini söyler ve padişahın ihsanlarını anlatır. Âşık Çelebi ve Latîfi'nin anlattıklarına göre sultanın devrinde hemen herkes şiirle uğraşır ve Sultan Bayezid bundan hoşlanır, şairleri koruyup kollamada bir hamî olarak üstüne düşeni fazlasıyla yapardı. Âşık Çelebi'nin bu satırlarını doğrulayan kanıtlar günümüze yüzlercesi ulaşmış devrin şairlerinin kasidelerinde nazmen anlatılmaktadır. Yine günümüze ulaşan ve çalışmamızın birincil kaynakları arasında bizim de kullandığımız in'âmât defterlerinden birisi

¹¹ Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'ârâ*, Haz. Filiz Kılıç, Kültür ve Turizm Bakanlığı E-Kitap Yayımı, Ankara 2008, 70.

¹² Latîfi, *Tezkiretü's-Şu'ârâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, Haz. Rıdvan Canım, Kültür ve Turizm Bakanlığı E-Kitap Yayımı, Ankara 2018, 99.

olarak Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 numaralı in'âmât defterini zikretmek gerekir. II. Bayezid devrinde 903-933/1503-1527 tarihlerini kapsayan ve bu tarih aralığında şair ve ediplere yapılan ihsan ve in'âmların kaydedildiği defter, sultanın şair ve ilim adamlarına ne derece önem verdiğini sayısal verilerle ortaya koymaktadır.¹³ Yine Âşık Çelebi *Meşâirü'ş-Şu'ârâ'* sında Zâtî (ö. 954/1547)'nin dilinden II. Bayezid ve ihsanları hakkında bu verileri doğrular bir bilgiyi şöyle paylaşmaktadır:

(...) İstanbul'a geldüm merhûm Sultân Bâyezîd devrânıydı ve 'ulemâ vü sâdâta ve meşâyih ü şu'arâya câ'izeler ü sâlyânelerle bahş u ümmîd devrânıydı (...)¹⁴

Zâtî, İstanbul'a II. Bayezid devrinde geldiğini belirterek, başkentte şairlerin nasıl karşılandığından dem vurur ve sultana biri nevrüzde birer de bayramlarda olmak üzere yılda üç kez kaside sunulmasının şart koşulduğunu açıklar:

(...) *Ve pâdşâh-ı merhûm yılda üç kaside virmek buyurdu, birin nevrûzda ve birer kaside bayramlarda virürdük. Nev-rûzda iki biñ akça câ'ize ve her bayramda birer yüzi kemhâ ve birer yüzi çûhâ niçe yıl ol câ'ize vü sâlyâne ile geçindüm (...)*¹⁵

Zâtî, bizatihi kendisi II. Bayezid'in ihsanlarıyla nice yıllar geçindiğini anlatırken ortaya çıkan bu durum sultanın şairleri ihsanlarıyla ne derece desteklediğini göstermektedir. Bu bilgileri Latîfî şöyle doğrular:

(...) *Ahmed Paşa ve Necâtî ve Revânî ve Zâtî ve emsâlühüm (13) 'ıydlerde ve nevrûzlarda teşrifin hil'at-ı şerifin giyüp in'âmın alurlardı (...)*¹⁶

¹³ Bu defterin içeriği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: İlhan Gök, *Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri (Transkripsiyon-Değerlendirme)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014; İsmail Erünsal, "II. Bâyezid Devrine âit Bir İn'âmât Defteri", *Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları*, Harvard University Press 2008, 51-101.

¹⁴ Âşık Çelebi, *a.g.e.*, 669.

¹⁵ Zâtî'nin verdiği bilgiler mezkur in'âmât defteri ile karşılaştırıldığında söylediği miktarın aynıyle vaki olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca şairlerin aldığı ihsanlar ve in'âmlara dair devrin uygulamaları ile ilgili daha fazla bilgi için ayrıca bkz.: Âşık Çelebi, *a.g.e.*, 669-670.

¹⁶ Latîfî, *a.g.e.*, s. 99.

Mezkur buyruk aynı zamanda Türk edebiyatı için oldukça mühimdir. Zira sultan, şairleri -zorunluluk yoluyla bile olsa- şiir yazmaya teşvik etmiş Türkçeye ve Türk edebiyatına bu yoldan da büyük katkı sağlamış olmaktadır. İşte bu manada II. Bayezid dönemi şairlerinin günümüze ulaşan *Dîvân*'larında görülen sultan hakkındaki sitayişlerin boşuna olmadığı ortaya çıkmaktadır. *Dîvân* tertip edememiş veya eseri günümüze ulaşamayan kimi şairlerin şiirleri de başta Eğridirli Hacı Kemal'in *Câmi'ü'n-Nezâir*'i, Edirneli Nazmî'nin *Mecma'ü'n-Nezâir*'i, Pervâne b. Abdullah'ın *Pervâne Bey Mecmuası* gibi nazire mecmualarında günümüze ulaşmıştır. Mecmualar gibi Türk edebiyatının birincil kaynaklarında yer almayan kimi şair ve şiirler de dönemin kronikleri, menkıbenâmeler, tasavvufî düzlemde yazılan kimi eserler, şair ve ediplerin diğer eserleri içerisinde vb. bulunabilmekte böylece o şairlerin bazı manzumelerine ulaşılabilir. Osmanlı Arşivi de bu manada Türk edebiyatı için birincil kaynak olmasa da klasik Türk edebiyatı metinlerini havi belgeleri bünyesinde barındırmaktadır.

T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda yaptığımız araştırmalar neticesince II. Bayezid'e sunulmuş Türkçe, Arapça ve Farsça manzumeleri/medhiyeleri yukarıda belirttiğimiz gömlekte tespit ettik. Aşağıda Türkçe olanların şairlerini ve özelliklerini sıralayacağımız bu tespitlerimiz doğrultusunda mezkur şiirlerin hiçbirisinin bugüne kadar yayımlanmamış olduğunu da gördük. Hatta 'Ömer, İbrahim İbn Bâlî olmak üzere kimi şairlerin klasik Türk edebiyatının birincil kaynaklarından olan tezkirelerde yer almadığını da yine tespitlerimize eklemiş olduk. Yine İbrahim İbn Bâlî gibi Memluk sarayından II. Bayezid'e elçi olarak gelmiş bir şahsiyetin sarayda hangi tarihte bulunup kasidesini sunduğunu da yine manzumenin yer aldığı belgeden tespit ettik. Bugüne kadar Osmanlı sarayına hangi tarihte gelip II. Bayezid'in huzuruna çıktığı tartışmalı olan bir konuyu da böylece kesinliğe kavuşturmuş olduk. Yayımladığımız 13 medhiyenin şairlerinin aidiyeti meselesindeyse o devirde aynı mahlası kullanan farklı kişiler olması sebebiyle manzumenin aynı mahlaslı şairlerden hangisine ait olduğunu tezkireler ve kronikler aracılığıyla belirleyip ilim âlemine sunmaya gayret ettik. Tüm bu veriler ışığında

Osmanlı Arşivi'nde yer alan II. Bayezid medhiyeleri ve şairlerini şu şekilde sıralamak mümkündür.¹⁷

1. Kâtibî-i Bursevî (ö. XVI. yy.)-2 Kaside

II. Bayezid'e sunulan kasideler arasında aşağıda metinler kısmında görüleceği gibi Kâtibî mahlaslı iki kaside bulunmaktadır. Bu kasidelerden ilki 19 beyittir ve *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbı ile yazılmış bir 'ıydiyye/medhiye; ikinci kaside 57 beyitlik nevrüziyye/medhiye türünün güzel bir örneği olan *mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün* kalıbı ile kaleme alınmış bir kasidedir.

Kâtibî mahlaslı bu kasidelerin Türk edebiyatında Kâtibî mahlasını kullanan hangi şaire ait olduğu meselesi ise basit bir kaynak karşılaştırması ile çözülebilmektedir. İlk kertede kronolojik kıstasları göz önüne aldığımızda bu kasidelerin Kâtibî tahallüs eden dört kişiye ait olabileceği görülmektedir.¹⁸ Şairin II. Bayezid devrinde yaşamış olması, padişaha sunduğu kasideleri genç yaşta sunduğu kabul edilse ve belki de uzun bir hayat sürdüğü için içine katılıp düşünülürse yaşlılığı döneminde Kanuni Sultan Süleyman devrini görmüş olması gerekmektedir. Bu kriterler etrafında tespit edilen şairlerden ilki Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid döneminde yaşamış ve Yavuz Sultan Selim devrinde vefat etmiş olan Bursalı Kâtibî'dir. İkinci Kâtibî mahlaslı şair; asıl ismi Mustafa olan Sinoplu Kâtibî'dir. Üçüncüsüye tarafımızdan *Divân*'ı tespit edilip yayıma hazırlanmakta olan ve Kâtibî tahallüs eden şairler içerisinde en meşhuru olan Seydi Ali Reis'tir. Dördüncü ve son Kâtibî mahlaslı şair ise ismi Hasan olup divan kâtibi görevinden dolayı Kâtibî tahallüs eden bir başka şairdir. Mezkur şairler hakkında tek tek ayrıntılı bilgi vermek makalenin hacmini

¹⁷ Aynı mahlası kullanan şairler ve şiirlerin aidiyeti meselesinde verilen bilgiler makalenin hacmi gereği muhtasar tutulmuş olup ayrıntılı bilgi verilen dipnotlarda yer alan kaynaklarda mündemiçtir.

¹⁸ Bu şairler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Latîfî, *a.g.e.*, 432-433; Sehî Beg, *Heşt Bihîşt*, Haz. Halûk İpekten vd., Kültür ve Turizm Bakanlığı E-Kitap Yayımı, Ankara 2017, 129; Kınalızade Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'ârâ*, Haz. Aysun Sungurhan, Kültür ve Turizm Bakanlığı E-Kitap Yayımı, Ankara 2017, 704-709; Mustafa İsen, *Künhü'l Ahbâr'ın Tezkire Kısım*, Kültür ve Turizm Bakanlığı E-Kitap Yayımı, Ankara 2017 61, 82; Beyânî, *Tezkiretü's-Şu'ârâ*, Haz. Aysun Sungurhan, Kültür ve Turizm Bakanlığı E-Kitap Yayımı, Ankara 2017 161-163; Riyâzî, *Riyâzîü's-Şu'ârâ*, Haz. Namık Açıkgoz, Kültür ve Turizm Bakanlığı E-Kitap Yayımı, Ankara 2017, 275.

artıracağından, II. Bayezid'e kaside sunan şairin neden Bursalı Kâtibî olup diğerlerinin olamayacağı üzerinde durmak daha yararlı olacaktır.

*Beyânî Tezkiresi'*nde Kâtibî-i sâlis olarak yer alan Hasan Kâtibî, devrin şairleri arasında sayılır ve padişahın hizmetinde iken neşv ü nema bulunduğu belirtilir. Beyânî eserini 1006/1597-98 tarihinde kaleme aldığına ve tahtta III. Mehmed (1595-1603) bulunduğuna göre II. Bayezid'e sunulan kasideler Hasan Kâtibî'nin olamaz. Yine Kâtibî mahlaslı olan ve Sinoplu olduğu tezkirelerde belirtilen Mustafa Kâtibî için Âşık Çelebi'nin *Meşâ'irü'ş-Şu'ârâ'*sında şu kayıt vardır:

"(...) Mevlânâ-yı mezbûr bu fakîr ile yek-zebân ü yek-dil olup niçe zemân sohbet-i bî-tekellûf ü bî-riyâ müvâneset itmîşdür (...)"

Âşık Çelebi, Mustafa Kâtibî ile yakın olarak görüştüğüne ve eserini de 1568 yılında tamamladığına göre aşağıdaki kasidelerin Mustafa Kâtibî'ye aidiyeti de kronolojik olarak ortadan kalkmaktadır.

Kâtibî mahlasını seçenlerden en meşhuru olan Seydi Ali Reis ise yine *Künhü'l-Ahbâr'*da Kanuni Sultan Süleyman devri şairleri arasında gösterilmekle birlikte XVI. yy. tezkirelerinde hakkında en fazla bilgi verilip devrin şuarasından olduğu hassaten belirtilen bir şairdir.¹⁹ 2 Cemâziyelevvel 970/28 Aralık 1562 tarihinde vefat eden şairin II. Bayezid döneminde ancak çocuk veya epey genç yaşta olması gerekmektedir. Ayrıca yayıma hazırladığımız *Dîvân'*ında da bu makalenin konusu olan kasideler bulunmamaktadır.

Aşağıda şimdilik iki kasidesini tespit edebildiğimiz Bursalı Kâtibî, aslında bir tarih kitabı olan ve her padişah devrinin sonunda o devrin şairleri hakkında bilgi veren Gelibolulu 'Âlî'nin (ö. 1008/1600)'nin *Künhü'l-Ahbâr'*ında II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim devri şairi olarak gösterilmektedir.²⁰ Kasidelerin şairinin Bursalı Kâtibî olduğuna ilk aşamada bu kayıt delil sayılabilir. Bu bilginin yanında II. Bayezid devrinden günümüze ulaşan in'âmât defterinde de Kâtibî mahlaslı bir şairin 909/1503-04 yılından 917/1511-12 yılına kadar sunduğu kasideler karşılığında aldığı

¹⁹ Bkz.: Âşık Çelebi, *a.g.e.*, 296.

²⁰ Mustafa İsen, *a.g.e.*, 61, 82.

para, ihsan ve in'âmîlar kaydedilmiştir.²¹ Bu in'âmîların bazıları sultanın âdeti gereği verilirken kayıtların kimisindeyse şairin kaside getirdiği ve buna karşılık çeşitli in'âmîlar verildiği hassaten belirtilmiştir.²² Şaire mezkur yıllar arasında âdet üzere, en az 33 kere, getirdiği kasideler, mersiyele vb. sebeplerle çeşitli ihsanlarda bulunulduğu in'âmât defterinden anlaşılmaktadır. Bunların çoğu da şairin yazdığı manzumeler üzerine kendisine ihsan edilmiştir. Latîfî'nin *Tezkiretü's-Şu'ârâ'*sında Bursalı Kâtibî için "*Sultan Mehmed ve Sultan Bâyezîd mâdihlerinden ve metn-i medâiyihüñ şârihlerindendir*" ve "*gazelliyâtına had ve kasâyidine 'aded yoktur*"²³ kaydı şairin çok fazla gazel ve kaside kaleme aldığını göstermektedir. Hâliyle buradan in'âmât defterinde yer alan Kâtibî mahlaslı şairin de Bursalı Kâtibî olduğu sonucu çıkmaktadır. Elimizdeki tek kayıt olan in'âmât defterinde bu denli kasidesi/manzumesi kayıtlı olan şairin başta padişah olmak üzere belki de devrin büyüklerine nice kasideleri bulunmaktaydı. Çalışmada metni verilen kasidelerin Bursalı Kâtibî'ye ait olduğu belirlendiğine göre şair hakkında şu bilgileri verebiliriz:

Kâtibî, Bursalıdır ve Fatih Sultan Mehmed devri şairlerinden 'Aşkî (ö. 888/1483'den sonra)'nin yetiştirdiği bir şairdir. İsmi ve İstanbul'a ne zaman, ne sebeple geldiği hakkında tezkirelerde bilgi bulunmamaktadır. Kitâbet sanatında mahir olmasından dolayı Kâtibî tahallus ettiğini belirten kaynaklar, onun hemen bütün hat türlerinde zamanın üstatlarından olduğunu belirtir. Sultan Mehmed ve Sultan Bayezid'in mâdihlerinden olan şairin çok fazla gazel ve kaside yazdığı Sehî, Latîfî ve 'Âlî tarafından bildirilmektedir. Fakat yine aynı tezkire yazarları bu sebeple şairin şiirleri hakkında olumsuz fikre sahiptirler. Sehî, onun Fatih Sultan Mehmed zamanından Sultan Selim devrine kadar İstanbul'da kâtiplik görevini icra ettiğini ve Sultan Selim devrinde İstanbul'da vefat ettiğini belirtir. Şiiri, Sehî hariç tutulursa kaynaklar tarafından beğenilmez. Latîfî çoğunun tercüme olduğunu belirtir. Kınalızâde ve Beyânî ise eserlerinde daha o devirlerde

²¹ Bu kayıtlar için şu kaynaklara bkz.: İlhan Gök, *Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri (Transkripsiyon-Değerlendirme)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014; İsmail Erünsal, "II. Bâyezid Devrine âit Bir İn'âmât Defteri", *Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları*, Harvard University Press 2008, 51-101.

²² Mesela 909 yılının Zilhiccesinde kaside sunduğu için şaire 2.000 akçe kaside verilmiştir. Bir örnek için bkz.: Gök, *a.g.t.*, 233.

²³ Latîfî, *a.g.e.*, 432.

bile Kâtibî'nin şiirlerinin unutulduğunu ayrıca belirtirler. Hemen tüm kaynaklar şairin şu matla'ını örnek olarak verir:

Yine ey câm-ı musaffâ seni gördük silme
Meclisüñ revnakısın dünyede art eksilme²⁴

Devrinde pek çok gazel ve kasidesi bulunan fakat daha XVI. yy. tezkirecilerince şiirlerinin unutulduğu belirtilen Kâtibî'nin kimi gazelleri de diğer Kâtibîlerle karışmış²⁵, kasidelerinden şimdilik sadece ikisi aşağıda olduğu gibi tespit edilebilmiş bir şairdir. Yukarıda zikredilen in'âmât defterine göre 20 Şaban 910/26 Ocak 1505 tarihinde Mehmed Çelebi adına, 3 Cemâziyelâhir 913/10 Ekim 1507 tarihinde ise Şehzade Mahmud adına²⁶ mersiye de kaleme alıp sultana sunduğunu bildiğimiz şairin bu manzumeleri diğer pek çok şiiri gibi şimdilik tespit edilememiştir.

Kâtibî'nin aşağıda yer alan ilk kasidesinin bir 'ıydiyye diğerinin de nevrüziyye türünde olması yukarıda II. Bayezid devri hakkında malumat

²⁴ Devrin tezkirelerinden yararlanılarak yazılan bu kısım ve mezkur eserlerdeki Kâtibî-i Bursevî maddesi için bkz.: Sehî Beg, *a.g.e.*, 129; Latîfî, *a.g.e.*, s. 432, Kınalızâde Hasan Çelebi, *a.g.e.*, 704; Mustafa İsen *a.g.e.*, s. 61, 82; Beyânî, *a.g.e.*, 161-162.

²⁵ Bu gazellerden bazıları *Pervâne Bey Mecmuası*'nda ve Edirneli Nazmî'nin *Mecma'u'n-Nezâir*'inde kayıtlıdır. Bu mecmuaların neşirlerinde Seydi Ali Reis'e atfedilen kimi gazeller Bursalı Kâtibî'nin olmalıdır. Mesela *Mecma'u'n-Nezâir*'in yayımlanmış çalışmasında yer alıp çalışmanın inceleme kısmında Kâtibî-i Rûmî yani Seydi Ali Reis'e atfedilen

*Hamdü'llillâh kim beni kul itdi Allâhum saña
Bendeñe rahm eylemek lâzım durur şâhum saña*

matlı 143. gazel, *Pervâne Bey Mecmuası*'nda "Kâtibî-i Selef" adıyla 182. şiir olarak kayıtlıdır. Bu durum Pervâne Bey'in iki şairin şiirlerini tasnifte Edirneli Nazmî'ye göre daha dikkatli olduğunu göstermektedir. Yine *Mecma'ü'n-Nezâir*'de ayırım yapılmadan Seydi Ali Reis'e atfedilen 1312 numaralı gazel de Bursalı Kâtibî'nindir. Zira yine bir medhiye olan gazelin 3. beytinde

*Ya'nî kim Sultân Mehmed Han-ı şeh gâzî k'anuñ
İşiginde sad hezârân günde dîvân bağlanur*

şairin şiiri açıkça Fatih Sultan Mehmed Han için yazdığı görülmektedir. Bu çalışmalar için bkz.: Kamil Ali Gynaş, *Pervâne Bey Mecmuası*, Kültür ve Turizm Bakanlığı E-Kitap Yayımı, Ankara 2017; M. Fatih Köksal, *Mecma'u'n-Nezâir*, Kültür ve Turizm Bakanlığı E-Kitap Yayımı, Ankara 2017.

²⁶ II. Bayezid devri in'âmât defterinde Kâtibî'nin mersiyesi için "Şehzade Mahmud" ibaresi yoksa da aynı tarihte mersiye sunan diğer kasidelerde bu durum belirtildiği ve şehzade de mezkur tarihte vefat ettiği için Kâtibî'nin mersiyesi de Şehzade Mahmud adına olmalıdır. Bu bilgi için bkz. İsmail Erünsal, *a.g.e.*, s. 70.

veren Zâtî'nin söylediklerini tasdik etmektedir. Mezkur kasideler in'âmât defterinden takip edildiğinde ise Kâtibî'nin nevrızda ve bayramlarda II. Bayezid'e diğer şairlerle birlikte kaside sunduğu görülmektedir; Zâtî'nin söylediklerini resmî yollardan tasdik eden başka bir delil de budur. Hatırlanacağı üzere II. Bayezid, nevrızda ve dini bayramlarda kaside sunulmasını şart koşmuştu.

2. Şâkirî (ö. XV veya XVI. yy.?) -1 Kaside

Osmanlı Arşivi Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı 0363-3'de II. Bayezid'e sunduğu bir kasidesi bulunan Şâkirî (ö. XV veya XVI. yy.?) hakkında tezkireler ve bibliyografik kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbı ile kaleme alınmış 28 beyitlik gül redifli kasidesini sultana sunan şairin Edirneli Nazmî'nin *Mecma'u'n-Nezâ'ir*'inde ve Pervâne bin Abdullah'ın *Pervâne Bey Mecmuası*'nda biri müşterek olmak üzere beş adet gazeli bulunmaktadır.²⁷ Elimizde artık bir kasidesi daha bulunan şairin II. Bayezid döneminde hayatta olduğu bilindiğine göre XV. yy. şairleri arasında sayılması gerekmektedir.

3. 'Ömer (ö. XV veya XVI. yy.?) -1 Kaside

Tezkireler ve bibliyografik kaynaklar incelendiğinde 'Ömer mahlasını kullanan herhangi bir şaire rastlanamamıştır. II. Bayezid devrine göre geç tarih tezkirelerinden Kafzâde Fâ'izî'nin *Zübdetü'l-Eş'âr*'ında Hayâlîzâde Ömer Beg adında bir şair kayıtlıysa da şairin 1004/1595 yılında vefat ettiği bilgisi yer almaktadır.²⁸ Bu bilgiye istinaden aşağıda II. Bayezid'e sunduğu *mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün* kalıbı ile 23 beyitlik kasidesi bulunan şair 'Ömer, Hayâlîzâde olamaz.

XV. yy.'da şair 'Ömer'in izine II. Bayezid dönemi in'âmât defterinde rastlıyoruz. Bu deftere göre şair 22 Şevval 909/8 Nisan 1504 tarihinden 23 Muharrem 917/22 Nisan 1511 tarihine kadar saraydan en az 14 kere in'âm ve ihsan almıştır. Bu kayıtlara göre şair tevkî' kâtipliği görevini icra etmekte olup sultana en az 6 kaside ve 2 mersiye sunmuştur.²⁹ Cemaziyelahir

²⁷ Yunus Kaplan, "Şâkirî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sakiri>, (Erişim Tarihi: 10.09.2022).

²⁸ Bekir Kayabaşı, *Kâf-zâde Fâ'izî'nin Zübdetü'l-Eş'âr'ı*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya 1997, 433.

²⁹ İsmail Erünsal, *a.g.e.*, 162-163.

915/Eylül-Ekim 1509 tarihinde Mevlana Bedreddin'in "kâtib-i cedîd-i tevkî" şeklindeki kayıttan kaleme yeni giren kâtip olduğunu ve aynı tarihte 'Ömer Bey'in "kâtib-i köhne-i tevkî" şeklindeki kayıttan da kalemden çıktığını anlıyoruz. Ancak 'Ömer Bey, tevkî' kalemindeki kâtiplikten çıkmasına rağmen 915/1509-1510 ve 916/1510-1511 tarihlerinde kâtiplere verilen in'âm kaydında yine en üst dereceden in'âm almaya devam etmiştir.³⁰ Mezkur in'âmât defterinde bir de Ali B. Seyyid 'Ömer adlı bir şairin sultana kaside sunduğu ve karşılığında benekli câme ve 2.000 akçe aldığı kayıttır.³¹ Çalışmanın konusu olan şiirin şairinin Seyyid 'Ömer'den ziyade Kâtip 'Ömer olduğu düşünülmektedir. Zira 'Ömer, tevkî' kaleminde kâtiptir, yani bir nevi nişancıdır ve padişahın tuğrasını resmî belgelere çekmekle yükümlüdür. Şairin kasidesinde yer alan

Zamân ahkâmına dest-i ulû'l-emrûn muvaqka'dur

Felek mektûbına hükmi-i kazâ imzân-ı tuğrâdur ('Ömer, K. 4/12)

beyti, onun mesleğini ortaya koyan bir emaredir. Hâliyle aşağıdaki kasidenin sahibi kâtip 'Ömer olup bugüne kadar herhangi bir şiirine rastlamadığımız şairin ilk şiiri bu çalışmada ortaya konmuştur. Aşağıdaki kaside de in'âm defterinde II. Bayezid'e sunduğu ve karşılığında ihسانlara nail olduğu belirtilen kasidelerinden birisi olmalıdır.

4. Rûhî (ö. XV. veya XVI. yy.?) - 1 Kaside, 1 Tercî'-Bend

II. Bayezid'e sunduğu 41 beyitlik kasidesi ve yedi bentlik bir tercî'-bendi çalışmanın konusu olan ve yine TSMA.E. 363-044 numarada II. Bayezid'in şehzadelerinden Şehzade Mahmud'un vefatı sebebiyle kaleme alınan Farsça bir mersiyesi³² de bulunan Rûhî'nin kimliği konusunda da tereddütler bulunmaktadır.

Dönem kaynakları kronolojik kıstaslar dâhilinde incelendiğinde tezkirelerde Rûhî tahallus eden bir şair çıkmaktadır ki o da Ruhî Mustafa

³⁰ İlhan Gök, *a.g.t.*, 34.

³¹ İlhan Gök, *a.g.t.*, 892; İsmail Erünsal, *a.g.e.*, 129.

³² Şair mezkur mersiyesini 3 Cemaziye'l-âhîr 913/10 Ekim 1507 tarihinde padişaha sunmuş kendisine munakkaş bir câme ve 2.000 akçe ihسان edilmiştir. Bu bilgi için bkz.: İlhan Gök, *a.g.t.*, 674; İsmail Erünsal, *a.g.e.*, 167.

Çelebi'dir.³³ Ebussud Efendi'nin kethüdası Hasan Ağa'nın oğlu olan şair, 960/1552'de vefat etmiştir. Şairin genç yaşta şiir söylemeye başladığı düşünülürse II. Bayezid'in mâdihlerinden olması ihtimali vardır. Fakat bunun da zayıf bir ihtimal olduğunu hemen belirtmek gerekir.

Bu yüzyılda Memluk sahası şairlerinden olup Rûhî tahallus eden ve Osmanlı kaynaklarında adı zikredilmeyen bir şair daha vardır. *Dîvân*'ından Karaca Rûhî olarak anıldığı anlaşılan bu şairin eseri günümüze ulaşmıştır. Lâkin aşağıdaki manzumeler mezkur *Dîvân*'da bulunmamakta olup şair Osmanlı sahasından ziyade Memluk sahası şairidir.³⁴

XV. yy.'da kronik yazarlarından olup Rûhî mahlaslı bir müverrih vardır ki *Rûhî Tarihi*³⁵ adlı eseri günümüze ulaşmıştır; bu eserin sahibinin kim olduğu konusunda da sadece tahminler bulunmaktadır.³⁶ Kimi kaynaklarda bu eserin Zenbilli Ali Efendi'nin oğlu Rûhî mahlaslı Fâzıl Çelebi olduğu kayıtlıysa da mezkur kişinin 911/1505-06 yılında doğup 928/1521-22 yaşlarında vefat etmesi tarih kitabının Fâzıl Çelebi'ye ait olamayacağını gösteren bir delil sayılabilir. Ayrıca yine ilk tezkire sahibi Sehî'nin mezkur şair hakkında bilgi verirken bu derece önemli bir kitaptan bahsetmesi beklenirdi.³⁷

II. Bayezid devrinde yaşayan ve bu devir in'âmât defterinde "müşâherehoran" içinde zikredilen şairler arasında yer alıp birer kasidesi ile tercî-bend metnini ortaya koyduğumuz Rûhî'nin, kronik sahibi Rûhî ile aynı şahıs olma ihtimali bulunmaktadır. II. Bayezid devri in'âmât defterinde 10 Muharrem 909/5 Temmuz 1503 tarihinden 11 Recep 917/4 Ekim 1511 tarihine kadar en az 28 defa ihsan ve in'âmlara nail olan şair, bu kayıtlardan anlaşıldığına göre 23 Cemaziye'l-âhir 909/13 Aralık 1503 tarihinde bir

³³ Şerife Ördek, "Rûhî, Mustafa Rûhî Çelebi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ruhi-mustafa-ruhi-celebi>, (Erişim Tarihi: 04.09.2022).

³⁴ Şair ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Hamza Kara, *15. Yüzyıl Memluk Sahası Şairlerinden Rûhî'nin Divânı (İnceleme-Metin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.

³⁵ Halil Erdoğan Cengiz, Yaşar Yücel, "Rûhî Tarihi," *Belgeler*, 1992, 14 (18)'den ayrı basım, 59-472.

³⁶ Halil Erdoğan Cengiz, Yaşar Yücel, *a.g.e.*, 362-365.

³⁷ Sehî Beg, *a.g.e.*, 167.

evladını kaybetmiş ve taziye olarak kendisine Bursa işi câme ihsan edilmiştir.³⁸

İn'âm kayıtlarından anlaşıldığına göre Osmanlı sarayınca desteklenen Rûhî'nin mahlası ve kim olduğu tahminlerinden başka gerçek kimliği hakkında maalesef daha fazla bir bilgi bulunmamaktadır.

5. İbrâhîm İbn Bâlî (ö. 893 / 1487-88' den sonra)-1 Kaside, 1 Mesnevi

İbrâhîm İbn Bâlî hakkında başta tezkireler ve kronikler olmak üzere klasik kaynaklarda maalesef bir bilgi bulunmamaktadır. Onun hakkında bugüne kadar edindiğimiz bilgiler *Hikmet-nâme* adlı mesnevisinde şairin kendisi hakkında verdiği bilgiler ile sınırlıdır. Şairin asıl ismi İbrahim'dir. Şair, mesnevisinde memleketinin Antep olduğunu ve orada yaşadığını belirtir.³⁹ Bâlî, Mısır sultanı Melik Zâhir'in torunu olup 20 yaşlarında tahta geçen ve 857/1453'de vefat eden Melik Mansur Seydi Osman'la arkadaşı. Onun, Dimyat'ta defnedilmesi esnasında oradaydı.⁴⁰ Bâlî, bir süre sonra Memluk sultanı Kayıtbay'ın hizmetine girdi ve Kayıtbay, Bâlî'yi Halep'te bulunduğu sırada II. Bayezid'e elçi olarak gönderdi. Şair, II. Bayezid'in huzuruna çıktı ve iltifatına mazhar oldu. *Hikmet-nâme*'den Cem Sultan'ın esir düştüğü tarih olan 1482'den sonra II. Bayezid'e elçi gittiği anlaşılan Bâlî'nin hangi tarihte Osmanlı sarayında bulunduğu ise bir muammaydı. Fakat İbrâhîm Bâlî'nin Sultan Bayezid için kaleme aldığı medhiyelerin sonunda bulunan kayıt artık bu konuya açıklık getirmektedir:

Tuhfetun ile'l-bâbi's-saltana-a'llâhu te'âlâ ve eşmeluhu bi'l-meyâmin-li'l-'abdi'l-fakîri'l-ħakîr ilâ rahmeti Rabbi'l-Müte'âl İbrâhîm Bâlî muħarrir-i haze'l-kelimât ašlahu'llâhu şe'nahu şanehu ammâ şe'nahu bi-medîneti'l-maħrûseti'l-Ķoşantîniyye harezeħu'llâhi te'âlâ mine'l-âfât fî külli'l-evĶât hurrirre fi'l-'aşri'l-evsat min şehri zi'l-ħiceti'l-ħarâm sene semâne ve semân ve semâne-mi'e ve'l-hamduli'llâhi rabbi'l-'âlemîn.

³⁸ İlhan Gök, a.g.t., 158.

³⁹ Mustafa Altun, *İbrâhîm İbn-i Bâlî Hikmet-nâme I*, Kültür ve Turizm Bakanlığı E-Kitap Yayımı, Ankara 2017, 168-169.

⁴⁰ Fatma Sabiha Kutlar Oğuz, "İbni Bâlî, İbrâhîm bin Bâlî, Bâlî oğlu İbrâhîm", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ibni-bli-ibrahim-bin-bali-bali>, (Erişim Tarihi: 04.09.2022).

Yukarıdaki kayıttan anlaşıldığına göre İbrâhîm Bâlî, 888 yılı Zilhicce ayının ortalarında yani 1484 yılının 10 ile 20 Ocak arasındaki bir tarihte bu makalede metni verilen kaside ve mesnevi nazım şekliyle kaleme aldığı medhiyeleri padişaha sunmuştur. Hâliyle şairin bu tarihlerde İstanbul'da olduğu hatta sarayda ağırlandığı gün yüzüne çıkmıştır.

İbrâhîm Bâlî, *Hikmet-nâme*'nin hatimesinde yaşlı yüreğinden ve ömrünü kitabını yazmaya harcadığından söz etmesine bakılırsa, mesnevisini tamamladığı tarih olan 893/1487-88'de hayli yaşlı olmalıdır.⁴¹ İnsanın doğası gereği ise bu tarihten bir süre sonra vefat ettiği düşünülen şairin *Hikmet-nâme*'sinden başka 25 beyitlik bir kaside ve 10 beyitlik mesnevi nazım şekliyle medhiyesi bu çalışmayla ortaya konmuş olmaktadır.

6. Hâtifî (ö. XV. veya XVI. yy.?) - 1 Kaside

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı arasında bir kasidesi bulunan Hâtifî'nin kim olduğu tam olarak belli değildir. Tezkireler ve bibliyografik kaynaklar ışığında XV. ve XVI. yy.'larda yaşamış Hâtifî mahlaslı beş şair bulunmaktadır. Bunlardan ilki Abdurrahman Hâtifî Efendi olup kaynaklarda şiirlerinin başarılı olduğu ve musiki ilminde üstad olduğu belirtilen ve 970/1562 yılında vefat eden Hâtifî'dir.⁴² Hâtifî mahlaslı diğer şair ise Amasyalı Hâtifî olup ölüm tarihi bilinmeyen bir şairdir.⁴³ Üçüncü şair Niğdeli Hâtifî Mehmed Çelebi'dir. 1000/1591 yılında vefat eden şairin belagat ilminde üstad olduğunu Âşık Çelebi zikretmektedir.⁴⁴ Dördüncü olarak Hâtifî mahlaslı kişi ise Priştineli Sipahîzâde Hâtifî Çelebi'dir. Âşık Çelebi, tezkiresinde şairden "nev-heves" olarak bahseder ki o hâlde şair 1568'de henüz genç yaşta olmalıdır.⁴⁵ Hâtifî mahlaslı son şair ise Şeyh Zâhidîzâde Abdurrahman Hâtifî Efendi'dir. Edirneli olan şair, Halvetî şeyhi Zâhidîzâde'nin oğludur. Mezkur Hâtifî ile Âşık Çelebi, eserinde pek çok kez

⁴¹ Ali Şeylan, *İbrâhîm İbn-i Bâlî Hikmet-nâme II*, Kültür ve Turizm Bakanlığı E-Kitap Yayımı, Ankara 2018, 523-526.

⁴² Şebnem Şerife Ördek, "Hâtifî, Abdurrahman Hâtifî Efendi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hatifi-abdurrahman-hatifi-efendi>, (Erişim Tarihi: 02.09.2022).

⁴³ Şebnem Şerife Ördek, "Hâtifî, Hâtifî Çelebi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hatifi-hatifi-celebi>, (Erişim Tarihi: 02.09.2022).

⁴⁴ Âşık Çelebi, *a.g.e.*, 231.

⁴⁵ Âşık Çelebi, *a.g.e.*, 231.

görüştüğünü zikrederek yakın arkadaşları arasında saymaktadır. Ayrıca ümmî olduğunu zikrettiği şair hakkında oldukça detaylı bilgiler vermektedir.⁴⁶

Kaynaklarda adı geçen Hâtîfî mahlaslı şairlerden Âşık Çelebi'nin dostu olarak bahsettiği ve ümmîliğinden dem vurduğu Zâhidîzâde Abdurrahman Hâtîfî Efendi'nin II. Bayezid'e kaside sunan Hâtîfî olması şairin hüviyeti ve makalenin konusu olan kaside beraber düşünüldüğünde imkân sınırlarını çok zorlamaktadır. Aynı zamanda yine Çelebi'nin devrinde gençliğini zikrederek "nev-heves" olarak nitelendirdiği Sipahîzâde Hâtîfî Çelebi de II. Bayezid devri şairlerinden olamaz. Niğdeli Hâtîfî'nin 1000/1591'de vefat ettiği bilindiğine göre bu şairin de II. Bayezid'e kaside sunmasına hemen hemen imkân yoktur.

Aşağıda metinler bölümünde *mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün* kalıbıyla kaleme alınmış 26 beyitlik kasidesi bulunan şair, uzun bir ömür sürdükleri düşünülmürse Abdurrahman Hâtîfî veya Amasyalı Hâtîfî veya da diğer bir ihtimalle tezkirelerde ve bibliyografik kaynaklarda yer almayan başka bir Hâtîfî olmalıdır. Kasidenin dili ve muhtevası kaynaklarda şiiri, Arapça ve Farsça üzerindeki yetkinliği övülen Abdurrahman Hâtîfî'ye ait olabileceği ihtimali uyandırır da elimizde şimdilik başka bir kayıt bulunmaması bu ihtimali kesin bir sonuca götürmekten uzaktır.

7. Niyâzî (ö. XV. veya XVI. yy.?) - 1 Kaside

II. Bayezid'e sunulmuş 33 beyitlik bir kasidesi bulunan Niyâzî mahlaslı şairin kim olduğu belirsizdir. Tezkireler ve bibliyografik kaynaklar dâhilinde kronolojik kıstasları da göz önüne aldığımızda XV. ve XVI. yüzyıllarda yaşamış altı Niyâzî mahlaslı şair bulunmaktadır. Bunlardan ilki Niyâzî-i Kadîm olarak da bilinen İlyâs b. İlyâs Şücâüddin Niyâzî'dir.⁴⁷ Gelibolulu 'Âlî, şairin *Dîvân*'ını gördüğünü belirtip, adının İlyas, memleketinin Gelibolu olduğunu kaydeder.⁴⁸ Şair, *Künhü'l-Ahbâr*'da II. Bayezid dönemi şairleri arasında kayıtlıdır. Niyâzî, Dimetoka'da kadılık yapmış ve sonradan tasavvufa yönelerek Emîr Sultan'a intisap etmiştir.

⁴⁶ Âşık Çelebi, *a.g.e.*, 229-230.

⁴⁷ İsmail Belîğ, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişveran*, Bursa 1302, 505; Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâiku's-Şakâyık*, İstanbul 1264, 355.

⁴⁸ Mustafa İsen, *a.g.e.*, 88. Âlî, gördüğü *Dîvân* nüshasının Latîfî'nin bahsettiği üç Niyâzî'den hangisine ait olduğu konusunda tereddütdedir.

Mecdî Mehmed Efendi ise, onun önce medreselerde müderrislik yaptığını, daha sonra Sahn medreselerinden birine tayin edildiğini ve Bursa'da 914/1508'de genç yaşta vefat ettiğini yazmıştır.⁴⁹

Anadolu sahası Türk edebiyatının ilk tezkire sahibi Sehî Bey, Niyâzî-i Kadîm hakkında bilgi verirken daha o dönemlerde bile Niyâzî mahlasının çok fazla kişi tarafından kullanıldığını belirtir.⁵⁰ Bu minvalde biz de konuyu dağıtmamak adına, tezkirelerde Kanuni Sultan Süleyman devri şairi olarak gösterilen Abdullah Niyâzî Efendi,⁵¹ Niyâzî-i Sirozî,⁵² Niyâzî Bey'in⁵³ makalenin konusu Niyâzî olamayacağını düşünmekteyiz. Sehî Bey'in eserinde yer alan Monla Hâfızzâde Niyâzî ile ölüm tarihi 944/1537 olan Niyâzî Çelebi'nin⁵⁴ II. Bayezid'e sunulan kasidenin sahibi olma ihtimali bulunmaktadır.

Metinler kısmında *mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün* kalıbı ile yazılmış gül redifli 33 beyitlik kasidesi bulunan Niyâzî, yukarıda zikredilen üç şairden biri olmalıdır. Niyâzî'nin Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı 0363-71 numarada II. Bayezid namına Farsça bir medhiyesi daha vardır. Bu belgeden anlaşıldığına göre Farsça şiir yazacak kadar bu dili bilen Niyâzî iyi bir eğitimden geçmiş olmalıdır. Bu durum da özellikle Niyâzî-i Kadîm ve Monla Hâfızzâde Niyâzî'nin II. Bayezid mâdihleri olduğunu bir adım öne çıkarmaktadır. Zira bu isimler kaynaklarda aldıkları eğitim ve Arapça-Farsçadaki maharetleri yönüyle övülen kimselerdir. Elimizde daha kesin bilgiler olmadığı için kasidenin hangi Niyâzî'ye -belki saydıklarımızdan farklı bir şaire bile- ait olduğu konusu şimdilik belirsizdir.

⁴⁹ Ömer Savran, "Niyâzî, Niyâzî-i Kadîm", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/niyazi-niyazii-kadim>, (Erişim Tarihi: 30.08.2022).

⁵⁰ Sehî Beg, *a.g.e.*, 117.

⁵¹ Hüseyin Gönel, "Niyâzî, Abdullah Niyâzî Efendi" *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/niyazi-abdullah-niyazi-efendi-mevlana>, (Erişim Tarihi: 30.08.2022).

⁵² Hüseyin Gönel, "Niyâzî, Niyâz-i Sirozî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/niyazi-niyazi-celebi-niyazii-sirozi>, (Erişim Tarihi: 30.08.2022).

⁵³ M. Fatih Köksal, "Niyâzî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/niyazi>, (Erişim Tarihi: 30.08.2022).

⁵⁴ Hüseyin Gönel, "Niyâzî, Niyâzî Çelebi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/niyazi-niyazi-celebi> (Erişim Tarihi: 30.08.2022).

8. Cevherî (ö. XVI. yy.?) -1 Kaside, 1 Tercî'-Bend

Cevherî mahlasıyla kaleme alınmış ve padişaha sunulmuş bir kaside ve tercî'-bend nazım şeklindeki medhiyeler çalışmamız hazırlanırken Türkan Alvan tarafından yayımlanmıştır.⁵⁵ Hâliyle bu çalışmada şairin kimliği ve şiirleriyle ilgili verilecek bilgiler tekrar olacağı için üzerinde ayrıca durulmamıştır.

9. Sûzî (ö. 1 Muharrem 931/29 Ekim 1524) -1 Kaside

Sûzî mahlasıyla kaleme alınan medhiye 31 beyitlik "serv" redifli bir kaside olup aruzun *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbı ile nazmedilmiştir. TSM.A.E. 0363/12 numarada kayıtlı olan belgede yer alan kasidede "Mehemmed İbni Yunus El-Mülketehu" kaydı bulunmaktadır. Kasidenin 26. Beytinden Sûzî tahallüs eden bir şaire air olduğu anlaşılan kaside XV. yy.'da yaşamış olan gazavatname sahibi Sûzî'ye ait olmalıdır. Tezkireler incelendiğinde bu yüzyılda Sûzî mahlaslı tek şair bulunmakta ve şairin adına kaynaklarda tesadüf edilmemektedir. Lakin Prizren'de yaptırdığı cami ve vefat edince gömüldüğü bahçesinin içinde yer alan haziredeki türbesindeki kayıttan adının Mehmed olduğu anlaşılan Sûzî'nin aşağıdaki belgenin arkasında yer alan ve kasidenin sahibini belirten "Mehemmed İbni Yûnus El-Mülketehu" kaydı, manzumenin mezkur Sûzî'ye ait olduğunu kesinleştirmektedir. Ehline malum olduğu üzere Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde bulunan ve sultana arzedilen bu belgeler nâsir/edibin elinden çıkmış veya onun gördüğü metin olmaktadır. Hâliyle bu belgedeki kayıt da kasidenin sahibini doğru bir şekilde belirttiği gibi şairin hem kendi adı hem de babasının adını bir kez daha gün yüzüne çıkarmaktadır.

Sûzî hakkında tezkirelerin verdiği bilgi mahduttur. Kaynaklarda memleketinin Prizren⁵⁶ olduğu ittifaken belirtilen Sûzî'nin doğum tarihi, ölümü veyahut ailesine dair bilgiler çok sınırlıdır. Fakat bu konuda detaylı incelemelerde bulunan Sırp tarihçisi Olesnicki'nin Prizren'deki Sûzî Çelebi'ye ait türbe kitabesine dayanarak verdiği bilgilere göre şairin asıl adı Mehmed'dir. Buradaki bilgi elimize ulaşmış belgedeki bilgiyi doğrulaması

⁵⁵ Bu çalışma için bkz.: Türkan Alvan, "Cevherî'nin Sultan II. Bayezid'e Sunduğu Methiyeler", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 2022, 26 (1), 213-234.

⁵⁶ Sehî Beg, *a.g.e.*, 146; Âşık Çelebi, *a.g.e.*, 436; Latîfi, *a.g.e.*, 280, Kınalızâde Hasan Çelebi, *a.g.e.*, 452.

bakımından ayrıca önemlidir. Olensnicki, babasının Mahmud adını taşıdığını belirtse belgede babasının adının Yunus olduğu görülmektedir. Bu konu şimdilik muallakta kalan tek mesele olarak dikkat çekmektedir. Şairin dedesi ise Abdullah adını taşımaktadır. Dedesinin Abdullah adını taşıması dolayısıyla şairin devşirme olduğu düşünülmektedir. Bu bilgiyi doğrulayacak kaynak ise Âşık Çelebi tezkiresinde yer alır: Sûzî'nin Nehârî ve Sa'yî adında iki kardeşi vardır. Yine bu şehir doğumlu Mü'min isminde bir şairden söz ederken Çelebi, bunu Nehârî-zâde olarak tanımlar. Yani Mü'min Sûzî'nin yeğenidir. Sonra da Çelebi, Mü'min'in hayatı hakkında bilgiler aktarırken soyunun kafir beylerinden (muhtemelen Sırp) Safur (?) adlı birine ulaştığını ifade ettiğini bu soydan gelmekten de gurur duyduğunu belirtir. Hatta bu övücünü ifade etmek üzere *Safur-nâme* adlı bir kitap yazdığı da yine Çelebi tarafından verilen bilgiler arasındadır. Prizren doğumlu ve bu şehir şairlerine özel bir alaka ile yaklaşan Âşık Çelebi'nin bu bilgileri çağdaş bir kaynak olarak önemlidir. Bu bilgiler ayrıca Sûzî'nin ailesinin bilime sanata aşına, şiiri ve kültürü önemseyen bir konumda olduklarını da göstermektedir. Sûzî dışında kardeşleri Nehârî ve Sa'yî, yine ifade edildiği gibi yeğeni Mü'min tezkirelere girecek derecede önemli XVI. yüzyıl şairleridir. Olesnicki, şairin ölüm tarihini 931/1524 olarak belirlemiştir. Araştırmacı bu bilgiden hareketle Sûzî'nin doğum tarihini de 1455-1465 yılları arasında tahmin etmektedir.⁵⁷

Sûzî, ilk öğrenimini doğum yeri Prizren'de almış olmalıdır. Bir ara tahsilini yarım bırakıp Nakşibendîliğe meyletmiştir. Hatta kaynakların ifade ettiğine göre Nakşibendî Sûzî diye tanınır. Sonra Rumeli şehirlerine seyahatler gerçekleştirmiştir. Mihaloğlu Ali Bey'in (ö. 906/1500) yanında uzun zaman kaldı. Onun Bosna yöresine yaptığı savaşlarını manzum olarak kaleme aldı. Ölümünden sonra bir müddet oğlu Mehmed Bey'in (ö. 916/1510) yanında bulundu. Akıncı beylerinin yanlarında gazalarını nazma çekecek şair bulundurmaları âdettendi. Mihaloğlu ailesi için de Sûzî, böyle bir görevi ifa etmiştir.⁵⁸ Sonra ayrılıp memleketi Prizren'e döndü. Burada İlyas Hoca Mahallesi'nde Bistrica çayı kenarında bir mescid ile medrese ve çay üzerine köprü yaptırdı. Ömrünün sonuna kadar kendi mescidinde

⁵⁷ Mustafa İsen, "Sûzî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/suzi-mdbir>, (Erişim Tarihi: 05.09.2022).

⁵⁸ Mustafa İsen, "Akıncılığın Türk Kültür ve Edebiyatına Katkıları", *Türkiye Günlüğü*, 1998, s.

imamlık ve medresesinde öğretmenlik yaptı. Sûzî Çelebi, Yavuz Sultan Selim tarafından 1512-1520 tarihli temlik-nâme ile kendisine verilen Prizren yakınlarındaki Grajdanik Çiftliği'ni bu mescid ile medresesinin yönetimi için vakfetti. Bu vakfiyeden, Ayşe adında bir kızı olduğu ve malının bir bölümünü ona bağışladığı anlaşılmaktadır. Şair Prizren'de vefat edince kardeşi Nehârî ile birlikte mescidin kurbundaki bahçeye defn edildi.⁵⁹

Tezkirelerdeki şiirler dışında *Divân'ı* olup olmadığı bilinmeyen Sûzî'nin bugün elimize ulaşmış tek eseri *Gazavât-nâme-i Mihaloğlu Ali Beg* adlı 1795 beyitlik bir mesnevisidir.⁶⁰ İlk kaynak eserlerden *Heşt Behişt* bu eserin 15.000 beyit olduğunu belirtse de⁶¹ elimize ulaşan metin 1795 beyitlik bir eserdir. Bu durum da eserin büyük bir kısmının kaybolduğunu düşündürmektedir.

Sûzî'nin gazavatnamesi ve tezkirelerde yer alan gazel ve beyitleri dışında bu çalışma ile II. Bayezid'e sunmuş olduğu kaside de gün yüzüne çıkmış olmaktadır.

10. Şairi Belli Olmayan Manzumeler-1 Kıt'a, 1 Terkîb-Bend

II. Bayezid'e sunulan medhiyeler arasında 17 beyitlik bir kıt'a ile kerem redifli 5 bentlik bir terkîb-bendin şairi bu manzumelerde mahlas geçmediği için belli değildir. II. Bayezid dönemine ait eldeki divanlar üzerinde yaptığımız taramalarda da mezkur manzumeler tespit edilememiştir. Şiirlerin muhtevasında da şairin kimliği hakkında bir ipucu yoktur. Sadece aşağıda 13. manzume olarak yer alan terkîb-bendin üçüncü bendinin altıncı beytinde şair,

Umaram sancağ-ı Sivası kula hâş idesin

Boydaşum gayreti yağdı beni sulţan-ı kerem (Terkîb 12/III-6)

beytiyle II. Bayezid'den Sivas tımarını istemektedir. Klasik edebiyat metinlerinde pek görülmeyen bir kelime olarak "boydaş"dan da bahsettiğine göre şairin Sivaslı veya o çevreden olduğu düşünülmektedir. Bu bilgiye dair sultanın belki bu medhiyeden sonra Sivas tımarını ihsan

⁵⁹ Mustafa İsen, "Sûzî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/suzi-mdbir>, (Erişim Tarihi: 05.09.2022).

⁶⁰ Bu eser için bkz.: Agah Sırrı Levend, *Gazavatnameler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavatnamesi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1956.

⁶¹ Sehî Beg, *a.g.e.*, 146.

edebileceğini düşünüp dönem kronikleri ve arşiv belgelerine baksak da maalesef bu konuda herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Bu beyit dışında manzumelerin hemen bütün beyitleri klasik edebiyat geleneğine uygun olarak alışılmış medhiye beyitlerini havi olduğundan şairinin tespiti imkânsız bir hâle gelmektedir.

Medhiyelerin Şekil, Dil, Muhteva ve Vezin Özellikleri Hakkında Kısa Bir Değerlendirme

Yukarıda şairlerini verip her şair bahsinde kısaca üzerinde durduğumuz medhiyelerin şekil özelliklerini bir tablo hâlinde vermek hem çalışmanın hacmi hem de derli toplu olması bakımından daha kolay olacaktır.

Şiir No.	Şairi	Nazım Şekli	Vezni	Beyit/Bend Sayısı	Türü
1	Kâtibî	Kaside	<i>Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün</i>	19	'Iydiyye/Medhiye
2	Kâtibî	Kaside	<i>Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün</i>	57	Nevruziyye/Medhiye
3	Şâkirî	Kaside	<i>Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün</i>	28	Nevruziyye/Medhiye
4	'Omer	Kaside	<i>Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün</i>	23	Medhiye
5	Rûhî	Kaside	<i>Mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün</i>	41	Nevruziyye/Medhiye
6	Rûhî	Tercî - bend	<i>Müfte'ilün fâ'ilün müfte'ilün fâ'ilün</i>	8 bend /56 beyit	Nevruziyye/Medhiye
7	İbrâhîm İbn Bâlî	Kaside	<i>Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ilün</i>	25	Medhiye
8	İbrâhîm İbn Bâlî	Mesnevi	<i>Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ilün</i>	10	Medhiye
9	Hâtifî	Kaside	<i>Mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün</i>	26	Medhiye
10	Niyâzî	Kaside	<i>Mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün</i>	33	Bahariyye/Medhiye
11	Süzî	Kaside	<i>Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün</i>	31	Medhiye
12	Şairi Belli Değil	Kıt'a	<i>Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün</i>	17	Medhiye
13	Şairi Belli Değil	Terkîb-bend	<i>Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün</i>	5 bend /45 beyit	Medhiye

Tablo 1: T.C. Devlet Arşivleri Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı'nda Bulunan II. Bayezid Medhiyelerinin Şekil Özellikleri⁶²

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere tespit edilip metni verilen 13 manzumenin çoğunluğu kaside nazım şekli ile kaleme alınmıştır. Kasidenin yanı sıra kıt'adan mesneviye ve tercî'-bend ile terkîb-bende kadar çeşitli nazım şekillerinin medhiyelerin yazımında kullanıldığı görülmektedir. En uzun manzume 57 beyit ile Kâtîbî-i Bursevî'ye aitken, İbrâhîm İbn Bâlî, sultana 10 beyitlik kısa bir medhiye ile en kısa manzumenin sahibidir. Yukarıda tafsilatlı olarak *Meşâ'irü'ş-Şu'ârâ*'da Zâtî'nin dilinden paylaşılan anekdotun gösterdiği üzere kasidelerin nevruziyye ağırlıklı olması, padişahın şairlere zorunlu tuttuğu nevruz ve bayramlarda kaside sunulması isteğinin şairler tarafından yerine getirildiğini gösteren bir husustur. Hatta bu makalenin konusunu aşsa da II. Bayezid'e sunulan kasidelerin tekmili birden incelenmesi hâlinde kanaatimizce 'iydiyye ve nevruziyye türünün yoğunlukta olacağı görülecektir.

Medhiyelerin, şekil özellikleri yanında muhtevaları incelendiğinde klasik Türk edebiyatı geleneği dairesinde padişahın övüldüğü görülmektedir.⁶³ Aşağıdaki metinler okunduğunda şairlerin padişahın cömertliği, ihsanı ve keremi üzerinde özellikle durdukları görülecektir. Bu durum da bize II. Bayezid devri ile ilgili tezkirelerde yer alan bilgilerle şairlerin kasidelerinde söylediklerinin ve in'âmât defterindeki verilerin birbiriyle örtüştüğünü göstermektedir.

Medhiyelerin şekil, muhteva ve üslup özellikleri klasik Türk edebiyatı geleneği etrafında kaleme alınsa da manzumelerin dil yapısı kimi yerlerde erken dönem Osmanlı Türkçesi özelliklerini göstermektedir. Bu manzumeler her ne kadar sarayda sultana sunulsa da kimi kelimeler etrafında XV. yüzyılda Türk dilinin imla özelliklerinin henüz tam manasıyla oturmadiği görülmektedir. Metinlerin saray arşivinde bulunup sultana sunulmuş şiirler olarak arşivlenmesi bu manzumelerin ya şairlerin kaleminden çıktığını yahut da saray kâtipleri tarafından istinsah edilerek sultana arz edildiğini gösterir. Buna rağmen manzumelerde görülen kelimelerdeki ikili yazımlar, yazımda gösterilmesi gereken sesli harflerin

⁶² Yukarıda da belirtildiği gibi arşivde Cevherî mahlası ile bulunan manzumeler daha önce yayımlanmış olup bu sayıya dâhil edilmemiştir.

⁶³ Çalışmanın hacmini artıracak için bu bahiste beyit örneklendirmelerine gidilmemiştir.

gösterilmemesi veya sesli harflerin sadece hareketlerle gösterilmesi gibi kimi imla özellikleri XV. yüzyılda hâlâ yazı dilinin imlasında bazı ikiliklerin olduğunu gösterir. Metinlerin iyi bir eğitim-öğretim görmüş şair veya kâtiplerin elinden çıkmasına rağmen bu gibi durumların görülmesi ise manidardır. Söz gelimi eğitim düzeyi orta halli veya düşük bir kişinin yazı dilini o devirde nasıl kullandığı bu çalışmanın sınırlarını oldukça aşmaktadır. Şimdi bahsettiğimiz hususlardan kimi örnekleri maddeler hâlinde şöyle sıralayabiliriz:

1. Aşağıdaki 2 numaralı metin olan Kâtibî'nin kasidesinin ilk beyti şöyledir:

Ne şekle **girdi** yine gör bedî-i devrânî
Bu şüret-ile ʿaceb kim beyân ider anı (Kâtibî K. 2/1)

Metinde kalın olarak gösterilen ve كمدى şeklinde yazılması gereken kelime كمدى şeklinde harekelenmiş ve “girdi” okunması istenmiştir. Benzer durum yine aynı kasidenin dokuzuncu beytinde “çekdi” fiilinde de tekrar etmiş ve kelime كمدى şeklinde yazılmıştır.⁶⁴

2. Zarf-fiil eki olan ve klasik Osmanlı Türkçesi döneminde “وب” şeklinde yazılan “-up, -üp” eki arşivde yer alan manzumelerde “و” harfi olmadan yazılmış ve müstensih/şair tarafından ötreli bir şekilde kelimenin “gelüp” okunması istenmiştir. Mesela Kâtibî K.2/46’da bulunan örneği burada zikredebiliriz: كمدى. Yine Rûhî Terc. 6/I-3’de “kalup” kelimesi de aynı şekilde yazılıp harekelenmiştir: كمدى. Bu durum farklı şairlerin manzumelerinde farklı kelimelerde mütemediyen devam etmektedir.

3. Eklerin yazımında görülen durum tek heceli kök kelimelerde de aynıyle vakidir. Söz gelimi “طوت” şeklinde yazılması gereken “tut-” fiili

⁶⁴ Aynı durum farklı şairlerin diğer manzumelerinde de görülmektedir. Farklı bir örnek için bkz. Rûhî K. 5/9 [fiğânı]

Kâtibi K. 2/27 ve 57'de , şeklinde ilk hecedeki sesli harfi hareke okutacak şekilde yani Eski Anadolu Türkçesi imla özellikleri ile yazılmıştır.

4. Türkçe kelimelerin imlasında olması gereken kalın sıradan seslerin mesela "sad" ince sıradan gelen seslerin "sin" harfiyle yazımı gibi kimi kuralların bazı yerlerde henüz oturmadığı görülmüştür. Mesela aşağıda 5. manzume olarak yer alan Rûhî'nin kasidesinde beşinci beyit,

Şaçdı benefşe boynuna rakķās-veş **şaçın**

Gül meclisinde bülbül-i miskîn tıtdı dem (Rûhî, K. 5/5)

şeklinde dir. Metinde koyu olarak gösterilen "şaçdı" ve "şaçın" kelimelerinin imlası sad harfi ile "صچن", "صچدی" şeklinde olması gerekirken harekeli yazılıp doğru okutacak şekilde sin harfiyle ve şeklinde yazılmıştır. Yine 4. manzume olarak aşağıda yer alan 'Ömer'in kasidesinde bizim doğru olarak çeviriyazı sisteminde yazdığımız "berk" kelimesi şeklinde kef harfi ile yazılmıştır:

Ne deñlü **berķ** ise göñlüm hişarı n'eylesün n'itsün ("Ömer K. 4/6)

5. "Gibi" edatının yazımında farklılıklar göze çarpmakta ve hemen her manzumede bu durum görülmektedir. Lâkin özellikle şu örnek aynı metinde ikili kullanımı göstermesi açısından manidardır. Kâtibî'nin aşağıdaki 2. kasidesinde;

~Alî **gibi** biline Zü'l-feķārını kuşanup (Kâtibî, K. 2/31)

mısraında şeklinde yazılan edat, aynı kasidenin 10. beytinin ilk mısraı olan

Cihâni ķıldı cinân bağı **gibi** taze-veş (Kâtibî, K. 2/10)

mısraında şeklinde ve harekenin düzgün okutmasına imkân verecek şekilde yazılmıştır. Hemen şunu belirtmek gerekir ki manzumelerim imlasından anlaşıldığı kadarıyla XV. yy.'da "gibi" edatının

yazımı mütemadiyen böyle olup⁶⁵ ilk şeklinin imlada yeni yeni görülmeye başladığı düşünülmektedir.

Medhiyelere XV. yy.'in dil ve edebî yönünü düşünüp vezin yönünden baktığımızda ise şairlerin bu konuda gayet başarılı oldukları söylenebilir. Zira yukarıda örnekleriyle gösterildiği üzere imlanın henüz yeni yeni oturmaya başladığı ve klasik Osmanlı Türkçesinin ilk devirleri sayılan zaman diliminde şairler aruz kusurlarından zihafı çok az yapmıştır. Hatta bunlardan özellikle "Allâh" kelimesi gibi bazı kelimeleri şairler zihaf kasdı ile değil yabancı dilden alıntı olan bu kelimelerin söyleyiş biçimleri de dikkate alınarak kendi ağızlarına uydurması şeklinde yaptıkları düşünülebilir. Özellikle XV. ve XVI. yy. metinlerinde bu duruma sıklıkla rastlanılmaktadır:⁶⁶

İşmet-i Hağ kulavuz ola ne yirde olasın
Yarıcuñ **Allâh** ola çapuda derbân-ı kerem (Şairi Belirsiz, Terkîb.
13/V-3)

Beyitte Allah kelimesi vezin gereği kısa okunmalıdır. Yine şairi belli olmayan 12. manzumede benzer bir durum görülmektedir:

Bâyezîd bin Mehemmed Hân ser-â-ser mülke ol sultân
Göreyüz devletinde dîn temâmet müstetâb ola (Şairi Belirsiz, Kıt'a
12/5)

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi çok az yapılan zihafın hepsi şairi belirlenemeyen manzumelerde görülmektedir.

II. Bayezid'e sunulan medhiyelerde, XV. yy. Türk edebiyatı metinlerinde örneğine bolca rastlanan Türkçe kelimelerde med hususiyeti Niyâzî'nin manzumelerinde görülmektedir:

İtdikçe vaşf-ı zâtuñi şevk-ıla andelîb
Evrâk-ı yâsemene bu şî'ri yazar gül (Niyâzî, K. 10/15)

⁶⁵ Mesela farklı bir örnek için bkz.: TSMA.E. 363-9, [Kaside-i Rûhî] b. 21, 22, 41.

⁶⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Hakan Taş, *On Altıncı Yüzyıl Divan Şairlerinde Vezin Kullanımı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2000.

Cân-ı Niyâzî bülbülidür bâğ-ı medhûññ
 Çün oldı bağı lâle gibi kim umar gül (Niyâzî, K. 10/31)

S o n u ç

II. Bayezid devri, Osmanlı tarihi açısından özellikle fetihler bakımından her ne kadar halef ve selef padişahların gölgesinde kalsa da devletin işleyişinin gelişmesiyle bilim ve kültür bakımından son derece velud bir dönemdir. Kendisi de bir şair olan II. Bayezid, devrinde şair ve edipleri koruyup kollamış onlara yüklü miktarlarda ihsan ve in'âmlarda bulunmaktan geri durmamıştır. Bütün bu bilgiler tafsilatıyla gerek arşiv belgelerinde gerekse de klasik Türk edebiyatının birincil kaynaklarından tezkirelerin satır aralarında mesturdur. Padişah, şairleri koruyup kollamakla kalmamış onlara bir nevi ferman buyurarak nevruz ve bayramlarda birer kaside sunmalarını da şart koşturmuştur. Bu durum gelişme dönemindeki Türk edebiyatı ve Türkçe için son derece olumlu bir teşvik olup padişahın kendi övgüsünden ziyade devrindeki edebî mahfillerin canlılığını sağlamak adına atılmış bir adım gibi görünmektedir.

Türk edebiyatı için birincil kaynaklar olmayan arşiv ve burada bulunan belgeler özellikle tarih ilminin en önemli mercii merkezidir. Tarih ve edebiyat ilminin birbirinden ayrılmaz bir bütün olmasından mütevellit arşivlerde Türk edebiyatına dair bilgi ve belgeler bulunabildiği gibi bizatihi edebî metinler de yer almakta hatta bu metinler, edebî kaynaklarda yer almayan eser veya manzumeler olabilmektedir. İşte bu noktada T.C. Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı 0363 numarada bulunan bir gömlekte II. Bayezid'e sunulmuş ve bugüne kadar ilim âlemince bilinmeyen medhiyeler gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu medhiyelerin ikisinin şairi tespit edilememiş olsa da mezkur şiirlerin tamamı bugüne kadar elimizde olmayan metinlerdir. Sadece çalışmamız yapılırken yayımlanmış bir makalede Cevherî mahlaslı şairin bir kasidesi ve tercî'-bendi ortaya konulmuş olup Cevherî'nin metinleri bu sebeple çalışmamızda konu dışı bırakılmıştır. Geriye kalan II. Bayezid övgüsünde sekiz farklı şairden on üç metin böylece ortaya konmuş; şairleri olan Kâtibî, Şâkirî, 'Ömer, Rûhî, İbrâhîm İbn Bâlî, Niyâzî ile Sûzî hakkında çeşitli okumalar yapılmış ve bu metinlerin aynı mahlası kullanan devrin şairlerinden kime ait olabileceği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada sadece bugüne kadar bilinmeyen metinler ortaya konup manzumelerin içeriği ile ilgili kısa bir değerlendirme yapılmakla kalmamış mesela İbrâhîm İbn Bâli'nin Memluk elçisi olarak hangi tarihte Osmanlı Sarayı'nda II. Bayezid'in huzurunda bulunduğu gibi kimi tarihî bilgiler de ortaya çıkarılmıştır. Son olarak bu ve benzer durumlar göstermektedir ki tarih ilminin birincil kaynağı hükmünde olan arşiv belgeleri Türk edebiyatı için de son derece önemli bir kaynak olarak saklı bir hazine gibi araştırmacıları beklemektedir.

METİNLER

[Kaşide-i Kâtibî]

Hüve'l-Fettâh

1.

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Remel - + - - / - + - - / - + - - / - + - -

- 1.İRmege sen mäh-ı mihr-efrûza dil ister mecâl
Zerre-i ser-geşteyi gör kim hayâl ider muhâl
Küyuñuñ gerdinde gönüm Mekke içinde hamâm
Yüzüñüñ devrinde hâlün Ka'be üstinde Bilâl
3. Hatt-ı reyhānuñ ki hüsñüñ nāmesi tevķī'idür
Yazamaz Yāķūt mişlin biñ yıl iderse mişāl
Gösterür vech ü cebīñüñ arasından kaçlarıñ
Müşterī elinde kavş u āfitāb üzre hilāl
5. Hāme gibi sīnemi yarup keserseñ başımı
Nāle kılmazam [ki] ğamdan olmuşam gerçi ki nāl
Yüzüñi gören humāyün-fāl olur beñzer saña
Eylemiş durur nazar luţf-ile şāh-ı nīk fāl
7. Muştafā-ħūy u Süleymān-şevket ü Ğīsā-nefes
Murţazā-cūd u Hüseyn-aĥlāk u İskender-ħuşāl
Zīnet-i tāk u nigīn ü zīver-i taĥt u kemer
Ĥazret-i şeh Bāyezīd ol ĥusrev-i şāhib-kemāl
9. Mülkden zılmı ıraĥ ideli 'adli şahnesi
Dāmen-i şādīye hergiz ķonmadı gerd-i melāl
Ĥarşular 'afv-ı şehāsı ol şeh-i dīn-perverüñ
İtmedin mücrim günāh u kılmadın sâ'il su'āl

¹. TSMA.E. 0363-1.

11. İki büküp bilin öpmese işigüñi felek
 Çıkar-ıdı arķasından Kehkeşān-mişāl düvāl
 Şerbet-i nehyiyle fermānuñ devā eyleyli
 Gelmez olmuşdur gelūsından şurāh̄inüñ su‘āl
13. H̄vān-ı ihsānuñuñ ol kim eylemedi şükriñi
 Sufra-veş devrildi ‘ömri oldu mānend-i h̄ılāl
 Müntakıl olmak dilemez h̄azretüñden ğayrıya
 Şāhlardan saña devlet eyleyelden intiķāl
15. H̄aķ ezelden saña virmişdür ki olasın ebed
 Server-i t̄ac u ser̄ir-i şāh̄ib-i ‘izz ü celāl
 N̄ik-h̄vāhuñ olmayan senden göriser şek degül
 T̄ig-i H̄aydardan ne gördiyise Şalşāl ibni şāl
17. Şāhed-i ma‘nā cemālın z̄ineti-çün çıkarur
Kātibi ķuluñ şehā z̄ihninden enva‘-i [le‘āl]
 Gice gündüz t̄urduğınca ber-ķarār üzre zem̄in
 Döndüğince çarķ-ı gerdün geçdüğince m̄ah u sāl
19. ‘İyduñı ferħunde ķılup āsumān-ı cāh ide
 ‘Ömrüñüñ h̄urş̄idini t̄abende ķılsun Z̄ü‘l-Celāl
 Ām̄in Yā Rabbe‘l-‘Ālem̄in

[Kaşide-i Kâtibî]

Hüve'l-Fettâh

2.

Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Müctes + - + - / + + - - / + - + - / + + -

1. Ne şekle girdi yine gör bedî'-i devrânî
Bu şüret-ile 'aceb kim beyân ider anı
Çemende hikmet-i Yezdânı göreyin dirseñ
Şükûfeye nazar it hey'etin anuñ tanı
3. Menâr-ı servde her şubh bülbülân-ı çemen
Uşûl-ile hoş okurlar kelâm-ı Rabbânî
'Îzâr-ı gülşen-i devrâna kâtib-i kudret
Muhaqqak oldı ki resm ide haft-ı reyhânı
5. Zemîne eyle ki nakş urdı aşlına baksañ
Görinmeye gözüñe fer'-i şüret-i Mânî
Nesîm-i gâliye bûyıyla ireli nevrüz
Açıldı şanki çemen içre müşk dükkânı
7. Hoşâ ki geldi gülistâna nahl-bend-i bahâr
Müzeyyen eyledi nûrıyla cümle ağşânı
Hayât-ı tâze irişdürdi mürde-i çemene
İnüp zemîne felekden bahâr bārânı
9. Şehâb-ı ejderin altun resenle çekdi göge
Şeherde berç uruban âfitâb-ı nūrânî
Cihânı kıldı cinân bāğı gibi tâze-veş
Gül-ile göncedür içinde hür u ğilmânı

². TSMA.E. 0363-1.

11. Bu faşla her kim irişdiyse arzū itmez
 ‘Aceb görem mi diyü şahn-ı bāğ-ı Rıdvānı
 Zemīnde sebze hulel-pūş olalı Hızr-şifat
 Hacı̄l kıtur şularuñ ta‘mı āb-ı hayvānı
13. İder kırā‘at-i seb‘-ile bir dem içre hezār
 Seherde maḥfil-i gülşende ḥatm-i Kur‘ānı
 Gözinde nem görüben nergisüñ seher lāle
 Düzetdi anuñ-içün sürme-i Şifāhānı
15. Şu deñlü dişledi la‘lini goncenüñ şebnem
 Ki anda kaldı ne deñlü var ise dendānı
 Benefşe sünbüline şāne ursa n’ola nesīm
 Dem-i bahār iricek bu durur anuñ şānı
17. Şabā çemende Züleyhā-şifat el urdı meger
 Ki Yūsuf-ı gülüñ olmuş derīde dāmānı
 Koḥu uğurladığiçün benefşe vü gülden
 Ḥabāb düzdi nesīme şularda zindānı
19. Çemenler içre görüp nergisi za‘īf-mizāc
 Pür itdi şerbet-ile cāmın ebr-i nisānı
 Kimine zehr kimine şeker virür bu dehr
 Velī baña içirür ol şu yirine kanı
21. Zamānenüñ gamı maḥzūn idüp dururdu beni
 Bu maḥla‘ irdi dile ḥurrem eyledi cānı
 Çemenlerüñ yine iy gül hezār-ı destānı
 Oқudı şevk-ı ruḥuñla hezār destānı
23. Esīr oldı kalup bāğ içinde қaddüñe serv
 Benefşe bu ḥaḥ-ı reyḥānuñ oldı ḥayrānı

- Hezâr bülbüli bir dem içinde zâr eyler
Niķâbını götürürse yüzüñ gülistânı
25. Yanında ķâmetüñüñ çöpçe ‘aynuma gelmez
Anuñçün eylemezem seyr-i serv-i bostânı
Budur yüzüñde müjeñ tığın itdügüm pür-hün
Şevâb-ı Ka‘be bulur kim ũonatsa ‘uryânı
27. Raķîbi âteşe ũut işigüñe olsa ķarîb
Felekden od-ıla atar melek çü şeytânı
Esîridür resen-i zülfüñüñ dil-i miskîn
Görelî muttaşıl anuñla şol zenaĥdânı
29. Niçe bir uzada zülfüñ yaķama zılm elini
Külâhumı yire uram görürsem ol ĥânı
Yegâne ĥazret-i şeh Bâyezîd-i ĥusrev-i ‘ahd
Ki ķıldı berķ-i cürâzı cihânı nûrânı
31. ‘Alî gibi biline Zü‘l-feķârını ķuşanup
‘İmâret eyledi ‘adliyle milk-i ‘Oşmânı
Hümâ-yı bāğ-ı zafer bāz-ı fetĥi şayd ķılır
Semend-i rüz-ı ġazâ eyledükçe cevlnı
33. Ne deñlü leşker-i küffâr olsa âhen-püş
İrişdüġüñce ķılır çāk-i tığ-ı bürrânı
Şebîh-ise yem-i sîm-âba ġam degül düşmen
Kılıcınuñ leb-i yâdı helâk ider anı
35. Dürüldi defteri nesh oldu ‘ömri nüşĥaları
Ne yire kim ġazab-ile irişdi ‘unvânı
Dilinde düşmenüñüñ çün cerâĥeti var-ımuş
Fetîl yirine tîr ur ki bula dermânı

37. ‘Aceb mi mu‘ciz-i Mūsā bilür disem kılıcuñ
 Ki bend-i abzası gösterdi ekl-i u‘bānı
 Niānı cān-ı ‘adūdur adengūñūñ her dem
 Mūdām uvveti olsun ki vardur idmānı
39. Teninde dūmenūñūñ cānı ol mūsāfirdür
 Ki bir evūñ iki gūn gāyet ola mihmānı
 açan ‘adū yūreginden ki ileye tīrūñ
 Zemīne dūdūđı dem lāle ola peykānı
41. Dem-i seāda yem-i cūduña kim itse nazār
 abāb miilli gōrūr anda heft eyvānı
 Yire geerdi ayādan buđūn yidi deryā
 Eger gōreydi ol iki kefi dūr-efānı
43. ‘Aā deminde gōzūm āstinine nazār it
 Mu‘āyene gōresin tā ki genc-i pinhānı
 Muī‘ūñ oldu bir aradan ins ü cinn ü uyūr
 apuñ olalı cihānuñ dūvūm-Sūleymānı
45. udā ki apuñı evvel yaratdı zıllından
 Cihān gele gide saña bulunmaya ānı
 ‘Arab ‘Acem n’ola yūz sūrseler gelūp apuña
 apuñ durur bu gūn ilīm-i heft sultānı
47. Velī bu bende daı yūz sūrer ehā apuña
 Maāmı yūcedūr ammā ki gōzlemez ānı
 Yaı gibi ayağa aldı **Kātibī**yi felek
 N’ola uluñun elin utsa āh-ı devrānı
49. Niār-ı la‘l ideli gōzlerūm firā-ıla
 Unutdı tācir olanlar reh-i Bedaānı

- Göñül şadefleri içinde pür durur güherüm
Nişâr vaḳti ḳılır şerm-sâr 'Oṣmānī
51. Kemāl-i şî'rüm ol ārāya irdi devründe
Ki görse Ḥusrev anı ḳılmaz-ıdı noḳsānı
Sözüme n'ola ḳişi ṭa'n iderse reşkinden
Yemiş ki ṭatlu ola ṭaşlar irişen anı
53. Ḳaşīdeme 'aceb olmaya ger nazīre dine
Hezār bende gibi var şehüñ ṣenā-ḥvānı
Egerçi rengde birdür velī behāda ḳaçan
Bir ola la'l-ile mercān eyā güher-kānı
55. Niçe ki sebzelerüñ aṭlasın şüküfe_y_ile
Münaḳḳaş ide ser-ā-ser bahār bārānı
Niçe ki açınan eṣcārı naḥl-bend-i şabā
Hezār reñge ḳoya berg-i gülle aḡşānı
57. Ṭarīy ü tāze ṭuta bāḡ-ı 'ömrüñi Yezdān
Müdām ḥurrem ola devletüñ gülistānı
Āmīn Yā Rabbe'l-'Ālemīn

[Ḳaşīde-i Şakirī]

3.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel - + - - / - + - - / - + - - / - + -

1. ...
...

³. TSMA.E. 0363-3.

¹ Beyit belgede tahrif olduğu için okunamamaktadır.

- ...
- ...
3. ...gülşende...zīnhār
.....devrān-ı gül

...sürh-rū hāk olmadın
...şādān-ı gül
5. ...çeşm-i...
Müşterī-veş gördük oldu zeyn çün dükkān-ı gül

Gözleme tertīb geç cümle tekellüfden bu dem
Vaḳtidür zīnhār olursañ bī-ser ü sāmān-ı gül
7. İster-iseñ kim bula her dem dil ü cānuñ şafā
Meskenüñ şaḥn-ı çemen ile mekānuñ kān-ı gül

...yüzüñ
Kim durur dergāhına yüz süriyü a'yān-ı gül
9. Ya'nī ol kim eyledi memdūh-ı zāt-ı pākūñi
'Adl ü dād-ile 'aṭā vü cūd-ile Yezdān-ı gül

Ḥusrev-i āfāk Sulṭān Bāyezīd-i nev-cüvān
Kim ider andan hemīşe ḳullara iḥsān-ı gül
11. Maḳdem-i meymün-mūna ḥāke kim ide hemān
Lāle vü reyḥān biter peydā olur ağşān-ı gül

Şevḳ-i ruḥsāriyla ol ḡonce-dehānuñ bāḡda
Çāk iderken cübbesini bülbül-i nālān-ı gül
13. Naḡme-i dil-süz-ıla medḥinde bu şī'ri anuñ
Mest ü şeydā gördüm oḳurdı olup ḥoş-ḥvān-ı gül

² Beyit belgede tahrif olduğu için okunamamaktadır.

³ ... yerler belgede tahrif olduğu için okunamamaktadır.

⁴ ... yerler belgede tahrif olduğu için okunamamaktadır.

⁵ ... yerler belgede tahrif olduğu için okunamamaktadır.

- Sākīyā devr it çün irdi ‘işret-i devrân-ı gül
 Qaldı mı hār itmedi luṭfıyla bu devrân-ı gül
15. Hicr-i ruḥsāruñla la’lūñ yādına ḳan yudaram
 ‘Iyş u nūş itmek gerek zīrā budur erkân-ı gül
 Rūz u şeb ser-geşte vü āşüftedür miskīn göñül
 Olalı zūlfūñ ruḥuñ devrinde ser-gerdān-ı gül
17. Turre-i ḫarrāruñı gird-i ‘izāruñda gören
 Dir ki ḫāvūs-ı cināndur kim ider cevlan-ı gül
 La’l-i mey-gūnuñ şafāsına ‘izāruñ şevḳ-ıla
 Devr-i güldür olalum çeşmūñ gibi mestān-ı gül
19. Görmedi hergiz çemen ḳaddūñ gibi serv-i revān
 Bitmedi gülşende hīç ḫaṭṭuñ gibi reyḫān-ı gül
 Zūlf-i ‘anber-bāruñı ḫaddūñde gören dir ‘aceb
 Bu ne kāfirdür ki cennetde ider seyrān-ı gül
21. Postına ḡonce-i gülşende şıḡışmaz şevḳden
 Ruḫlaruñā Şākiri iy meh didi çün cān-ı gül
 Dā’imā bulsun ruḥuñ reng-ile ḫaṭṭuñ naḳş-ıla
 Zīb ü zīnet dilberā şaḫn-ı çemen eyvān-ı gül
23. Eylesün çeng-i elemde cānı a’dāñuñ fiḡān
 Nāle itdükçe çemende murḡ-ı ḫüb elḫān-ı gül
 İtdügince ḫāk-i ter āb-ı zülāl-i luṭf-ı Rab
 Bād ḳılduḳça seḫābı gökde tā giryān-ı gül
25. Tā sarāy-ı gülşene ferrāş ola bād-ı şabā
 Tā serīr-i ravzada ḫākim ola sulṭān-ı gül
 Ḳılduḡınca ḡoncenūñ pīrāhenini çāk bād
 Bāḡda bülbüller itdükçe seḫer efḡān-ı gül

27. Nev-bahār-ı bāğ-ı luṭfuñ dā'imā bulsun kemāl
İrmesün bād-ı ḥazān vü görmesün noḳşān-ı gül
Cūy-bār-ı ravza-i 'ömriñ müdām olsun revān
Devletüñ gülzāruña hiç olmasun pāyān-ı gül
Āmīn Yā Rabbe'l-'Ālemīn

[Kaşide-i 'Ömer]

4.

Mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün

Hezec + - - - / + - - - / + - - - / + - - -

1. Dil-i pāküm ruḥ-ı raḥşānuñuñ mihrine me'vādur
Dehānum ...
... öldür ki sevdāyī mizāc iken esīr itdi
Beni zūlf-i sevāduñ kim ser-ā-ser ğarḳ-ı sevādūr
3. Fiğān iy nūr-ı çeşmüm çeşm-i mestüñden ki 'ālemde
Tolu her gūşe ucdan uca ...
Ruḥı 'aksiyle iy şūfī şafā-yı göñlümi gör kim
Fezā-yı şaḥn-ı cennet gibi her yir[i] temāşādur
5. [Beni] 'ışḳ-ı şeker leblerden itme men' iy zāhid
Ki cānum ḥastedür 'ışḳ-ı şeker lebler müdāvādur
Ne deñlü berḳ ise göñlüm ḥişārı n'eylesün n'itsün
Ki şāh-ı 'ışḳ üstine düşüp diye ki ...

⁴ TSMA.E. 0363-4.

¹ ... yerler belgede tahrif olduğu için okunamamaktadır.

² ... yerler belgede tahrif olduğu için okunamamaktadır.

³ ... yerler belgede tahrif olduğu için okunamamaktadır.

⁶ berḳ: berk Belge. ... yerler belgede tahrif olduğu için okunamamaktadır.

7. Şaçuñ bir ħadde itdi misk-i Ćinī eyle rüsvā kim
Ne deñlü perdede mestūr olursa yine rüsvādur
Ne ħavf u ihtiyātum var benüm ħünī gözüñden kim
Cihāna Ćün der-i sulţān-ı ‘adl ü dād u melcā’dur
9. O bir şāh-ı felek-miĳdārdur kim dergehi üzre
Yazılmış anda rāh-ı Kehkeşān ħaĳĳ-ı müş[ennādur]
Medār u merkez-i iĳbāl Sulţān Bāyezīd ol kim
Revāk-ı Ćarĳdan bāb-ı refī‘ü’l-ĳadri a’lādur
11. O bir dergāhdur kim sengi āyīne-mişālinde
Cihānuñ şūret-i aĳvāli bi’l-cümle hüveydādur
Zamān aĳkāmına dest-i ulū’l-emrūñ muvaĳĳa’dur
Felek mektūbına ĳük-m-i ĳazā-imzāñ tuĳrādur
13. ĳaçan kim dest-i ĳudret rezmūñ atın eyleye tezyīñ
ĳaĳılan ĳüşına ol demde ‘unĳūd-ı Şür[ey]yā[dur]
Yedūñ bostān-ı iĳsānuñ dıraĳt-ı mīve-dārıdur
Dilūñ cūd u ‘adālet dūrri ile ųolu deryādur
15. Ne baĳt u devlet-i dāreyn olur kim ĳālī yāreynūñ
Bu ĳün gibi zamīr-i mihr-i tenvīrūñde peydādur
Şehā ĳudretler ü ĳuvvetler olsun dest ü bāzūña
Ki ĳarĳuñ ĳavsini ĳekmekde bernā vü tüvānādur
17. Şümül-i luĳf-ı iĳsānuñla ĳoş-dem ‘ālim ü cāhil
Vüfūr-ı cūduñ-ıla muĳtenem nādān u dānādur
Şu deñlü dest-i luĳfuñ yaydı ĳvān-ı cūd u iĳsānı
Ki ĳırşuñ gözi göñli ųoydı şān kim seng-i ĳārādur
19. Şehinşāhā sen ol deryā-yı bī-pāyān-ı himmetsin
Ki ol deryāya müstaĳraĳ ger ednā vü ger a’lādur

- Ne şāh-ı bende-perver mülk-ārāsın ki ‘ahdüñde
Cihān müstağrağ-ı eltāf-ı Allāhu Te‘ālādur
21. Ne sulţān-ı sa‘adet-bağşsın kim ķuluñ olanda
Cemī‘i devlet-i dāreynüñ esbābı müheyādur
‘Ömer ķuluñ da olursa eger ol zümreden ma‘dūd
Zihī iķbāl ü devletler zihī ķadr-i mu‘allādur
23. Selāţin-i cihāndan ķadrüñ olsun tā ebed bālā
Nitekim yir yüzi pest ü fezā-yı çarḥ bālādur

[Kaside-i Rūhī]

5.

Meḥ’ülü fā’ilatü meḥ’ülü fā’ilün

Muzāri’ -- + / - + - + / + - - + / - + -

1. Çün ḥurrem itdi ‘ālemi nevrüz-ı muḥterem
Elvān-ı ni‘metiyle cihān oldı muğtenem
Yaydı yeşil bisāţını nevrüz-ı dil-firüz
Zeyn itdi bağ u rāğ-ı seher bād-ı şubḥ-dem
3. Gülşende ķurdu meclis-i şāhāne şāh-ı gül
Süsen şurāḥī aldı ele lāle cām-ı Cem
Yüz nāz-ıla götürdi yüzinden semen niķāb
Biñ dürlü luţf u ğunc ile gösterdi ğonce fem
5. Şaçdı benefşe boynına rakķās-veş saçın
Gül meclisinde bülbül-i miskīn tutdı dem
Tīğ-ı ḥilāf çekdügi bu demde bīd bū
Diler ki dīnden ide ömr-i şitāyı kem

7. İnşā-yı kudretini Kerīmūñ teferrüc it
Her cūyı cedvel eyledi her ravzayı raqam
Her kârgāh-ı sebze de yüz dürlü reng-ile
Bir demde biñ varaq yazılır çekmedin qalem
9. Her şubḥ u şām bülbül-i bî-dil fiğāni bu
‘Iyş it vücūd-ı nāzūke irişmedin ‘adem
Güş eyle sem‘-i cān-ıla kumrı nevāsını
Feryād ider seherde turur dir ki dem bu dem
11. Gül meclisinde bülbül-i şūrīde germ olup
Ḥandān oqurdu bu gāzeli güş idüp naqam
Bāğ-ı ruḥuñ bahār-ı gülistān iy şanem
Her cāyı cennet eyledi her ravzayı İrem
13. Baqsam yüzüñe fikrūme gelmez cihān u cān
Ölsem yoluñda derd-ile gelmez ölüm elem
Sürer cihānda cennet ü gilmān şafāsını
Gülşende bir perī-ruḥ-ıla ‘iyş iden bu dem
15. Ḥār oldı hem-nişāni nidem gül-‘izārumuñ
İy dīde cām-ı mey gibi qan ağla dem-be-dem
Genc-i gāmu qadem başalı dīde vü dile
Oldı gānī gönül gözūme geldi dem qadem
17. La‘line şordum-ıdı hecir derdine devā
Şundı lebini ağızuma didi dilümdür em
Şol kimsenüñ mürīdiyem iy dil cihānda kim
Bu dem idindi bādeyi şeyḥ ü güli şanem
19. Nevrüz-ı pür-sürür-ıla elān cihān feraḥ
Baḥt-ı siyehden ağılayan ebr-ile bende yemm

- Başda sevād sīnede āteş yüzümde hāk
Göñlümde zevk u ‘işret ü her dem gözümde nem
21. Gördi yüzümi zer gibi zerd oldı za‘ferān
Bağdı yaşuma kına boyandı dil-i baqam
Deryā-yı eşke ğarq-iken ider hured bükā
Çeşmüñ şurāh gibi niçe bir aqıda dem
23. Didüm ki ğam yime bu deme şād ol iy hured
Vākıf kemāl-i tab‘uña çün şāh-ı pür-kerem
Sultān-ı kām-rān-ı cihān Bāyezīd Hān
Hākān-ı Türk ü Deylem ü şāh-ı ‘Arab ‘Acem
25. Arz u semāda nevbet-i iqbāl urılmadı
Evc-i felekde dikmiş-idi devleti ‘alem
İqbāl hürmeninde kemīn hūşe-çīn felek
Bir kaşre nemce yok yed-i feyzinde yidi yem
27. Hāk-i süm-i semendine hürşīd ider sücüd
Āb-ı revān-ı cūdına deryā içer kaşem
‘Adli emīr olalı serīr-i sa‘ādete
Bāzār-ı dehr içinde gezer rü-siyeh sitem
29. İy āfitāb felek henüz bir yaşar iken
Kādrüñ komışdı nüh felegüñ farkına kaşem
Kādrüñ kamer gibi felege olalı süvār
Pervīn gibi yanuñca yalaşur haşem haşem
31. ‘Adlüñ nesīm-ile n’ola ölse ‘adūlaruñ
Dirler cu‘al ölüñ gül-i hoş-büyü itse şem
Sedd itmege zamānede Ye’cüc-ı fitneyi
İtdi hākīm-i zātuñı te’hīr lā-cerem

33. Esrār-ı kâ'ināt zamīründe münkeşif
Aḥvāl-i mümkināt ḥayālünde mürtesem
İy zıll-ı Haḫ ḳadem başalı dehre devletüñ
Ḳonmadı kimse göñline hergiz ğubār-ı ğam
35. 'Älem hevā-yı luṭfuñ-ıla ser-firāz-iken
Devründe ğam revā mı ide ḳāmetümi ḥam
Gevher gibi götür beni ḥāk-i siyāhdan
Seng-i cefāda cevherümi ḳoma ḳabilem
37. Güş eyle 'arz-ı ḥālümü şalma zamāneye
Zīrā zamāne ebkem ü çarḫ-ı felek aşam
Yoḳdur cihānda aḫter ü eflāke i'timād
K'aḫter hemīşe ḥā'in ü eflāk müttehem
39. **Rūḫī** ḳo bu zamān-ı denīden şikāyeti
Ol āsumān-cenāba du'ādur saña ehem
Dünyāya niçe kim gele nevrüz-ı dil-firüz
Devvār niçe kim ola gerdün-ı pür-ḥaşem
41. Bāğ-ı bahār-ı 'ömrüne irişmeyüp ḥazān
Ḥurşīd burcı gibi ḳapuñ ola muḫterem
Ämīn

[Tercî'-Bend-i Rûhî]

Hüve'l-Fettâh

6.

Müfte'ilün fâ'ilün müfte'ilün fâ'ilün

Münserih - + + - / - + - / - + + - / - + -

I

1. Tîğ çeküp şâh-ı rûz itdi seher 'azm-i ceng
'Asker-i şâmîlere düşdi girîv ü ğareng
Çarha girüp şâh-ı şâm almış-ıdı kıavs ele
Çarh zırhlar giyüp olmuş-ıdı ehl-i ceng
3. Sancağ-ı zerrîn çeküp yürüdi sulţân-ı rûz
Husrev-i şâmîlerüñ taña kalup oldı deng
Nîze-i tîzin görüp kaçdı sipâh-ı Habeş
Gözlerine anlaruñ 'arşa-i 'arş oldı teng
5. Virdi toköz kal'a-i cebre nigeş-bân-ı çarh
Döymedi bir topinuñ heybetine ehl-i zeng
Hününü zengîlerüñ şol kadar ağıtdı kim
Gülşen-i hadrâ-i çarh oldı gül ü lâle-reng
7. Oldı diyâr-ı şeh-i şâm müsahhar aña
Pâdişeh-i ğâziye nitelî mülk-i Fireng
Şâh-ı cihân Bâyezîd Hân abu'l-feth-i dîn
Rumhına nuşret mu'în tîğine fırsat-ķarîñ

II

1. Şubh-dem açdı güneş yümn-ile a'lâm-ı feth
Virdi sa'âdet şeh-i ğâziye peygâm-ı feth

- Rūmḥ-ı cihān-gīrine nīze-i ḥurşīd-i şubḥ
 Hāl-i lisānla ider dem-be-dem i'lām-ı feth
3. Kesr idicek şīşe-i ḥāṭırını düşmenüñ
 Sākī-i bezm-i ezel şundi aña cām-ı feth
- Rāyet-i küffār anuñ qahrı_y_ıla ser-nigün
 'Adli_y_ile ser-bülend sancaq-ı İslām-ı feth
5. Kilk-i kader kudreti *naşru minallāhıyuz*
 Levḥ-i kazādan aña olalı ilhām-ı feth
- Qahr-ıla meksūr idüp seyf-i 'adūsını Hāq
 Qabza-i şemşīrine yazdı anuñ nām-ı feth
7. Ka'be qapusın tavāf idüp yüz sürmege
 Tā'at-içün bağladı nüh felek iḥrām-ı feth
- Hıusrev-i şāhib-ḳırān emrine fermān cihān
 Tīrine peykān taqar yayına ḳurbān cihān

III

1. Şāh-ı muzafferdür ol ḥusrev ü ḥākān-ı mülk
 Hātem-i ḥükminededür mühr-i Süleymān-ı mülk
- 'Unşur-ı ferḥundesı zübde-i kevn ü mekān
 Gevher-i pākīzesı ḥāşılı 'ummān-ı mülk
3. Rāyeti ḥaḳḳındadır āyet-i feth ü zafer
 Hānçeri şānındadır ḳāṭı'-ı burhān-ı mülk
- Bezmdede her bendesi Hātem-i Tayī durur
 Rezmdede her çākeri Rüstem-i Destān-ı mülk
5. Sākī-i Hızr-ı ḥaṭı mürdelere cān virür
 Hāk-i cenābı durur çeşme-i ḥayvān-ı mülk

⁷ İlk mısradaki vezin aksamaktadır.

Dest-i dūr-efşânına reşk ider ebr-i bahār
Māh direfşindedür mihr-i dirahşân-ı mülk

7. Fazl u hüner gencinüñ dürcini aç iy hıred
Dür sözüñüñ güş ider nazmını sultān-ı mülk
Şāh-ı felek-şevket ü husrev-i encüm-şaşem
Mālik-i mülk-i ‘Arab vāriş-i taht-ı ‘Acem

IV

1. Ol ki cihān mülkinüñ şāh-ı cihāndārıdur
Dā’ire-i şems anuñ şemse-i dīvārıdur
Tevsen-i çarh-ı felek rāyizinüñ t̄ali’i
Nuşret ü ‘avn-i Hūdā devletinüñ yārıdur
3. ‘İzz ü şeref burcınıñ ahter-i t̄abānıdur
Feth ü zafer dürcinüñ gevher-i şeh-vārıdur
‘Adl-ile hem ādemüñ gönlini ma’mūr ider
‘İlm-ile hem ‘ālimüñ ‘ālem-i esrārıdur
5. Kapusı ‘ācizlere zāminü’l-erzākıdur
T̄iği anuñ kāfirüñ k̄āf’ü’l-ammārıdur
T̄iği ‘adū kıanını şol kıadar akıtdı kim
Gökde görinen şafaķ ol demüñ āşārıdur
7. Hūn-ı ‘adū dem-be-dem hañçerinüñ ābıdur
Kelle-i küffār anuñ gönderinüñ bārıdur
Müjesinüñ kebkebi kevkeb-i çarh-ı felek
Ravza-i dergāhınıñ hādimi hūr u melek

V

1. İy sened-i mülk-i dīn v’ey şeref-i taht u t̄ac
Mülk-i cihāndan senüñ her kıluñ alur harāc

- Şubha degin ʔolanur ʔapuñu derbān gibi
Māh-ı felek yandurup her gice rūşen sirāc
3. Peşşe-i ʔahruñ helāk eyleye Nemrūd-veş
Pīl gibi düşmenüñ ger ola muħkem mizāc
- ‘Azmüñe hem-rāh berḳ rezmüñe meydān felek
Bezmüñe meh sāḡar u başuña ħurşid tāc
5. Tīḡuñuñ ebri eger od-ıla şu şaçmasa
‘Unşur-ı ħāk u havā bulmaz-ıdı imtizāc
- Ġam yimesün düşmenüñ ħaste vü rencür-ise
Şerbet-i tīḡuñ aña dem-be-dem ider ‘ilāc
7. Ĥāk-i siyāha ire ger naḡar-ı kīmyāñ
‘Ālem-i ‘unşurda ol zer gibi bula revāc
- Mihr-i felekden celī āyine-i devletüñ
‘Arş-ı ‘ulādan ‘alā tekye-geh-i himmetüñ

VI

1. İy meh-i ħurşid-rāy v’iy şeh-i gerdün-cenāb
Ĥāk-i derüñden umar şems ü ʔamer fetĥ-i bāb
- İşigüñüñ sā’ilī māh degüldür hemān
Ṭās-ıla her gün gelür maṭbaħuña āfitāb
3. Ĥvān-ı ‘aṭāyāñda ħiç ʔalmadı bir bī-naşīb
Oldı faḳīr ü ḡanī cümlesi şāħib-nişāb
- Terbiyetüñle bugün pīre-zen-i rüzḡār
Buldı Züleyhā gibi revnaḡ-ı ‘ahd-i şebāb
5. Dīde-i Yaḳūb-veş çeşm-i cihān buldı nūr
Yūsuf-ı devründe iy ħusrev-i gerdün-cenāb
- Mihr-i felek zerrece bulmaz-ıdı i’tibār
Ĥāk-i derüñe özin eylemese intisāb

7. Hıdmet-içün biline bağladı gönüm kemer
 İşigüñüñ olmağa bendelerinden hisâb
 Tapuña her ki du‘â **Rûhî**-yi miskîn ider
 Sidrede Rûhü'l-emîn şıdķ-ıla âmîn ider

VII

1. ‘Ömrüñ uzun husrevâ rehberüñ Allâh ola
 İki cihânda saña yâr Esedullâh ola
 Hâşm-ı dırâz egnine ‘ömr-i girân-mâyeden
 Her ne kabâ dökseler kıddine kütâh ola
3. Hem ‘alem-i devletüñ mâh-ıla hem-ser olup
 Hem zafer-i nuşretüñ mihr-ile hem-râh ola
 Gülşen-i bâğ-ı cihân gözlerine hâr olup
 Düşmenüñüñ rûz u şeb câhı yine çâh ola
5. Fitne-i Ye‘cûcdan südde-i ‘ulyâñ ide
 Sedd-i Sikender gibi halka binâ-gâh ola
 Kıavs-i murâdâtuñı çarh kıurup rûz u şeb
 Düşmenüñüñ çekdügi âh-ı seher-gâh ola
7. Hâne-i ‘ömr-i ‘adüñ kıahr-ıla vîrân ola
 Bâd-ı fenâ seyline râh-ı güzer-gâh ola
 Tapuña bundan dañı özge du‘â bilmezem
 İki cihânda şehâ yarıcıñ Allâh ola

Âmîn Yâ Rabbe'l-‘Âlemîn

[Kaşide-i İbn Bālī]

Elhamdü lillāhi'l-Vācibü'l-Vücüd

Fī Medḥi Sultāni'l-A'zam ve'l-Ḥākāni'l-Mu'azzam Seyyidü Selāṭini'l-
 'Arabi ve'l-'Acemi ve't-Türki ve'd-Deylem Sultānu Arzillāhi Nāşiru
 'Abdillāh Sultān bin Sultān bin Sultān Sultān Bāyezīd Ḥān bin Sultān
 Meḥammed Ḥān bin Murād Ḥān Halledallāhu Te'ālā Sultānehü ve 'Alā
 Burhānihi

7.

Mefā'ülün mefā'ülün fe'ülün

Hezec + - - - / + - - - / + - -

1. Elā iy nūr-ı 'ayn u vech-i 'ālem
 Kerāmet barmağında mühr ü ḥātem
 Tırāz-ı ma'deletin yir yüzinde
 Yaraşur zātuña teşrīf-i mu'lem
3. Kılıcuñda yazılı āyet-i feth
 Livāña sūre-i nuşret murakḳam
 Saña teşhīr idüpdür ins ü cānı
 Elüñde seyf-i ismullāhü'l-a'zam
5. Meliklik şavırını ta'līm alaydı
 Seni görse mülük-ı mā-teḳaddem
 Çıkarduñ deccāl-i dehri
 Eyā Mehdī çanı 'İsā'bni Meryem

7. TSMA.E. 0363-13.

Bütün hamd varlığı kendinden olan Allah'adır. [Bu kaside] en büyük sultan yüce hakan Arap, Acem ve Deylem sultanlarının efendisi Allah'ın arzının sultanı Allah'ın kulunun yardımcısı (?) Sultan oğlu Sultan oğlu Sultan Bayezid Han oğlu Sultan Mehmed Han oğlu Sultan Murad Han Allah saltanatını daim kılsın ve burhanını yüce kılsın.

7. Yüriseñ düşmenüñ kam'ına gelseñ
Hezâr ehlen ve sehlen hayr-muqaddem

Senüñle kim iderse lâf-ı meydân
Muhiñine gelicek düşe mülzem
9. Haber alsa kudümuñdan e'adî
Düşer aḥzâbınuñ içine mâtem

Eger biñ biñ ola şahrâda âhû
Turamaz bişede şit itse zayğam
11. Ne iklîme ki sen bağlasan raḥt
İder 'adlûñ velî lâ-taḥmilu hem

Beşâret nevbetin fer zaḥmesiyle
Kapuñda çaldı eflâk ayı tam tam
13. Sa'âdet râyetin kaldırdı eflâk
Kerâmet leşkerin şaff itdi 'âlem

Ki ya'nî sa'd atına Bâyezîd Hân
Süvâr oldu meger ḥinkine Rüstem
15. Gerek meydân-içün merdâneler kim
Giye dir'e bine merküb-ı Edhem

'Adûlar kellesinden küze küze
İçeler şu yirine dem-be-dem dem
17. Ebu'l-feth olasın ümm-i cihâna
Saña 'ayâl ola evlâd-ı Âdem

Refîküñ ola muhtâr-ı Muḥammed
Mu'înüñ yarıcuñ Cebbâr-ı 'âlem
19. Saña himmet kıla Şiblî vü Kerḥî
Elüñ tuta Birâhîm ibni Edhem

- Feleklerde melekler saña hem-reh
Velâyetde velîler saña hem-dem
21. Geçürsin ‘ömrini hâsed ğam-ıla
Sen otur ümm-i dünyâ içre hurrem
Nağam olsun tolu gülzâr-ı devrûñ
Kemâlûñ bülbülü olmasın ebkem
23. Esâs-ı devletûñ müstahkem olsun
Felek bünyâdı gibi dağı muhkem
Felekde dir melek yâ Rabbi âmîn
Du‘â kıldı Koca İbn Bâlî her dem
25. İlâhî müstecâb ola du‘âsı
Tapuñ-içün eyâ şâh-ı mu‘azzam

[Meşnevî-i İbn Bâlî]

8.

Mefâ’ilün mefâ’ilün fe’ülün

Hezec + --- / + --- / + --

1. Elâ iy yir yüzünûñ pâdişâhı
Yidi iklîme bir zıll-ı İlâhî
Ser-efrâz-ı cihân ehl-i sa‘âdet
Sezâ-vâr-ı diyâr-ı taht-ı milket
3. Bu yir yüzi saña olmağa teşhîr
Felekde bağladı Mirrîh şemşîr
Anuñçün yapınur hırşîd siperde
Ki sen şâh olasın devr-i Kâmerde

5. Hâlef kıldı seni dehr-i havâdiş
Hilâfet tahtına sultân-ı vâriş

Var iken yir yüzinde nesl-i 'Osmân
Dinilmez bir vücûda dağı sultân

7. Var iken devr içinde mâlik-i Rûm
Yaraşmaz şark-ı Şâm-ekâyâ(?) maḥkûm

Muḥakkaḳ bil Hudâyı emr-i tekvîn
Viriserler saña her mülki ta'yîn

9. Tefâvüt itme iy şâh-ı cihân-gîr
Muvâfiḳdur meger tebdîre taḳdîr

Dağı söz var saña olmadı vâfî

Mu'ayyendür *ve haze'l-kadrü kâfi*

Tuḥfetun ile'l-bâbi's-saltana-a'la'llâhu te'âlâ ve eşmeluḥu bi'l-meyâmin-li'l-'abdi'l-fakîri'l-hakîr ilâ rahmeti Rabbi'l-Müte'al İbrâhîm Bâli muḥarrir-i haze'l-kelimât aşlahu'llâhu şe'nahu şaneḥu ammâ şe'nahu bi-medîneti'l-maḥrûseti'l-Koştantîniyye harezehu'llâhi te'âlâ mine'l-âfât fî külli'l-evkât hurrîre fi'l-'aşri'l-evsaṭ min şehri zi'l-ḥiccetî'l-ḥarâm sene semâne ve semân ve semâne-mi'e ve'l-hamdulî'llâhi rabbi'l-'âlemîn ve's-şalâtu ve's-selâmu 'alâ ḥayri'l-enâmi Muḥammedin ve âlihi ve şaḥbihi'l-

berîreti'l-kirâm ebeden ilâ yevmi'l-kıyâm.
[Temmet]

¹⁰ Bu kadarı kâfidir.

¹¹ Bu bab-ı saltanata Allah onu yüce kulsın ve saadetlerle donatsın- Yüce Rabbinin rahmetine muhtaç olan İbrahim Bali'nin hediyesidir. Bu sözler -Allah onların şanlarını ıslah etsin ve onları lekeleyeceklerden korusun- Kostantiniyyede -Allah her zaman onu afetlerden muhafaza etsin- yazılmıştır. 888 senesi Zilhicce-i haramın_{ın} ortasında kaleme alınmıştır. Hamd âlemlerin Rabbi Allah'a salat ve selam varlığını en hayırlısı Muhammed'e, iyi ve yüce olan ashabına ve ailesinin üzerine olsun, ebeden ..., ta kıyamet gününe kadar ...

[Kaşide-i Hâtifî]

**Der medh-i Sultānū'l-Berreyn ve Hākānu'l-Bahreyn Sultān bin
Sultānū's-Sultān Bāyezīd bin Mehemmed Hān Halledallāhu Mülketehū
Ebbede Devletehu**

9.

Meḥ'ulū fā'ilātū meḥ'īlū fā'ilūn

Muzārī' - - + / - + - + / + - - + / - + -

1. İy mihr-i maṭla'-ı eḥadiyet meh-i cemāl
‘Ankā-yı Kāf-ı maḡrib-i vaḥdet şeh-i celāl

V'iy Rūḥ-ı kuds ü ṭūṭī-i kand-i ney-i ezel
V'iy ‘andelīb-i gülşen-i esrār-ı lā-yezāl
3. Ḥayder-kef ü Hüseyn-ḥimāyet Ḥalīl-ḥūy
Aḥmed-cemāl ü ‘İsī-kerāmet Ḥasan-ḥuşāl

Bū Bekr-i Şıdḡ u ‘ālī-‘ināyet ‘Alī-livā
‘Osmān-nesīb ü ‘Ömer-i heybet Hızır-ḥayāl
5. Nāmında ism-i mün‘im-i zamm itse Zeyd ü ‘Amr
Bil Zeyde ‘umrehu oḡınur mālehu zevāl

Ger ism-i a‘zama ide meknūndan nüzül
Peydā ola ḥaḡāyık-ı insān-ı ber-kemāl
7. Envār-ı şem‘-i fikretine germ olup umar
Ṭāvūs-ı ‘aḡl-ı kül yaḡa pervāne bigi bāl

Derbān ḡarīm-i ḡilmine lāyık degül Zuhāl
Mirrīḡ ra‘d-ı heybeti altında pāy-māl
9. Baḡsañ ḡayāsı ḡayına ‘āb-ı ḡayāta ‘ayn
Görseñ vaḡār-ı Kāfına bir nokṡa biñ cibāl

- Kadri semend-i sümmine gil-pāre cirm-i ferş
 Çevgān u gūyı sırrına meydān-ı ‘arş tāl
11. Yā Rab ne şāh olur ki rikābınca şehlerüñ
 Ednā ğulāmı kayşer ü faġfūr u Sām u Zāl
 Yıylar binince ħink-i çehār yeng ü şeş revāk
 İlġar öñiñce cündine eyvān u heft bāl
13. Tīg-ı sefid-i pertevdür berķ u gūy-ı ra’d
 Bārān-ı tīr-i şā’ika *min ğaymi incizāl*
 Gülzār-ı luţf içre kemīn ğonce heşt cinān
 Meydān-ı ķahr çāhına bir çeh yedi nekāl
15. Ger kils-i gerd-i cevheri tarķ ola Zühreye
 Süfl-i Zuħalde göstere bir şems-i indimāl
 Kilk-i güher-feşānı eger reşş ide nuķūd
 Aĥkām-ı ğaybdānına reşk ide Dānyāl
17. Gitdi dem-i luţf-ıla devrāndan zālām
 Geldi nesīm-i ‘adli_y_ile dehre i’tidāl
 Yā Rab ne dil-ile ideyin medĥ-i şāhı kim
 Şānında dindi ekmel-i esrār-ı her kemāl
19. Faķrum bigi çok olduĝiçün vaşfuñ iy ğanī
 Deynüm bigi edāsı olupdur igen muħāl
 Şuçın baĝışla **Hātifi** üftādenüñ şehā
 Yıllar durur yoluñda çeker ĥüzn ü ibtizāl
21. Kān oldu tūt arada şehüñ ķan-ı ‘afvı kim
 Raĥm itmek idi ‘ādet-i şāhān-ı zü’l-ĥışāl
 Murĝ-ı hevāñ olana şehā *bā-teħallaku*
 Ħulķ-ı İllāhī sırrın irür ķoma fi’l-melāl

23. İy h̄vāce kime yüz urayın ben gedā bugün
 apũdan uma unki amu bĩ-nevā nevāl
 Yād itdügince ism-i Raḥĩmi amu ‘ibād
 Raḥm eyledükçe cümle ‘ibāda o Zũ’l-celāl
25. utsun şerefde zāt-ı şerĩfũni ol Kerĩm
 ab’uñ müşevveş olmasun ez-urre-i melāl
 Tā alı’ arz-ı necm-i semāda ulũ’ ide
 Ömrũn günine zerrece Ḥa virmesũn zevāl
 Āmĩn Yā Rabbe’l-‘Ālemĩn bi-Ḥaı Muḥammedin ve ‘Ālihĩ Ecma’ĩn

[aşıde-i Niyāzĩ]

10.

Mef’ũlü fā’ilatũ mefā’ĩlü fā’ilũn

Muzārĩ’ - - + / - + - + / + - - + / - + -

1. İtdi zamāne gülşenini lālezār gül
 Adı hezār luḫf-ıla ũnkim ‘izār gül
 Gösterdi ‘aks-i ābdan āteş-mu’āyene
 ıldı maar ũ güşe-i her cũy-bār gül
3. Ğar itdi nũra bũlbũli Mũsā gibi revān
 Şāḫ-ı şecerden itdi ‘ıyān tā ki nār gül
 Nār-ı Ḥalĩle yandı revān cān-ı ‘andelĩb
 Oldı hezār tāb-ıla ũn her kenār gül
5. ıldı nigār-ḫāne-i ĩn şadr-ı bũlbũli
 Levḫ-i dilinde oldı ũ naş u nigār gül
 Sũz-ı nihān-ı bũlbũli ḫoş itdi āşikār
 Oldı hezār luḫf-ıla ũn āşikār gül

²³ uma: umar Belge.

¹⁰ . TSMA.E.0363-20.

7. Düşdi öfine hayl-i reyāh̄in piyāde-vār
 Çün esb-i şāha h̄usn-ile oldı süvār gül
 Tutdı çemen vilāyetini luṭf u b̄y-ıla
 Taḥt-ı zümürürd üzre çıkup şāh-vār gül
9. H̄ān Bāyezīd h̄usrev-i vālā-güher k'olur
 Bāğ-ı behişt-i bezmine_anuñ perde-dār gül
 İy gül-bün-i sa'ādet ü v'iy bāğ-ı ma'delet
 Oldı hevā-yı 'adlūñ-ile her diyār gül
11. Luṭfuñ hevāsı terbiyet itdi çü h̄usrevā
 Taḥt-ı çemende olsa n'ola kām-kār gül
 Bir niçe bergi olduğıçün bāğ-ı luṭfuñuñ
 Gülzār içinde buldı hezār i'tibār gül
13. Bezmünde çünki buldı gūlāmuñ maḳāmını
 Oldı şükūfe leşkerine şehriyār gül
 Luṭf-ıla alsa sākī-i bezmūñ eline cām
 Gūyā kim āşikār ider şāh-sār gül
15. İtdükçe vaşf-ı zātuñı şevḳ-ıla 'andelīb
 Evrāk-ı yāsemene bu şi'ri yazar gül
 Ğunc-ile ğonce gibi gel iy gül-'izār gül
 Tā 'āşık ola h̄usnüñe bir dem hezār gül
17. Gül-geşt-i bāğ idicek iy serv-i ser-firāz
 İder yüzini pāyına her dem nişār gül
 Tübā hırām-ı ḳaddüñe nisbet iderdi dil
 Ger olsa bār-ı ḳāmet-i serv ü çenār gül
19. H̄addūñ hayāsı'oldı çün ol böyle sürḥ-rū
 Tañ mı 'araḳla itse cihānı biḥār gül

- Demler durur ki görmek-içün lāle ḥaddüñi
Ḥün oldı bağı çekmek-ile intizār gül
21. Gel gel hezār nāz-ıla iy ḡonce-leb nigār
Kim reng-i ‘arızuñdan ola şerm-sār gül
- Mağrūr olma ḡüsnüñe iy serv-i lāle-ruḡ
Kim eylemez bu bāḡda iken qarār gül
23. Zıkr olduḡı hemişe ruḡuñ devr-i şāhda
Faşl-ı bahār irse bulur iştihār gül
- İy serv-i ser-firāz cihān sebze-zārınuñ
Mihr-i ruḡuñla oldı yemīn ü yesār gül
25. Ḥulḡuñ nesīmi irse seḡer kendüden gidüp
Bād-ı şabā öñince olur tār-mār gül
- Luḡfuñ hevāsı terbiyeti āb virmese
Nār-ı fenā içinde olurdu ḡubār gül
27. Baḡlar nesīm-i şubḡ-ıla ḡoş-reng ü büydan
Bāḡ-ı behişt-i bezmüñ-içün kār-bār gül
- Bülbül-şifāt zātuñı şerḡ eylesün diyü
Lā-büdd ider varaḡlarını ḡoş nigār gül
29. Şāhā kemāl-i zātuñı vaşf idemez ‘uḡül
Evrāḡ olursa kilkiye leyl ü nehār gül
- Rüşen budur ki terbiyetüñ āfitābla
La’l oldı seng-i rīze-i ḡārā vü ḡār gül
31. Cān-ı Niyāzī bülbülidür bāḡ-ı medḡüñüñ
Çün oldı bağı lāle gibi kim umar gül
- Niteki süre āb yüzün serv ayaḡına
Niteki ide ḡonceyi būs u kinār gül

33. Bâğ-ı behişt-i devletüni hurrem eyleyüp
Virşün bahâr-ı ‘ömrüne Hâk bî-şümâr gül

Âmîn Yâ Rabbe'l-‘Âlemîn

[Kaşide-i Sûzî]

Hüve'l-Fettâh

11.

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Remel - + - - / - + - - / - + - - / - + - -

1. Giydi şâhâne yine bir hil'at-i jengâr serv
Oldı mülki bâğ içre server-i eşcâr serv
Kadrini günden güne gördi bülend olduğunu
Ser-firâz olup çemende eyler istikbâr serv
3. Şoydı eşcârı harâmîler gibi bād-ı hazân
Câmesin kırtarmaz-ıdı olmasa 'ayyâr serv
Pâre pâre penbesi çıkmış kabâya bürinür
İrişüp kış günleri berf olıcağ nâ-çâr serv
5. Kâkım-ı berfi geyürdi egnine sultân-ı ebr
Çün bürüdetden şikâyet eyledi izhâr serv
Serv-ķametler hevâsından delürmüşdür meger
Kim yanında sâyesiyle ceng ider her bâr serv
7. Geh başında kuşlar eyler âşiyân Mecnûn gibi
Geh çemende şalınur nâz-ıla Leylî-vâr serv
Bir yeşil şancağ dutar kim kadri ğâyet de bülend
Ĝâlibâ sultân-ı Rûma oldı şancağ-dâr serv
9. Hâzret-i Şeh Bâyezîd ibni Mehemmed Hân k'anuñ
Ayağuß dürüp öninde oldı hıdmetkâr serv

¹¹. TSMA.E. 0363-12.

- Raksa girmişdür hevâ-dâr u ʔarab-nâk oluban
Bezm-i ‘adli zînetinden alalı aḥbâr serv
11. Pür zümürriid zeberced eylemişdür dâmenin
Kılmağ-ıçün ayağına o şehüñ ĩşâr serv
Olmuş iken kişver-i bostânda şancaḡ kaldırup
Leşker-i eşcâra ser-tâ-ser sipeh-sâlâr serv
13. Şaḥn-ı dîvânuñ şehâ pâk itmege ferrâş olup
Aldı cârûbın eline geldi çâker-vâr serv
Bir gedâdur baş açuḡ yalın ayaḡ varmuş durur
Senden iḥsân umar ammâ idemez güftâr serv
15. Serv-ḡadler serverâ şaf şaf dururlar ḡarşuña
Şaḥma ḡarşuñda olur naḡş-ı der ü dîvâr serv
Bir sanavber-ḡad ü gül-ḡadde hevâ-dâr oluban
Eyledi bu şî‘re âḡâz itmege eş‘âr serv
17. Gördi cânâ idemez ḡaddüñ gibi reftâr serv
ḡaldurup bir ayaḡını başmadı tekrâr serv
Bâḡ içinde her seḡer bād-ı şabâya meyl idüp
Durmaz eyler ḡâmetüñ evşâfın istifsâr serv
19. Yanına girüp muḡarrrik olmasa bād-ı şabâ
Öykünüp reftâruña olmazdı bî-miḡdâr serv
Kendini yüksek dutarken başına aḡsa hevâñ
Ĝâyet alçaḡdan gelür miskîn olup nâ-çâr serv
21. Dostum ḡaddüñ hevâsın bükmeseydi bilini
Dayanur mıydı ‘aşâya oluben bîmâr serv
Şevḡ-ı ḡaddüñle ölürsem başum ucına gelüp
Ayaḡ-ıla gösterür ḡabrüm saña ey yâr serv
23. Cûy-ı eşkümdede nedendür sâye-i ḡaddüñ senüñ
Çünki naḡş itmiş degül şu üstine deyyâr serv

Leblerüñ görmez mi kıaddüñ serve teşbîh eyleyen
 Kıanda var kıaddüñ gibi ‘âlemde şeker-bâr serv

25. Zeyn idersem n’ola ebyâtum redîf-i serv-ile
 Şimdi mi olduğı vardır zînet-i gülzâr serv

Sûziyâ şu virmese âb-ı revânı tabıuñuñ
 Râstî tölmez-ıdı şahn-ı gülşen-i eş‘âr serv

27. Bir hâlâvet virdi her beytüñ redîf-i serve kim
 Bâğ-ı eş‘ârũnda oldu şekerĩn eşmâr serv

Serv-kametler hevâsında dem-â-dem bildürüp
 Niçe bir vire saña tül u dirâz-efkâr serv

29. Vaıhtidür kim şâh-ı devrâna du‘âlar idesin
 Niçeye degin dilũñde vird ola tekrâr serv

Niçe kim şahn-ı çemende bir gümüş taht ola âb
 Niçe kim şâh olup anda göstere âsâr serv

31. Serv-i sâyeñ salıtanat bâğından ırmasın Hudâ
 Bu murâda baş açup hâcet diler her bâr serv

Âmĩn Yâ Rabbe’l-‘Âlemĩn

[Kıt'a]

Hüve'l-Kerīm

12.

Mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün

Hezec + --- / + --- / + --- / + ---

1. Olur ilhām-ı Rabbānī ki ol söze olam nāzım
Ki ta'vīd idene Hāḫdan hezārān fetḫ-i bāb ola
Kılam bir şemmeyi zāhir şu tālī' irtifā'ından
Ki vaşfında olan sözler ḫamu dürr-i ḫ[o]ş-āb ola
3. Şu zıllullāh kim zıllı cihānda müstedām olsun
Niçe kim 'ālemüñ nūr-ı vücūdı āfītāb ola
Cülūs idicegez taḫta kevākib ḫālini gören
Şu resmle didi ḫükemā ki vaḫti pür-şevāb ola
5. Bayezīd bin Meḫemmed Hān ser-ā-ser mülke ol sulṫān
Görinür devletinde dīn temāmet müsteṫāb ola
'Alīm ü Hākim-i Muṫlak bu şāha şundı şol ḫükmi
Ki maḫkūmı ola eflāk vü tedbīri şavāb ola
7. Ola bāṫında pür-ḫuvvet aña tābī' bula nuşret
Aña düşmen olan nā-geh teni mülki ḫarāb ola
'Adūsını ḫazā-yı Hāḫ şu yirde avlaya nā-geh
Kim ecel iştiyākından dönüp baḫrı kebāb ola
9. Aña muḫliş olan bula sa'ādetden kerāmetler
Anuñla mekr-ile olan şekāvetle türāb ola
Sikender gibi şāh ola cihānda kāmrānlıḫda
Hızır-veş ḫayr ola işi çü 'İsā ḫoş-ḫiṫāb ola

¹². TSMA.E. 0363-19.

⁵ Bayezīd: Kelimenin aslı Bāyezīd olsa da vezin gereḫi ilk hece kısa alındı.

11. Uzun ‘ömr-ile devletde ola ‘ıyş-ile ‘ışretde
Semendiniñ ayağına ‘adū kıanı hıızāb ola
Kerāmetlü vü pür-himmet mübārek ehl-i İslāma
Vücūdı luřf-ı mařz olup ümīd-i şeyh ü şāb ola
13. Didükleri gibi zāhir olupdur olısar ammā
Görimez şol kışı k’anda şeķāveti niķāb ola
Bezettükçe semāvātı kevākibler vücūdıyla
Ki maķbūle delīl olup ki merdūda hiçāb ola
15. Yaratduğınca arzında ‘acā’ib şımf u eşhāşı
Ki biri şun’ına hayrān u biri ğarķ-ı hıvāb ola
[İlāhī] ‘ömr ü devletden mümetta’ kıl bu sultānı
Ki ‘ömr ü mülk bu şāha yaraşur bī-hişāb ola
17. Hümāyün-zāt zıllında bu sultān-zādeler yā Rab
Bulalar sıhķat u devlet ki tā şems ü şeķāb ola

[Terkīb-Bend]

Hüve’s-Sultān

13.

Fe’ilatün fe’ilatün fe’ilatün fe’iliin

Remel + + -- / + + -- / + + -- / + + -

I

1. Yaķasın şutdı sipihriñ meh-i mihmān-ı kerem
Uzadup her şarafa pāyını dāmān-ı kerem
Yine şubķ irdi řulū’ itdi sa’ādet güneşi
Şaçdı źulmet üzere dürr-i zer-efşān-ı kerem

¹⁶ [İlāhī]: Ola. Belge.

¹³ TSMA.E. 0363-16.

3. Taht-ı 'izzetde qarār itdi Süleymān-ı zamān
Oturup şağ u yesāra şeh-i hākān-ı kerem
Hıdmete bağlayup el şaf şaf olup qarşu turur
Oldı mīrān-ı cihān-ıla pūr evvān-ı kerem
5. Mihr-i rüyında meh-i 'ıydı görüp pīr ü cüvān
Şıdılar 'ahdini şavmuñ göricek h'vān-ı kerem
Tıyınur h'vān-ı Halīlinde kamu yoħsul u bāy
Gözi hırşuñ tırudur 'ām olalı nān-ı kerem
7. Bir Hudāvend-i cihāndur ki kamu şāh kulu
Kemterīn bendesidür tıpada fermān-ı kerem
'Ālim ü 'āmil ü şeh gāzī-i sultān-ı kerīm
Hāzret-i şāh-ı velī zübde-i 'Osmān-ı kerem
9. Mazhar-ı luḫf-ı Hudā hāzret-i sultān-ı cihān
Bāyezīd' bini Muħammed şeh-i evān-ı kerem

II

1. İy sa'adet güneşi lem'a-yı tībān-ı kerem
Sāye-i zıll-ı Hudā dāver-i devrān-ı kerem
Maḫla'-ı şems-i duhā nūr-ı hüdā rahmet-i halk
Muhyī-i dīn Nebī-i hüccet-i burhān-ı kerem
3. Şāhib-i tāc u livā zīver-i taht zīnet-i baht
Mālik-i mülk-i Süleymān şeh-i sultān-ı kerem
N'ola fermānuña rām olsa şehā halk-ı cihān
Ki senüñ kıldı kamu milket-i 'Osmān-ı kerem
5. Sensin ol 'adl ayesi gāzī-i sultān-ı zemīn
'Unşur-ı zātuñ-ıla faħr ider evān-ı kerem

⁹ İkinci mısra da vezin aksamaktadır.

- Devlet atına süvâr olsañ eyâ şâh-ı revân
Yüz rikâbuña sürer şems-i zer-efşân-ı kerem
7. Her kaçan serv-i revân bâğ-ı İrem kaşdın ide
Zeyn olur dürlü şüküfeyle gülistân-ı kerem
Her ki haşm oldu saña kesdi serin tığ-ı kazâ
Cedelüñ dilini kaḫ' eyledi burhân-ı kerem
9. Yidi deryâ görünür keff-i şehân içre habâb
Vezn idüp bulmaya had cüduña mîzân-ı kerem
Keremüñ desti dürür Hâtem-i Ṭay nâmesini
'Âlemüñ cây ideli küh-ı girîbân-ı kerem

III

1. İy cihân cânı kerem kânı vü 'ummân-ı kerem
Yağdurur luḫf şehâbuñ kamu bârân-ı kerem
Bu cihân cânısın iy rûy-ı zemîn pâdişehi
Hâremüñ çeşmesidür çeşme-i hayvân-ı kerem
3. Ayağüñ toprağıdur mürdeye iksîr-i hayât
İşigüñ hâdimidür ravzada Rızvân-ı kerem
Hırmen-i luḫfuñ irer her uluya vü kiçiye
Keremüñ mîvesi pür eyledi bostân-ı kerem
5. Sen kerîmüñ keremin şerḫ ü beyân itmek-içün
Zeyn ider her varağın defter-i dîvân-ı kerem
Umaram sancağ-ı Sivası kula ḫaş idesin
Boydaşum gayreti yağdı beni sulṫân-ı kerem
7. Zer 'alem ṫabl-ı şehinşâhı 'inâyet idesin
Nâme-i zer kim ola tevḫî'ı 'unvân-ı kerem
Raḫmetüñ honı_y_ıla toyla meni şâh-ı cihân
Demidür teşne dile irişe nîsân-ı kerem

9. Gūşe-i ğamda yitürme meni hānum demidür
 Elümi tuta benüm qaldura dāmān-ı kerem
 Hāzīne şanduklarumuñ içi tolu bād-ı hebā
 Toldura cūd u seḥāñ-ıla meger ān-ı kerem

IV

1. Kerem ehlinin ü ammā ki özüñ kān-ı kerem
 Her kerīmüñ keremi qaṭredür ‘ummān-ı kerem
 İy kerem ıssı Hudāvend-i kerīm kān-ı kerem
 ‘Acabā nice ola göre Süleymān-ı kerem
3. Dilerem kim dilegüm ola muḳārin kereme
 Tuta ma‘zūr quluñ sözini bu şān-ı kerem
 Āsitānuñda irer her neye qaşd itse kişi
 K’ol durur ma‘den-i luḫf u daḫı hem kān-ı kerem
5. ‘Unşur-ı pāküñ ile buldı şeref tāt u serīr
 Yücelüp uca irer qadr ile eyvān-ı kerem
 Ayaġuñ topraġıdur başuma ‘izzet külehi
 İşigüñ ḥāki durur sürme-i a‘yān-ı kerem
7. Sen kerīmüñ keremin zıkrin ider leyl ü nehār
 Bu göñül murġı maḳām itdi gülistān-ı kerem
 İy Süleymān-ı zamān vaşfuñı ben mūr-ı za‘īf
 İdemem şerḫ ü beyān ille meger ān-ı kerem
9. Hüsñ ü ḫulḳuñı yazup irmeye pāyāna qalem
 Dinilen uca irer irmeye destān-ı kerem

¹⁰ İlk mısradaki vezin aksamaktadır.

⁸ İllā vezin gereği kısa okundu.

Çünkü medhine gönül olmadı hadd eyle du‘ā
Dil ü cāndan olanun rāhimi rahmān-ı kerem

V

1. Dā'imā emn ü emān içre_ola ol cān-ı kerem
İy kerem ıssı Hudā mālîk-i sultān-ı kerem
Sen melek-sîretüñ iy şeh ola hāfızı Kerīm
Döndüince bu zemīn üstine āsmān-ı kerem
3. 'İşmet-i Hāķ kılavuz ola ne yirde olasın
Yarıcuñ Allāh ola ķapuda derbān-ı kerem
Gündüzüñ 'ıyd-ı sa'īd ola giceñ Ƙadr u Berāt
Her demüñ 'ıyş u neşāţla geçe iy cān-ı kerem
5. İde zātuñı İlāh mesned-i 'izzetde muķīm
Ola fermān ıapucı ķapuda fermān-ı kerem
Yā İlāhī bu cihān hāķını ķıl emrine rām
Salţanat ıopı elinde çala çevgān-ı kerem

Āmīn Yā Rabbe'l-'Ālemīn

KAYNAKÇA

- Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebir*, Haz. Ahmet Kırkkılıç, Yusuf Sancak, TDK Yay., Ankara 2009.
- AKKUŞ, Metin, *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası (Edebi Türler ve Tarzlar)*, Fenomen Yay., Erzurum 2006.
- ALTUN, Mustafa, *İbrâhîm İbn-i Bâlî Hikmet-nâme I*, Kültür ve Turizm Bakanlığı E-Kitap Yayımı, Ankara 2017.
- ALVAN, Türkan, "Cevherî'nin Sultan II. Bayezid'e Sunduğu Methiyeler", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 2022, 26 (1), 213-234.

¹⁰ İlk mısradaki vezin aksamaktadır.

³ Allāh vezin gereği kısa okundu.

- Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'ârâ*, Haz. Filiz Kılıç, Kültür ve Turizm Bakanlığı E-Kitap Yayımı, Ankara 2008.
- AYDEMİR, Yaşar, "Türk Edebiyatında Kaside", *Bilig*, 22, 2002, 33-168.
- Beyânî, *Tezkiretü's-Şu'ârâ*, Haz. Aysun Sungurhan, Kültür ve Turizm Bakanlığı E-Kitap Yayımı, Ankara 2017.
- CENGİZ, Halil Erdoğan, Yücel, Yaşar, "Rûhî Tarihi," *Belgeler*, 1992, 14 (18)'den ayrı basım, 59-472.
- ÇINAR, Mustafa, "Kaside Nazım Şeklinin Tarihî Gelişimi", *Ekev Akademi Dergisi*, 27, 2006, 203-222;
- DURMUŞ, İsmail, "Methiye", *DİA*, 29, 2004, 406-408.
- DURMUŞ, Tuba Işınsoy, "Yöneticilere Sunulan Kasideler Üzerinden Osmanlı Edebî Himâye Geleneğinin Seyri", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 25, 2020, 191-275.
- ERÜNSAL, İsmail, "II. Bâyezid Devrine âit Bir İn'âmât Defteri", *Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları*, Harvard University Press 2008, 51-101.
- GIYNAŞ, Kamil Ali, *Pervâne Bey Mecmuası*, Kültür ve Turizm Bakanlığı E-Kitap Yayımı, Ankara 2017.
- GÖK, İlhan, *Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri (Transkripsiyon-Değerlendirme)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014.
- GÖNEL, Hüseyin, "Niyâzî, Abdullah Niyâzî Efendi" *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/niyazi-abdullah-niyazi-efendi-mevlana>, (Erişim Tarihi: 30.08.2022).
- _____, Hüseyin, "Niyâzî, Niyâzî Çelebi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/niyazi-niyazi-celebi> (Erişim Tarihi: 30.08.2022).
- _____, Hüseyin, "Niyâzî, Niyâz-i Sirozî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/niyazi-niyazi-celebi-niyazii-sirozi>, (Erişim Tarihi: 30.08.2022).
- GÜLEÇ, İsmail, "Hz. Peygamber'in Şiire Karşı Tutumu", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 19, 2017, 123-146.
- İSEN, Mustafa, *Künhü'l Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı E-Kitap Yayımı, Ankara 2017.

- _____, Mustafa İsen, “Sûzî”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*
<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/suzi-mdbir>, (Erişim Tarihi: 05.09.2022).
- _____, Mustafa “Akıncılığın Türk Kültür ve Edebiyatına Katkıları”, *Türkiye Günlüğü*, 1998, 80-86
- İsmail Belig, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişveran*, Bursa 1302.
- İSPİR, Meheddin, “Medhiyelerin Siyâset-nâme Türü Açısından Değerlendirilmesi”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 51, 2004, 111-125.
- KAPLAN, Yunus, “Şâkirî”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*,
<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sakiri>, (Erişim Tarihi: 10.09.2022).
- KARA, Hamza, *15. Yüzyıl Memluk Sahası Şairlerinden Rûhî'nin Divânı (İnceleme-Metin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.
- KARAVELİOĞLU, Murat A., “Klasik Türk Edebiyatında Kaside”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5 (9), 2007, 253-270.
- KAYA, Hasan, *Adlî Sultan II. Bayezit*, İdeal Kültür Yay. İstanbul 2021.
- KAYABAŞI, Bekir, *Kâf-zâde Fâ'izî'nin Zübdetü'l-Eş'âr'ı*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya 1997.
- KELEŞ, Reyhan, “Örneklerle Türk Edebiyatı'nda Medhiye”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 22, 2009, 215-233.
- Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'ârâ*, Haz. Aysun Sungurhan, Kültür ve Turizm Bakanlığı E-Kitap Yayımı, Ankara 2017.
- KÖKSAL, M. Fatih, “Niyâzî”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*,
<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/niyazi>, (Erişim Tarihi: 30.08.2022).
- _____, M. Fatih, *Mecma'u'n-Nezâir*, Kültür ve Turizm Bakanlığı E-Kitap Yayımı, Ankara 2017.
- KUTLAR OĞUZ, Fatma Sabiha, “İbni Bâlî, İbrâhîm bin Bâlî, Bâlî oğlu İbrâhîm”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*,
<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ibni-bli-ibrahim-bin-bali-bali>, (Erişim Tarihi: 04.09.2022).
- Latîfî, *Tezkiretü's-Şu'ârâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, Haz. Rıdvan Canım, Kültür ve Turizm Bakanlığı E-Kitap Yayımı, Ankara 2018.

- LEVEND, Agah Sırrı, *Gazavatnameler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavatnamesi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1956.
- Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâîku'ş-Şakâyık*, İstanbul 1264.
- OLESNİSKI, A., *Suzi Çelebi turski pesnik istorik, XV-XVI veka. V. XIII*. Skopje 1934.
- ÖRDEK, Şebnem Şerife, "Hâtîfî, Abdurrahman Hâtîfî Efendi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hatifi-abdurrahman-hatifi-efendi>, (Erişim Tarihi: 02.09.2022).
- _____, Şebnem Şerife, "Hâtîfî, Hâtîfî Çelebi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hatifi-hatifi-celebi>, (Erişim Tarihi: 02.09.2022).
- _____, Şerife, "Rûhî, Mustafa Rûhî Çelebi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ruhi-mustafa-ruhi-celebi>, (Erişim Tarihi: 04.09.2022).
- Riyâzî, *Riyâzî'ş-Şu'ârâ*, Haz. Namık Açıkgöz, Kültür ve Turizm Bakanlığı E-Kitap Yayımı, Ankara 2017.
- SAVRAN, Ömer, "Niyâzî, Niyâzî-i Kadîm", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/niyazi-niyazii-kadim>, (Erişim Tarihi: 30.08.2022).
- Sehî Beg, *Heşt Bihîşt*, Haz. Halûk İpekten vd., Kültür ve Turizm Bakanlığı E-Kitap Yayımı, Ankara 2017.
- ŞEYLAN, Ali, *İbrâhîm İbn-i Bâlî Hikmet-nâme II*, Kültür ve Turizm Bakanlığı E-Kitap Yayımı, Ankara 2018.

“PRAISE POEMS (MEDHIYYES) WRITTEN FOR BAYEZİD II IN TURKISH
ACCORDING TO ARCHIVE DOCUMENTS”

Abstract

Praise poems, one of the most important literary products of classical Turkish literature, have been a genre of which countless examples have been given by hundreds of poets from the beginning to the end of this literature. After Qasidah Burda was presented to the Prophet, the Prophet's gift of his cardigan to the qasidah poet set an example for the caliphs and sultans in Islamic countries, and the sultans who wanted to follow this sunnah donated various gifts to the poets in return for the praise poems presented to them. In this study, the praises presented to Bayezid II (1481-1512), one of the sultans of the rising period of the Ottoman Empire, were discussed, and Turkish praise poems which have not been included in any source so far, have been presented to the attention of the scholars, which are in the archive documents of the Ottoman Archives of the Turkish Republic State Archives and Topkapı Palace Museum. Bayezid II stipulated that poets should present a praise poem in Nawrooz and eids in his period. As a result of these qasidas, Bayezid drowned the poets in various presents and blessings as far as we can follow from the in'amat books that have survived to the present day. Bayezid II himself, as a poet sultan who wrote poems with the penname Adli, not only encouraged poets to write poetry; but also contributed immensely to Turkish literature and Turkish in the development period. When we look at the writings of tazkiras (collection of biographies), one of the primary sources of classical Turkish literature, about Bayezid II and his period, this situation can clearly be observed in the archival documents and in the poems that have survived today. In this study, while the texts of the praise poems, none of which have been published until now, are given and discussions are made on the identity of their poets, it will be tried to be revealed how important the contribution of archive documents to literature is, although they are not the first sources of Turkish literature.

Keywords

Bayezid II, Katibi of Bursa, Şakiri, 'Ömer, Ruhi, İbn Bali, Hatifa, Niyazi, Suzi.

CÂMÎ'Ü'N-NEZÂ'İR'DE KAYITLI ESİRÎ MAHLASIYLA YAZILMIŞ ŞİİRLER *

Ozan KOLBAŞ**

ÖZET

Esîrî, on beşinci yüzyılın ortalarında doğup on altıncı yüzyılın ilk çeyreğinde vefat ettiği düşünülen bir divan şairidir. II. Bayezid döneminin sonlarına doğru hacca gitmiş ve hac yolculuğunu anlattığı mesnevi nazım şekliyle yazdığı Hüsâm-nâme adlı eserinden başka herhangi bir eseri şu an için elimize ulaşmamıştır. Dîvân'ı ile hangi türde yazdığını belirtmediği iki eserini ise bu yolculuk sırasında kaybetmiştir. Eğridirli Hâcî Kemâl tarafından tertip edilen Câmî'ü'n-Nezâ'ir adlı şiir mecmuasındaki Esîrî mahlasıyla yazılmış şiirler herhangi bir delil öne sürülmeden ilk olarak Sadeddin Nüzhet Ergun tarafından Hüsâm-nâme şairine ait gösterilmiştir. Sonraki çalışmalarda ise aynı mahlası kullanan Esîrî-i Bursevî'ye atfedilmiştir. Ancak bu şiirler, Hüsâm-nâme'nin ortaya çıkmasıyla birlikte edebî kişiliği hakkında bilgi sahibi olduğumuz Esîrî'ye ait olmalıdır. Bu tespit güncel bilgilerimize göre Hüsâm-nâme'den başka herhangi bir eseri günümüze ulaşmayan Esîrî'nin gazel sahasındaki edebî kimliğini ortaya çıkarması bakımından önemlidir. Câmî'ü'n-Nezâ'ir'in tertip edilmesinden sonra derlenmiş diğer mecmualardaki Esîrî mahlasıyla yazılmış şiirlerin aynı mahlası kullanan hangi şaire ait olduğunu tespit etmek ise güçtür. Câmî'ü'n-Nezâ'ir'deki bu şiirlerden hareketle Esîrî'nin şiir tekniği açısından aksaklıklar yaşayan, bununla birlikte klasik Türk edebiyatının kalıplaşmış konularını başarıyla kaleme alan bir nazire şairi olduğu anlaşılır. Âşıkane türde yazdığı gazellerin yanında dinî-tasavufî ve hikemî konuları işleyen şiirler de kaleme almıştır. Bu makalede Esîrî mahlasıyla yazılmış bu şiirlerin büyük bir ihtimalle Hüsâm-nâme şairine ait olduğuna dair ilmi veriler ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Esîrî, Hüsâm-nâme, Câmî'ü'n-Nezâ'ir, mecmua, gazel.

Giriş

Anadolu sahası klasik Türk edebiyatında Esîrî mahlasıyla eserler verdiği tespit edilebilen dokuz şair ve müellif vardır. Bunlardan Hüsâm-

* Araştırma Makalesi. Makalenin geliş tarihi: 04.09.2022 / Kabul tarihi: 02.11.2022

** Dr., ozankolbas@gmail.com, (ORCID ID: 0000-0002-3509-6909).

nâme şairi Esîrî ile Esîrî-i Bursevî on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda yaşamıştır.¹ Bu nedenle ileride görüleceği üzere şimdiye kadar yapılan bazı çalışmalarda, 918/1512 yılında tamamlanan Eğridirli Hâcî Kemâl'in (ö. 920/1514-1515'ten sonra ?) *Câmi'ü'n-Nezâ'ir* adlı şiir mecmuasındaki Esîrî mahlasıyla kayıtlı şiirlerin *Hüsâm-nâme* şairine ve Esîrî-i Bursevî'ye ait olduğuna dair iki farklı görüş ileri sürülmüştür. Bu makalede bu konu üzerinde durulacak ve bu şiirlerin Esîrî mahlaslı hangi şaire ait olabileceği delilleriyle ele alınacaktır.²

Aynı mahlasla yazılmış şiirlerin çeşitli mecmualardan derlenmesi ve bunların tek bir şaire ait olduğunun öne sürülmesi, mecmuaların kırkambar özelliği göstermesi ve derleyicilerinin derledikleri şiirlerin şairlerine dair çoğu zaman herhangi bir bilgi vermemesi nedeniyle problemlidir. Mecmualardaki aynı mahlasla yazılmış şiirlerin divan yahut divançeleri ele geçmemiş, biyografi kaynaklarına girmemiş, bu nedenle mahlasları aynı ancak varlıkları veya edebî kişilikleri meçhul şairlerden birine ait olmadığı kesin olarak söylenemez. Bu nedenle bu çalışma yalnızca *Câmi'ü'n-Nezâ'ir*'le sınırlandırılmış, diğer mecmualardaki Esîrî mahlasıyla yazılmış şiirler değerlendirmeye alınmamıştır. Nitekim biyografik ve edebî malzeme üzerinden öne sürülecek kanıt niteliğindeki veriler yalnızca *Câmi'ü'n-Nezâ'ir*'deki şiirler ve bu mecmuanın tertip edildiği dönem için uygundur.

Eğridirli Hâcî Kemâl'in *Câmi'ü'n-Nezâ'ir* adlı şiir mecmuasındaki Esîrî mahlasıyla yazılmış şiirlerin *Hüsâm-nâme* şairine ait olduğunu herhangi bir delil göstermeden söyleyen ilk isim Sadeddin Nüzhet Ergun'dur. Ergun, *Türk Şairleri* adlı biyografi eserinin "Esîrî (Divan kâtibi)" maddesinde *Câmi'ü'n-Nezâ'ir*'de *Hüsâm-nâme* şairine ait bazı manzumelere rastlandığını belirterek sekiz gazeli alıntılar.³ Bununla birlikte bu şiirler Mehmet Fatih

¹ *Câmi'ü'n-Nezâ'ir*'in 918/1512 yılında tamamlanmasından dolayı sonraki yüzyıllarda yaşamış diğer Esîrî mahlaslı şairler konumuzun dışındadır. Bunlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ozan Kolbaş, *Esîrî'nin Hüsâm-nâme Adlı Manzum Hac Seyahat-nâmesi (İnceleme - Metin Tenkidi - Nesre Çeviri - Açıklamalar - Sözlük - Özel Adlar Dizini)*, [Yayımlanmamış] Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2021, 76-80.

² *Câmi'ü'n-Nezâ'ir* üzerine yapılan doktora çalışmasında pek çok okuma hatası vardır. Bu nedenle ilgili şiirlerin düzeltmelerle yeniden neşri, nesre çevirisi ve tahlili, üzerinde çalıştığım başka makalenin/makalelerin konusudur. Aidiyet meselesini ele alan bu makale, bu çalışmaların ilk adımıdır.

³ Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, İstanbul 1936-1945, 1342-1344. Bu sekiz gazelden biri *Câmi'ü'n-Nezâ'ir*'de yer almayıp ileride görüleceği üzere Bâkî'nin danışmend olduğu dönemde tertip edilen mecmuadan alınmıştır.

Köksal tarafından herhangi bir kanıt öne sürülmeden *Hüsâm-nâme* şairi ile yakın dönemde yaşamış; Âşık Çelebi'nin *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, Kınalızâde Hasan Çelebi'nin *Tezkiretü's-Şu'arâ*, Şemseddin Sâmî'nin *Kâmûsu'l-A'lâm*, Bursalı Mehmed Tahir'in *Osmanlı Müellifleri*, Mehmed Süreyya'nın *Sicill-i Osmânî* ve Sadeddin Nüzhet Ergun'un *Türk Şairleri* adlı eserlerinde⁴ biyografisiyle yer bulmuş aynı mahlası kullanan Esîrî-i Bursevî'ye ait gösterilmiştir.⁵

H ü s â m - n â m e Şairi Esîrî ve Esîrî-i Bursevî

Hüsâm-nâme şairi Esîrî, muhtemelen on beşinci yüzyılın ortalarında doğmuş ve on altıncı yüzyılın ilk çeyreğinde vefat etmiş bir divan şairidir. Osmanlı döneminde yazılan biyografi türü eserlerin ulaşabildiğimiz hiçbirinde hayatı veya edebî kişiliği hakkında bilgi yoktur. II. Mehmed'in

⁴ Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ* (İnceleme - Metin), haz. Filiz Kılıç, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2010, I, 342; Kınalı-zâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şuarâ*, haz. İbrahim Kutluk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2014, I, 164; Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-a'lâm*, Mîhrân Matba'ası, İstanbul 1306 [1889], II, 971; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. M. A. Yekta Saraç, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2019, I, 445; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, haz. Nuri Akbayar, Eski Yazıdan Aktaran: Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, II, 497; Sadeddin Nüzhet Ergun, *a.g.e.*, 1342.

⁵ Mehmet Fatih Köksal, "Esîrî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 2013 [E-Kaynak]. Başlangıçta e-Ansiklopedi olarak hazırlanan *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi tarafından 2022 yılında 20 cilt hâlinde sınırlı sayıda basılmıştır. Çalışmanın basılı hâlini göremedim. Bununla birlikte Köksal, 2003 yılında yayımlanan *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*'ne yazdığı "Esîrî" maddesinde *Câmi'ü'n-Nezâ'ir* de dahil diğer mecmualardaki şiiirlerin Esîrî-i Bursevî'ye ait olduğuna dair herhangi bir görüş belirtmemiştir. Bkz. *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2003, III, 438-439. *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*'ndeki yazar kurulu tarafından kaleme alınan ve *Hüsâm-nâme* şairi hakkında oldukça kısa bilgi verilen "Esîrî" maddesinde ise Sadeddin Nüzhet Ergun'un, yayımladığı sekiz şiiirden bir kısmının Esîrî-i Bursevî'ye ait olabileceğini söylediğine dair aktarılan malumat yanlıştır. Bkz. *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, III, 438. Ergun, *Câmi'ü'n-Nezâ'ir* haricindeki diğer mecmualarda yer alan şiiirlerin Esîrî-i Bursevî'ye de ait olabileceğini belirtir. Ergun'un *Türk Şairleri*'ndeki ifadesi şu şekildedir: "Bu zatin 918 (M. 1512)de yazılan *Camiün-nezâ'ir*'de de bazı manzumelerine tesadüf ediliyor. Fakat diğer mecmualarda görülen şiiirlerin Bursalı Esîrî'ye aid olması da mümkündür." Bkz. Sadeddin Nüzhet Ergun, *a.g.e.*, 1342.

saltanat devrinde (848-850/1444-1446, 855-886/1451-1481), 1450'li yılların civarında doğmuş olmalıdır. II. Bayezid devrinin (886-918/1481-1512) sonlarına doğru hacca gitmiş ve mesnevi nazım şekliyle *Hüsâm-nâme* adlı bir hac seyahat-nâmesi kaleme almıştır. Hacdan dönüşleri sırasında Şam yakınlarında uğradıkları bedevi baskını nedeniyle *Dîvân*'ı ile manzum yahut mensur hangi türde yazdığını belirtmediği iki eserini kaybeder. Esîrî, *Hüsâm-nâme* adlı eserini yazana kadar biri *Dîvân* olmak üzere üç eser kaleme alan olgun ve ileri yaşta bir müelliftir. *Hüsâm-nâme*'de *Dîvân*'ını kaybetmesi üzerine yer verdiği "Bir niçe yıl 'ömrümü harc eyledüm", "Bunca yıllık 'ömrümün ser-mâyesi" gibi mısralar yıllar boyunca şiirler kaleme aldığını gösterdiği gibi "Cân-ı 'azîzün bilmedün kâdrin / Âh vâ hayfâ ki geçdi 'ömr-i tebâh" gibi bir başka beyit ileri yaşta olduğuna vurgu yapar ve ileri yaşının verdiği hassasiyetle yazılmış olabileceği tahmin edilen *Mersîyye* başlıklı ve "eyler ölüm" redifli ölüm temasını işlediği dokuz beyitlik bir başka şiiri de bu düşünceye katkı sağlar.⁶ Tüm bu veriler aynı zamanda hacca gittiği ve eserini yazdığı dönemde ileri yaşta olduğunu gösterir. Bâkî'nin (ö. 1008/1600) danışmend olduğu dönemde (Ekim 1561-1563)⁷ tertip edildiği anlaşılan ve biyografik bilgiler veren bir şiir mecmuasında aynı sayfada yer alan gazellerden ilkinde atılan başlık ise Esîrî'nin Yavuz Sultan Selim döneminde (918-926/1512-1520) divan kâtipliği yaptığını söyler. Müellif hattı olduğu yönünde önemli verileri ihtiva eden *Hüsâm-nâme* nüshasının edebî eserlerin yazımında pek de kullanılmayan *dîvânî kırmayı* türünde hatla kaleme alınması, Esîrî'nin II. Bayezid döneminde de divan katipliği yapmış olabileceğini akla getirir.⁸

Osmanlı döneminde yazılmış biyografi eserlerinde Esîrî'nin hayatı ve edebî kişiliği hakkında herhangi bir bilgiye yer verilmemesinin nedeni,

⁶ Ozan Kolbaş, *a.g.t.*, 393, 458, 427; B. 221, 229, 1208, 734-742. Esîrî'nin herhangi birinin ölümü üzerine yazmadığı ve yalnızca ölüm temasını işlediği şiirine *Mersîyye* başlığını koyması ilginçtir. Klasik literatürde mersiye tanımı Sürûrî (ö. 7 Cemâziyelevvel 969/13 Ocak 1562) tarafından "meyyit medhine dirler" şeklinde yapılmıştır. Bkz. Yakup Şafak, *Sürûrî'nin Bahrî'lî-Ma'ârif'i ve Enîsü'l-Uşşâk ile Mukayesesi*, [Yayımlanmamış] Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1992, 7. Esîrî'nin başlığı, mersiye türünü değerlendirmede yeni veriler ortaya koyabilir ve genel olarak ölüm temasını işleyen şiirlerin de mersiye olarak adlandırıldığını düşündürebilir veya yapılacak incelemeler neticesinde Esîrî'nin bu konuda dikkatli olmadığını gösterebilir.

⁷ Mehmed Çavuşoğlu, "Bâkî", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, IV, 537.

⁸ Esîrî hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ozan Kolbaş, *a.g.t.*, 83-87; Ozan Kolbaş, "Esîrî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 2020 [E-Kaynak].

muhtemelen tek nüsha olan eserlerinin Anadolu sahası tezkireciliğinin başlamasından yaklaşık otuz yıl önce yok olmasındandır. Ancak bu makalenin esas konusunu teşkil eden Eğridirli Hâcî Kemâl'in *Câmi'ü'n-Nezâ'ir*'inde yer alan Esîrî mahlasıyla yazılmış şiirlerin *Hüsâm-nâme* şairi Esîrî'ye ait olabileceğinin tespiti, elimize ulaşan tek eseri *Hüsâm-nâme*'nin ortaya çıkmasıyla ve bu sayede hayatı ve edebî kişiliği hakkında elde edilebilen bazı bilgiler ışığında gerçekleşmiştir. Esîrî'nin muhtemelen *Dîvân*'ında yer alan yahut bir kısmının *Dîvân*'ının kaybolmasından sonra yazıldığı tahmin edilebilen şiirleri başta *Câmi'ü'n-Nezâ'ir* olmak üzere başka şiir mecmualarına da girmiştir.

Esîrî-i Bursevî ise Âşık Çelebi'nin (ö. 979/1572) verdiği bilgiler doğrultusunda ilim yoluna giren, bu yolda ilerleme niyetindeyken eğitimini yarıda bırakan, uzun yıllar kâfir memleketlerinde esir düşen ve bu nedenle Esîrî mahlasını alan, kurtulduktan sonra Eğriboz kazasına tâbi Kızılhisar adlı kasabada emekliye ayrılan; Mahremî (ö. 942/1535), Kâtibî mahlaslı Seydî Alî Çelebi (ö. 970/1562) ve Nigârî mahlaslı Nakkaş Haydar (ö. 980/1573) ile ilişki kuran, Eleazar Birnbaum'un tespitine göre 953/1546-1547 yılında hayatta olan ve Mehmed Süreyya'ya göre Kanuni Sultan Süleyman döneminin (926-974/1520-1566) sonlarında, Bursalı Mehmed Tahîr'e göre ise 1000/1591 yılına doğru vefat eden bir şairdir. Yazıcıoğlu Mehmed Efendi'nin (ö. 855/1451) *Muhammediyye*'sini mensur olarak Türkçe şerh etmiş, *Mecâmî'u'l-Cevâhir* adlı bir eser kaleme almıştır. Âşık Çelebi, esirlik döneminde başından geçen maceraları anlattığı bir eseri olduğunu, Kınalîzâde Hasan Çelebi (ö. 1012/1604) ise yaşadığı olayları nazmettiğini aktarır.⁹

Fahri Bilge, Esîrî ve *Hüsâm-nâme*'si üzerine şimdiye kadar gözlerden kaçan, eski yazı rika hattıyla 1943 yılında tuttuğu ve yayımlamadığı müsvedde hüviyetindeki defterinde¹⁰ *Hüsâm-nâme* şairi ile Esîrî-i

⁹ Âşık Çelebi, *a.g.e.*, 342; Eleazar Birnbaum, "Esîrî's [Tercüme-i] Muhammediyye: a rare manuscript", *Türk Dilleri Araştırmaları, Festschrift in Honor of András J. E. Bodrogligeti Armağanı*, ed. Kurtuluş Öztopçu, 17. c., İstanbul 2007, 103-112; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, 497; Bursalı Mehmed Tahîr, *a.g.e.*, 445; Kınalîzâde Hasan Çelebi, *a.g.e.*, s. 164. Biyografi kaynaklarında Esîrî'nin Anadolu olduğunu belirtmemektedir. Bursalı olduğunu belirten kaynak, Bâkî'nin danışmendliği zamanında tertip edilen mecmuanın derleyicisidir. Bu konuya da ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

¹⁰ Fahri Bilge, *Munzum Bir Eser ve Şa'ir Esîrî*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No: 06 Mil Yz FB 574. Eser adındaki *Manzum* kelimesi kütüphane kataloğuna *Munzum* şeklinde yazılmıştır. Çalışmanın Bilge tarafından konulmuş asıl başlığı

Bursevî'nin aynı kişi olabileceği ihtimaline değinmiştir. Ancak Bilge'nin öne sürdüğü veriler kendisinin de belirttiği gibi tahminden öteye geçmez ve kronolojik olarak bazı problemleri barındırır.

Fahri Bilge'ye göre *Hüsâm-nâme*'nin ithaf edildiği hac kervanına önderlik eden Hüsâm Beg, Yavuz Sultan Selim döneminde önce baş defterdarlığa, sonrasında vezirliğe yükselen Hüsâmeddin Paşa olduğu gibi Esîrî'nin Hüsâmeddin Paşa'nın "himâye ve tavassutu ile devlet ricâline intisâb" etmesi ve Yavuz Sultan Selim'in divan katipliğine alınmış olması kuvvetli bir ihtimal dahilindedir. Hüsâmeddin Paşa 922/1517 yılındaki Mısır seferi sırasında Sultan Selim'in ordunun ilerlemesine dair yönelttiği fikre muhalefetinden dolayı Şam ile Gazze arasındaki Han Yunus mevkiinde öldürtülmüştür. Esîrî'nin ise Bilge'ye göre bu olaylardan sonra divandan kovulmuş ve hatta sürgün edilmiş olması, yahut herhangi bir sebeple Kızılhisar'a gidip oraya yerleşmesinin öne sürülmesi yersiz ("müsteb'ad") değildir.¹¹ Bilge, Kınalızâde Hasan Çelebi'nin *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*'sında yer alan Esîrî maddesindeki "âlâm u ser-encâmın nazm itmîşdür" ifadesinde geçen manzum eserin ise *Hüsâm-nâme* olabileceğini dile getirmiş ve sonuç olarak: "Elimizdeki eserin Âşık Çelebi ve Hasan Çelebi tezkireleri ile bunlardan naklen *Kâmûsu'l-A'lâm* ve *Sicill-i Osmânî* gibi eserlerde adı geçen (Esîrî)ye ait olduğu hakkındaki mütalaamız yersiz sayılamaz" ifadesine yer vermiştir.¹² Âşık Çelebi'nin tezkiresindeki Esîrî maddesinde aktarılan bilgilerden hareketle de *Hüsâm-nâme* şairinin tahmini olarak on altıncı yüzyılın ortalarına doğru öldüğünü söylemiştir.¹³ Ancak Birnbaum'un *Terceme-i Muhammediyye*'nin 953/1546-1547 yılında yazıldığı yönündeki tespiti Bilge'nin, ölüm tarihi konusundaki görüşünün şüpheli olduğunu ortaya koyar.

Fahri Bilge'nin Hüsâm Beg'in ilerleyen süreçte Paşa unvanı aldığını, sonrasında Sultan Selim tarafından öldürtüldüğünü söylemesi ve bu bilgi üzerinden her iki Esîrî'nin aynı kişi olabileceğini belirtmesi yalnızca tahmine dayalı bir varsayımdır. Nitekim Hüsâm Beg hakkında elde edilebilen bilgiler sınırlıdır: Esîrî, *Hüsâm-nâme*'de hazine yazıcılığı yaptığını belirtir.¹⁴ Büyük çoğunluğu II. Bayezid dönemini kapsayan inamat

Osmanlı Devleti'nin 15'inci Asır Sonları ile 16'ncı Asır Evâilindeki İdârî Durumunu Aydınlatan Manzum Bir Eser ve Şâir Esîrî'dir.

¹¹ Fahri Bilge, *a.g.e.*, vr. 56a-57a.

¹² Fahri Bilge, *a.g.e.*, vr. 58a.

¹³ Fahri Bilge, *a.g.e.*, vr. 57a.

¹⁴ Ozan Kolbaş, *a.g.t.*, 381; B. 41.

defterinde ise Hızâne-i Âmire başlığı altında, 6 Rebiülevvel 909/29 Ağustos 1503 ve 11 Rebiülevvel 917/8 Haziran 1511 tarihleri arasında ârizü'l-ceyşlik¹⁵ görevinde bulunduğu, 1 Şaban 910/7 Ocak 1505 ile 29 Rebiülevvel 916/6 Temmuz 1510 tarihleri arasında altı kez Mekke, Medine, Mağrib ve Yemen cemaatine ihsan ve sadakalar götürmekle görevlendirildiği kayıtlıdır.¹⁶ Bilge'nin bahsettiği Hüsâm Beg ile öldürülen Vezir Hüsâmeddin Paşa'nın aynı kişi olduğunu öne sürmek, hakkındaki veri yetersizliği ve karışıklığı nedeniyle mümkün değildir. Nitekim Haydar Çelebi'nin *Rûz-nâme*'sinde Rumeli defterdarlığından Rumeli kethüdalığına, çaşnigirliğe ve sonrasında vezirliğe yükseltilen Hüsâm Beg (Paşa) ile öldürülen Hüseyin Paşa'nın (ö. 16 Zilhicce 922/10 Ocak 1517) farklı isimlerle zikredilmelerinden dolayı birbirinden farklı kişiler olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷ Selâhattin Tansel de Osmanlı kaynaklarının bu konuda iki farklı görüş belirttiğini, Şükrî'nin (ö. 937/1531?) *Selîm-nâme*'sinde, Hoca Sâdeddin Efendi'nin (ö. 1008/1599) *Tâcü't-Tevârih*'inde ve *Vakâyi-i Sultân Bâyezîd ve Selîm Hân*'da Hüsâm Paşa, Feridun Bey'in (ö. 991/1583) *Mecmûa-i Münşeât-ı Ferîdûn Bey*'inde, Hammer'in *Devolet-i Osmâniyye Tarihi*'nde ve İsmail Hami Danişmend'in *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*'nde Hüseyin Paşa olarak isimlendirdiklerini aktarır.¹⁸ Gelibolulu Mustafa Âlî de (ö. 1008/1600) *Künhü'l-Ahbâr*'da bu ismi "erbâb-ı kalemde zühür" eden Hüsâm Paşa olarak zikreder.¹⁹ Bu nedenle Bilge'nin varsayımı problemlidir. Ayrıca Esirî mahlaslı her iki şairin biyografileri karşılaştırıldığında,

¹⁵ Ârizü'l-ceyş'in görevi, "ordunun tahsisat defterlerini tutmak, savaş ve barış zamanlarında levâzım ve techizatını temin etmek, konaklama işlerini organize etmek, belli zamanlarda askerleri silâh, techizat ve eğitim açısından teftiş ve savaştan sonra ele geçirilen ganimetleri taksim etmek"tir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, "Âriz [Tarih]", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, III, 359.

¹⁶ İlhan Gök, *Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 Numaralı 909-944/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri (Transkripsiyon-Değerlendirme)*, [Yayımlanmamış] Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2014, 126; 192; 337; 462; 558; 653; 743; 839; 920; 1003; 1098; 1223; 1280; 298; 299; 530; 695; 866; 1128; Ozan Kolbaş, *a.g.t.*, 108-110.

¹⁷ Ali Seslikaya, *Yavuz Sultan Selim'in Sefer Menzîlnâmeleri (Çaldıran, Kemaş, Dulkadiroğlu ve Mısır Seferi Menzîlnâmeleri) ve Haydar Çelebi Ruznâmesi: Transkripsiyon ve Değerlendirme*, [Yayımlanmamış] Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2014, 58; 88; 119; 143; 156.

¹⁸ Selâhattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2016, 201-202, n. 341.

¹⁹ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr – Dördüncü Rûkn: Osmanlı Tarihi C. I. Tıpkıbasım*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2009, vr. 257a.

Bilge'nin öne sürdüğü gibi aynı kişi olabilmeleri kronolojik açıdan da pek mümkün değildir.²⁰

Esîrî-i Bursevî ile *Hüsâm-nâme* şairini birbirinden ayıran tespit edilebilen ilk kaynak divan edebiyatının meşhur şairi Bâkî'nin danışmend olduğu dönemde tertip edildiği anlaşılan bir şiir mecmuasının derleyicisidir. Her iki şairin şiirine aynı sayfada yer veren bu derleyici ilgili mecmuanın 4a sayfasına kaydettiği gazellerin ilkine "Şâbıkda Sultân Selîm Hân Hazretlerine Dîvân Kâtibi Olan Esîrî Fermâyed", diğerine ise "Esîrî-i Bursevî Fermâyed" başlığını atmıştır.²¹

Değerlendirme

Esîrî'nin *Câmi'ü'n-Nezâ'ir*'de yer alan gazellerinin birinde ömrünün geçtiğini söyleyip saç ve sakalının ağardığını belirterek yaşlılık vurgusu yapması²² mecmuanın tamamlandığı 918/1512 yılında yazılmış olsa dahi gazelin ileri bir yaşta kaleme alındığını gösterir. Bununla bağlantılı olarak bir diğer beytinde de varacağı menzilin toprak olduğunu söyler.²³ Bu beyitler Esîrî'nin *Hüsâm-nâme*'deki ileri yaşta olduğuna dair yer verdiği ifadelerle uygunluk gösterir. Ancak Esîrî-i Bursevî'nin *Câmi'ü'n-Nezâ'ir*'in tamamlandığı 918/1512 yılında ileri yaşta olduğu söylenemez. Bu nedenle bir sonraki devrin şairi olan bu Esîrî'nin yazdığı şiirlerin *Câmi'ü'n-Nezâ'ir*'e giremeyeceği düşünülebilir.

Eğridirli Hâcî Kemâl ise *Hüsâm-nâme* şairi gibi "II. Bayezid devrini tamamen yaşamış, çocukluğu ve gençliği belki Fatih zamanında geçmiş ve son dönemlerinde de Yavuz Sultan Selim saltanatını görmüş bir şairdir". Mecmuasına aldığı şiirlerin büyük bir çoğunluğu ise II. Mehmed ve II. Bayezid dönemi şairlerine aittir.²⁴ Esîrî ile aynı dönemlerde yaşadığı için

²⁰ Bilge'nin tahmini üzerinden Esîrî mahlaslı her iki şairin aynı kişi olabileceği varsayımı hakkında ayrıntılı değerlendirme için bkz. Ozan Kolbaş, *a.g.t.*, 93-94; 112.

²¹ *Şiir Mecmuası*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, MC Yz K 0479, vr. 4a. İlgili mecmua yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Bkz. Uğur Öztürk, *Mecmû'atı Eş'âr (Muallim Cevdet K. 479) (İnceleme-Tenkitli Metin)*, [Yayımlanmamış] Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2013.

²² Yasemin Ertek-Morkoç, *Eğridirli Hacı Kemal'in Câmiü'n-Nezâ'ir'i (Metin ve Mecmua Geleneği Üzerine Bir İnceleme)*, [Yayımlanmamış] Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2003, 226; G. 203:10.

²³ Yasemin Ertek-Morkoç, *a.g.t.*, 1085; G. 1271: 7. "Çün âhiri bize menzil türâb-ımuş bildük" şeklinde okunması gereken mısra ilgili çalışmada "Çün âhiri bize menzil-i ter imiş bildük" şeklinde yanlış okunmuştur.

²⁴ Yasemin Ertek-Morkoç, *a.g.t.*, XXIV.

Eğridirli Hâcî Kemâl'in mecmuasına aldığı şiirlerin *Hüsâm-nâme* şairine ait olması daha uygundur. *Câmi'ü'n-Nezâ'ir*'in dibacesinde mecmuasına kaydettiği şiirleri "bu zıkr olunan şu 'arânuñ ben dañu ol dîvânlarına nazâr idüp her birinüñ dîrr-i meknün gibi kelimâtların görüp rağiyallâhu te'âlâ 'anküm diyüp elfâz-ı 'ibârâtlarına özümüz teslîm kılduğ. Pes eyle olsa her birinüñ dîvânlarından niçe yâdigârından bir miğdâr ebyâtın zabt idüp bir araya cem' idüp mertebesi mertebesi üzerine yazdum."²⁵ deyip ilgili şairlerin divanlarını tettebbu ederek alıntıladdığını belirttiğine göre Esîrî-i Bursevî'nin mecmuanın derlendiği tarihlerde divan yahut divançe oluşturup oluşturamayacağı da dikkate alınması gereken verilerden bir diğeriştir. Bununla birlikte *Hüsâm-nâme* şairinin *Câmi'ü'n-Nezâ'ir*'in tertibinden önce bir *Dîvân* oluşturduğu kendi ifadesiyle kesindir.

Esîrî, *Hüsâm-nâme*'de *Dîvân* sahibi olduğunu söylüyorsa da *Câmi'ü'n-Nezâ'ir*'in sonunda yer alan fihristte *Dîvânçe*'si olduğu kaydedilmiştir.²⁶ Eğridirli Hâcî Kemâl'in gördüğünü belirttiği bu *Dîvânçe* eğer Esîrî'nin elindeki nüsha değilse bu durum hac yolculuğu sırasında kaybettiğini bildiğimiz *Dîvân* nüshasından başka bir nüshanın daha varlığına işaret eder. Yahut 911/1505 yılında hacdan döndüğü tahmin edilen²⁷ Esîrî'nin, bu yıldan sonra Eğridirli Hâcî Kemâl'in 918/1512 yılında mecmuasını tamamlayana kadar geçen yedi yıllık süre zarfı içerisinde bir *Dîvânçe* oluşturacak kadar şiir kaleme aldığını, Eğridirli Hâcî Kemâl'in ise mecmuasına aldığı şiirleri bu nüshadan veya başka bir kopyasından istinsah etmiş olabileceğini ihtimal dahilinde düşündürebilir.

Esîrî'nin *Câmi'ü'n-Nezâ'ir*'de biri müstezad kırk dokuzu gazel olmak üzere toplam 50 şiiri bulunmaktadır. Bu şiirlerden gazel nazım şekliyle yazılan üçü *Câmi'ü'n-Nezâ'ir*'in şimdye kadar kayıp olduğu sanılan sayfalarının bulunmasıyla ortaya çıkmıştır.²⁸ Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde kayıtlı nüshanın sonundaki fihristte Esîrî'ye ait toplam 342 beytin mecmuaya alındığı belirtilmiştir.²⁹ Elimize ulaşan bu 50 şiirin

²⁵ Yasemin Ertek-Morkoç, *a.g.t.*, 1.

²⁶ Hâcî Kemâl, *Kitâbu Câmi'ü'n-Nezâ'ir*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, No: 5782, vr. 454b.

²⁷ Ozan Kolbaş, *a.g.t.*, 111-112.

²⁸ Orhan Kılıçarslan, *Eğridirli Hacı Kemâl - Câmi'ü'n-Nezâ'ir Eksik Şiirler Bâyezîd Nüshası No: 5782 (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*, Grafiker Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2022, 104; 125-126; 245.

²⁹ Hâcî Kemâl, *a.g.e.*, vr. 454b; Yasemin Ertek-Morkoç, *a.g.t.*, 2357. Fihristte tek bir Esîrî'ye yer verilmesi ve alıntılanan bütün şiirlerin bu Esîrî'ye ait gösterilmesi,

toplam beyit sayısı da fihristte belirtilen toplam beyit sayısı ile uyuşur. Bu nedenle kayıp olduğu sanılan varakların bulunmasıyla *Câmi'ü'n-Nezâ'ir'* de kayıtlı Esîrî mahlasıyla yazılmış şiirler eksiksiz şekilde elimize ulaşmıştır.³⁰ Esîrî, toplamda 50 şiir sayısı ile *Câmi'ü'n-Nezâ'ir'* de şiirlerine yer verilen 270 civarında şair arasında 18. sırada yer alır.

Esîrî'nin *Câmi'ü'n-Nezâ'ir'* de kayıtlı nazireleriyle bağlantılı olarak Âşık Paşa (ö. 13 Safer 733/3 Kasım 1332), Elvân Çelebi (ö. 760/1358-1359'dan sonra), Ahmedî (ö. 815/1412-1413), Nesîmî (ö. 820/1417 ?), Şeyhî (ö. 832/1429'dan sonra), Ivaz Paşa-zâde Atâyî (ö. 841/1437), Nizâmî-i Karamânî (ö. 874-878/1469-1473 ?), Şemsî-i Defterdâr (ö. 897/1491-1492), Sa'dî (ö. 898/1492-1493 ?), Melihî (ö. 900/1494-1495 civarı), Cem Sultan (ö. 900/1495), Ahmed Paşa (ö. 902/1496-1497), Habîbî (ö. 917-926/1512-1520 arasında) ve Hafî (15. yüzyıl) gibi şairlerin şiirlerine yer verilmesi de Esîrî mahlasıyla yazılmış şiirlerin yaşadığı devrin yakınlığı itibarıyla *Hüsâm-nâme* şairine ait olabileceği yönündeki düşüncemize katkı sağlar. Yine bu şiirler arasında on bir ve on iki beyte varan uzun gazellerin bulunması,³¹ divan edebiyatının ilk dönemlerinde fazla beyit sayısı ile yazılmış gazellerin görülmesi nedeniyle Esîrî-i Bursevî'den önce yaşamış *Hüsâm-nâme* şairine ait olabileceğini kanıtlayan verilerden biri olarak değerlendirilebilir.

Câmi'ü'n-Nezâ'ir' de yer alan kimi şiirler Esîrî'nin *Hüsâm-nâme*'deki üslubuyla ve işlediği konularla da ortak özellikler gösterir. *Hüsâm-nâme* üzerinden yapılan inceleme neticesinde Esîrî'nin dinî inanç ve düşüncelere daha fazla, tasavvufî denebilecek derinlikli inanç sistemine ise daha yüzeysel değindiği görülür. Mesnevi metninden ziyade eser içerisinde farklı nazım şekilleriyle yazdığı şiirlerde ahiret inancına dair unsurlara fazlasıyla yer verir. Dünyanın geçiciliğini ve ona aldanmamak gerektiğini belirten, maddî âlemin insana fayda sağlamayacağını söyleyen; Sünnî Müslümanlığın, mürşit edinmenin, derviş olup marifet ehline kul olmanın,

Eğridirli Hâcî Kemâl'e güvenecek olursak şiirlerin tek bir kalemde çıktığını ortaya koyarak kimilerinin aynı mahlası kullanan başka şaire/şairlere ait olabileceği yönündeki muhtemel şüpheleri giderir.

³⁰ Yasemin Ertek-Morkoç'un çalışmasında 1715 numaralı şiir mahlas beytinden de anlaşılacağı gibi Ahmed Paşa'ya aitse de başlıkta Esîrî'ye ait olduğu kaydedilmiştir. Karşılaştırma için bkz. Ali Nihad Tarlan, *Ahmed Paşa Divanı*, Milli Eğitim Basımevi, 1. Baskı, İstanbul 1966, 271-272; G. 231. Araştırmacının sehven bu şiiri de hesaba katıp *Câmi'ü'n-Nezâ'ir'* de -eksik sayfalar hariç- Esîrî'ye ait 48 şiir olduğunu söylemesi hatalıdır. Bkz. Yasemin Ertek-Morkoç, *a.g.t.*, LXIII. Mehmet Fatih Köksal ise Esîrî'nin *Câmi'ü'n-Nezâ'ir'* de 45 şiiri olduğunu belirtir. Bkz. Köksal, "Esîrî".

³¹ Yasemin Ertek-Morkoç, *a.g.t.*, 226; 1990-1991.

benlikten uzaklaşmanın ve sürekli ibadet etmenin, cahillerle birlikte olmamanın ve bunlarla mücadele etmenin, gönül aynasını kaplayan pası temizlemek gerektiğinin önemine değinen pek çok beyit kaleme alır.³² *Câmi'ü'n-Nezâ'ir*'de yer alan ve Ertek-Morkoç'un doktora tezindeki özellikle 203, 359, 464, 766, 1280, 2237, 2370, 2406 ve 2715 numaralı gazellerin içeriği ve üslubu Esîrî'nin *Hüsâm-nâme*'de tespit edilebilen düşünce yapısı ve üslubuyla hemen hemen aynıdır.

Esîrî, *Câmi'ü'n-Nezâ'ir*'deki 203 numaralı gazelde Hak'tan habersiz, basiresiz ve faydasız kişilere seslenir. Gözlerini açmalarını, şeytandan uzak ve Allah'a yakın olmalarını söyler. İsyanı yük etmemeyi öğütler; dostun sevdasıyla boyunu iki büklüm ettiğini, gönlünü sadakat okunun hedefi hâline getirdiğini belirtir. Hallâc-ı Mansûr'a (ö. 309/922) telmihle sırrın ortalığa dökülmemesi gerektiğine değinir; Mansûr'un ene'l-Hak sözüyle dar ağacına çekildiğini ve aşk yolunun sadıklara mirac olduğunu söyler. Ölmeden önce gözyaşı tanelerini devlet yoluna saçmak gerektiğini tavsiye eder. Allah'a yalvararak tövbeyi nasip etmesini, yardımını ve rahmet cılasıyla gönlünü parlatmasını diler. Kabahatinin fazla olduğunu, Allah'ın lutfuna yüz tuttuğunu ve bütün âlemin Hakk'a muhtaç olduğunu dile getirir. Peygamberin hadisine telmihle insanın fakirliğiyle (veya geniş anlamda "fakr" ile) övünmesi gerektiğini,³³ günü geldiğinde başına bahtiyarlıktan tac takılacağını ifade eder. Esîrî bu şiirinde varacağı yer konusunda endişeli olduğunu belirtir. Ömür geçmiş, saç ve sakal ağarmıştır. Bu nedenle Allah yolunun rehberine uymalı ve din aşkına can ve baştan geçmelidir:

Kaydı varacak menziliñiñ kanı Esîrî

Hayfâ ki ömür geçdi ağardı şakal u saç³⁴

Câmi'ü'n-Nezâ'ir'de kayıtlı bu beyit *Hüsâm-nâme*'de yer alan aşağıdaki beyitlerle içerik ve üslup açısından benzerdir:

İy birâder varacak menziliñiñ kaydını gör

Şol günü añ kim elüñe şunusarlardur berât³⁵

³² Ozan Kolbaş, *a.g.t.*, 88-90.

³³ "el-Fakru fahrî ve bihî eftahiru (= Yoksulluk övüncümdür, ben onunla övünürüm)", Bkz. Mehmet Yılmaz, *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)*, Kesit Yayınları, İstanbul 2013, 153.

³⁴ Yasemin Ertek-Morkoç, *a.g.t.*, 226; G. 203:10. İlgili çalışmada beytin ikinci mısraındaki *ömür* kelimesi *ömr* olarak okunmuştur. Bu okuyuş vezni bozar.

³⁵ Ozan Kolbaş, *a.g.t.*, 566; B. 2864.

*Varacak menziliñiñ kaydını gör
İñen tolaşma bu dünyā gamuna³⁶*

*Varacak menziliñiñ kaydını gör
Dimedi Hāḡ saña bu dünyāda ḡal³⁷*

359 ve 464 numaralı gazellerin matla beyitlerinde sevgilinin cemâlinde tezahür eden Allah'ın eserini ve nurunu görür.³⁸

Esîrî, *Hüsâm-nâme*'de söz üzerine çeşitli düşüncelerini çeşitli vesilelerle ve benzetmelerle aktarır. Sözüncü inciyeye benzeten şair bu incinin âlemde değer bulmadığını, değeri itibarıyla diğerlerinden ayrılan şeffaf incinin³⁹ ehli tarafından bulunabileceğini, cahillerin inciyeye benzeyen bu sözleri işitmeyeceğini, bu sözlerin kendisinden şikayetçi olmaması için bunları herhangi bir cahile satmayacağını söyler.⁴⁰ *Câmi'ü'n-Nezâ'ir*'deki 766 numaralı gazelde hünersiz kişilerin kendilerini hüner ehlerinden saydıklarına ve işittikleri her sözü manasız bir haber olarak değerlendirdiklerine, bunların olgunlaşmasının mümkün olmadığına ve görenlerin bunları insan sandıklarına değinir. Esîrî, bu gazelin üçüncü beytinde inciyeye benzettiği sözlerinin geçer akçe olmadığını söyler ve cahilin, ele geçirdiği mücevheri boncuk sandığını belirtir. Makta beytinde ise sözü cevhere benzeterek bunun değerinin akıl sahipleri tarafından bilineceğini, cahillerin bu inciyi taş sanacağını ifade eder:

³⁶ Ozan Kolbaş, *a.g.t.*, 599; B. 3365.

³⁷ Ozan Kolbaş, *a.g.t.*, 601; B. 3393.

³⁸ Yasemin Ertek-Morkoç, *a.g.t.*, 367, 444.

³⁹ Klasik dönem kaynaklarında şeffaf incinin diğer inci türlerinden daha değerli olduğu belirtilir. Aktarılan bilgilere göre sadef, su yüzüne çıktığında su buharıyla uygun tepkimeye girerse inci şeffaf ve kıymetli olur; sıcağın fazlasına maruz kalırsa değersizleşir. Şeffaf incinin değerli olmasının bir diğer nedeni de çıkarılacağı yerin derininde bulunması ve bu yere zor ulaşılmasıdır. Esîrî, şiirinin değerini ortaya koymak nedeniyle bu benzetmeye yer verir. Rumelili Za'îfi (ö. 964/1557'den sonra), *Risâle-i Cevâhir-nâme*'sinde şu bilgileri aktarır: "...şöyledür ki şeffâf ve necmî ve ak ve hoş-câme incü ele girmek az vâki' olur zirâ ki zîkr olan mahâllerde şu yüzünden şadefe varınca on zirâ' yâḡud on iki zirâ'dur ziyâde degüldür her ne yirde şu yüzünden şadefe varınca ırağ olsa lâ-büd incü daḡı ziyâde hoş-câme olur. ...şeffâf-ı hoş-câme vâki' olursa allâhu a'lem yetmiş fülörî meblağ anuñ kıymetidir." Bkz. Fatma Sabiha Kutlar, *Klâsik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risâle-i Cevâhir-nâme*, Öncü Kitap, 1. Baskı, Ankara 2005, 92; ayrıca bkz. Ozan Kolbaş, *a.g.t.*, 789.

⁴⁰ Ozan Kolbaş, *a.g.t.*, 263-264, 401, 521, 640; B. 339-343, 2161-2168, 3975-3978.

*İncüleri bu dür sözümüñ kâsid olduğı
Nâdân eline girse güher mühre-ğar şanur⁴¹*

*Söz cevheriniñ ehl-i ħred kıymetin bilür
Câhil Esîrî gevheri bilmez ħacer şanur⁴²*

Câmi'ü'n-Nezâ'ir'de yer alan yukarıdaki özellikle ilk beyit, Esîrî'nin *Hüsâm-nâme*'de *Dîvân*'ını ve diğer eserlerini kaybedişi üzerine kaleme aldığı aşağıdaki beyitlerle söyleyiş yönünden benzerdir. Yukarıdaki beyit Esîrî'nin şiirini anlamayan cahillere yönelikken *Hüsâm-nâme*'deki beyitler uğradıkları baskın sırasında eserlerini elinden alan cahil bedeviye yöneliktir:

*Ehline düşse acımadı yürek
Ħağ Te 'âlâ'dan buymuş çün dilek*

*Düşdi bunlar biriniñ fellâhına
Hem-nişîn ola m[ı] karğa şâhine*

*Gevherî eline aldı mühre-ğar
Zehre katıldı meger ħand ü şeker⁴³*

⁴¹ Yasemin Ertek-Morkoç, *a.g.t.*, 660; G. 766:3. İlgili çalışmada beytin ilk mısrandaki *bu dür* ifadesi *budur*, *kâsid* kelimesi *k'esed*, *mühre-ğar* kelimesi ise *mühre ħur* şeklinde yanlış okunmuştur.

⁴² Yasemin Ertek-Morkoç, *a.g.t.*, 660; G. 766:7.

⁴³ Ozan Kolbaş, *a.g.t.*, 394; B. 230-232. *Câmi'ü'n-Nezâ'ir*'de ve *Hüsâm-nâme*'de geçen beyitlerde yer verilen *mühre-ğar* kelimesinin ortak kullanılış şekli dikkat çekicidir. Nitekim boncuk, nazar boncuğu, katır ve merkep yularına ve palanına süs için dikilen katır boncuğu, eşek boncuğu manasına gelen ve değersizliği ifade eden bu kelime sözlüklerde *ğar-mühre* şeklinde geçer. Bkz. Sir James W[illiam] Redhouse, *A Turkish and English Lexicon*, Çağrı Yayınları, 5. Edition, İstanbul 2015, 842, 2046; F[rancis] Steingass, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Routledge & Kegan Paul Limited, 5. Impression, London 1963, 457; Şu'ürî Hasan Efendi, *Lisânu'l-Acem - Ferheng-i Şu'ürî*, haz. Ozan Yılmaz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2019, II, 1606; Şeyh İmâm el-Bardahî, *Câmi'ü'l-Fürs*, Introduction and Textual Edition: Hatice Şahin, Sources of Oriental Languages and Literatures 75, Harvard University, Cambridge, Massachusetts 2006, I, 127. Diğer metinlerde de genellikle *ğar-mühre* şeklinde kullanılır. Esîrî mahlasıyla yazılmış her iki beyitte de *mühre-ğar* şeklinde kullanılması kesin olmasa da *Câmi'ü'n-Nezâ'ir*'deki şiirlerin *Hüsâm-nâme* şairinin kaleminden çıkıp çıkmadığını değerlendirme noktasında akıllarda bir soru işareti oluşturabilir.

1280 numaralı gazelin matla beytinde zamane dostlarının gelip geçici, bunlarla dostluğun ziyan olduğunu söyleyerek durumdan şikayet eder.⁴⁴ 2237 numaralı hikemî içerikli gazelin matla beytinde gönlüne hitap eder: Allah ile birlikte olan velîlerden biri olmak gerektiğini belirtir. Bir diğer beyitte ise cahillerle birlikte olmamak gerektiğine değinir:

*Lutf eyle derdümendüñe rahım eyle kıl nazār
Meyl-i maḥabbet eylemegil degme cāhile⁴⁵*

Câmi'ü'n-Nezâ'ir'deki yukarıdaki beyit *Hüsâm-nâme*'de kayıtlı aşağıdaki beyitlerle içerik yönünden birbirine benzerdir:

*Cāhil ile cehd eyle şakın hem-nişîn olma
Kul ol o gişiye kim anuñ ma'rifeti var⁴⁶*

*Ma'rifet ehline kul ol cān ile
İ'tibār eyleme degme cāhile⁴⁷*

*Ki degme cāhilüñ sözün işitme
Gulām olğil maḥabbet ādemine⁴⁸*

2370 numaralı gazelde gönlü üzerinden kendine seslenerek dünyanın hâline bakmayı ve akıl sahibiyse fazlasıyla sakınarak onun hile ile oyununa aldanmamayı tembihler. Ömür, bugün yarın gibi çabucak gelip geçtiğinden insan düşünmelidir. Kanaat hurkasını doğruluk, sadakat ve aşkla giyen kişi bu dünyanın atlas ve diba gibi süslü ve kıymetli kumaşlarına bakmayarak köhne şalına kanaat eder. Kıyameti inkar edenlere seslenerek doğruyu kabul etmelerini salık verir. Kıyamet günü gelip sūra üflendiğinde ölümler diriltilip bir araya getirilecektir. Kibir ve kinle dünyaya aldanan kişi, Allah'ın rahmetinden nasibini almayacaktır. Vücudun varlığına, bu devrin işine ve görünüşüne aldanmamak gerekir. Dünyanın cefası, zevkinden ve safasından çoktur; bu dünya verdiği bir kaşık bala karşılık tas tas zehirler sunar:

*Dünyenüñ zevk u şafāsından cefāsı çok durur
Tās tās ağular şunar iç diyü kaşık balına⁴⁹*

⁴⁴ Yasemin Ertek-Morkoç, *a.g.t.*, 1091.

⁴⁵ Yasemin Ertek-Morkoç, *a.g.t.*, 1900-1901; G. 2237:3. İlgili çalışmada beytin ikinci mısraındaki *cāhile* kelimesi *cāh ile* şeklinde yanlış okunmuştur.

⁴⁶ Ozan Kolbaş, *a.g.t.*, 395; B. 247.

⁴⁷ Ozan Kolbaş, *a.g.t.*, 442; B. 964.

⁴⁸ Ozan Kolbaş, *a.g.t.*, 599; B. 3368.

⁴⁹ Yasemin Ertek-Morkoç, *a.g.t.*, 1991; G. 2370:8.

Câmi'ü'n-Nezâ'ir'de yer alan yukarıdaki beyit *Hüsâm-nâme*'deki şu beyitlerle konu ve söyleyiş yönünden oldukça benzerdir:

*Dünyenüñ dündur dimişler adına
Şakımuñ aldanmañ anuñ dadına
Bir kaşuk balmı her kim nüş ider
'Âkıbet tās tās ağular nüş ider⁵⁰*

2370 numaralı şiirin devamında vakti geldiğinde ruhun bedenden alınacağını, bu nedenle insanın kendisini heves ateşine atarak aşağılık bir durumda ağlayıp inlememesini söyler. Gönlü nakşa (dünyaya) değil, çalışıp didinerek nakkaşa (Allah'a) vermek; dünyanın karasına, akına ve alına bakmamak gerektiğini belirtir. Canı Allah'ın yoluna vermeyi, bu şekilde Allah'la yakınlaşmayı ve dünyaya bağlanmamayı tavsiye eder. Son beyitte ise tavsiyeleri kendi nefesine vererek sükuta varmayı, ârif olmayı ve dünya halkının dedikodularına uymamayı öğütler:

*İy Esîrî pendî gendü nefsiñe vir hâmuş ol
'Ârif ol halk-ı cihānuñ uyma kıl-ü-kāline⁵¹*

Câmi'ü'n-Nezâ'ir'deki bu beyit *Hüsâm-nâme*'de yer alan aşağıdaki beyitle içerik ve üslup bakımından benzerdir:

*Kıl-ü-kālî hāle degşür ol süküt
Tā ki olasın cihānda ehl-i hāl⁵²*

Câmi'ü'n-Nezâ'ir'deki 2406 numaralı gazelin altıncı beytinde bütün varlığını fenaya verenlerin, yarın ebedî âlemde istediğini bulacağını haber verir:

*Yarın bulısar bekāda maşşūd
Varını bugün viren fenāya⁵³*

Câmi'ü'n-Nezâ'ir'deki Sünnî Müslümanlığa vurgu yapan;

*Gözüm yaş olmasa cismüm yağardı ateş-i ahum
Terağhum sâ'ile eyler o kes kim merd-i Sünnîdür⁵⁴*

⁵⁰ Ozan Kolbaş, *a.g.t.*, 398; B. 295-296.

⁵¹ Yasemin Ertek-Morkoç, *a.g.t.*, 1991; G. 2370:12. İlgili çalışmada beytin ilk mısraındaki *pendi* kelimesi *yandı*, ikinci mısraındaki *'ârif* kelimesi *'âru* şeklinde yanlış okunmuştur.

⁵² Ozan Kolbaş, *a.g.t.*, 601; B. 3400.

⁵³ Yasemin Ertek-Morkoç, *a.g.t.*, 2016; G. 2406:6.

⁵⁴ Yasemin Ertek-Morkoç, *a.g.t.*, 367; G. 359:5. İlgili çalışmada beytin ikinci mısraındaki *o kes* ifadesi *öküş* şeklinde yanlış okunmuştur.

beytiyle aynı vurguya yer veren *Hüsâm-nâme*'deki beyit de birbirine benzerdir:

*Kâmil-i insân olan hağ söze fermân olan
Sünnî müselmân olan ehl-i 'ibâdet gerek*⁵⁵

Câmi'ü'n-Nezâ'ir'deki Esîrî mahlasıyla yazılmış şiirlerde melâmet, şabr, taḥammül, cemâl ve nazar gibi kavramların kullanım şekilleri ve kullanıldıkları bağlamlar dikkat çeker. Bu kavramlar, somut sevgiliyi ve somut sevgilinin yanındaki diğer şahısları tasvirde kullanıldığı gibi ilahî sevgiliyi ve ilahî sevgilinin etrafında şekillenen düşünceleri ve insan üzerindeki tesirini de içine alacak şekilde şiirde yer bulur. Bu kavramların dinî-tasavvufî ve hikemî manalarda kullanılması Esîrî'nin divan şiirinin klâsik konuları ve söyleyişi dışındaki şiir anlayışı ve dünya görüşü hakkında da ipuçları verir:

*İy gönül sen de melâmet hırkasın gey egnüñe
Gelmedi 'aşık cihân içre ki rüsvâ olmaya*⁵⁶

*Dehr içinde derd-ile budur melâmet olduğum
Çıñradı seng-i hevâ toğandı nâmüs tāsına*⁵⁷

*Taḥammül hırkasın geygil dilerseñ iy gönül yarı
Ne aşşı cidd ü cehd itmek sitâreñ kılmadı yarı*⁵⁸

*Cemâlüñ pertevî nür-ı Hudâdur
Anı ehl-i nazar görmek sezâdur*⁵⁹

Esîrî, *Câmi'ü'n-Nezâ'ir*'deki bazı dinî-tasavvufî ve hikemî gazellerde (G. 203, 766, 1280, 2370, 2406 vb.) konu bütünlüğünü gözetmiş ve bu sayede yek-ahenk⁶⁰ gazel örnekleri kaleme almıştır. *Hüsâm-nâme*'de yer alan farklı

⁵⁵ Ozan Kolbaş, *a.g.t.*, 461; B. 1255.

⁵⁶ Yasemin Ertek-Morkoç, *a.g.t.*, 63; G. 19:3

⁵⁷ Yasemin Ertek-Morkoç, *a.g.t.*, 1987; G. 2363:6. İlgili çalışmada beytin ikinci mısraındaki *çıñradı* kelimesi *çekerdi*, *seng-i* kelimesi *sinnüñ* şeklinde yanlış okunmuştur.

⁵⁸ Yasemin Ertek-Morkoç, *a.g.t.*, 2136; G. 2572:1. İlgili çalışmada beytin ikinci mısraındaki *sitâreñ* kelimesi *sitâruñ*, *yarı* kelimesi *yârı* şeklinde yanlış okunmuştur.

⁵⁹ Yasemin Ertek-Morkoç, *a.g.t.*, 444; G. 464:1.

⁶⁰ "Gazelde, redifin yarattığı kavram birliği dışında, beyitler arasında anlam birliği bulunan gazellere *yek-âhenk* denir." Bkz. Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 9. Baskı, Ankara 2008, 117.

nazım şekilleriyle yazılmış şiirler de yek-ahenk tir⁶¹ ve bu şiirler konu itibarıyla *Câmi'ü'n-Nezâ'ir'*deki şiirlere benzer olarak nasihatnâme/pendnâme özelliği gösterir. Eğridirli Hâcı Kemâl tarafından nazire bağlantısı kurulan şairler arasında Âşık Paşa'nın, Elvân Çelebi'nin, Nesîmî'nin, Nesîmî'den de etkilenmiş olan, Akkoyunlular ve Safevîler devrinde büyük şöhrete kavuşmuş, Safevî sarayında Şah İsmail (ö. 930/1524) tarafından melikü's-şu'arâ mertebesine yükseltilmiş ve sonrasında İstanbul'a gelmiş⁶² Habîbî'nin şiirlerinin bulunması, Esîrî'nin dinî-tasavvufî konularda yazdığı şiirlerinde örnek almış olabileceği şairler hakkında fikir verir. Bu türden dinî-tasavvufî zümreye mensup şairlerin şiirleri muhtemelen Esîrî'ye tesir etmiş ve bu konuda şiirler kaleme almasına vesile olmuştur. Bunun yanında Ahmedî, Şeyhî, Ivaz Paşa-zâde Atâyî, Nizâmî-i Karamânî, Şemsî-i Defterdâr, Sa'dî, Melihî, Cem Sultan, Ahmed Paşa ve Hafî gibi önemli şairlerin şiirleriyle bağlantılı görünen âşıkâne türde kaleme aldığı nazire gazelleri ise Esîrî'nin bu şairlerin etkisinde olduğunu düşündürür.

Öyle ki *Câmi'ü'n-Nezâ'ir'*den alıntılanan yukarıdaki ve benzeri beyitler kimi sayfaları kayıp ve benzerlerine yer verilen *Hüsâm-nâme* nüshasından çıkmış gibidir. Diğer gazeller divan şiirinin ortak konularını, benzetme ve istiarelerini terennüm etse de bunlarda da kimi zaman dinî-tasavvufî ve hikemî düşüncelere yer verilen beyitlerin bulunduğu görülür.

S o n u ç

Sonuç itibarıyla şimdiye kadar öne sürülen veriler neticesinde gerek Esîrî'nin yaşadığı dönem ile mecmuanın tamamlandığı yılın uygunluğu gerek *Hüsâm-nâme* ve *Câmi'ü'n-Nezâ'ir'*de kayıtlı yaşlılık vurgusu yapılan beyitlerin varlığı gerekse şiirlerin içerik ve üslubu *Câmi'ü'n-Nezâ'ir'*deki Esîrî mahlasıyla yazılmış şiirlerin Esîrî-i Bursevî'ye değil *Hüsâm-nâme* şairine ait olabileceğini gösterir.

⁶¹ Bu şiirlerden bazıları tevhid ve münâcât nazım türüyle yazılmıştır. Ancak kimileri gazel nazım şekliyle yazılmasına rağmen gazellerin bilinen konusunu işlemez ve muhataba dinî içerikli çeşitli nasihatler yöneltir. İlgili şiirler için bkz. Ozan Kolbaş, *a.g.t.*, 394-395, 398-401, 427, 437, 440-442, 447-449, 455-458, 461, 470-471, 601, 605-606; B. 240-247, 299-309, 328-335, 734-742, 881-891, 933-942, 957-964, 1034-1061, 1167-1175, 1196-1208, 1251-1261, 1391-1401, 3386-3400, 3455-3465.

⁶² Köprülüzade Mehmet Fuat, "Habîbî", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, 8/5, İstanbul 1932, 96-97.

Esîrî'nin *Câmi'ü'n-Nezâ'ir*'de yer alan bir gazeli Nazmî-i Edirnevî'nin (ö. 993/1585?) ve Pervâne Beg'in mecmualarında da kayıtlıdır.⁶³ Bu durum büyük bir ihtimalle *Hüsâm-nâme* şairine ait çeşitli şiirlerin kendinden sonraki dönemlerde tertip edilmiş mecmualara girdiğini de ortaya koyar. Nazmî'nin yer verdiği Esîrî mahlasıyla yazılmış bir diğer gazel ile Pervâne Beg'in kaydettiği diğer altı gazel *Câmi'ü'n-Nezâ'ir*'de yoktur ve *Hüsâm-nâme* şairine ait olabileceği gibi Esîrî-i Bursevî'ye yahut aynı mahlası kullanan başka bir şaire de ait olabilir. Nitekim *Pervâne Beg Mecmuası*'nda yer alan;

Kâmetüñ cānā gönüilde dikdi bir sero-i revān

*Akdı ol sero ayağına āb-ı giryānum revān*⁶⁴

matlı gazel, Bâkî'nin danışmend olduğu dönemde tertip edilen mecmuanın derleyicisi tarafından Esîrî-i Bursevî'ye ait gösterilmiştir.⁶⁵ Diğer mecmualardaki Esîrî mahlasıyla yazılmış şiirlerin aynı mahlası kullanan hangi şaire ait olduğunun tespiti, belirleyici bir ibare yahut bu mahlasla yazılmış şiirleri ihtiva eden ve şairinin kimliğini açık eden bir divan yahut divançe bulunmadığı sürece mümkün değildir. *Câmi'ü'n-Nezâ'ir*'deki bu şiirlerin büyük bir ihtimalle güncel bilgilerimize göre *Hüsâm-nâme*'den başka herhangi bir eserinin günümüze ulaşmadığını bildiğimiz Esîrî'ye ait olabileceğinin tespit edilmesi Esîrî'nin özellikle gazel sahasındaki meçhul edebî kimliğini bir nebze olsun ortaya çıkarması açısından önemlidir.

⁶³ Yasemin Ertek-Morkoç, *a.g.t.*, 1029-1030; G. 1195; Kamil Ali Gıynaş, *Pervâne Bey Mecmuası, Pervâne b. Abdullah, Topkapı Sarayı Bağdat 406*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2017, 1650; G. 4509; M. Fatih Köksal, *Edirneli Nazmî, Mecma'ü'n-Nezâ'ir (İnceleme - Metin)*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2017, 904; G. 2682. Köksal, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*'ne yazdığı "Esîrî" maddesinde "Arz olaldan berü bu sünbül-i 'anber-şikenüñ / Şıdı qâdrin qomadı nâfe-i misk-i Hōten'üñ" matlı *Câmi'ü'n-Nezâ'ir*'de, Nazmî-i Edirnevî'nin *Mecma'ü'n-Nezâ'ir*'inde ve *Pervâne Beg Mecmuası*'nda ortak olarak yer alan gazeli Esîrî-i Bursevî'ye atfetmişse de bu gazel de *Hüsâm-nâme* şairi Esîrî'ye ait olmalıdır. Köksal, ilk olarak *Mecma'ü'n-Nezâ'ir* üzerine hazırladığı doktora tezinde bu mecmuada iki adet Esîrî mahlasıyla yazılmış şiir olduğunu tespit ederek, bu şiirlerin Esîrî-i Bursevî'ye ait olduğunu belirtmiş ve şairin biyografisine yer vermiştir. Bkz. M. Fatih Köksal, *Edirneli Nazmî – Mecma'ü'n-Nezâ'ir (İnceleme-Tenkitledir Metin)*, [Yayımlanmış] Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Ocak 2001, 169; 194.

⁶⁴ Kamil Ali Gıynaş, *a.g.e.*, 1980; G. 5425:1

⁶⁵ *Şiir Mecmuası*, vr. 4a.

KAYNAKÇA

- ÂŞIK ÇELEBİ, *Meşâ'irü's-Şu'arâ (İnceleme - Metin)*, haz. Filiz Kılıç, 3 c., İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2010.
- BİLGE, Fahri, *Munzum Bir Eser ve Şa'ir Esîrî*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No: 06 Mil Yz FB 574.
- BİRNBBAUM, Eleazar, "Esîrî's [Tercüme-i] Muhammedîye: a rare manuscript", *Türk Dilleri Araştırmaları, Festschrift in Honor of András J. E. Bodrogligeti Armağanı*, ed. Kurtuluş Öztöpcü, 17. c., İstanbul 2007, 103-112.
- BURSALI MEHMED TAHİR, *Osmanlı Müellifleri*, haz. M. A. Yekta Saraç, 3 c., Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2019.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed, "Bâkî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, IV, 537-540.
- DİLÇİN, Cem, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 9. Baskı, Ankara 2008.
- ERGUN, Sadeddin Nüzhet, *Türk Şairleri*, İstanbul 1936-1945.
- ERTEK-MORKOÇ, Yasemin, *Eğridirli Hacı Kemal'in Câmiü'n-Nezâir'i (Metin ve Mecmua Geleneği Üzerine Bir İnceleme)*, [Yayımlanmamış] Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2003.
- "Esîrî", *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, 3. c., Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2003, 438.
- ĤÂCİ KEMÂL, *Kitâbu Câmi'ü'n-Nezâ'ir*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, No: 5782; Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Prof. Dr. Halil İnalçık Kütüphanesi, İsmail Saib I Koleksiyonu, No: 804-805.
- GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ, *Künhü'l-Ahbâr – Dördüncü Rûkn: Osmanlı Tarihi C. I. Tıpkıbasım*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2009.
- GIYNAŞ, Kamil Ali, *Pervâne Bey Mecmuası, Pervâne b. Abdullah, Topkapı Sarayı Bağdat 406*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2017.
- GÖK, İlhan, *Atatürk Kitaplığı M.C. O. 71 Numaralı 909-944/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri (Transkripsiyon-Değerlendirme)*, [Yayımlanmamış] Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2014.

- KILIÇARSLAN, Orhan, *Eğridirli Hacı Kemâl - Câmî 'ü'n-Nezâ'ir Eksik Şiirler Bâyezâd Nüshası No: 5782 (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*, Grafiker Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2022.
- KINALI-ZÂDE HASAN ÇELEBİ, *Tezkiretü's-Şuarâ*, haz. İbrahim Kutluk, 2 c., Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2014.
- KOLBAŞ, Ozan, "Esîrî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 2020. (<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/esiri-esiri> [Erişim Tarihi: 31.08.2022]).
- KOLBAŞ, Ozan, *Esîrî'nin Hüsâm-nâme Adlı Manzum Hac Seyahat-nâmesi (İnceleme - Metin Tenkidi - Nesre Çeviri - Açıklamalar - Sözlük - Özel Adlar Dizini)*, [Yayımlanmamış] Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2021.
- KÖKSAL, M. Fatih, *Edirneli Nazmî - Mecma'ü'n-Nezâ'ir (İnceleme-Tenkitletli Metin)*, [Yayımlanmış] Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Ocak 2001.
- KÖKSAL, M. Fatih, *Edirneli Nazmî, Mecma'u'n-Nezâ'ir (İnceleme - Metin)*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2017.
- KÖKSAL, M. Fatih, *Esîrî*, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, 3. c., Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2003, 438-439.
- KÖKSAL, Mehmet Fatih, "Esîrî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 2013. (<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/esiri>, [Erişim Tarihi: 31.08.2022]).
- KÖPRÜLÜZADE MEHMET FUAT, "Habîbî", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, 8. c., 5. sy., İstanbul 1932, 86-133.
- KUTLAR, Fatma Sabiha, *Klâsik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risâle-i Cevâhir-nâme*, Öncü Kitap, 1. Baskı, Ankara 2005.
- MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmanî*, haz. Nuri Akbayar, Eski Yazıdan Aktaran: Seyit Ali Kahraman, 6 c., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- MERÇİL, Erdoğan "Ârız [Tarih]", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, III, 359.
- ÖZTÜRK, Uğur, *Mecmû'a-ı Eş'âr (Muallim Cevdet K. 479) (İnceleme-Tenkitletli Metin)*, [Yayımlanmamış] Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2013.

- REDHOUSE, Sir James W[illiam], *A Turkish and English Lexicon*, Çağrı Yayınları, 5. Edition, İstanbul 2015.
- SESLİKAYA, Ali, *Yavuz Sultan Selim'in Sefer Menzilhâmeleri (Çaldıran, Kemah, Dulkadiroğlu ve Mısır Seferi Menzilhâmeleri) ve Haydar Çelebi Ruznâmesi: Transkripsiyon ve Değerlendirme*, [Yayımlanmamış] Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2014.
- STEINGASS, F[rançis], *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Routledge & Kegan Paul Limited, 5. Impression, London 1963.
- ŞAFAK, Yakup, *Sürürî'nin Bahrî'l-Ma'ârif'i ve Enîsü'l-Uşşâk ile Mukayesesi*, [Yayımlanmamış] Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1992.
- ŞEMSEDDİN SÂMÎ, *Ķâmûsu'l-a'lâm*, 6 c., Mihrân Matba'ası, İstanbul 1306-1316 [1889-1898].
- ŞEYH İMÂM EL-BARDAĶÎ, *Câmi'ü'l-Fürs* [Introduction and Textual Edition; Index and Facsimile], by Hatice Şahin. 2 c., Sources of Oriental Languages and Literatures 75-76, Harvard University, Cambridge, Massachusetts 2006.
- Şiir Mecmuası*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, MC Yz K 0479.
- ŞU'ÛRÎ HASAN EFENDİ, *Lisânu'l-Acem - Ferheng-i Şu'ûrî*, 2. cilt, haz. Ozan Yılmaz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2019.
- TANSEL, Selâhattin, *Yavuz Sultan Selim*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2016.
- TARLAN, Ali Nihad, *Ahmed Paşa Divanı*, Millî Eğitim Basımevi, 1. Baskı, İstanbul 1966.
- UNAT, Faik Reşat, *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. Baskı, Ankara 1984.
- YILMAZ, Mehmet, *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)*, Kesit Yayınları, İstanbul 2013.

“POEMS WITH ESİRİ PSEUDONYM IN CÂMİ’Ü’N-NEZÂ’İR”

Abstract

Esîrî is a divan poet who was born in the middle of the fifteenth century and is thought to have died in the first quarter of the sixteenth century. Towards the end of the reign of Bayezid II, he went on a pilgrimage and wrote a mathnawi called Hüsâm-nâme, in which he described his pilgrimage. Esîrî does not have any other work that has survived to the present day. He lost his Dîvân and two of his other work, (which he did not specify in which genre he wrote), during this journey. Poems with the pseudonym Esîrî were first shown to belong to Hüsâm-nâme poet by Sadeddin Nüzhet Ergun without any evidence in the poetry journal Câmî’ü’n-Nezâ’ir, which was edited by Hâcî Kemâl from Eğridir. These poems were attributed to Esîrî-i Bursevî, who used the same pseudonym in later studies. However, the emergence of Hüsâm-nâme and the information it provided us about his literary personality clearly indicates that these poems should belong to Esîrî. This determination is important in terms of revealing the literary identity of Esîrî in the field of ghazal. It is difficult to determine which poets used the same pseudonym in the poems as Esîrî pseudonym in other magazines compiled after the arrangement of Câmî’ü’n-Nezâ’ir. Based on these poems in Câmî’ü’n-Nezâ’ir, it is understood that Esîrî was a nazire poet who had problems in terms of poetry technique but successfully wrote the stereotyped subjects of classical Turkish literature. In addition to the ghazels he wrote in the amorous genre, he also wrote poems dealing with hikemî and religious-mystical subjects. In this article, scientific data have been revealed that these poems with Esîrî pseudonym most probably belong to Hüsâm-nâme poet.

Keywords

Esîrî, Hüsâm-nâme, Câmî’ü’n-Nezâ’ir, Mecmua, Ghazel.

YENİ BİR BOSTAN ŞERHİ:
TUHF-E İ DOSTÂN ŞERH-İ BOSTÂN*

Serap DENİZMEN**

ÖZET

Sa'dî-i Şîrâzî (ö. 1292) *Bostan* isimli mesnevisini 1257 yılında tamamlamış ve *Salgurlu atabeyi Ebûbekir bin Sa'd bin Zengî*'ye ithaf etmiştir. Bu tarihten itibaren eser İslam coğrafyasının çeşitli yerlerine dağılmış ve zaman içerisinde Farsça öğretiminde faydalanılan temel kitaplardan biri olmuştur. Klasik doğu metinlerinin en meşhurlarından biri olan *Bostan* Osmanlı topraklarında da fazlaca tevaccüh görmüş, etrafında bir tercüme ve şerh literatürü ortaya çıkmıştır. XIV. yüzyılda *Hoca Mesud'un* yazdığı *Ferhengnâme-i Sa'dî*'den günümüze değin çeşitli şâir ve müellifler *Bostan*'ın tamamını ya da bir kısmını manzum veyahut mensur olmak üzere Türkçeye tercüme/şerh etmişlerdir. Osmanlı döneminde *Bostan*'ın tamamına yapılan en son Türkçe şerh *Mehmed Rahmî bin Ahmed'e* yani *Harputlu Rahmî Efendi*'ye (ö.1886) aittir. *Rahmî* 1844 yılında tamamladığı *Bostan* şerhine *Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân* adını vermiştir. Şimdiye dek üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamış olan *Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân* çeşitli yönleriyle tanıtılmış; diğer şerhlerle mukayese edilerek farklı özellikleri ortaya konulmuş ve eserin müellifi şâir *Mehmed Rahmî Efendi* hakkında mâlûmat verilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Bostan, *Sa'dî-i Şîrâzî*, *Bostan* şerhi, *Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân*, *Harputlu Rahmî Efendi*..

Giriş

Şerh, en yalın ifadesiyle “İslâm dünyasında bir eserin daha geniş biçimde açıklanması amacıyla yazılmış kitapları ifade eden bir telif türü”¹

* Araştırma Makalesi. Makalenin geliş tarihi: 27.08.2022 / Kabul tarihi: 30.09.2022

Bu makale hazırlamakta olduğumuz *Harputlu Rahmî Efendi'nin Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân Adlı Eseri* isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, serapdenizmen@gmail.com, (ORCID ID: 0000-0002-7724-7998).

¹ “Şerh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2010, XXXVIII, 555.

olarak tanımlanmıştır. İlk etapta Kur'ân-ı Kerîm ve hadisleri daha iyi anlamak ve anlamlandırmak adına ortaya çıkan şerhler fıkıh , kelam ve edebiyat alanında da varlık bulmuştur.²

Zamanla İslam ilimleri sahasında kendine büyük bir yer açan şerh yazımı Osmanlı ilmiyesinde gelenekleşmiş bir telif türü olmayı başarmıştır. Medreselerde okutulan kitaplara yazılan şerh, haşiye, tâlîkat kitaplarının yekûnu göz önüne alındığında şerhlerin neredeyse kendisine şerh yazılan temel kaynaklar kadar ehemmiyet arz ettiği dikkatlerden kaçmaz. Osmanlı ilim ve kültür hayatını bu denli etkisi altına alan şerh ve haşiye yazma geleneğinin ilmin gelişmesine bir katkı sağlamadığı iddia edilse de³ ilmî mirasın aktarılmasında mühim bir rol oynadığı göz önünde olan bir gerçektir.

Türk edebiyatı alanında çalışan birçok araştırmacı ve akademisyen klasik edebiyatta şerh türünün ne olduğu, metodu, neden ve nasıl yazıldığı, tarihsel süreç içinde ortaya çıkan şerh çeşitleri ve bunların tasnifi, bugünkü edebiyat çalışmalarında klasik metin şerhinin karşılığı ve modern şerhlere dair çeşitli görüşler serdetmişlerdir.⁴ Bu araştırma ve incelemelerin hemen hepsinde şârihin metne okuyucudan daha hakim olup öğretici konumda

² Şerh, şerhin tarihsel seyri ve ağırlıklı olarak edebî şerhlere dair bkz. M. A. Yekta Saraç, "Şerhler", *Türk Edebiyatı Tarihi*, II, 120-132.

³ İsmail Kara'nın benzeri eleştirileri ele aldığı ve ilgili kültüre farklı yaklaşımlar sergilediği eserine bkz. İsmail Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz- Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not*, İstanbul 2021.

⁴ Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: Ali Nihad Tarlan, *Metinler Şerhi'ne Dair*, İstanbul 1937.; Tunca Kortantamer, "Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi", *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, sy. VIII (İzmir 1994), s. 1-10.; Mine Mengi, "Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine", *Divan Şiiri Yazıları*, Ankara 2000, s. 72-80.; Atabey Kılıç, "Geleneksel Şerh ve Modern Metin İncelemelerine Eleştirel Bir Bakış: Metodlar, Çalışmalar, Beklentiler", III. *Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Cem Dilçin Adına) 13 Şubat 2009 Kayseri*, Kayseri 2011, s. 239-246., "Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi", *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına I. Uluslararası Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu (12-13 Nisan 2007)*, s. 363-369.; İsmail Güleç, "Dağılmış İncileri Toplamaya Yardım Etmek: Şerh Tasnifi Meselesine Küçük Bir Katkı", III. *Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Cem Dilçin Adına)*, 13 Şubat 2009 Kayseri, Kayseri 2011, s. 174-193., "Klasik Türk Edebiyatı Metinleri Nasıl Şerh Edilmeli", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XLII/1 (İstanbul 2010), s. 83-111.; Muhammet Nur Doğan, "Metin Şerhi Üzerine", *Eski Şiirin Bahçesinde*, İstanbul 2009, s. 8-21.; Ozan Yılmaz, "Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, V/9 (2007), s. 271-304.

bulduğu, metnin okuyucunun nüfuz edemediği bir müphemlik barındırdığı dolayısıyla metinde olan kapalılıkların giderilip daha anlaşılır kılınması amacıyla şerhlerin yazıldığı ifade edilmiştir.

Şârih –kendisi açıkça dile getirmemiş olsa bile- metni başkalarından daha iyi anlayıp, kavradığına inandığı için şerh işine girişir; yaptığı ameliye ise bu örtük iddianın kanıtıdır. Kenan Mermer, şârihin maksadını üç temel gâye üzerinden açıklar: “1- Görünür: Ta’lîmî, reel gâye; 2- Pratik: Ekonomik ve kültürel gâye; 3- Uhlrevî: Metafizik gâye.”⁵ Bu gâyelerin haricinde talebelerinin ya da dostlarının isteği üzerine şerh yazan müellifler de mevcuttur. Örneğin ünlü şârih Sûdî-i Bosnevî (ö. 1599-1600) *Şerh-i Divân-ı Hâfız* isimli eserini Şeyhu’l-Harem-i Yesrib Ömer Efendi isimli dostunun ricası üzerine yazmıştır.⁶

Şerh edilen metinlerde şârihin bilgi ve kültür seviyesi kadar ehemmiyet arz eden bir değer konu şerh metodudur. Osmanlı edebiyatında müelliflerin şerh yazımında gözettikleri usûller çeşitli araştırmacılar tarafından sınıflandırılmıştır. Bu bağlamda Kılıç şerh metotlarını “a) Geleneksel Şerh b) Hall-i Müşkilât ve Benzeri veya Tercümeğe Yakın Şerhler” olarak tasnif etmiştir.⁷ Yazar ise “a) Aktarma yönü ağır basan şerhler b) Açıklama yönü ağır basan şerhler” olmak üzere iki kategoriye ayırmaktadır.⁸ Güleç ise şerh tekniğini “geleneksel” ve “yeni şerhler” olmak üzere iki başlık altında toplamış ve geleneksel şerhleri ise “a) Mufassal b) Muhtasar/ Tefsîrî Tercüme” olarak ikiye ayırmıştır.⁹ Hangi yöntemin uygulanacağını ise kaynak metnin dili, muhtevası, manzum ya da mensur oluşu belirler. Manzum şerhlerde metnin anlamı ön plandadır; dilbilgisi unsurlarına yer verilmez. Mensur şerhlerde bilinmeyen kelime ve ibareler tek tek açıklanır sonrasında parçalanmış mısra ya da cümle tekrar toplanarak yapılan izahlar ekseninde okuyucuya mana aktarılır. Şerh edilen eserin dili ne olursa olsun izlenen yöntem ana hatlarıyla böyledir. Farklı dildeki bir eser şerh edildiğinde bu usûle ek

⁵ Kenan Mermer, *Klâsik Şerh Geleneğinde Üslûp- Kasîde-i Bürde Örneği*, İstanbul 2020, s. 17.

⁶ Sûdî-i Bosnevî, *Şerh-i Divân-ı Hâfız* (haz. İbrahim Kaya), İstanbul 2020, I, 191.

⁷ Kılıç, “Klâsik Şerh Edebiyatında Şerh Geleneğine Dâir Notlar”, *Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, II/2 (2018), s. 137.

⁸ Sadık Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme Ve Şerh Geleneği*, doktora tezi, 2011, İstanbul Üniversitesi SBE, s. 62

⁹ Güleç, a.g.m., s. 183-186.

olarak mısra ya da cümlelerin açık bir tercümesi verilir. Şârih kendi bilgi birikimiyle yaptığı tahlilleri ve metinden çıkardığı anlamı “yâni” veya “mahsûl-i beyt” diyerek aktarır. “Üst üste art arda sıralanan bu ‘yâniler’ kök anlamı itibarıyla, bu şöyledir manasına değil; demek istiyorum ki yahut bize doğan mana şu vecihtedir anlamına sahiptir.”¹⁰ Türk edebiyatında “geleneysel şerh” olarak denilen bu usûlle yazılmış şerhler sayıca daha fazladır.

Anadolu sahası Türk edebiyatında ilk şerhler XIII. asırda ortaya çıkmış ve XVI. asrın sonunda klasikleşerek kendi edebî geleneğini oluşturmuştur.¹¹ Yılmaz, Arapça ve Farsça metinlere yapılan şerhler yanında Türkçe esere de mebzul miktarda yazılan tüm bu şerhleri “*Tasavvufi Şerh Edebiyatı*” ve “*Klasik Şerh Edebiyatı*” olarak iki ana başlık altında incelemiştir.¹² Makalemizin konusunu teşkil eden *Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân*’ın kaynak metni *Bostan*¹³, Sa‘dî-i Şîrâzî’nin¹⁴ (ö. 1292) mesnevi formunda kaleme aldığı meşhur Fars klasiklerinden biridir.¹⁵ On bölümden oluşan eser müellifin çeşitli konularda anlattığı muhtelif hikayelerden oluşur. *Bostan*’ın ahlakî-didaktik hususiyetler taşıyan klasik bir mesnevi olmasından dolayı *Bostan* şerhlerini “*Klasik Şerh Edebiyatı*” başlığı altında incelemek daha uygun olacaktır. Bu minvalde *Bostan* şerhlerinin yazımında ön plana çıkan iki özellik dikkati çekmektedir. Bunlardan ilki Farsça öğretimi ikincisi ahlak tâlimi ve terbiyesidir.

A. Türk Edebiyatında Bostan Tercüme ve Şerhleri

İslam’ın yayıldığı coğrafyalarda vücut bulan büyük devletlerin çoğu kendine has bir İslam düşüncesine sahip olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu da selefi olan devletlerden miras aldığı dinî, ilmî, edebî ve kültürel anlayışı kendi duyuşuna göre şekillendirerek İslam medeniyetinin yükselmesinde mühim bir rol oynamıştır.

¹⁰ Mermer, *a.g.e.*, s. 80.

¹¹ Yazar, *a.g.t.*, s. 41.

¹² Yılmaz, *a.g.m.*, s. 271.

¹³ Daha tafsilatlı bilgi için bkz. Adnan Karaismailoğlu, “Bostân”, *DİA*, İstanbul 1992, VI, 307-308.

¹⁴ Mustafa Çiçekler, “Sa‘dî-i Şîrâzî”, *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 405-407.

¹⁵ İlerleyen kısımda müellif ve eseri hakkında bilgi verilecektir.

Osmanlı'nın kurulduğu andan itibaren yıllar içinde gelişip böylece gelenekleşen İslamî hayat tasavvurunun izdüşümlerini devlet yönetimi, ekonomi, eğitim-öğretim, mimarî, edebî vb. sahalarda görmek mümkündür. Bahsedilen İslamî anlayışın kurucu/inşa edici metinlerinden biri de Sa'dî-i Şîrâzî'nin (ö. 1292) 1257 yılında yazdığı *Bostan* isimli mesnevîdir. Sa'dî kitabında hayat tecrübelerini, duyduğu ve şahit olduğu hikmetli olayları tahkiye usûlüyle anlatarak okuyanlara erdemli ve ahlaklı bir müslümanın portresini sunmuştur. İslam coğrafyasının dört bir yanında şöhret bulan Bostan için Katouzian şöyle der:

“... Buna karşılık Bostan insan ruhunun yücelme ve arınma yol ve araçlarını daha geniş ve daha ayrıntılı bir şekilde inceler. Anlatı şiiri olarak gelmiş geçmiş en iyi Fars dilli mesnevîlerden biridir. Kolay anlaşılırdır, özlüdür; akıcı ve rahat okunabilir.”¹⁶

Bostan yazıldığı tarihten çok kısa bir süre sonra klasik doğu metinleri içerisinde yerini almış ve etrafında bir tercüme ve şerh literatürü gelişmiştir. İlmî ve edebî sahaya fazlaca etki eden bu eserin Anadolu sahasında bilinen ilk Türkçe tercümesi Hoca Mesud (XIV. yy.) tarafından 1354'te kaleme alınan *Ferhengnâme-i Sa'dî*'dir.¹⁷ Hoca Mesud'dan günümüze değin çeşitli şâir ve müellifler *Bostan*'ın tamamını ya da bir kısmını manzum veyahut mensur olmak üzere Türkçeye tercüme etmişlerdir. Zaîfî'nin (ö. 1557) *Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt*'i¹⁸, Abdî'nin (XVI. yy.) *Bostan* tercümesi¹⁹, Mehmed İzzet Paşa'nın (ö. 1914) *Gonca-i Bostân*'ı²⁰ gibi eserler *Bostan*'ın tamamının Türkçeye çevrildiği manzum tercümelerdir. Bazı müellifler ise *Bostan*'dan seçtikleri birtakım beyit ve hikayeleri tercüme etmeyi yeğlemişlerdir. Hâzım'ın (XIX. yy.) *Hamiyyet* dergisinde çıkan “Bostân-ı Sa'dî'den Nazmen

¹⁶ Homa Katouzian, *Sâdi: Hayatın, Aşkın ve Tutkunun Şairi*, İstanbul 2020, s. 215.

¹⁷ İlgili eser hakkında bkz. Himmet Büke, *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Bir Dil Yadigarı: Ferheng-Nâme (Hoca Mesud) -Kilisli Rifat ve Veled Çelebi Neşrinden- Giriş-Metin-İnceleme-Dizin*, Ankara 2020.

¹⁸ Nilgün Büyüker, *16. Yüzyıl Şairlerinden Rumelili Zaîfî ve Manzum Bûstân Tercümesi: Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt (Metin-Nesre Çeviri-İnceleme)*, doktora tezi, 2017, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

¹⁹ Hakan Sevindik, *Türk Edebiyatında Bostan ve Abdî'nin Manzum Bostan Tercümesi (İnceleme-Metin)*, doktora tezi, 2014, Selçuk Üniversitesi SBE.

²⁰ Mehmet İzzet Paşa, *Gonca-i Bostân*, İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, 34 Ae Manzum 1203.

Tercüme: Nesr-Şâhin"²¹, Şeyh Vasfî'nin (ö. 1910) "Kısm-ı Manzûm"²² olarak başlıklandırıldığı tercümesi ve Tâhirü'l-Mevlevî'nin (ö. 1951) *Şeyh Sa'dî'nin Bir Sergüzeşti*²³ bu kabilden eserlerdir.²⁴

Cumhuriyet döneminde de *Bostan*'a gösterilen ilgi devam etmiş; farklı müellifler tarafından pek çok kez Türkçeye çevrilmiştir. Kilisli Rıfat Bilge²⁵ (ö. 1953), Hikmet İlaydın²⁶ (ö. 1991), Hicabi Kırlangıç²⁷ eserin tamamını tercüme eden isimlerden birkaçıdır.

Bostan'ın tamamına yazılan şerhlerin yekûnu tercümeler kadar fazla değildir. 1554 yılında ilk kez *Bostan*'ın tamamı Sürûrî (ö. 1562) tarafından şerh edilmiştir ancak bu eserin dili Farsçadır.²⁸ Şem'î'nin (ö. 1602-1603 [?]) 1581 yılında yazdığı *Şerh-i Bostan* isimli kitap *Bostan*'ın tamamına yapılan ilk Türkçe şerhtir.²⁹ Eser her ne kadar "şerh" adını taşımaktaysa da tercüme özelliği ağır basmaktadır. 1598'de ise Sûdî-i Bosnevî (ö. 1599-1600)³⁰ yer yer

²¹ Hâzım, "Bostân-ı Sa'dî'den Nazmen Tercüme: Nesr, Şâhin", *Hamiyyet*, nr. 2 (1 Mayıs 1302), İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Matbaası, s. 11.

²² Şeyh Sa'dî, *Hikemiyyât-ı İslâmiyye* (müt. Şeyh Vasfî), İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1304, s. 35-64.

²³ Tahirü'l-Mevlevî, *Şeyh Sa'dî'nin Bir Sergüzeşti*, İstanbul 1327.

²⁴ Sa'dî ve eserleri etrafında gelişen Türkçe literatüre derli toplu bir bakış sunan şu çalışmaya bkz. Gamze Gizem Avcioğlu, *Sa'dî-yi Şîrâzî'nin Hayatı, Eserleri ve Türk Edebiyatındaki Yeri*, doktora tezi, 2018, İstanbul Üniversitesi SBE.

²⁵ Şeyh Sâdi-î Şîrazî, *Bostan-Gülîstan* (çev. Kilisli Rıfat Bilge), İstanbul 1980.

²⁶ Sadi, *Bostan* (çev. Hikmet İlaydın), İstanbul 1988.

²⁷ Sa'dî Şîrazî, *Bostan* (çev. Hicabi Kırlangıç), İstanbul 2018.

²⁸ Eserin 961/1554 tarihli şârih nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyüddün Efendi Koleksiyonu'nda 2680 yer numarası ile kayıtlıdır. Eser ve müellif hakkında bilgi için bkz. İsmail Güleç, "Sürûrî", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 170-172.

²⁹ Şeyda Öztürk, *Şem'î Efendi ve Mesnevî Şerhi*, İstanbul 2011, s. 100.

Hidayet Verim ve Mutlu Metin 1573 tarihli bir nüshaya ulaşmış ve eseri yüksek lisans tezi olarak hazırlamışlardır. Bkz. Hidayet Verim, *Şem'î Mustafa Efendi'nin Şerh-i Bostan'ı (transkripsiyonlu metin) [1b-200b]*, yüksek lisans tezi, 2014, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE ; Mutlu Metin, *Şem'î Mustafa Efendi'nin Şerh-i Bostan'ı (transkripsiyonlu metin) [200b-321a]*, yüksek lisans tezi, 2014, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE.

³⁰ Bedriye Gülay Açar, Sûdî-i Bosnevî'nin ölüm tarihini 1599-1600 olarak tespit etmiştir. Bkz. "Sûdî-i Bosnevî'nin Ölüm Tarihi Meselesi", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (The Journal of Social and Cultural Studies)*, II/4 (2016), s. 185-196.

Şem'î'yi şiddetle eleştirdiği *Şerh-i Bostan'*ını tamamlamıştır.³¹ Bursalı Hevâî'nin (ö. 1606) *Bostan* şerhi Katip Çelebi (ö. 1657) tarafından "şerhlerin en güzeli" olarak nitelense de bu eserin hiçbir nüshasına ulaşılammıştır.³² Osmanlı döneminde *Bostan'*ın tamamına yapılan en son Türkçe şerh Mehmed Rahmî bin Ahmed'e yani Harputlu Hoca Rahmî Efendi'ye (ö. 1886) aittir. Rahmî 1844 yılında tamamladığı *Bostan* şerhine *Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân* adını vermiştir. Tüm bu şerhlerin içinde en beğenileni Sûdî'nin şerhi olup³³ İstanbul'da 1871 yılında basılmıştır. Ayrıca bu eser Ekber Behrûz tarafından *Şerh-i Sûdî ber Bostân-ı Sa'dî* adıyla Farsçaya çevrilmiştir.

Bostan, etrafında neşv ü nema bulan şerh ve tercüme edebiyatından ibâret bir eser olmayıp ayrıca Farsça öğretiminde Osmanlı medreselerinin müfredatına girmiş bir kitaptır. Tak ve Aydın tereke kayıtlarını tarayarak XVII. yüzyılda İstanbul medreselerinde okutulan kitapları tespit etmişlerdir. Bu kitaplar arasında hem *Bostan* hem de *Bostan ma'a Şem'î* adıyla Şem'î şerhi mevcuttur.³⁴ Erzurumlu İbrahim Hakkı (ö. 1780) 1752 yılında yazdığı ve *Tertîb-i 'ulûm* adını verdiği kasidesinde bir medrese talebesinin okuması gereken kitapları sıralamıştır. Bu müfredata göre okunması gereken ilm-i ahlak kitapları arasında *Bostan* ve *Gülîstan* da mevcuttur. Fazlıoğlu'na göre kasidede adı geçen kitaplar "yeni bir program değil, mevcut'un ifâdesi, belki biraz da mevcut'un tashih ve tadili olduğunu gösterir"³⁵.

Tanzimat sonrası dönemde Batılı tarzda eğitim kurumları ortaya çıkmış, maârif sisteminin çehresi değişmeye başlamıştır. Hal böyle iken *Bostan* yine kendine okul müfredatlarında yer bulmuştur. 1875 yılından itibaren Enderun Mektebi'nde beşinci senede ders kitabı olarak

³¹ Açar, 16. Yüzyıl Şârihlerinden Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Bostân'ı (İnceleme-Tenkitledi Metin), doktora tezi, 2018, Sakarya Üniversitesi SBE.

İki şerhin mukayese edildiği şu çalışmaya bkz. Açar, "İki Şerh Arasında: Sûdî ve Şem'î'nin Bostân Şerhlerindeki Şerh Tekniğine Mukayeseli Bir Bakış", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, LVII/57 (2017), s. 1-15.

³² Ahmet Kartal, "Sa'dî-i Şîrâzî'nin Bostan İsimli Eserinin Türkçe Tercüme ve Şerhleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 5 (2001), s. 117-118.

³³ Adnan Karaismailoğlu, "Bostan", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 307.

³⁴ Ekrem Tak-Bilgin Aydın, "XVII. Yüzyılda İstanbul Medreselerinde Okutulan Kitaplar (Tereke Kayıtları Üzerine Bir Değerlendirme)", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları (DEA)*, sy. 19 (2019), s. 183-236.

³⁵ Şükran Fazlıoğlu, "Ta'lim ile İrşâd arasında: Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın medrese ders müfredatı", *Dîvân İlmi Araştırmalar*, sy. 18 (2005/1), s. 119.

okutulmuştur.³⁶ Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi'nde ise âlî sınıfların beşinci yılında Farsça öğretimi için *Bostan* tercih edilmiştir.³⁷

Buraya kadar yazılanlar *Bostan*'ın, ona yazılan tercüme ve şerhlerin Osmanlı coğrafyasındaki -mâlûmu tekrar etmemek adına- kısa bir serencamıdır. Referans gösterilen kitap, makale ve tezlerde Sa'dî ve eserlerinin Türk edebiyatındaki yeri, etkileri; *Bostan* ve *Gülîstan* şerhlerine dâir çok daha ayrıntılı bilgiler mevcuttur.

Asıl merak uyandıran *Bostan*'ın neden bu kadar teveccüh gördüğü meselesidir. Sa'dî'nin şiir ve nesrinin en belirgin özelliğinin akıcı ve sehl-i mümteni³⁸ olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında *Bostan*'ın Farsça öğrenmeyi kolaylaştıran bir eser olduğu fark edilir. Az kelimeyle birçok mânâyı kolaylıkla ifâde eden Sa'dî en sıradan olayları bile samimi üslûbuyla ilgi çekici bir hale getirerek okuyucunun merakını celbetmeyi başarır. İstiklal şâiri Mehmet Âkif onun bu özelliğini keşfetmiş ve şöyle demiştir:

"... Bu satırları okur okumaz Sâdî'deki sırr-ı sanatı anladım: Demek büyük hükmetler göstermek için uzun uzun vakalar tertip etmeğe lüzum yokmuş. Her gün görülen, her gün görüldüğü için hiç nazar-ı dikkati celbetmeyen hâdiseler bir lahza-i im'ân önünde nâmütenâhî mevzûlar teşkil edebilirmiş."³⁹

Sa'dî *Bostan*'da anlattığı anı ve hikayelerle insanoğlunun hayat yolunda ilerlerken tecrübe ettiği çeşitli olay ve duygulardan bir seçki sunar. Dostluk, cömertlik, aşk, evlilik, kanaat, terbiye, büyüklere saygı gibi konuların ön plana çıktığı bu anlatılarda okuyucu mutlaka kendinden bir parça bulur. Sa'dî salt nakilcilik yapmaz; hikayelere kendi duygu ve yorumlarını katarak anlatıyı tekrar şekillendirir. İnsanoğlunun doğasını dikkatle tetkik etmiş; hayat karşısında takındığı tüm tavırlarıyla -erdemleri ve zaaflarıyla- bir bütün olarak onu ortaya koymuştur. Dolayısıyla *Bostan*'ın satır aralarında görmüş geçirmiş yaşlı bir şâirin derin tecrübelerini okumak mümkündür. Öğretici olmak adına buyurgan bir dil kullanmaz; babayânî bir tavırla nasihat eder. Onu medreselerde okunacak kadar cazip kılan bir özelliği de bu içtenlikli üslûbu olsa gerektir.

³⁶ Ahmet Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, doktora tezi, 2005, İstanbul Üniversitesi SBE, s. 42.

³⁷ Ahmet Çelik, *a.g.t.*, s. 138.

³⁸ Mustafa Çiçekler, "Sa'dî-i Şîrâzî", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 406.

³⁹ Mehmet Âkif Ersoy, *Kur'an-ı Kerim'den Âyetler*, İstanbul 1976, s. 255-256.

B. Bir Bostan Şârihi: Harputlu Rahmî Efendi (ö. 1886)

Biyografik kaynaklarda Hoca Rahmî⁴⁰, Rahmî-i Harputî⁴¹ gibi isimlerle anılan Rahmî Efendi *Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân* adlı eserinde künyesini Mehmed Rahmî bin Ahmed olarak vermiştir.⁴² Harputlu Hoca Ahmed Efendi'nin oğludur.⁴³ Hicri 1217 (1802) yılında Harput'un Hoğu⁴⁴ isimli köyünde dünyaya geldi.⁴⁵

İlk eğitimini babasından aldı. Çocukluk yıllarında Diyarbakır'da tahsil gören babasını ziyarete gitti, orada kaldığı müddetçe babasının hocası meşhur âlim Bolulu Hüseyin Vaizî Efendi'nin (ö. 1818) derslerine devam etti.⁴⁶ Harput'a döndüğünde ise Müftü Hacı Ahmed Efendi'den (ö. 1845) ders aldı. Hocasının yaşlılığı ve meşguliyetlerinin fazlalığı sebebiyle ders veremeyecek hale gelmesinden ötürü hem medresede oda arkadaşı hem de hocasının oğlu olan Ömer Naîmî (ö. 1882) ile birlikte Antep'e gitti. Daha sonra Ömer Naîmî ile birlikte Antep'ten ayrılarak Kayseri'ye geçti.⁴⁷ Kayseri'de Göncüzâde Hoca Kasım Efendi (ö. 1842), Hacı Vahdi Salih Efendi (ö. 1829), Sarı Abdullahzâde Mehmed Efendi (ö.?) gibi âlimlerden ders gördü. Tahsilini tamamlayıp Göncüzâde Hoca Kasım Efendi'den ilmî icâzet aldıktan sonra 1826 yılında Harput'a döndü.

⁴⁰ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (haz. M.A.Yekta Saraç), Ankara 2016, I, 632.

⁴¹ İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, İstanbul 1959, II, 286.

⁴² Mehmed Rahmî, *a.g.e.*, 1b.

⁴³ Hayatı için bkz. Sunguroğlu, *a.g.e.*, II, 285.

⁴⁴ Bu yerin şimdiki adı Yurtbaşı'dır ve belde statüsündedir.

⁴⁵ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul [t.y.], III,1326-1328; Mihrican Odabaşı, *Tuhfe-i Nâilî ve Muhteva 1. Cilt S.234-467*, yüksek lisans tezi, 2009, Cumhuriyet Üniversitesi SBE, s. 195; Sunguroğlu, *a.g.e.*, II, 286-292; Fikret Memişoğlu, "Rahmi Hoca", *Yeni Fırat Aylık Sanat-Fikir Dergisi*, sy. 12 (Haziran 1963), s. 9;

Osmanlı Müellifleri ve Tuhfe-i Nâilî'de Rahmî hakkında çok az bilgi vardır. Müellifin doğum tarihi olmak üzere hayatının tafsilatını *Son Asır Türk Şairleri ve Harput Yollarında* isimli eserlerden öğrenmekteyiz. Fikret Memişoğlu'nun 1963 yılında *Yeni Fırat* dergisinin 12. ve 13. sayılarında yayımlanan "Rahmi Hoca" makalesi verdiği kısa anekdotlarla bu iki eseri tamamlayıcı niteliktedir.

⁴⁶ Sunguroğlu, *a.g.e.*, II, 286.

⁴⁷ Sunguroğlu, *a.g.e.*, II, 149.

Rahmî Efendi Hoğu'ya avdet edince ders okutmaya başlamıştır. Kavaz-Onur şifâhen edindikleri bir bilgiye göre Hoğu'daki medreseyi Ömer Hoca, Rahmî Hoca ve Davud Hâfız isimli üç kişinin idare ettiğini belirtmişlerdir.⁴⁸ Ayrıca vefat edinceye kadar şiir ve inşâ ile meşgul olmuştur. Dîvân şiirine ve Farsçaya vukufiyeti hususunda kaynaklar mutabıktır.⁴⁹ Dîvânı 1886 yılında Mamûretülaziz Matbaasında tab' edilmiştir. Şâirin bundan başka *Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân* adını verdiği *Bostan* şerhi mevcuttur ancak bastırılmamıştır. Dîvân dışında kalmış bazı şiirleri Ahmet Karataş tarafından tespit edilmiş ve yayımlanmıştır.⁵⁰ Ayrıca tarih düşürmede oldukça mahir olan şâirin İzzet Paşa Camii, Sâre Hatun Camii gibi yapılar için yazdığı tarih manzumeleri bulunmaktadır.

Kendisiyle tanışanlar latif, zarif, nüktedan, aydınlık yüzlü, uzun boylu ve uzun çehreli bir pir olarak onu tavsif etmişlerdir. Sunguroğlu ilerleyen yaşına rağmen şâirin hafızasına bir halel gelmediğini ancak kulaklarının az işittiğini yazmıştır.⁵¹

Biyografik kaynaklar⁵² onun 1301/1884 yılında vefat ettiğini yazmaktadır ancak Ahmet Karataş 2020 yılında yayımladığı makalesinde bu bilgiyi tashih ederek doğru tarihi Şaban 1303/ Mayıs 1886 olarak vermiştir.⁵³ *Ma'mûretü'l-azîz* gazetesinin 12 Şaban 1303/3 Mayıs 1302/16 Mayıs 1886 tarihli ve 130 numaralı sayısının 3. sayfasında "Teessüf" başlıklı yazıda

⁴⁸ İbrahim Kavaz-M.Naci Onur, *Harputlu Rahmî Dîvânı*, Ankara 1996, s. 4.

Hoğu'daki (Yurtbaşı) bu medrese günümüze ulaşmamıştır. 398 numaralı Harput Şer'iyye Sicili'ndeki 62 numaralı, 25 Safer 1244/6 Eylül 1828 tarihli belgeye göre o vakitlerde köyde mescid ve medrese mevcuttur. Medresenin müderrisine, imamına ve sıbyan muallimine vakıf gelirlerinden belli miktarda ücret tahsis edilmiştir. Bkz. Fahrettin Tızlak, *398 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili M. 1814/1815-1839 (H. 1230-1255)*, yüksek lisans tezi, 1987, Fırat Üniversitesi SBE, s. 92-94.

⁴⁹ Sunguroğlu, *a.g.e.*, II, 287; İnal, *a.g.e.*, III, 1326-1327.

⁵⁰ Ahmet Karataş, "Harputlu Şâir Rahmî Efendi'nin Neşredilen Dîvânında Bulunmayan Bazı Şiirleri", *Şarkiyat Mecmuası -Journal of Oriental Studies* 36 (2020), s. 1-42.

⁵¹ Sunguroğlu, *a.g.e.*, II, 292.

⁵² Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, I, 632; İnal, *a.g.e.*, III, 1326; Sunguroğlu, *a.g.e.*, II, 291; Odabaşı, *a.g.t.*, s. 195; Memişoğlu, *a.g.m.*, s. 9.

⁵³ Ahmet Karataş, "Yeni Bilgiler Işığında Harputlu Şâir Rahmî Efendi Sâre Hatun (Sarahatun) Camii'nin Yeniden İnşasına Yazdığı Kaside", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi (FÜHAD)*, VII/13 (Mart 2020), s. 54.

Hoğulu Hoca Rahmî Efendi'nin birkaç gün evvel vefat ettiği yazılmıştır.⁵⁴ Araştırmacı bu yazıya dayanarak Rahmî hakkında verilen bazı mâlûmatın düzeltilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bilinenin aksine⁵⁵ dîvânını dostları değil; kendisi tertip etmiştir ve basım izni Rahmî hayattayken alınmıştır. Matbu dîvânın son sayfasında yer alan

Senâ-yı çâryâr ilhâk olunca söyledim târîh
Basıldı himmet-i yârân ile dîvânı Rahmî'nin

beyti şâir Hacı Hayri Bey'e (ö. 1910) değil; bizzat Rahmî Efendi'ye aittir.⁵⁶ İlgili beyit vefatından sonra şâirin sarığı arasında bulunmuştur.⁵⁷

C. Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân

1. Genel Bilgiler

Bu eser Sa'dî-i Şîrâzî'nin (ö. 1292) *Bostan* isimli Farsça mesnevîsinin şerhidir. Eserin yegane nüshası Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda 06 Mil Yz A 6178 yer numarası ile kayıtlıdır. 167 varak olan eser 242x187-185x97 mm. ebadındadır ve ciltsizdir. Abadî kağıda yazılan eserde sayfalar cedvelsizdir ve satır sayısı 23'tür. İstinsah tarihi 1260/1844-1845 olan yazmanın ilk sayfasının bir bölümü eksiktir. Kırmızı ve siyah mürekkep kullanılarak okunaklı bir tâlikle yazılmıştır.

Rahmî Efendi kitabı yazma gayesini şöyle açıklamıştır:

“Şeyh Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Bostan* isimli kitabı ince hikmetler içeren sayısız nasihatleri ve çeşitli sırların hakikatlerini muhtevi bir kitaptır. Ancak Şeyh'in yüksek bir fesahat ve belagatle söylediği mânâların remizlerini fikrî bir çaba ve himmet olmaksızın anlayabilmek mümkün değildir. İlim ehlinin ve taliplerinin kulağında küpe gibi asılı duran “Mânâ, şâirin karnındadır” sözü gereğince Sürûrî⁵⁸ (ö. 1562) bu eseri Farsça olarak şerh etmiştir. Farsça

⁵⁴ *Ma'mûretü'l-azîz*, nr. 130 (12 Şabân 1303/16 Mayıs 1886), Vilâyet Matbaası, s. 3.

⁵⁵ Sunguroğlu, *a.g.e.*, II, 287; Kavaz-Onur, *a.g.e.*, s. 7; Halil Erdoğan Cengiz-Gönül Hatay Eren, *Rahmî-i Harputî Divanı*, Ankara 1996, s. 3.

⁵⁶ Kavaz ve Onur bu beyti Hacı Hayri Bey'e atfetmektedir. Bkz. Kavaz-Onur, *a.g.e.*, s. 7.

⁵⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Karataş, *a.g.m.*, s. 51-86.

⁵⁸ Muslihuddin Mustafa Sürûrî, belagat ilmindeki bilgisi ile öne çıkmış mutasavvif bir Osmanlı âlimi ve şâiridir. Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Bostan* adlı eserini Kanuni Sultan

bilmeyenler Sürûrî'nin şerhinden faydalanamayacağı için bazı din kardeşlerim ve sadık dostlarım benden bahsedilen kitabı Türkçeye çevirmemi istediler. Ben de onları kırmadım ve Allah'a tevekkül ederek bu işe başladım. Sadece tercüme ile yetinmedim; Sürûrî merhumun kısa ve muhtasar geçtiği yerleri beyitlerin siyak ve sibakını da gözeterek açıkladım."⁵⁹

Mehmed Rahmî Efendi "... *ve bu kitâb daği 'Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân' nâmıyla benâm oldu.*" diyerek eserini kendisi isimlendirmiştir.⁶⁰ Yazmanın 167^a sayfasındaki kırmızı mürekkeple yazılmış ferağ kaydı olan "*Temmeti'l-kitâb bi-'avni'l-meliki'l-vehhâb. Sene 1260.*" cümlesine göre şerh hicrî 1260, miladi 1844/1845 senesinde tamamlanmıştır.

2. Tercüme ve Şerh Yöntemi

Sa' dî-i Şîrâzî'nin *Bostan* adlı eseri tevhid, sitâyîş-i peygamber, sebeb-i nazm-ı kitâb, medh-i Ebubekr bin Sad bin Zengî, medh-i Sad bin Ebubekr bin Sad manzumelerinden sonra on bab olarak tanzim edilmiştir.⁶¹ Bu on bölümün sırasıyla Farsça başlıkları şöyledir: *Bâb-ı evvel der adl u tedbir u rây, Bâb-ı duvum der ihsan, Bâb-ı sevvum der ışk u mestî vu şûr, Bâb-ı çehârum der tevâzu, Bâb-ı pencum der rıza, Bâb-ı şeşum der kanaat, Bâb-ı heftum der âlem-i terbiyet, Bâb-ı heştum der şukr ber âfiyet, Bâb-ı nuhum der tevbe ve râh-ı savâb, Bâb-ı dehum der munâcât u hatm-i kitâb.* Bölümler içinde hikayelerin konusuna işaret eden "hikâyet" ve "goftâr" şeklinde alt başlıklar mevcuttur. Her yazmada farklılık gösterebilen bu başlıkların Sa' dî'den sonraki dönemlerde ortaya çıktığı düşünülmektedir.⁶²

Süleyman'ın oğlu Şehzade Mustafa'nın hocalığını yaptığı sırada onun için şerh etmiştir. Farsça olan bu eserin şârih nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyüddin Efendi Koleksiyonu'nda 2680 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Sürûrî'nin hayatı ve eserleri için bkz. Ömer Faruk Akün, "Sürûrî", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1979, XI, 249-250; İsmail Güleç, "Sürûrî, Muslihuddin Mustafa", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 170-172; Beyhan Kesik, "Sürûrî, Musliheddin Mustafa (Şârih-i Mesnevî)", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sururi-musliheddin-mustafa-sarihi>. [Erişim Tarihi: 19 Mayıs 2022].

⁵⁹ Özetleyerek verdiğimiz metnin tamamı için bkz. ⁵⁹ Mehmed Rahmî, *a.g.e.*, 1^b-2^a.

⁶⁰ Mehmed Rahmî, *a.g.e.*, 2^a.

⁶¹ Esas aldığımız *Bostan* metni Muhammed Ali Furuği'nin neşrettiği *Külliyât-ı Sa' dî*'de münderic olandır. Bkz. Sa' dî, *Külliyât-ı Sa' dî [Bostan]*, (thk. Muhammed Ali Furuği), Tahran 1394 [2015], s. 195-399.

⁶² Adnan Karaismailoğlu, "Bostân", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 307.

Rahmî Efendi de *Bostan*'da ve Sürûrî'nin *Şerh-i Bostan*'ında olduğu gibi bölüm başlıklarını -ilk bâb istisna olmak üzere- kırmızı mürekkeple Farsça olarak vermiştir. *Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân*'da bâb/bölüm başlıkları şöyledir: *Der na 't-ı seyîd-i kâ'inât Muḥammed Muṣṭafâ şallallahu te'âlâ 'aleyhi ve sellem, Der na 't-ı çehâr-yâr-ı Resûlullah 'aleyhi's-şalvâtu ve's-selâm, Der sebeb-i nazm-ı kitâb, Der meḥâmid-i Şâh Ebûbekr bin Sa'd bin Zengî, Der medḥ-i şehzâde, Bâb-ı evvel 'adl u inşâf u tedbîr-i cihândârî beyânındadır, Bâb-ı duvum der iḥsân, Bâb-ı sevvum der 'işk u ṭarîkat, Bâb-ı çehârum der tevâzu', Bâb-ı pencum der rizâ, Bâb-ı şeşum der kanâ'at, Bâb-ı heftum der terbiyet, Bâb-ı heştum der şukr, Bâb-ı nuhum der tevbe, Bâb-ı dehum der munâcât u ḥatm-i kitâb.*

Mehmed Rahmî Efendi beyitlerin tercümesini vermiş sonra beytin işaret ettiği manayı açıklamıştır. Sürûrî'nin aksine gramatikal yapıya dair bilgi vermekten kaçınmıştır. İzah etmek istediği kısımları "ya'nî" diyerek tafsilatlandırmıştır. Sa'dî'nin hikayeyi kesip hikmete müteallik söylediği beyitleri kırmızı mürekkeple "ma'rifet buyurur" şeklinde sunmuş ve ilgili kısım sona erince -yine kırmızı mürekkeple- "kışsaya rücû' eder" diyerek bitirmiştir. Aşağıda eserden alıntılıdığımız kısım şârihin bahsedilen tarzına güzel bir örnektir:

"Hikâyet-i pâdişâh-ı Ğur bâ rüstâyî

Vilâyet-i Ğur pâdişâhın bir ehl-i karye ile vâkî' olan kışsa-i pür-
hişşeleridir. *Şenüdem ki ez pâdişâhân-ı Ğur / Yekî pâdişâh ḥar giriftî be-zür.*⁶³
İşitdim ki Ğur'dan bir pâdişâh re'âyânın eşegini tutardı. Ya'nî bî-ücret halkın eşegini ğaşb edip işlerdi. *Ḥarân zîr-i bâr-ı girân bî-'alef / Be-rüzî du miskîn şudendî telef.* Miskîn eşekler bâr-ı girân altında bî-'alef oldukları hâlde iki günde telef olurlardı. Ma'rifet buyurur. *Çu mun'im koned sifle râ rûzgâr / Nihed ber dil-i teng-i deroş bâr.* Çünkü zamâne bir merd-i denîyi ğanî vü zî-
kudret eylerse fuqarânın dil-i tengine bâr-ı miḥneti qor. *Çu bâm-ı bulendeş buved ḥod-perest / Koned bevl u ḥâşâk ber bâm-ı pest.* Çünkü ḥod-bîn ü mütekebbiriñ ṭamı yüksek olur; bevl ü ḥâşâki alçaq dam üzerine eyler. Kışsaya rücû' eder."⁶⁴

Hikayelerin akışında Rahmî Efendi bazen araya girerek hitabın kime olduğunu açıklar:

⁶³ *Bostan*'a ait olan Farsça beyitleri italik olarak yazmayı tercih ettik.

⁶⁴ Mehmed Rahmî, *a.g.e.*, 42b-43a.

“Mezbūr zāhid kendisine hitāb eder ki. *Bidār ey furū-māye z’ın hışt dest / Ki Ceyhūn neşāyed be-yek hışt best.* Ey bed-aşl, bu altun kerpiçden eliñ çek zīrā ki Ceyhūn bir kerpiç ile mesdūd olmaz.”⁶⁵

“Yine pādīşāha pend edip der ki. *Çu h’vāhed ki mulk-i tu vīrān koned / Nuḥust ez tu ḥalkī perīşān koned.* Eger Ḥaḫḫ te’ālā seniñ mülküñ vīrān etmek dilerse evvel ḥalkı senden perīşān eder pes ḥalkıñ perīşān olması mülküñ ḥarābına delīldir.”⁶⁶

Şârih bazı kısımlarda beyitlerin birebir tercümesinden ziyâde mânâyı vermeyi uygun bulmuştur:

“*Biḥvān tā biḥvāhend du ‘āyī berīn / Ki raḥmet resed z’āsmān ber zemīn.* Ol pīri ḥuzūruña ṭaleb eyle, gelip bu maraz üzerine du’ā okusun tā ki şifā-yāb olsun.”⁶⁷

Bu beytin tercümesi “(Duası makbul zatı) çağır; bir dua okusun da göklerden yere rahmet insin.”⁶⁸ şeklindedir. Ancak şârih ikinci mısradaki mecazlı söyleyişi çevirmek yerine mısramın işaret ettiği “anlamı” vermeyi tercih etmiştir. Bir diğer örnek şöyledir:

“*Hemīgoft u şemşīr bālā-yı ser / Siper kerde cān pīş-i tīr-i kader.* Ya’nī merd-i diḥkān bu sözleri ol hâlde söylerdi ki cellād başı üzere kılıcı tıtmuş idi.”⁶⁹

İkinci mısram çevirisi “*Canını kaderin oklarına siper ederek konuşuyordu.*”⁷⁰ şeklindedir. Rahmî Efendi bu beytin işaret ettiği anlamı kısa ve özlü bir biçimde yazmıştır.

Mehmed Rahmî Efendi, bazı kelime ve ibârelerin anlamlarını derkenar olarak yazmış ve açıklamanın bitimine -kendisine ait olduğunu belirtmek için- “minhu” ibâresini eklemiştir:

“*Ṭama ‘burd şūhī be-şāḥib-dilī.* Ya’nī bir gedā-yı küstāḥ bir ehl-i dilden nesne ṭaleb eyledi.” cümlesindeki “ehl-i dil” kelimesinin hizasında “Derler

⁶⁵ Mehmed Rahmî, *a.g.e.*, 155^a.

⁶⁶ Mehmed Rahmî, *a.g.e.*, 150^a.

⁶⁷ Mehmed Rahmî, *a.g.e.*, 39^b.

⁶⁸ Beyitlerin tercümesi için şu eserden faydalanılmıştır: Sadi, *Bostan* (çev. Hikmet İlaydın), İstanbul 1988, s. 65.

⁶⁹ Mehmed Rahmî, *a.g.e.*, 46^a.

⁷⁰ Sadi, *a.g.e.*, s. 79.

ki şâhib-dilden murâd muşannıfdir. Minhu." açıklaması derkenar olarak mevcuttur.⁷¹

Özet olarak eserin şerh tarzında ortaya çıkan genel özellikleri şöyle sıralamak mümkündür:

- a. Bölüm ve hikaye başları yazılırken kırmızı mürekkep kullanılmıştır.
- b. Beyitler yerine göre mısra mısra yerine göre bütün olarak şerh edilmiştir.
- c. İşlenen konunun bağlamına uygun düşen ayet, hadis, şiir, darbimesel iktibasları yapılmış ve bu kısımlar çoğunlukla kırmızı mürekkeple yazılmıştır.
- d. *Bostan* yazarının nasihat ve tenbih amaçlı söylediği beyitlerden evvel şârih araya girerek okuyucuyu ilgili beyitlerin öğüt ve nasihat amacıyla söylendiği hususunda uyarmaktadır. Bu kısımlar da kırmızı mürekkeple yazılmıştır.
- e. *Bostan* yazarının hikmet ve marifete yönelik söylediği beyitler şerh edilirken şârih tarafından kırmızı mürekkeple "ma'rifet buyurur" ibâresi eklenmiştir. Bu kısmın sona erdiğini belirtmek için "kıssaya rücû' eder" ifadesi kullanılmıştır.
- f. Bazı kelime ve ibarelerin anlamı derkenar veyahut minhu kaydı olarak yazılmıştır.
- g. Kaynak metin şerh edilirken dilbilimsel unsurlara değinilmemiştir.
- h. Farsça beyitler mealen tercüme edilmiş; hikayelerin marifet ve hikmet boyutunu açıklamaya yönelik bir şerh yöntemi izlenmiştir.

Şârih hikayelerden çıkacak ana fikri fazlasıyla önemseydiğinden didaktik bir üslup benimsemiş, okuyucunun en kolay şekilde kıssadan hisseye ulaşmasını sağlayacak bir tarzda eseri şerh etmiştir.

⁷¹ Mehmed Rahmî, *a.g.e.*, 101^b.

3. Tercüme Edilen Metinden Farklılıklar

Mehmed Rahmî Efendi'nin *Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân'ı* yazma amacı hem Sürûrî'nin şerhini Türkçeye tercüme etmek hem de Sürûrî'nin muhtasar geçtiği bölümleri şerh etmektir. Rahmî Efendi bu minvalde birebir tercümeden kaçınmış, gerekli gördüğü kısımlara izahlar getirmiş, meşhur şâirlerden beyitler iktibas etmiş ve "minhu" notu düşerek yazmanın derkenarına kısa açıklamalarda bulunmuştur. Mehmed Rahmî Efendi'nin eserine telif özelliği kazandıran bu farklılar Sürûrî'nin hatt-ı destiyle yazdığı *Şerh-i Bostan'ı* ile mukayese edilerek aşağıda bazı tercüme/şerh örnekleri verilmiştir.

Sürûrî'nin ilk beyt için yaptığı şerh:

... چون مصنف کتاب شیخ مذکور عملاً بالحديث المشهور تسمیه کرد پس از ان در تحمید شروع کرد که مقصود ازو لفظ الحمدلله نیست. بلکه اظهار صفات کمالیّه است و اتیان ما بشعر بالتعظیم و لهذا گفت بنام. یعنی ابتدا کردم یا ابتدا می کنم بنام. خداوند مرادف صاحب است. جان آفرین وصف ترکیبی است. معنیش بترکی جان برادری. سخن گفتن اندر زبان آفرین. مضمون این مصرع وصف اوست. در بعض نسخ 'حکیمی در زبان آفرین' و در بعض نسخ این بیت چنین واقع شده: 'بنام خدای که جان آفرین \ سخن گفتن اندر زبان آفرین.⁷²

Görüldüğü üzere Sürûrî beyitleri parçalara bölerek kelime kelime şerh etmiştir. Gramatikal yapıya dair açıklamalarda bulunmuş, başka nüshalarda görülen farklı kelime ve beyitleri de yazmıştır. Ayrıca bazı kelime ve ibârelerin Türkçe karşılığını vermiştir.

Rahmî yukarıdaki kısmı şöyle şerh etmiştir:

"Bu daḥi ma'lûm ola ki Şeyḥ Sa'dî nevverallâhu merḳadehu 'amelen bi'l-ḥadîsi'l-meşhûr kitâbını evvelâ besmele ile bed' eylemeyip taḥmîde şürû'unda lafz-ı ḥamd ile ibtidâ etmeyip belki izḥâr-ı şifât-ı kemâl ve ityân-

⁷² Sürûrî, *Şerh-i Bostân*, İstanbul: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 2680, 2^{a-b}.

Metindeki hareketler şarihe aittir, bu sebeple aynen aktarılmıştır. Farsça metin transkripsiyonlu olarak aşağıda verilmiştir. Koyu olarak yazılan ve *Bostan'a* ait olan kısımlar transkripsiyonda italik olarak verilmiştir.

"Çun muşannif-i kitâb şeyḥ-i mezkûr 'amelen bi'l-ḥadîsi'l-meşhûr tesmiye kerd pes ez ân der taḥmîd şürû' kerd ki maḳşûd ez u lafz-ı elḥamdulillâh nîst. Belki izḥâr-ı şifât-ı kemâliyye est ve ityân-ı mâ yuş'iru bihi't-ta'zîm ve li-hâzâ goft *Be-nâm-ı*. Ya'nî ibtidâ kerdem ya ibtidâ mî-kunem *Be-nâm*. *Hudâvend-i murâdif-i şâhib* est. *Cân-âferîn* vaşf-ı terkibî est. Ma'nîyeş be-Türkî cân yaradıcı. *Suḥan goften ender zebân-âferîn*. Maẓmûn-ı in mışrâ' vaşf-ı u'st. Der ba'z-ı nusaḥ '*Hakîmî der zebân-âferîn*' ve der baẓ-ı nusaḥ in beyt çunîn vâki' şude: "*Be-nâm-ı Hudây ki cân-âferîn / Suḥan goften ender zebân-âferîn*."

ı mā yuş'iru bihi't-ta'zīm ile ḥamd ü senāyı kaşd ederek dedi. *Be-nām-ı Hudāvend-i cān-āferīn / Suḥan goften ender zebān-āferīn*. Maḥsūl-i beyt: Cān yaradıcı ve lisān-ı insānda nutḡu ḥalḡ edici Hudā-yı müte'ālīñ nāmıyla bu kitāb-ı *Bostān*'ı bed' edip başlarım.⁷³

Rahmî, Sürûrî'nin Farsça dilbilgisine dâir verdiği mâlûmatı tercüme etmemiştir. Mısraların parça parça verilen tercümelerini toparlayarak beyitlerin mealini vermiştir. Rahmî'nin bahsedilen şerh metoduna dair bir misal daha aşağıda sunulmuştur.

Sürûrî:

و کر خشم کیرد. بر تو. بکردار زیشت. یعنی بسبب عمل قبیح. چو باز آمدی. بدرکاهش و استغفار کردی. ماجرا در نوشت. یعنی کناه گذشته را عفو کرد و بخط کشیدن در دفتر معاصی.⁷⁴

Rahmî:

"*Ve ger ḥışm gîred be-kirdār-ı zişt*. Mürtekib olup işlediğın 'amel-i kabîḥ sebebiyle eger ḥışm u ğazab ederse. *Çu bāz-āmedī mācerā der-nuvişt*. Çünkü işlediğın 'amelden rücu' edip dergāh-ı 'izzetine teveccüh ü istiğfār edesin, defter-i me'āşīye ḥaṭṭ çekip günāhların 'afv eyler."⁷⁵

Kimi yerlerde ise Sürûrî'nin muhtasar olarak geçtiği kısımları daha tafsilatlı bir şekilde açıklamıştır.

Sürûrî:

عزیزی که. این لفظ که حرف است. هرگز. در اصل که از بود و این لفظ اسم است و کاف مکسور بود و اکنون بحرکت همزه از مفتوح کشت. درش. ضمیر راجع است بعزیزی. سر بتافت. ماضیست از تافتن بمعنی اعراض است در اینجا. بجز در که شد. بمعنی رفت است. هیچ عزت نیافت. زیرا عزت از ان اوست...⁷⁶

Rahmî:

⁷³ Mehmed Rahmî, *a.g.e*, 2^a.

⁷⁴ Sürûrî, *Şerh-i Bostān*, 2^a.

"*Ve ger ḥışm gîred*. Ber tu. *Be-kirdār-ı zişt*. Ya'nî be-sebeb-i 'amel-i kabîḥ. *Çu bāz-āmedī*. *Be-dergāheş* ve istiğfār kerdī. *Mācerā der-nuvişt*. Ya'nî günāh-ı guzeşte rā 'afv kerd ve be-ḥaṭṭ keşiden der defter-i me'āşī."

⁷⁵ Mehmed Rahmî, *a.g.e*. 2^b.

⁷⁶ Sürûrî, *a.g.e.*, 2^b.

"*Azizî* ki. İn lafz-ı ki ḥarf est. Her kez. Der aşl 'ki ez' buved ve in lafz-ı ism est ve kâf meksûr buved ve eknûn be-ḥareket-i hemze ez meftûḥ geşt. Dereş. Zamîr râci' est be-'azizî. Ser bitâft. Mâziyest ez tâftēn, be-ma'nî i'râz est der incā. Be-her der ki şud. Be-ma'nî reft est. Hiç 'izzet neyâft. Zirā 'izzet ez ān-ı u'st..."

“ ‘Azîzî ki her k’ez dereş ser bitâft / Be-her der ki şud hiç ‘izzet neyâft. Maḥsül-i beyt: Ol Ḥudâ-yı lâ-yezâl bir ‘azîzdir ki her kimse ki anûñ kapısından baş çevirdi ya ‘nî i ‘rağ etdi kankı kapıya gittiye hiç ‘izzet bulmadı ya ‘nî Mevlâ-yı müte‘âlîñ dergâh-ı ‘izzet-penâhın terk edip me‘âza‘llâhi te‘âlâ dâlalet ü ḥüsrânda kâlıp ‘abede-i aşnâm ve sâ‘ir ehl-i dâlal ğabâvetleri sebebiyle zâhib oldukları mezâhib-i batıla vü ebvâb-ı ‘âtıllalarda şeref ü ‘izzet bulmayıp belki zillet ü ḥâkâret ve ḥasret ü nedâmetde kaldılar.”⁷⁷

Sürûrî:

مَرُّ أَوْ رَا. مر بمعنى لام جار است درینجا. سزد. در بعض نسخ 'رسد' واقع شده. کبریا و منی. یاء مصدریه است. که ملکش قدیمست. در بعض نسخ 'که ملکش وسیع است'. و ذاتش غنی. از جمیع ماسوایش.⁷⁸

Rahmî:

“Mer ü rā sezed kibriyâ vu menî. Tekebbürlük ve benlik Ḥaqq te‘âlâya lâyıq ve aña maḥşüşdur. Ki mulkeş kadîm’est u zâteş Ğanî. Zîrâ ki mülkü kadîm ve zât-ı şamedâniyyesi Ğanî’dır ki ‘azamet ü kibriyâ aña maḥşüşdur. Pes ‘abd-i ‘âcizde kibr ü ‘inâd ve ḥod-bînlik ḥumq-ı cehâletinden nâşîdir zîrâ yedinde olan mülkü fânî ve ‘alâ sebîli’l-‘ârîdir ve dâimâ cenâb-ı Mevlâ-yı müte‘âle muhtâc olduğundan mâ‘adâ kendi gibi bendegân-ı ‘âcizâna daḥi muhtâcdır. Tûtalım pâdişâh-ı devrân daḥi olsa ḥüküm ü taşarrufunda ve infâz-ı emr ü nehyinde ḥayl ü ḥaşeme muhtâcdır. **Beyt:** Ser tereffu‘ şatar ammâ ki gelince seyre / Yine muhtâc-ı ‘atâ-yı kadem olmaz da n’olur.”⁷⁹ Nâbî merḥûmuñ bu beytinde ol mażmûna işâret vardır fâ‘ref.”⁸⁰

Sürûrî, anlamı açık ve anlaşılır olan beyitleri izah etmeye gerek duymamıştır. Rahmî bazı kısımlarda Sürûrî’nin bu tarzına sadık kalmış olsa da birebir çeviri yapmak yerine çoğunlukla mânâyâ muvafık izahlar yaparak Sürûrî’nin şerhini zenginleştirmiştir.

Sürûrî:

⁷⁷ Mehmed Rahmî, a.g.e., 2a-b.

⁷⁸ Sürûrî, a.g.e., 4b.

“Mer ü rā. Mer be-ma‘nî lām-ı câr est der încâ. Sezed. Der ba‘z-ı nusaḥ ‘resed’ vâki‘ şude. Kibriyâ vu menî. Yâ-yı maşdariyye est. Ki mulkeş kadîm’est. Der ba‘z-ı nusaḥ ‘Ki mulkeş vesî‘ est’. Ve zâteş Ğanî. Ez cemî‘ mâsivâyeş.”

⁷⁹ Ali Fuat Bilkan, *Nâbî Dîvânı*, İstanbul 1997, I, 522.

⁸⁰ Mehmed Rahmî, a.g.e., 3a-b.

کرانست. اشارت بمضمون مصراع اول است. منشور. نامهء پادشاه و حرف را مکسورست از بحر اضافت. احسان اوست. و حکم کرمش. و اینست. اشارت بمضمون مصراع ثانیست. توقیع. نشان پادشاه. فرمان اوست. که مالک الملک است.⁸¹

Rahmî:

“*Ger ān’est menşūr-i ihsān-ı ū’st. Ger ān’est* lafzında olan işâret mısra ‘-ı evveliñ mazmûnunadır. Demekdir ki hâzret-i İbrâhîm ‘aleyhisselâma nâr-ı Nemrûd’u gülşen etmesi Mevlâ-yı müte ‘âliñ menşūr-ı ihsâni ve faẓl u kerem ü in ‘âmudır. *Ver in’est tevķî-i fermân-ı ū’st.* Fir ‘avn ve kavmine nazil olan kâhr u tedmîr ve âb-ı Nîl’e ğarkla ihlâk ve nâr-ı düzaħa ilkâ fermân-ı ‘adliniñ nişân-ı pâdişâhîsidir ki Mâlikü ‘l-mülk’dür.”⁸²

Rahmî kimi beyitlerin şerhinde Sürûrî’nin Türkçe olarak verdiği bazı ibâreleri doğrudan almamıştır. Örneğin Sürûrî’nin “be-Türkî” diyerek “Tazarru edicilere davet ile icâbet edicidir.” olarak verdiği mısraı “Dergâhına teveccüh edip tazarru’ ve niyâz edicileriñ du ‘âlarını kabûl edicidir.” şeklinde tercüme etmiştir:

Sürûrî:

فرومانلدكان را. جمع فرومانده است بمعنی عاجز. برحمت قریب. و همچنان. تضرع کنان را. لفظ کن با لفظ تضرع وصف ترکیبی است و با الف و نون جمع شده است. بَدْعُوتٌ مُجِيبٌ. معنی مصراع بتکی تضرع ایدجیلره دعوت ایله اجابت ایدجیدر.⁸³

Rahmî:

“*Furûmândeğân rā be-rahmet qarīb. ‘Āciz* qalmışlara rahmet ile qarībdir. *Tazarru ‘-kunān rā be-da ‘vet mucīb.* Dergâhına teveccüh edip tazarru’ ve niyâz edicileriñ du ‘âlarını kabûl edicidir.”⁸⁴

⁸¹ Sürûrî, *a.g.e.*, 4b-5a.

“*Ger ān’est.* İşâret be-mazmûn-ı mışrâ ‘-ı evvel est. *Menşūr-i.* Nâme-i pâdişâh ve harfi i rā meksûr’est ez behr-i izâfet. *İhsān-ı ū’st.* Hukm u keremeş. *Ver in’est.* İşâret be-mazmûn-ı mışrâ ‘-ı şâniyest. *Tevķî.* Nişân-ı pâdişâh. *Fermân-ı ū’st.* Ki Mâlikü ‘l-mulk est.”

⁸² Mehmed Rahmî, *a.g.e.*, 3b.

⁸³ Sürûrî, *a.g.e.*, 5a.

“*Furûmândeğân rā.* Cem ‘-i furûmânde est be-ma ‘nî ‘âciz. *Be-rahmet qarīb.* Ve hem-çunân. *Tazarru ‘-kunān rā.* Lafz-ı kun bâ lafz-ı tazarru’ vaşf-ı terkîbî est ve bâ elif u nun cem ‘ şude est. *Be-da ‘vet mucīb.* Ma ‘nî-i mışrâ ‘ be-Türkî tazarru’ edicilere da ‘vet ile icâbet edicidir.”

⁸⁴ Mehmed Rahmî, *a.g.e.*, 4a.

Metin şerhinde Sürûrî'nin kısa ve gramatikal olan açıklamalarına mukâbil Rahmî'nin kelimeleri, remiz ve mecazları açıklayıcı bir şerh yolu tuttuğu görülmektedir.

Sürûrî:

دکر ره. دیکر بار. بکتم عدم در برد. یعنی موجود را معدوم کند. وز آنجا بصحرای محشر برد. از بحر جزا.⁸⁵

Rahmî:

“*Diger reh be-ketm-i ‘adem der-bered.* Bir gayr kere yolu ketm-i ‘ademe götürür ya ‘nî maḥlûkâtı yine ma‘dûm eyler. *Veẗ ancâ be-şahrâ-yı maḥşer bered.* Ve ol ‘âlem-i ‘ademden bu maḥlûkâtı cezâ etmek için şahrâ-yı maḥşere götürür.”⁸⁶

Sürûrî:

بشر. بمعنی خلق است. ماورای. پس جلالت نیافت. یعنی خلق همان جلال او را نمی داند. بصر. نام حاشه رؤیتست. منتهای. پایان. جمالش نیافت. درین بیت صنعت ترصیع است.⁸⁷

Rahmî:

“*Beşer mâverâ-yı celâleş neyâft.* ‘Uḫûl-i beşer mâverâ-yı celâlini bulmadı ve idrâk edemedi. *Başar muntehâ-yı cemâleş neyâft.* Başar daḥi pâyân-ı cemâlini bulmadı.”⁸⁸

Sürûrî bazı beyitlerin şerhinde ayet ve hadis iktibasları yapmış, ünlü şairlerin beyt-i bercestelerinden örnekler getirmiş, meşhur sufilerin özlü sözlerinden misaller vermiştir. Rahmî her zaman olmasa da gerekli gördüğü yerlerde bu alıntıları aynen aktarmıştır.

Rahmî bölüm başlarını yani bâbları tıpkı Sürûrî gibi kırmızı mürekkeple yazmıştır. Rahmî de Sürûrî gibi hikayelere “hikâyet” diyerek kırmızı mürekkep kullanmış bazılarına -yine Sürûrî gibi- hikayelerin içeriği hakkında ipucu veren Farsça başlıklar koymuştur.

⁸⁵ Sürûrî, a.g.e., 6^b.

“*Diger reh.* Diger bâr. *Be-ketm-i ‘adem der-bered.* Ya ‘nî mevcûd râ ma‘dûm kuned. *Veẗ ancâ be-şahrâ-yı maḥşer bered.* Ez behr-i cezâ.”

⁸⁶ Mehmed Rahmî, a.g.e., 5^a.

⁸⁷ Sürûrî, a.g.e., 6^b.

“*Beşer.* Be-ma ‘nî ḥalk est. *Mâverâ-yı.* Pes celâleş neyâft. Ya ‘nî ḥalk hemân celâl-i u râ nemî-dâned. *Başar.* Nâm-ı ḥâsse-i ru ‘yet’est. *Muntehâ-yı.* Pâyân. *Cemâleş neyâft.* Der in beyt şan‘at-i tarşî est.”

⁸⁸ Mehmed Rahmî, a.g.e., 5^a.

D. Bostan'ın Tamamına Yapılan Türkçe Şerhler İçinde *Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân*'in Yeri

Sa'dî-i Şîrâzî Bostan'ı 1257 yılında tamamlamış ve Salgurlu atabeyi Ebûbekir bin Sa'd bin Zengî'ye⁸⁹ (ö. 1260) ithaf etmiştir. Bu tarihten itibaren eser İslam coğrafyasının çeşitli yerlerine dağılmış ve zaman içerisinde Farsça öğretiminde faydalanılan temel kitaplardan biri olmuştur.

Bostan'ın bu denli teveccüh görmesinin sebebi sehl-i mümteni örneği olması yanında kulluk ve ahlak ekseninde ideal Müslüman kul/birey portresini çizmesidir. Bu özellikleri hâiz olan eser farklı coğrafyalarda çeşitli dillere çevrilmiştir. Osmanlı topraklarında da fazlaca teveccüh gören Bostan etrafında bir tercüme ve şerh literatürü ortaya çıkmıştır.⁹⁰

Osmanlı edebiyatı tarihi boyunca Bostan'ın tamamına yapılan Türkçe şerhler şunlardır:

Sûdî-i Bosnevî (ö. 1599-1600), Şerh-i Bostân

Şem'î Şemullâh (ö. 1602-1603[?]), Şerh-i Bostân

Hevâyî-i Bursevî (ö. 1608-1609[?]), Şerh-i Bostân

Mehmed Rahmî bin Ahmed (ö. 1886), *Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân*

Şem'î Bostan şerhini 1581 yılında tamamlamıştır.⁹¹ Eserde beyitler mısra mısra şerh edilmiştir. Şârih gerekli gördüğü yerlere kısa izahlar getirmiştir. Ayet, hadis ve çeşitli manzumelerden iktibaslar mevcut olsa da eser şerhten ziyâde tercümeyle daha yakındır. Müellif Farsça gramere dair bilgi sunmamış, beyitlerin çevirisini muhtasar açıklamalarla vermeyi yeğlemiştir. Şerh-i Bostan isimli bu eser üzerinde 2014 yılında Hidayet Verim ve Mutlu Metin yüksek lisans tezi hazırlamışlardır.⁹²

⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Çetin Kaska, "Sa'dî-i Şîrâzî ve Salgurlular", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* (Prof. Dr. Bahattin Ögel Sayısı), IV/1 (2019), s. 323-344.

⁹⁰ Gamze Gizem Avcıoğlu, *Sa'dî-yi Şîrâzî'nin Hayatı, Eserleri ve Türk Edebiyatındaki Yeri*, doktora tezi, 2018, İstanbul Üniversitesi SBE.

⁹¹ Şeyda Öztürk, *Şem'î Efendi ve Mesnevî Şerhi*, İstanbul 2011, s. 100.

⁹² Bkz. Hidayet Verim, *Şem'î Mustafa Efendi'nin Şerh-i Bostan'ı* (traskripsiyonlu metin) [1b-200b], yüksek lisans tezi, 2014, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE; Mutlu Metin, *Şem'î Mustafa Efendi'nin Şerh-i Bostan'ı* (traskripsiyonlu metin) [200b-321a], yüksek lisans tezi, 2014, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE.

1598 yılında hitâma eren Sûdî şerhinde ise tam aksi bir karakter mevcuttur.⁹³ Beyitler mısralara bölünmeden şerh edilmiştir. Önce gramatikal tahlil yapılarak kelimelerin Türkçe anlamları, sonrasında “mahsûl-i beyt” denilerek beytin tercümesi ve işaret ettiği mana verilmiştir. Eser üzerinde Bedriye Gülay Açar 16. Yüzyıl Şârihlerinden Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Bostân'ı (İnceleme-Tenkitli Metin) isimli doktora tezi hazırlamıştır.

Hevâyî-i Bursevî'nin şerhinden kaynaklar bahsetmekteyse de bu eserin hiçbir nüshasına ulaşılammıştır.⁹⁴

Bostan'dan aldığımız bir beyte Şem'î, Sûdî ve Rahmî'nin yaptığı şerh örnekleri şöyledir:

Şem'î:

“Tabî'at şevved merd râ bihredî. 'Ādet olur kişiye 'aқılluluk ve eyülük. Be-ummîd-i nîkî vu bîm-i bedî. Eyülük ümîdi ile daği kemlik қorқusı ile.”⁹⁵

Sûdî:

“Tabî'at şevved merdrâ bihredî // Be-ummîd-i nîkî vu bîm-i bedî

Tabî'at bunda ĥılқat ve 'ādet ma'nāsınadır. Biğred bânuñ kesri ve ĥānuñ sükümi ve rānuñ fetĥiyle 'āқıl ma'nāsınadır ve bāsuz ĥānuñ kesri ve rānuñ fetĥiyle 'aқl ma'nāsınadır ve yā ĥarf-i maşdar. Be-ümmîd bā ĥarf-i muşāĥabet şevvede müte'allıқ, mîmde teşdîd zarüret-i vezniçündür, nîke izāfeti lâmiyyedür ve yā ĥarf-i maşdar. Bîm-i bedî izāfeti de lâmiyyedür ve yā ĥarf-i maşdar. Maĥşûl-i beyt: Adama uşlılık ve 'āқıllık 'ādet ve ĥüy olur ki andan ayrılmaz ĥudā'dan ve ĥalkdan eylik ümîdiyle ve yaramazlık қorқusıyla, ya'nî şol kimse ki dā'imā ĥavf u recā beynindedür 'aқl aña yār olur, zîrā her kārda ĥavf u recā beyninde olur.”⁹⁶

Rahmî:

Bu çalışmalar tenkitli metin olmadığı ve Şem'î'nin Şerh-i Bostan nüshalarında farklılıklar bulunduğu için biz çalışmamızda Ankara Milli Kütüphane'de 06 Mil Yz A 3730 numarasıyla kayıtlı Şerh-i Bostan nüshasını kullandık.

⁹³ Sûdî-i Bosnevî, Şerh-i Bostân, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1288, II, 412.

⁹⁴ Avcıoğlu, a.g.t., s. 220.

⁹⁵ Şem'î Şem'ullâh, Şerh-i Bûstân, Ankara: Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 3730, 18^a.

⁹⁶ Metindeki vurgular aynen aktarılmıştır. Bedriye Gülay Açar, 16. Yüzyıl Şârihlerinden Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Bostân'ı (İnceleme-Tenkitli Metin), doktora tezi, 2018, Sakarya Üniversitesi SBE, s. 170.

“*Tabî‘at şevved merd rā biḥredī / Be-ummūd-i nīkī vu bīm-i bedī. Ya‘nī öyle ki recā vü ümīd ve bed ü fenālīḡı işlemekden ḥavf u ḥazer etmek ile adama ‘aқıllılıқ tabî‘at olur. Bu beytde ümīd ü bīmden murād recā vü ḥavf demektir ki ehl-i taşavvuf demişlerdir: الرَّجَاءُ وَ الرَّجَاءُ لِلْمَرْءِ كَالْجَنَاحَيْنِ لِلطَّائِرِ . Ya‘nī kişiye lāyık oldur ki dā‘imā beyne‘l-ḥavf ve‘r-recā ola ve yine demişler ki: 97 وَ الْحَوْفُ وَ الْحَوْفُ وَ الرَّجَاءُ لِلْمَرْءِ كَالْجَنَاحَيْنِ لِلطَّائِرِ. Ya‘nī kişiye ḥavf ile recā bir ṭā‘iriñ iki қanadı menzilesindedir. Pes sālīk beyne‘l-ḥavf ve‘r-recā olmayınca ser-menzil-i merātib-i kemāle vāşıl olamaz zīrā bāl ü peri olmayan murḡ-ı bī-nevā āşiyāne-i evc-i ‘alāya uçamaz.”98*

Üç şerhin ana karakteri üzerine bir değerlendirme yaptığımızda şunu görmekteyiz: Şem‘î‘nin şerhinde *Bostan*’ın Türkçe olarak “okunması”, Sûdî‘de Fars dilinin “anlaşılması”, Rahmî‘de ise “mânânın kavranması”na yönelik bir gayret ağırlık kazanmaktadır. Rahmî‘nin marifete ve hikmete dâir söylenen beyitlerin üzerinde durması bu tespiti perçinlemektedir.

Saraç şiir şerhlerinde metinlere uygulanan sabit bir metodun olmadığını söyler.⁹⁹ Yukarıda her üç şerhten verdiğimiz örnekler bu tespite güzel bir misal teşkil eder. Şem‘î‘nin şerhi kısa açıklamalar içerse de tercümeyle yakın bir şerhtir. Sûdî‘ninki ise önce kelimelerin anlamının, sonrasında dilbilgisi açıklamalarının yapılp akabinde beytin mânâsının verildiği oldukça tafsilatlı klasik bir şerh örneğidir. Rahmî‘nin şerhinde ise tercümeyle ek olarak beyitlere yapılan izahlar anlama odaklanmak yerine hikayelerin içinde barındırdığı hikmeti beslemeye yöneliktir. Saraç Sa‘dî‘nin *Bostan*’ının “*edebî yönden değil, anlam ve verilmek istenilen ahlaki eğitim yönünden şerh edildiğini*”¹⁰⁰ belirtir. Rahmî‘nin şerhi de bu saikle kaleme alınmıştır zîrâ Rahmî marifet hususunda okuyucuyu şöyle uyarmaktadır:

“Ma‘lûm ola, ma‘rifet iştilâḡ-ı ehl-i nazmda kelime-i ḡikmet ve raқıқа-yı laṭifeye derler. Bu ma‘rifetden ḡāfil olma ki bu kitâbda nice maḡallerde gelir.”¹⁰¹

⁹⁷ Benzer ifadelerle şurada geçmektedir: Ebû Abdillâḡ Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmî‘l-Kur‘ân* (thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrahim el-İtfıyyiş), Kahire 1964, VII, 227.

⁹⁸ Mehmed Rahmî, *a.g.e.*, 14^b.

⁹⁹ M.A. Yekta Saraç, “Şerhler”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İzmir 2019, II, 124.

¹⁰⁰ Saraç, *a.g.m.*, s. 124.

¹⁰¹ Mehmed Rahmî, *a.g.e.*, 10^b.

Bu sebeple müellif okuyucunun marifet devşirmesini istediği mahallerde dikkati ilgili kısma çekmek için “musannif marifet buyurur” ifadesini çok sık kullanmıştır.

Osmanlı literatüründe şerhlere genellikle ad konulmadığı görülmektedir.¹⁰² Şem‘î ve Sûdî şerhlerine özel bir ad vermezken Rahmî kendi şerhini *Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân* olarak isimlendirmiştir.

Sûdî *Bostân* şerhinde *Şerh-i Mevâkıf*, *Siyer-i Nebî*, *Nefehatü'l-üns*, *Tarih-i Kazvîmî* gibi eserleri zikrederek referans göstermiştir.¹⁰³ Rahmî Efendi de bazı kelimelerin anlamını verirken *Tibyân-ı Nâfi*¹⁰⁴ lugatinden faydalandığını beyan etmiştir. Bundan başka bir beyti şerh ederken Şem‘î'nin *Şerh-i Bostân*'ından iktibas yapmıştır. Şârihin ilmî ve kültürel seviyesini göstermesi sebebiyle yazılan eserin kaynaklarının tespit edilmesi büyük önem taşımaktadır.¹⁰⁵

Ana karakterini özetlemeye çalıştığımız *Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân* Türkçe şerhler içerisinde marifet/nasihat odaklı şerh metodu ile farklı bir üslup arz etmektedir.

E. Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân'dan

Eser hakkında bir fikir vermesi için yazmanın 6^a vараğından transkribe edilmiş metin aşağıya eklenmiştir.¹⁰⁶

“... söylemege ruşşat vermezler ki haberde vârid olmuştur: ¹⁰⁷ مَنْ عَرَفَ الْحَقَّ كَلَّ لِسَانَهُ. Kesî râ derîñ bezm sâğar dehend. Bir kimseye bu meclisde sâğar verirler. Ki dârü-yi bi-hüşîyeş der dehend. ‘Akılsızlık darısını verirler ki mest-i lâ-ya‘ kıl

¹⁰² Saraç, a.g.m., s. 125.

¹⁰³ Açar, a.g.t., s. 45.

¹⁰⁴ Eserin tam adı *Tibyân-ı Nâfi' der Terceme-i Burhân-ı Kâtî*'dir. Müellifi Mütercim Asım *Burhân-ı Kâtî* isimli Farsça lügati çeşitli eklemelerle Türkçeye çevirdiği için böyle isimlendirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Şaik Gökyay, “Burhân-ı Kâtî” [Burhân-ı Kâtî Tercümesi], *DİA*, İstanbul 1992, VI, 433-434.

¹⁰⁵ Bu bağlamda şu çalışmaya bkz. Ozan Yılmaz, “Şârihin Kütüphanesinden: Bosnalı Ahmed Sûdî'nin Gülistân Şerhinde Kullandığı Kaynaklar”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi (ESTAD)*, I/1 (Ağustos 2018), s. 187-202.

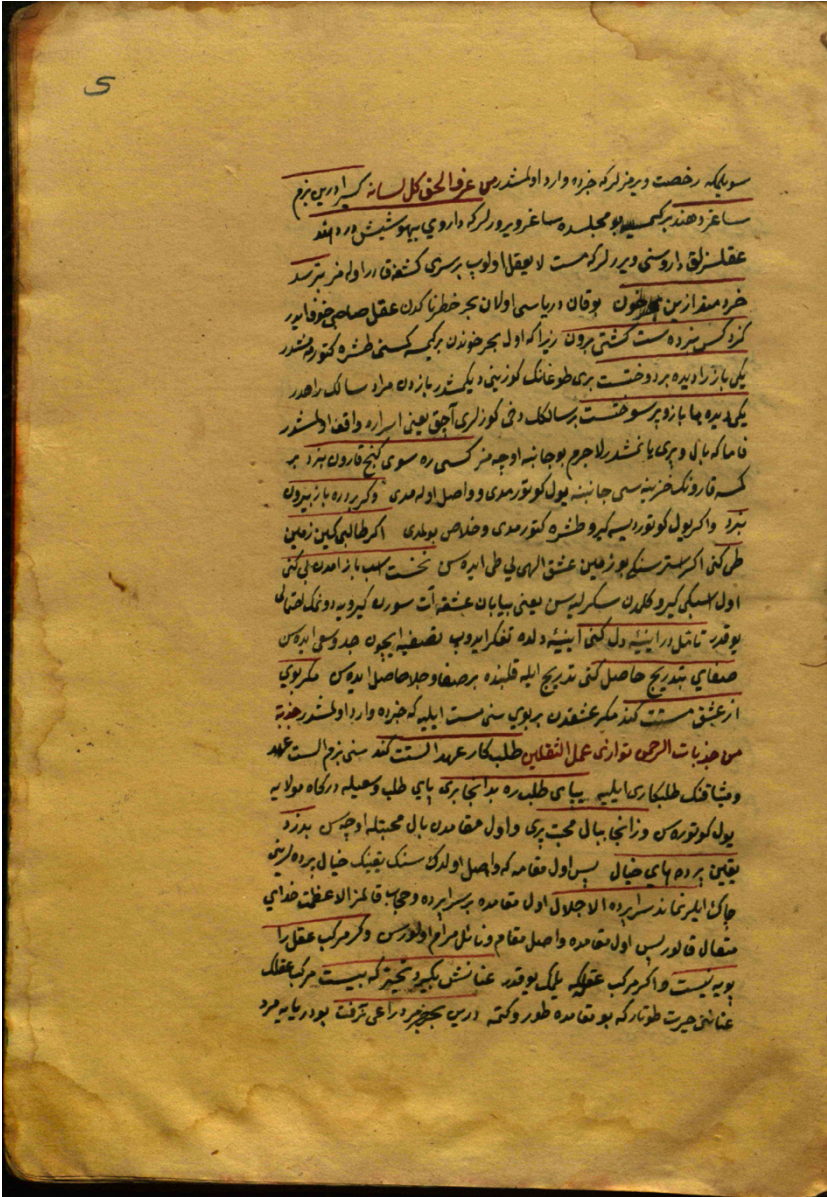
¹⁰⁶ Yazmaya numara verilirken sayfa atlandığı için transkripsiyon metnindeki numaralar ile eserin numaraları birbirini tutmamaktadır.

¹⁰⁷ “Hakk'ı bilen ve tanıyan kişinin dili tutulur.” “مَنْ عَرَفَ اللَّهَ كَلَّ لِسَانَهُ” şeklinde şurada geçmektedir: Celâlüddîn es-Süyûtî, *ez-Ziyâdât ale'l-Mevzûât: Zeylül-Leâli'l-masnûa* (thk. Râmiz Hâlid Hâc Hasan), Riyad: Mektebetü'l-maârif, 1431/2010, I, 10.

olup bir sırrı keşfe kâdir olamaz. *Bitersed huredmend ez in baħr-i ħūn*. Bu ħan deryâsı olan baħr-ı ħaĥarnâkden ‘aĥıl ŧâĥibi ħavf eder. *Kez ũ kes neburd’est keŧt-i birũn*. Zîrâ ki ol baħr-i ħũndan bir kimesneyi taŧra getirmemiŧdir. *Yekî bâz râ dîde ber-duĥt’est*. Biri ŧoĥanuĥ gözünü dikmiŧdir. Bâzdan murâd sâlik-i râhdır. *Yekî dîdehâ bâz u per sũĥt’est*. Bir sâlikiĥ daĥi gözleri aĥık ya’nî esrâra vâkıf olmuŧdur; fe-emmâ ki bâl ũ peri yanmuŧdur, lâ-cerem bu cânibe uĥamaz. *Kesî reh sũy-ı genc-i Kârũn neburd*. Bir kimse Kârũn’uĥ ħazînesi cânibine yol gŧtũrmedi ve vâŧıl olamadı. *Ve ger burd reh bâz birũn neburd*. Ve eger yol gŧtũrdũyse geri taŧra getirmedi ve ħalâŧ bulmadı. *Eger taĥlibî k’in zemîn ŧay kunî*. Eger istersen ki bu zemîn-i ‘aŧk-ı ilâĥiyî ŧay edesin. *Nuĥust esb-i bâz-âmeden pey kunî*. Ol esb ki geri gelmeden siŧirleyesin ya’nî beyâbân-ı ‘aŧka at sũren geriye dŧnmek iĥtimâlî yoĥdur. *Te’emmul der âyîne-i dil kunî*. Âyîne-i dilde tefekkũr edip taŧfiye iĥũn cidd ũ sa’y edesin. *ŧafâyî be-tedric ħâŧil kunî*. Tedric ile ħalbinde bir ŧafâ ve cilâ ħâŧil edesin. *Meger bũyî ez ‘iŧk mestet kuned*. Meger ‘aŧkdan bir bũy seni mest eyleye ki ħaberde vârid olmuŧdur: ¹⁰⁸ جَدْبَةٌ مِنْ جَدَابَاتِ الرَّحْمَنِ تُوَارِي عَمَلَ التَّمَلُّينِ. *ŧalebkâr-ı ‘ahd-i elestet kuned*. Seni bezm-i elest-i ‘ahd ũ mîŧâĥınuĥ ŧalebkârı eylese. *Be-pây-ı ŧaleb reh bedân câ berî*. Pây-ı ŧaleb ũ sa’yyla dergâĥ-ı Mevlâ’ya yol gŧtũresin. *Vez âncâ be-bâl-i muĥabbet perî*. Ve ol maĥâmdan bâl-i muĥabbetle uĥasın. *Biderred yakîn perdehâ-yı ħayâl*. Pes ol maĥâma ki vâŧıl olduĥ seniĥ yakîniĥ ħayâl perdelerini ĥâk eylesin. *Nemâned serâ-perde illâ celâl*. Ol maĥâmda bir serâ-perde ve ĥicâb ħalmaz illâ ‘azamet-i Ĥudâ-yı mũte’âl ħalır. Pes ol maĥâmda vâŧıl-ı maĥâm ve nâ’il-i merâm olursun. *Ve ger merkeb-i ‘aĥl râ pũye nîst*. Ve eger merkeb-i ‘aĥla ki yelmek yoĥdur. *Înâneŧ bigîred teĥayyur ki bîst*. Merkeb-

¹⁰⁸ “Rahmân’ın cezbelerinden bir cezbe, insanların ve cinlerin ibadetine denktir.” Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-A‘rec en-Nîsâbüri, *Garâibü’l-kur’ân ve reqâibü’l-furkân* (thk. Zekeriyâ Umeyrât), Beyrut 1416, IV, 237.

i 'aqlıñ 'inānını hayret tutar ki bu maḳāmda tūr ve gitme. *Derīn baḥr cuz merd-i rā'ī nerefte*. Bu deryāya merd-i ..."

Mehmed Rahmî b. Ahmed, *Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân*, Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 6178.

Sonuç

Dinî ve ahlakî nasihatleri muhtevî hikayelerden oluşan *Bostan*'a tercüme veyahut şerh yazmak yıllar içerisinde bir gelenek halini almıştır. Bu teveccühün sebeplerinden biri de *Bostan*'ın medrese müfredatına girmiş olmasıdır. *Bostan*, sadece ilmî çevrelerde değil edebî ve kültürel muhitlerde de ahlak eğitimi açısından tercih edilen bir eser olmuştur. Rahmî Efendi bu meyanda Sürûrî'nin Farsça olarak kaleme aldığı *Şerh-i Bostan*'ını Türkçeye tercüme etmeyi yeğlemiştir. Ancak -kendisinin de belirttiği gibi- sadece tercüme ile yetinmeyerek Sürûrî'nin ihtisaren verdiği kısımları şerh etmiş böylece yazmış olduğu esere telif-tercüme özelliği kazandırmıştır.

Müellifin şerh usûlü dikkatle incelendiğinde amacının Farsça öğretmek olmadığı görülmektedir. Bunun haricinde edebî sanat göstermek gibi bir kaygısı da yoktur. Dolayısıyla Rahmî oldukça sade bir dil kullanarak eserini didaktik bir üslupla yazmıştır.

Bugünkü yazılı ve dijital kaynaklara göre elimizde mevcut bulunan ve *Bostan*'ın tamamına yapılan Türkçe mensur şerhlerin -şimdilik- son halkası olan Rahmî'nin *Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân*'ı mecrasındaki diğer eserlerden marifet/nasihât odaklı şerh tekniğiyle ayrılmaktadır. Ezcümle *Bostan* ve etrafında gelişen edebî kültürü anlamak adına dikkatle tetkik edilmesi gereken bu eserin edebiyat ve akademi camiasına farklı bir bakış açısı sunacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- AÇAR, Bedriye Gülay, "Sûdî-i Bosnevî'nin Ölüm Tarihi Meselesi", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (The Journal of Social and Cultural Studies)*, II/4 (2016), s. 185-196.
- , "İki Şerh Arasında: Sûdî ve Şem'î'nin Bostân Şerhlerindeki Şerh Tekniğine Mukayeseli Bir Bakış", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, LVII/57 (2017), s. 1-15.
- , *16. Yüzyıl Şârihlerinden Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Bostân'ı (İnceleme-Tenkitletli Metin)*, doktora tezi, 2018, Sakarya Üniversitesi SBE.
- AVCIOĞLU, Gamze Gizem, *Sa'dî-yi Şîrâzî'nin Hayatı, Eserleri ve Türk Edebiyatındaki Yeri*, doktora tezi, 2018, İstanbul Üniversitesi SBE.
- BURSALI MEHMED TAHİR, *Osmanlı Müellifleri* (haz. M.A.Yekta Saraç), I-II, Ankara 2016.

- ÇELİK, Ahmet, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, doktora tezi, 2005, İstanbul Üniversitesi SBE.
- CENGİZ, Halil Erdoğan,-EREN, Gönül Hatay, *Rahmî-i Harputî Divanı*, Ankara 1996.
- ÇİÇEKLER, Mustafa, "Sa'dî-i Şîrâzî", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 406.
- DOĞAN, Muhammet Nur, "Metin Şerhi Üzerine", *Eski Şiirin Bahçesinde*, İstanbul 2009, s. 8-21.
- ERKAN, Mustafa-M. Özkan, "Hoca Mesud", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1998, XVIII, 189-191.
- ERSOY, Mehmet Âkif, *Kur'ân-ı Kerîm'den Âyetler*, İstanbul 1976.
- FAZLIOĞLU, Şükran, "Ta'lim ile İrşâd arasında: Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın medrese ders müfredatı", *Divân İlmî Araştırmalar*, sy.18 (2005/1), s. 115-173.
- GÜLEÇ, İsmail, "Gelibolulu Musluhiddin Sürûrî, Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve Bahrü'l-Ma'ârif İsimli Eseri", *Osmanlı Araştırmaları XXI*, İstanbul 2001, s. 211-236.
- , "Sürûrî", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 170-172.
- , "Dağılmış İncileri Toplamaya Yardım Etmek: Şerh Tasnifi Meselesine Küçük Bir Katkı", *III. Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof.Dr. Cem Dilçin Adına) 13 Şubat 2009 Kayseri*, Kayseri 2011, s. 174-193.
- , "Klasik Türk Edebiyatı Metinleri Nasıl Şerh Edilmeli", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XLII/1 (İstanbul 2010), s. 83-111.
- İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, III, İstanbul [t.y.].
- KARATAŞ, Ahmet, "Yeni Bilgiler Işığında Harputlu Şâir Rahmî Efendi Sâre Hatun (Sarahatun) Camii'nin Yeniden İnşasına Yazdığı Kaside", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi (FÜHAD)*, VII/13 (Mart 2020), s. 51-86.
- , "Harputlu Şâir Rahmî Efendi'nin Neşredilen Divânında Bulunmayan Bazı Şiirleri", *Şarkiyat Mecmuası -Journal of Oriental Studies* 36 (2020), s. 1-42.
- , *İbnülemin ile Harputlu Müderris-Müftü Kemâleddin Efendi'nin Mektuplaşmaları*, Ankara 2021.
- KARTAL, Ahmet, "Sa'dî-i Şîrâzî'nin Bostan İsimli Eserinin Türkçe Tercüme ve Şerhleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 5 (2001), s. 99-120.

- KATOZIAN, Homa, *Sâdi: Hayatın, Aşkın ve Tutkunun Şairi*, İstanbul 2020.
- KAVAZ, İbrahim-ONUR, M. Naci, *Harputlu Rahmî Dîvânı*, Ankara 1996.
- KILIÇ, Atabey, "Geleneksel Şerh ve Modern Metin İncelemelerine Eleştirel Bir Bakış: Metodlar, Çalışmalar, Beklentiler", *III. Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Cem Dilçin Adına) 13 Şubat 2009 Kayseri*, Kayseri 2011, s. 239-246.
- , "Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi", *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına I. Uluslararası Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu (12-13 Nisan 2007)*, s. 363-369.
- KORTANTAMER, Tunca, "Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi", *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, sy. VIII (İzmir 1994), s. 1-10.
- MEHMED RAHMÎ BİN AHMED, *Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân*, Ankara: Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 6178.
- MEMİŞOĞLU, Fikret, "Rahmi Hoca", *Yeni Fırat Aylık Sanat-Fikir Dergisi*, sy. 12 (Haziran 1963), s. 9-12.
- , "Rahmi Hoca", *Yeni Fırat Aylık Sanat-Fikir Dergisi*, sy. 13 (Temmuz 1963), s. 18-21.
- MENGİ, Mine, "Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine", *Divan Şiiri Yazıları*, Ankara 2000, s. 72-80.
- MERMER, Kenan, *Klâsik Şerh Geleneğinde Üslûp-Kasîde-i Bürde Örneği*, İstanbul 2020.
- METİN, Mutlu, *Şem 'î Mustafa Efendi'nin Şerh-i Bostan'ı (traskripsiyonlu metin) [200b-321a]*, yüksek lisans tezi, 2014, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE.
- ÖZTÜRK, Şeyda, *Şem 'î Efendi ve Mesnevî Şerhi*, İstanbul 2011.
- SADİ, *Bostan* (çev. Hikmet İlaydın), İstanbul 1988.
- SA'DÎ, *Külliyât-ı Sa'dî [Bostan]*, (thk. Muhammed Ali Furuği), Tahran 1394 [2015], s. 195-399.
- SUNGUROĞLU, İshak, *Harput Yollarında*, II, İstanbul 1959.
- SÜRÛRÎ, *Şerh-i Bostân*, İstanbul: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 2680.
- ŞEM'Î ŞEM'ULLÂH, *Şerh-i Bûstân*, Ankara: Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 3730.

- TAK, Ekrem-AYDIN, Bilgin, "XVII. Yüzyılda İstanbul Medreselerinde Okutulan Kitaplar (Tereke Kayıtları Üzerine Bir Değerlendirme)", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları (DEA)*, sy. 19 (2019), s. 183-236.
- TARLAN, Ali Nihad, *Metinler Şerhi'ne Dair*, İstanbul 1937.
- VERİM, Hidayet, *Şem'î Mustafa Efendi'nin Şerh-i Bostan'ı (traskripsiyonlu metin) [1b-200b]*, yüksek lisans tezi, 2014, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE.
- YAZAR, Sadık, *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, doktora tezi, 2011, İstanbul Üniversitesi SBE.
- YILMAZ, Ozan, "Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, V/9 (2007), s. 271-304.
- , "Şârihin Kütüphanesinden: Bosnalı Ahmed Sûdî'nin Gülistân Şerhinde Kullandığı Kaynaklar", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi (ESTAD)*, I/1 (Ağustos 2018), s. 187-202.

"A NEW SHARH OF BUSTAN: TUHFE-I DOSTÂN ŞERH-I BOSTÂN"

Abstract

Sadi Shīrāzī (d. 1292) completed his masnavi named Bustan in 1257 and dedicated it to his Salghurid Atabeg, Abu Bakr ibn Sa'd ibn Zengi. Since this date, the work has spread to various places in Islamic geography and has become one of the basic books used in Persian teaching over time. Bustan, one of the most famous of the classical eastern texts, was also favored in the Ottoman lands, and a translation and commentary literature emerged around it. From Ferhengnāme-i Sadī, written by Hodja Mesud in the 14th century, to the present day, various poets and authors have translated/annotated all or part of Bustan into Turkish, either in verse or in prose. The last Turkish commentary written on the whole of Bustan during the Ottoman period belongs to Mehmed Rahmi ibn Ahmed, that is, Harputlu Rahmi Efendi (d.1886). Rahmi named the commentary on Bustan, which he completed in 1844, as Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân. Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân, which has not been studied until now, has been introduced with its various aspects; By comparing it with other commentaries, its different features are revealed and information is given about the author of the work, the poet Mehmed Rahmi Efendi.

Keywords

Bustan, Sadi Shīrāzī, commentary of Bustan, Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân, Harputlu Rahmi Efendi.

TÜRK KÜLTÜRÜ İNCELEMELERİ DERGİSİ'NİN YAYIN İLKELERİ

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi tarih ve edebiyat alanlarında yapılan akademik çalışmaların yayımlandığı ULAKBİM Sosyal Bilimler Veritabanı, Modern Language Association (MLA), Academic Resource Index, Turkologischer Anzeiger, indeksleri tarafından taranan, Academic Keys veri tabanları tarafından takip edilen **Uluslararası hakemli** dergi statüsünde olmak üzere, Türkiye'nin ilk sosyal ve beşerî bilimler dergisidir.

Yayınlanmak üzere gönderilen makaleler daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış, akademik standartlara uygun ve orijinal olmalıdır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan bildiri, başka bir yerde yayımlanmamışsa makale formuna konularak ve bu durum belirtilmek şartıyla kabul edilir.

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, bahar ve güz döneminde olmak üzere yılda iki kez yayınlanır. Dergi, **Bahar (Mayıs)** ve **Güz (Kasım)** olmak üzere, **yılda iki defa** yayınlanır. Gerekli hallerde Yayın Kurulunun kararıyla Özel Sayı olarak da yayınlanabilir. Bir yazarın bir sayıda birden fazla yazısı yayımlanamaz.

Yazıların Değerlendirilmesi

Dergi, hakemli bir yayındır. Gönderilen yazılar önce konu, sunuş tarzı ve teknik bakımdan Yayın Kurulunca incelenir. Yazı etik ihlaller ve intihal açısından değerlendirilir. Yayımlanmaya uygun bulunanlar konunun uzmanı iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarının olumlu olması hâlinde yayımlanır. Raporlardan birinin olumlu diğerinin olumsuz olması hâlinde ise makale üçüncü bir hakeme gönderilir ve onun kararına göre hareket edilir. Hakemler raporlarında bazı hususların düzeltilmesini istemişlerse düzeltmelerin yapılması için makaleler yazara geri gönderilir. Yazar, hakem kararlarına katılmıyor ise sebebini yazılı olarak açıklar. Yazıların değerlendirilmesi esnasında gizlilik esastır. Hakemlere yazar adı gönderilmez, yazarlara da hakem adı bildirilmez. Raporlar beş yıl süreyle saklı tutulur.

Derginin Dili

Derginin dili Türkçedir. Ancak araştırmacıların yaygın doğu ve batı dillerinden biriyle hazırladıkları yazılar ve farklı Türk lehçelerinde yazılmış yazılar da yayımlanabilir.

Yazım Kuralları

- Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi'ne gönderilen makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

Başlık ve İçeriğin Sıralanması

TÜRKÇE BAŞLIK

YAZAR ADI /SOYADI (* işaretleriyle dipnota künye bilgileri yazılmalıdır)

ÖZET (Konu ve muhtevayı yansıtacak şekilde 200-250 kelime arasında olmalıdır)

Anahtar Kelimeler (5-8 kelime arasında olmalıdır)

Giriş

Bölümler

Sonuç

Kaynakça

“İNGİLİZCE BAŞLIK” (Türkçe Başlığın tam çevirisi olmalıdır)

Abstract (Türkçe özetin tam çevirisi olmalıdır)

Keywords (Türkçe anahtar kelimelerin tam karşılığı olmalıdır)

1. **Başlık:** İçerikle uyumlu, içeriği en iyi ifade eden bir başlık olmalı, **büyük** ve *italik* harflerle yazılmalıdır. Makalenin başlığı, en fazla 10-12 kelime arasında olmalıdır.

2. **Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i:** Yazar(lar)ın ad(lar)ı ve soyad(lar)ı **büyük harfle *italik* yazılmalı, künyeler (*)yıldız işareti ile dipnotta gösterilmelidir.** Yazar(lar)ın görev yaptığı kurum(lar), haberleşme adresleri normal harflerle yazılmalı; e-posta adres(ler)i eğik harflerle yazılmalı, yazarın ORCID numarası e-posta adresinden sonra parantez içinde belirtilmelidir.

3. **Özet:** Yayımlanacak her yazıda Türkçe ve İngilizce özet ve bunların yanı sıra Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler verilir. İngilizce özetin başına İngilizce başlık da konmalıdır. Diğer dillerde yayımlanacak makaleler için o dillerde özet ve anahtar kelime eklenebilir. Özetler 200 ile 250’şer kelime arasında, anahtar kelimeler ise en fazla 10 kelime olmalıdır.

Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özetin altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Anahtar kelimeler makale içeriği ile uyumlu ve kapsayıcı olmalıdır. Makalenin en sonunda; İngilizce yazı başlığı, özet ve anahtar kelimeler bulunmalıdır.

4. **Ana Metin:** Makalelerin bütününde, (transkripsiyonlu metnin yer aldığı bölümlerin dışında da) -dipnotlar dahil- “DEV-RA” fontu kullanılmalıdır. DEV-RA fontunu indirmek için [tıklayınız.](#) Normal metinde 12, dipnotta 9 punto ölçüsü kullanılmalıdır. Ana metinde satır aralığı 1,5; dipnotta 1 olmalıdır. Yazılar özet ve kaynakça dahil 7.000 (yedi bin) kelimeyi geçmemelidir. Ancak manzum metinlerin tanıtımının yapıldığı, metinlerine yer verildiği, arşiv belgelerinin tam içerikleriyle

verildiği durumlarda bu kural gözetilmez. Metinde tırnak işareti eğik harfler gibi çifte vurgulamalara yer verilmemelidir.

5. **Bölüm Başlıkları:** Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Ana başlıklar (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) büyük harflerle; ara ve alt başlıklar, yalnız ilk harfleri büyük ve koyu karakterde yazılmalıdır.

6. **Tablolar ve Şekiller:** Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo adı ise, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere eğik yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekiller siyah beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortalı şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası eğik yazılmalı, nokta ile bitmelidir. Hemen yanından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalıdır.

7. **Resimler:** Yüksek çözünürlüklü, baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır.

Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı (yazının üçte birini) aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler.

8. **Yazma Metinler /Belgeler:** Yazıda el yazması, arşiv belgesi gibi metinlerin okuması varsa, metnin orijinalinin fotokopisi de incelemenin sağlıklı olabilmesi için dosyaya konmalıdır. Aynı durum tercüme için de geçerli olup tercüme metnin orijinali de gönderilmelidir. Zira, tercüme çalışmaları da telif çalışmaları gibi hakem onayına gönderilir.

9. **Alıntı ve Göndermeler:** Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir. Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilmelidir. 2.5 satırdan az alıntılar satır arasında; 2.5 satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan 1.5 cm içeride, blok hâlinde ve 1.5 satır aralığıyla 1 punto küçük yazılmalıdır.

10. **İmla:** Yazılarda Türk Dil Kurumu'nun imlâ kılavuzuna uyulması tavsiye edilir. Ancak, netice olarak yazılardaki imlâdan yazarlar sorumludur.

11. **Adres:** Yazılar, dergimize www.tkidergisi.com adresinden yazar girişi yapılarak gönderilmelidir. Yazar, ad ve soyadı ile birlikte akademik unvanını ve görev yaptığı kurum adını tam olarak belirtmelidir.

12. **Kaynak Göstermede Takip Edilecek Usûl (Kaynakçada)**

Makale içinde gösterilen başvuru kaynaklarının tümü makalenin sonunda bibliyografya/kaynakçada ilk yazarın soyadına göre alfabetik verilmelidir. Yararlanıldığı halde metinde yer verilmeyen kaynaklar bibliyografyada gösterilmez.

Kitaplarda:**Tek yazarlı kitap:**

Yazar SOYADI, Adı, *Kitap Adı*, Yayınevi, Basıldığı yer ve yıl, sayfa.

Örnek:

ÇELEBİOĞLU, Amil, *Ali Nihad Tarlan*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1989, 25.

İki yazarlı kitap:

Birinci yazarın SOYADI, adı, İkinci yazarın Adı, Soyadı, *Kitap Adı*, Yayınevi, Yayın Yeri ve Yılı, Sayfa Numarası.

Örnek:

ŞENTÜRK, Ahmet Atilla Kartal, Ahmet, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul 2004.

İkiden çok yazarlı kitap:

İlk yazar SOYADI, adı, diğer yazarların adı, soyadı, *kitap adı*, yayın evi, yayın yeri ve yılı.

Örnek:

ÖZTOPRAK, Nihat, Sebahat Deniz, H. İbrahim Demirkazık, Hasan Kaya, Ümran Ay, Bünyamin Ayçiçeği, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Metin Şerhi, I*, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

Editörlü kitapta bölüm :

Yazar SOYADI, adı, "tırnak içinde bölüm adı", bölümün yer aldığı kitabın adı, (editörler), yayınevi, yayın yeri ve yılı, sayfa aralığı.

Örnek:

KILIÇ, Atabey, "Manzum Sözlükler-Beden Kelimeleri Sözlüğü", *Beden Kitabı*, (Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 277-300.

Birden çok cildi olan eserlerde:

Yazar SOYADI, Adı, *Kitap Adı*, Basıldığı yer yıl, cilt, sayfa.

Örnek:

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, Ankara 1984, II, 154.

Ansiklopedi maddelerinde:

Madde yazarının SOYADI ve adından sonra, sırasıyla "tırnak içinde maddenin başlığı", *ansiklopedinin tam adı*, yayın yeri ve yılı, cilt no, sayfa aralığı belirtilmelidir:

Örnek:

AKYILDIZ, Ali, "Sâdullah Paşa", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 432-433.

Makalelerde:

Yazar SOYADI, Adı, “Makale Adı”, *Dergi Adı (veya kısaltması)*, cildi / sayısı, Baskı yeri ve yılı, sayfası.

Örnek: OKAY, M. Orhan, “Duanın Şiiri”, *Türk Dili*, LI/420, Ankara 1986, 504-511.

Tezlerde:

Kaynak gösterilirken sırasıyla tez yazarının SOYADI ve adı, *tezin adı* (italik), Üniversite /enstitü bilgisi (normal harflerle) şehir adı ve tarih yer almalıdır:

Örnek:

KAYA, Hasan, 18. Yy. Şairi Âsaf ve Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2009.

Yazma eserlerde:

Yazar, *Eser Adı*, Kütüphane, Koleksiyon, Katalog numarası, yaprağı, şeklinde kaynak gösterilmelidir:

Örnek:

Âdile Sultan, *Divan*, Millet Kütüphanesi. A. Emirî Efendi. Mnz. 260. vr. 60^b

İnternet erişimli kaynaklarda:

Yazarın soyadı, Yazarın adı, “Mesajın başlığı”, İnternet adresi, (Erişim Tarihi) bilgilerini vermek yeterlidir.

Örnek:

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, “Geçinme Endeksi (Ücretliler)” Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, <http://evds.tcmb.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 04.02.2009).

Dipnotta Kaynak Gösterme

Dergide, klasik dipnot sistemi uygulanmaktadır. Dipnotlar, ilgili kelime veya cümlelerin sonuna rakam konarak sayfa altında verilmelidir. Dipnotlarda atf yapılan eserin ilk geçtiği yerde tam künyesi verilmeli, daha sonraki yerlerde “a.g.e.” şeklinde; eğer atf yapılan makale veya ansiklopedi maddesi ise “a.g.m.” olarak kısaltılmalıdır. Yazar adı ve soyadı kısaltılmadan açıkça yazılmalıdır.

Örnek

Dipnotta kaynak kitap ilk geçtiğinde:

Davut Hut, *İstanbul'un 100 Su Yapısı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2010, 34.

Daha sonra geçtiğinde:

Davut Hut, *a.g.e.*, 45.

Dipnotta kaynak makale ilk geçtiğinde

Bünyamin Ayçiçeği, *Nuruosmaniye Kütüphanesi Türkçe Şiir Mecmû'aları (İnceleme-Dizin)*, DEV Dergisi, İstanbul 2016, 300.

Daha sonra geçtiğinde:

Bünyamin Ayçiçeği, "a.g.m", 324.

13. Yayımlanacak makalelerde esasa ilişkin olmayan redaksiyon değişiklikleri ve tashihler, dergi Yayın Kurulu ve Anadili Sorumluları tarafından yapılır.

14. Basılmayan yazılar iade edilmez.

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi

AUTHOR'S GUIDE

The Journal of Turkish Cultural Studies is the first as an international refereed social sciences and humanities journal that publishes academic works in the field of history and literature and is scanned by ULAKBIM Database of Social Sciences, Modern Language Association (MLA), Academic Resource Index, Turkologischer Anzeiger and followed by Academic Keys database.

Submission of an article is taken to imply that it has not been previously published, they should be appropriate to the academic standards and should be original. The paper presented at a scientific meeting, if not published elsewhere, is accepted on the form of an article and on condition that this situation is stated.

The Journal of Turkish Culture Studies is published twice a year, in the spring and fall semesters: Spring issue in (May) and Fall issue in (November). When necessary, it can be published as a Special Issue by the decision of the Editorial Board. More than one article of an author cannot be published.

The language of the Journal is Turkish. However, the articles written in other widespread languages or in one of the Turkish dialects are also welcomed. All contributions should include an abstract in both Turkish and English, and the keywords both in Turkish and English are also required. The English abstract should have an English title, too. For the articles written in other languages, an abstract and keywords in that language should be added. The abstracts should be in 200 - 250 words, and the keywords should not exceed 10.

The Journal is published semiannually in autumn and spring. If required, upon the decision of the Editorial Board, a Special Issue can be published additionally. In every issue only one article of the same author can be published.

Evaluation Of The Articles

The journal is a refereed publication. The submitted articles are first examined by the Editorial Board in terms of subject, presentation style and technical details. Article is evaluated in terms of ethical violations and plagiarism. Those who are eligible for publication are sent to two referees who are experts in their field. If the referee reports are positive, they are published. If one of the reports is positive and the other is negative, the article is sent to a third referee and act according to his decision. If the referees asked for some issues to be corrected in their reports, the articles are sent back to the author for corrections. If the author does not agree with the referee decisions, he explains the reason in writing. Confidentiality is essential during the evaluation of the articles. No writer names are sent to the referees, and no referees are named. Reports are kept for five years.

Language of The Journal

The language of the journal is Turkish. However, articles written by researchers in one of the common eastern or western languages and in different Turkish dialects can also be published.

Writing Rules

Care should be taken to present the articles submitted to *Journal of Turkish Cultural Studies* as follows:

Title and Content Line-up

TURKISH TITLE

AUTHOR NAME/SURNAME (*With (*) sign, personal record information should be written on the footnote.*)

ABSTRACT (*Turkish, Must be between 200-250 words to reflect the subject and content*)

Keywords (Turkish)

Introduction

Chapters

Conclusion

Bibliography

ENGLISH TITLE (Must be the exact translation of Turkish title.)

Abstract (Must be the exact translation of Turkish abstract.)

Keywords (Must be the exact translation of Turkish keywords.)

1. **Title:** It should be compatible with the content and expresses the content best, and should be written in capital letters and italics. The title of the article should not exceed 10-12 words.

2. **Author's name(s) and address(es):** The name(s) and surname(s) of the author(s) should be in italics in capital letters, and the personal record information should be indicated in the footnote with an asterisk (*). The institution(s) where the author(s) served, the communication addresses should be written in normal letters; e-mail address(es) should be written in italics and the author's ORCID number should be specified in parentheses after the e-mail address.

3. **Abstract:** In each article to be published, Turkish and English abstracts are given as well as Turkish and English keywords. An English title should also be placed at the beginning of the English summary. For articles to be published in other languages, abstracts and keywords can be added in those languages. Abstracts should be between 200 and 250 words and keywords should be maximum 10 words.

In the abstract, the sources used, figures and table numbers should not be mentioned. Keywords with a minimum of 5 and a maximum of 8 words should be provided by leaving a blank line under the abstract. Keywords should be compatible with the content of the article

and should be inclusive. At the end of the article; English writing title, abstract and keywords should be available.

4. **Main Text:** The "DEV-RA" font (including footnotes) should be used throughout the articles (except for the sections with transcribed text). [Click to](#) download DEV-RA font. 12 font size should be used in normal text and 9 font size in footnote. Line spacing is 1.5 in the main text; Should be 1 in footnote. Writings should not exceed 7,000 (seven thousand) words including abstract and bibliography. However, in cases where verse texts are introduced, their texts are included, and archive documents are given with their full contents, this rule is not observed. Double emphasis such as quotation marks and italics letters in the text should not be included.

5. **Chapter Titles:** Main title and subtitles can be used in the article to provide a regular information transfer. The main headings (main sections, references and appendices) are in capital letters; subtitles should be in bold characters and first letters should be capitalized

6. **Tables and Figures:** Tables should have numbers and titles. The table number should be written in normal letters to top left; The name of the table should be written in italics, with the first letter of each word capitalized. Tables should be where they should be in the text. Figures should be prepared in accordance with black and white printing. Figure numbers and names should be written centered just below the figure. The figure number should be written italics and should end with a dot. Right next to it, the first letter should be capitalized and the name of the figure should be written In normal letters.

7. **Pictures:** They should be sent in addition to the article in high resolution, scanned in print quality. In picture naming, the rules in the figures and charts should be followed.

Figures, charts and pictures should not exceed 10 pages (one third of the text). Authors with technical possibilities may place figures, charts and pictures in their places in the text, provided that they can be printed exactly.

8. **Manuscripts / Documents:** If there is a reading of texts such as manuscript, archive document, the photocopy of the original text should also be included in the file for the health of the review. The same is true for translations, the original text of the translation must be sent. For translation studies are sent to referee approval just like copyright works.

9. **Citations and References:** All kinds of responsibilities of the articles belong to their authors. Direct quotations should be given in quotation marks. Citations less than 2.5 lines must be written between lines; citations longer than 2.5 lines should be written in 1-point smaller with 1.5 line spacing 1.5 cm inside and right and left of the line.

10. **Spelling:** It is recommended to follow the spelling guide of the Turkish Language Association in the articles. However, in the end, the authors are responsible for the spelling in the articles.

11. **Address:** Articles should be sent to our journal at www.tkidergisi.com with an author entry. The author should state his/her academic title and the name of the institution he/she works for, together with his/her name and surname.

12. **Procedure to Follow in References (In Bibliography)**

All reference sources shown in the article should be written in alphabetical order in the bibliography at the end of the article. References that are not included in the text although used are not shown in the bibliography.

In the Books:

Book with a Single Author:

SURNAME and Name of the author, *Name of the Book*, publication place and year, page.

Example:

ÇELEBİOĞLU, Amil, *Ali Nihad Tarlan*, Ankara 1989, 25.

Book with Two Authors:

SURNAME of the first author, name, second author's Name and Surname, *Name of the Book*, publication place and year, page.

Example:

ŞENTÜRK, Ahmet Atilla Kartal, Ahmet, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul 2004.

Book with More Than Two Authors:

SURNAME and Name of the first author, Name and Surname of the other authors, *Name of the Book*, publication place and year, page.

Example:

ÖZTOPRAK, Nihat, Sebahat Deniz, H. İbrahim Demirkazık, Hasan Kaya, Ümran Ay, Bünyamin Ayçiçeği, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Metin Şerhi, I*, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

Chapter in An Edited Book

SURNAME and Name of the author, "Title of the Article", *Name of the Book it's in*, (editors) publisher, publication place and year, page numbers.

Example:

KILIÇ, Atabey, "Manzum Sözlükler-Beden Kelimeleri Sözlüğü", *Beden Kitabı*, (Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 277-300.

Works of Multi-volumes:

SURNAME and Name of the author, *Name of the Book*, publication place and year, volume, page.

Example:

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşlikatından Kapıkulu Ocakları*, Ankara 1984, II, 154.

In Encyclopedia Articles:

SURNAME and the of the author of the article, "Title of the Article", *Name of the Full Name of the Encyclopedia*, publication place and year, volume, pages.

Example:

AKYILDIZ, Ali, "Sâdullah Paşa", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 432-433.

Articles:

Name and surname of the author, "Title of the Article", *Name of the Journal*, volume and issue of the journal, publication place and year, page number(s).

Example:

M.Orhan Okay, "Duanın Şiiri", *Türk Dili*, LI/420, Ankara 1986, 504-511.

Theses:

SURNAME and name of the author of the thesis, *Name of the Thesis*, University/Institute information, city and year.

Example:

KAYA, Hasan, *18. Yy. Şairi Âsaf ve Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2009.

Manuscripts:

Author, *Title of Work*, Library, Collection, Catalog number, leaf.

Example:

Âdile Sultan, *Divan*, Millet Kütüphanesi. A. Emirî Efendi. Mnz. 260. vr. 60^b

Internet Accessed Resources:

It is sufficient to provide the surname of the author, the name of the author, "the title of the message", the Internet address, (Access Date).

Example:

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, "Geçinme Endeksi (Ücretliler)" Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, <http://evds.tcmb.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 04.02.2009).

References in Footnotes

The classic footnote system is applied in the journal. Footnotes should be placed at the bottom of the page with a number at the end of the related word or phrase. In the footnotes, the full reference must be given in the place where the work cited first passes, in later locations as "a.g.e."; If it's the cited from an article or encyclopedia article it must abbreviated as "a.g.m." The name and surname of the author should be written clearly, without shortening.

Example

When the source book in the footnote passes first:

Davut Hut, *İstanbul'un 100 Su Yapısı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2010, 34.

When it passes later:

Davut Hut, *a.g.e.*, 45.

When the source article in the footnote passes first:

Bünyamin Ayçiçeği, *Nuruosmaniye Kütüphanesi Türkçe Şiir Mecmû'aları (İnceleme-Dizin)*, DEV Dergisi, İstanbul 2016, 300.

When it passes later:

Bünyamin Ayçiçeği, "a.g.m", 324.

13. In the articles to be published, editorial changes and corrections that are not related to the essential are made by the Editorial Board.

14. Non-printed articles are not returned.